

Devrimci teori olmaksızın devrimci bir hareket olamaz.

V. İ. Lenin, *Ne Yapmalı?*

Devrimci Marksizm

Sayı: 17/18 - Kış / İlkbahar 2013

Üç aylık Teorik / Politik dergi
(Yerel, süreli yayın)

Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Şiar Rişvanoğlu

Yönetim Yeri: Kuruköprü Mah., Özler Cad.,
Özden İş Merkezi, No.41 K.2 D.38 Seyhan/ADANA

Baskı: Yön Matbaacılık
Güven Sanayi Sitesi,
B Blok No: 366 Topkapı - İSTANBUL
Tel: 0212 544 66 34

Yurtdışı Fiyatı: 15 Avro Kıbrıs Fiyatı: 20 TL

Fiyatı: 15 TL (KDV Dahil)

Devrimci Marksizm

Teorik / Politik Dergi
Kış / İlkbahar 2013

İÇİNDEKİLER

	Bu sayı	5
Sait Almış / Mehmet İnanç Turan	TKP'nin burjuvaziyle işbirliği politikası üzerine	11
Burak Gürel	Türkiye'de kırdaki sınıf mücadelelerinin tarihsel gelişimi - II	47
Sungur Savran	Arap devriminin sorunları	105
<u>Kitap eleştirileri:</u>		
Osman Tiftikçi	Erdoğan Aydın'ın son kitabı ve tarihe sınıfsız bakış üzerine	147
Arif Haliloğlu	<i>"Social Democrat" Register 2011</i>	167
Sait Almış	Ütopik sosyalizmi aşmış Marksizm	185
Mehmet İnanç Turan	Sosyalizmin yenilgisi mi?	195
<u>Arsiv:</u>		
Sungur Savran	Chávez'in mirası	211
Selim Karlı	Chávez'in gizemli devrimi ve proleter devrimi	215

Bu sayı

Devrimci Marksizm dergisi, Marksizmin kavram ve önermelerini teorik bir titizlikle ele almanın ve bunlar arasında son bir buçuk yüzyıl boyunca pratiğin sınavından geçmiş olanlarını burjuva ideolojisinin saldırılarına karşı savunmanın önemine inanan bir geleneğin takipçisidir. Sosyalist harekette kendini Marksizmin alanı içinde tanımlamak isteyen bütün akımları bu konuda ciddiyete davet eden, ciddiyetsizlik ve burjuva ideolojisine teslimiyet gördüğünde de bunu en açık sözlü biçimde eleştiren bir tutum içinde olmuştur. Bu tavrımızı Venezüella'nın eski devlet başkanı Hugo Chávez'in ölümünden sonra solda görülen şaşkınlık verici atmosfer karşısında da sürdürmek kararlılığındayız. Chávez'in işçi sınıfı ve sosyalizm açısından veya daha dar anlamda emperyalizme karşı mücadele açısından olumlu ve olumsuz, yeterli ya da yetersiz yanlarını tartışarak farklı bilançolar çıkarılmasını anlayabiliyoruz. Bizim toplam değerlendirmemiz, Chávez'in halkla bütünleşmekteki başarısına ve cesaretine rağmen tarihte işçi sınıfının kurtuluşu açısından toplam bilançosunun olumsuz olduğu yönünde olabilir; bir dizi başka siyasi hareket bilançonun olumlu olduğu kanaatini savunabilir. Solda bu tür tartışmalar, bazen sert bir üslupla da olsa yapılacaktır, yapılması hayırlıdır da.

Yapılmaması gereken halka yalan söylemektir. Marksizmin kavramlarını eğip bükerek tanınmaz hale getirmektir. *Devrimci Marksizm*, Chávez'in ve onun Bolivarcı hareketinin Venezüella'da da, Latin Amerika çapında da ka-

pitalizmin saflarından ayrılmadığını, bir “21. yüzyıl sosyalizmi”nden, hele hele bir devrimden söz etmenin, bu kavramların bütünüyle çarpıtılması anlamına geldiğini ısrarla ifade edecektir. Bu tür kavramsal çarpıtmalar “iyi niyetle”, “masumane” yapıldığı zaman, hatırlatılacak şey “cehenneme giden yolun iyi niyet taşlarıyla döşeli” olduğudur. Ama operasyonun çok da “masum” olmadığını ortaya koyan belirtiler şimdiden ortaya çıkmaya başlamıştır ve tartışma derinleştikçe muhtemelen daha fazla çıkacaktır. “...bir ‘proletarya diktatörlüğü’ biçimindeki köklü bir kırılmanın sonucu olmayan” (Önder İşleyen, *BirGün*) bir sosyalizme geçiş döneminden söz edilmeye başlandığı ya da Chávez’in “proleter devrimler çağında yaşamadığımızı kabullenmemiz lazım” doğrultusundaki sözlerinin onaylanarak aktarıldığı (Tarık Ali, *BirGün*) andan itibaren, 21. yüzyılın başında bir yeni revizyonizm ile karşı karşıyayız demektir. 20. yüzyılın başındaki Bernstein revizyonizmi Marksist teoriyi baştan aşağıya gözden geçirerek (“revizyon” sözcüğünün Batı dillerindeki anlamının “gözden geçirmek” olduğunu hatırlayalım) devrime gerek kalmadığını, kapitalizmin sosyalizme doğru barışçıl biçimler altında büyüyeceğini ileri sürüyordu. Türkiye solunda Chávez’e “sosyalizm” ve “devrim” misyonları atfedenler için “çok moralsizler, tutunacak dal arıyorlar” denecek zaman geçmeye başlamıştır. Bunların en azından bir bölümü adım adım Bernstein tipi bir geçiş hayal etmeye başladıklarını itiraf ediyorlar. Üstelik bu yeni revizyonizm Bernstein’inkinden daha sinsi ve tehlikelidir. Bernstein, açıkça devrimin miadının dolduğunu ilan ediyordu. Bu yeni dalga, aynen Bernstein gibi devrimden yüz çeviriyor, ama ondan farklı olarak devrim kavramını Marksizm’den alıyor. “Devrim devrim” diyerek devrimin çanına ot tıkamaya çalışıyor. *Devrimci Marksizm* dergisi, bu görüşlerle kıyasıyla tartışmanın son derecede önemli olduğu kanaatini taşıyor.

Bu sayımızın sonunda yer alan “Arşiv” bölümümüzü bu yüzden çok önemsiyoruz. Bu bölümde yer alan yazılardan ilki, Sungur Savran’ın Chávez’in ölümünün hemen ardından kaleme aldığı ve internette yayınlanmış olan “Chávez’in mirası” başlıklı yazısı, tam da Venezüella liderinin ölümünün solda yol açacağı tepkileri öngörerek yukarıda anlatılana paralel bir tartışmaya giriyor. Savran yazısında bu konudaki hataların “masum” olduğuna inanmak istiyor. Oysa son yazılanlardan sonra bunu ummak kolay değildir.

“Arşiv”in öteki yazısı, *Devrimci Marksizm*’in hiçbir konuda yapmadığı gibi, burada da eldeki somut meseleyi incelemeden soyut ve önsel bir iddia üzerinden yürümediğini kanıtlıyor. Bu yazı, dergimizin 2006 Mayıs ayında yayınlanmış olan ilk sayısında yer almıştır. Selim Karlı bu yazıda bütün yön-

leriyle Chávez olgusunu deşiyor. 2006'dan beri birçok yeni olay yaşandı, ama Karlı'nın yargılarının değiştirilmesini gerektirecek türden bir yenilik yok.

Bu sayıda Chávez meselesi dışında çok çeşitli konularda yazılarımız var. Mehmet İnanç Turan ve Sait Almış, "TKP'nin Burjuvaziyle İşbirliği Politikası Üzerine" başlıklı yazılarında Türkiye solunu bugün de zehirlemeye devam eden burjuvazi ile işbirliği yapma politikasının tarihsel kökenlerine ışık tutuyorlar. Yazı, kuruluşunun üzerinden yalnızca bir yıl geçtikten sonra Kemalist hareketin şiddetli saldırısına uğrayan Türkiye Komünist Partisi'nin buna rağmen Kemalistleri desteklemeyi sürdürmesinin Komintern'in Lenin-Trotsky döneminde ulusal sorun konusunda benimsediğı politikanın açık bir ihlali olduğunu saptayarak başlıyor. Ardından, 1921'den itibaren işçi sınıfını ve Kürt ulusunu ezmeye yönelik Türkiye burjuvazisinin temsilcisi olan Kemalistleri destekleme politikasının ayrıntılı bir tarihsel bilançosunu çıkarıyor. Lenin'in ölümünün ertesinde Sovyetler Birliği'nin ulusal çıkarlarını korumak için kullanılan bir araca indirgenen Komintern'in bu sınıf işbirlikçi politikaların baş sorumlusu olduğunu ortaya koyuyor. Turan ve Almış'ın yazısı, Komintern'in 1943'te kapatılmasından sonra derinleştirilerek sürdürülen bu sınıf işbirlikçi politikanın, diğer pek çok ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de işçi sınıfının devrimci önderlikten yoksun kalmasının ve burjuvazinin farklı fraksiyonlarının peşine takılmasının ardındaki önemli politik nedenlerden birisi olduğu tespitini yaparak sonuçlanıyor.

Burak Gürel, dergimizin 6-7. çift sayısında yayımlanan yazısında Türkiye kırlarındaki sınıf mücadelelerinin 19. yüzyıldan 12 Eylül 1980'e değin gelişimini incelemiştir. O yazının bıraktığı yerden devam eden yeni yazısında son otuz yılda yaşanan dönüşümleri ele alıyor. Türkiye tarımının neoliberal dönüşümüne ilişkin literatürde yaygın olan, dönüşümü yalnızca tarım politikaları ve yasaları temelinde açıklama eğilimini eleştiren Gürel, önce üretim biçiminde ve üretim ilişkilerinde yaşanan temel değişikliklere odaklanıyor. 1980'lerde başlayan, son on yılda giderek yoğunlaşan tarıma ilişkin yasama faaliyetlerinin hem altyapıdaki dönüşümü politika ve hukuk alanlarına yansıttığını hem de bu dönüşümü hızlandırdığını ortaya koyuyor. Tarımda neoliberalizmin 1980'lerden günümüze uzanan inişli çıkışlı seyrini incelerken neoliberal dönüşümün 1990'larda siyasi istikrarsızlık nedeniyle fazla ilerleyemediğini, kitleler üzerinde ciddi bir hegemonya kurmayı başaran AKP döneminde ise büyük bir atılım yaptığını saptıyor. Gürel, tarımdaki neoliberal dönüşümün seyrini etkileyen çiftçi eylemlerini yazısında ayrı bir

bölümde, ayrıntılı olarak ele alıyor. Bunun ardından, AKP'nin kırlardaki hegemonyasının maddi temellerini ortaya koyuyor. Günümüz Türkiye'sinde tarımdaki sınıfları haritalarken küçük çiftçilerin kente göç ederek sayısal bakımdan azaldığını, kırlarda yaşamaya devam edenlerin önemli bölümünün ise yarı-proleter nitelikte olduğunu gösteriyor. 1990'larda uygulanan zorunlu göç politikası sonucunda mülksüzleştirilen Kürt köylülüğünün tarım-dışı sektörlerde olduğu gibi, tarım proletaryası içinde de muazzam bir ağırlık kazandığını saptıyor. Gürel, yazısını devrimci Marksistlerin tarım sektörüne ve kırlardaki sınıflara ilişkin somut politik görevlerine işaret ederek sonlandırıyor.

Dergimizin, ısrar ve sebatla izlediği konulardan biri de 2011 başından beri inişli çıkışlı bir seyir göstermekte olan Arap devrimi. Sungur Savran bu konuda ilk kez 2011 ortalarında çıkan 13-14 numaralı çift sayımızda Arap dünyasında bir ufuk turu temelinde bütünsel bir değerlendirme yapmıştı. Yazarımız, bu sefer farklı bir yaklaşımla tek bir ülkenin, Mısır'ın üzerinde odaklanıyor. Bunun temelinde, Mısır devriminin geçtiğimiz Kasım ayından itibaren yeniden alevlenmesi ve kitlelerin bu sefer baskıya dayanarak yöneten bir diktatörü değil, daha sadece bir yıldır başta olan seçilmiş bir cumhurbaşkanını devirmek için hummalı bir çabaya girmesi yatıyor. Yazar, ayrıca Mısır'ın Arap dünyasında ne kadar belirleyici bir ülke olduğuna da işaret ederek bu ülkenin yakından incelenmesinin hayati önemini vurguluyor. Savran'ın maddi veriler temelinde altını çizdiği bir nokta, Mısır devriminde işçi sınıfının oynamış olduğu büyük rol. Buradan Mısır devriminin bir sürekli devrim dinamiğine sahip olduğunu ortaya çıkarıyor. Ama yine somut veriler ışığında var olan siyasi partilerin, işçi sınıfının ihtiyacı olan önderliği sağlayamadığını da ortaya koyuyor. Savran, yazısının son bölümünde Mısır devrimine yıllardır "Amerikan dizaynı" teorisiyle yaklaşanların bir bölümünün artık uyanmış olduğunu, TKP gibi yanlışlarında ısrar edenlerin ise aslında kendi karşı devrimci Stalinist karakterlerini bu somut olayda bir kez daha ortaya koyduklarını ileri sürüyor.

Bu sayımızda dört kitap eleştirisi var. Bunlardan ilkinde Osman Tiftikçi İslam ve Osmanlı Tarihi üzerine yaptığı popüler çalışmalarla son yıllarda adından sıkça söz ettiren Erdoğan Aydın'ın *Osmanlı'nın Son Savaşı* başlıklı kitabını değerlendiriyor. Tiftikçi yazarın Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'na girişini sınıflardan ve sınıf mücadelesinden kopuk bir yaklaşımla idealist tarih görüşüne dayandığını ileri sürüyor. Tiftikçi'ye göre Osmanlı'nın savaşa girmesinin nedeni, Aydın'ın ileri sürdüğü gibi İttihat-

çıların ve Enver'in başına buyruk davranan kişiler olmaları değil, Osmanlı egemen sınıflarının ve Müslüman burjuvazinin birikmiş sorunlarıydı. Gelgelelim Erdoğan Aydın olaya sadece siyasi üst yapıdan ve kişilerden, dıştan ve yukarıdan baktığı için, altta yatan dinamikleri, içteki sınıf mücadelesini, egemen sınıfların siyasetle ilişkisini hiç dikkate almadığı için bunları görememiştir.

İkinci kitap eleştirisi sol çevrelerde yaygın bir üne sahip *Socialist Register* dergisinin dünya iktisadi krizini analiz eden, Türkçe'ye de çevrilmiş bir derlemesi üzerine. Arif Haliloğlu, 15 ayrı makaleden oluşmasına rağmen krize olan yaklaşımı ve çıkarılan sonuçlar itibarıyla belli bir bütünlüğe sahip olan derleme kitabın krizin doğasını ve politik sonuçlarını anlayamadığını ileri sürüyor. Haliloğlu'na göre çeşitli makalelerden oluşan derlemeye damgasını vuran iki ana kavram neoliberalizm ve finansallaşmadır. Haliloğlu, kitaptaki çoğu yazarın krizi kapitalizmin üretim alanına içkin yapısal çelişkilerinin bir ürünü olarak değil, neoliberalizmin ve finansallaşmanın krizi olarak kavradığını ortaya koyuyor. Sınıf mücadelesini göz ardı eden ve neoliberalizme alternatif iktisat politikalarına odaklanan bu bakış açısı, Haliloğlu'na göre, kitaptaki çoğu yazarın krizden çıkış stratejileri ve taleplerine de yansıyor, reformist ve Keynesci görüşlerin hegemonyası altında "soyut bir sosyalizm" anlayışının ötesine geçemiyor.

Sait Almış, bir diğer kitap eleştirisinde, dergimizde yazıları düzenli olarak yayınlanan Mehmet İnanç Turan'ın Ütopik Sosyalizmi Aşmış Marksizm adlı kitabını tanıtıyor. Almış'a göre yazar Marx ve Engels'in komünizm teorilerinin ütopik sosyalizmin eleştirisi üzerine kurulduğu görüşündedir. Yazara göre ütopik sosyalizm, düşünürlerin özel tercihlerine dayanırken, ütopik olmayan komünizm tarih-öncesinin son toplum biçimi olan kapitalizmin yarattığı nesnel temele ve eğilimlere dayanır. Almış, M. İnanç Turan'ın kitabında komünizm (sosyalizm) teorisinin oluşum sürecini, Marx ve Engels'in ilgili eserlerinden alıntılarla geniş bir şekilde anlattığını, bu bakımdan kitabın Marksizm hakkında bilgi edinmek isteyenler için de önemli bir başvuru niteliğinde olacağını belirtiyor.

Nihayet bu sayımızdaki dördüncü ve son kitap eleştirisinde bu sefer Mehmet İnanç Turan, Hans Heinz Holz'un Yordam yayınlarından çıkan *Sosyalizmin Yenilgisi ve Geleceği* kitabını değerlendiriyor. Turan'a göre Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'daki rejimlerin niçin yıkıldığını araştırdığı iddiasında olan Holz, Stalin'in veya ondan sonra gelen Hruşçov'un, Brejnev'in,

Devrimci Marksizm

Gorbaçov'un sosyalizm anlayışlarının ideolojik esaretinden kurtulamamıştır. Turan söz konusu kitabın “sosyalizm” olarak isimlendirdiği ülkelerin niçin yıkıldığına yanıt vermeyen bir kitap olduğunu, yazarın her bir argümanını teker teker çürüterek ortaya koyuyor.

Yakında yeniden buluşmak dileğiyle...

TKP'nin burjuvaziyle işbirliği politikası üzerine

Sait Almış - Mehmet İnanç Turan

Giriş

Bu yazı aynı tarihlerde iki komşu ülkede gerçekleşen iki farklı devrimden kaynak alan, iki farklı ideolojinin aşk düzeyinde kör bir bağlılığa dayanan ilişkileri üzerinedir. Bu aşkın taraflarından biri Kemalizm, diğeri ise TKP'dir. Kemalizm, yıkılan bir imparatorluk içinden çıkan ulus devletlerden birinin, Türkiye Cumhuriyeti devletinin resmi ideolojisi. Emperyalist işgale ve Monarşik yönetime kendi sınıfsal çıkarları adına başkaldıran yerli burjuvazinin ideolojisi. Temelleri kurtuluş savaşı içinde Mustafa Kemal tarafından atılmıştır.

Bir ulus devlet ideolojisi olarak Kemalizm, ulusalcılık ve yurtseverlik ilkelerine dayanır. Ulusalcılık, “ulus çıkarları” adına egemen burjuvazinin çıkarlarını savunmanın kod adıdır. Ulusalcı olmak, ulus devlet sisteminin doğal bencilliğini savunmaktır. Yurtseverlik ise bir mülkiyet duygusudur. Burjuvazi yurt olarak sınırlarını çizdiği toprak parçasını kendi mülkiyetinde görür. Yurt, burjuvazi için egemen olduğu bir iç pazardır.

Marksizm işçi sınıfının ideolojisidir. Marksizme göre işçilerin sınırları çizilmiş bir vatanı yoktur. İşçilerin vatanı tüm dünyadır. Bu nedenle Marksistler yurtseverliğe, yurtseverlik adı altında toprak mülkiyeti düşüncesine karşıdır. Ulusalcılık kavramı da işçi sınıfına yabancıdır. Ulus sınıflı bir toplumdur. Proletaryanın amacı kendisi ile birlikte tüm sınıfları ortadan kaldırmak olduğundan, ulusu ve ulusalcılığı savunmaz. Ulusalcılık adı altında ulusun çıkarını savunan bir Marksist, egemen sınıfın çıkarını ve ideolojisini savunuyor demektir.

TKP ideolojik ve örgütsel olarak dünyanın ilk işçi devleti Sovyetler Birliği'ne ve dünya proletaryasının örgütü Komintern'e dayanarak kurulmuştur. TKP'nin Türkiye devrimci hareketi açısından önemi, sol hareketi ideolojik olarak etkileyen uzun erimli bir hareket olmasıdır. TKP 1950 yılına kadar Türkiye'nin tek sol hareketidir. 1951 tutuklamaları sonrası örgütsel olarak dağılan TKP'nin kadroları o tarihten sonra yeni sol akımların oluşmasında önemli roller oynamıştır. Bir kesim kadrolar Sovyetler Birliği'ni mesken tutarak TKP-Dış Bürosu'nu oluştururken; Mihri Belli, Hikmet Kıvılcımlı gibi kadrolar devrimci hareket üzerinde ideolojik etkilerini bağımsız olarak sürdürmüşlerdir. TKP 1973 Atılım döneminde ise Türkiye solunun büyük bir parçası olarak ideolojik etkisini devam ettirmiştir.

Bu yazı, TKP'nin tarihi boyunca Kemalizm ile olan ilişkisinin; Lenin'in ileri sürdüğü ilkelere uygun olmayan bir bağlaşıklık ilişkisi içinde sürüp sürmediğini araştırmayı amaçlamıştır. Okundukça açıkça görülecektir ki, Kemalistler bu bağlaşıklığın başlamasından bir yıl sonra komünistlere ve Kürtlere ihanet etmişler, emperyalist güçlere sığınmışlardır. Ancak önderleri Kemalistlerce katledilen TKP, bu ilişkiyi koparamamış, tek taraflı olarak Kemalistleri ve burjuvaziyi desteklemeye devam etmiştir. Yine görülecektir ki, TKP'nin Kemalizm kuyrukçuluğu politikası büyük oranda Komintern'in yanlış politikasından köken almıştır.

Amacımız, Lenin'in üzerinde titizlikle durduğu; işçi sınıfının ideolojik ve örgütsel bağımsızlığının korunamadığı bağlaşıklık politikalarının nasıl burjuvazinin çıkarlarına yaradığını göstermek ve gelecek için dersler alınmasına hizmet etmektir.

Lenin ve Komintern'in sömürge ülkelerdeki kurtuluş savaşlarına bakışı

Lenin'e göre burjuvazi kapitalizmin iki tarihsel dönemi arasında iki ayrı tarihsel role sahiptir. Burjuvazi feodalizme ve mutlakiyete karşı savaşırken

tarihsel olarak ilerici ve devrimcidir. Burjuvazi bu savaşı kazandıktan, kendi sistemini kurduktan sonra devrimci niteliğini yitirir. Düzenini ve iktidarını korumaya çalışan gerici bir sınıf halini alır.

“İlkin, ulusal hareket bakımından birbirinden esasta farklar taşıyan kapitalizmin iki dönemi arasında kesin bir ayırım yapılmasını gerektirir. Bir yanda feodalizmin ve mutlakliyetin yıkılışı dönemi, ulusal hareketlerin ilk kez yığın hareketleri haline geldikleri ve basın aracılığıyla, temsili kurumlara katılma vb. yoluyla halkın bütün sınıflarının şu ya da bu biçimde siyasal yaşama çekildiği burjuva demokratik toplum ve devletlerin kuruluş dönemi. Öte yanda, uzun zamandan beri kurulmuş olan anayasa düzenleriyle, proletarya ile burjuvazi arasında gelişip güçlenmiş uzlaşmaz çelişkisiyle kesin olarak kristalleşmiş kapitalist devletler dönemi-kapitalizmin çöküşünün öngünü diye adlandırabileceğimiz dönem vardır.”¹

Lenin ulusal sorunu ve bu sorunda burjuvazinin tutumunu anlamak için, söz konusu ülkenin yukarıda tanımlanan tarihsel dönemlerden hangisinde olduğuna bakılması gerektiğini söyler. Marx'ın belirttiği gibi Batı Avrupa burjuvazisinin 1871 Paris Komünü ile devrimci enerjisini tükettiği ve gericileştiği görülmüştür. Doğu Avrupa ve Asya'da ise burjuva devrimleri 1905'te başlamıştır. Lenin'in bu gerçekten çıkardığı sonuç; Batı Avrupa ve Birleşik Devletler gibi emperyalist ülkelerde burjuvazinin gericileştiği, ancak o ülkelerde ulusal sorunun burjuva devrimler sürecinde çözülmüş olduğudur. Burjuva devrimleri ve ulus devlet kurmaları geciken Doğu Avrupa ve Asya ülkelerinde ise burjuva demokratik hareketler yirminci yüzyılın başlarında henüz başlamışlardır.

Lenin Çin, İran ve Türkiye gibi o zamanın yarı sömürge ve sömürge örneklerini isimleri ile anar ve bu ülkelerde yeni başlayan ulusal-devrimci hareketlerin desteklenmesi gerektiğini söyler:

“Sosyalistler, yalnızca sömürgelerin ödünsüz olarak derhal ve kayıtsız şart-sız kurtuluşunu istemekle kalmamalıdır (...), onlar bu ülkelerdeki ulusal kurtuluşu amaçlayan burjuva demokratik hareketlerdeki daha devrimci olan öğeleri en kararlı bir biçimde desteklemeli, bu öğelerin kendilerini ezen emperyalist devletlere karşı ayaklanışına (eğer böyle bir şey varsa, devrimci savaşına) yardımcı olmalıdırlar.”²

Lenin ulusal kurtuluşu amaçlayan, emperyalist devletlere karşı ayaklanan ulusal-devrimci hareketlerin desteklenmesi gerektiğini söylüyor ama deste-

1 Lenin, *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı*, Sol Yayınları, 2007, s.58.

2 Lenin, a.g.e. s.143.

ği de koşullara bağlıyordu. Lenin bu koşulları, 1920 yılı Temmuz ayında toplanan Komünist Enternasyonalin 2. Kongresine sunduğu, bir bildiride açıkladı. Lenin bu bildirisinde ulusal-devrimci hareket olarak adlandırılan ezilen ulusların kurtuluş hareketlerinin belirli önkoşullarla desteklenebileceğini belirtti.

“Komünistler olarak bizim, sömürge ülkelerdeki burjuva özgürlük hareketlerini ancak, bu hareketler gerçekten devrimciyse, temsilcileri bizim köylüleri ve geniş sömürülen katmanları devrimci düşünceyle eğitip örgütlememizi engellemezlerse desteklememiz gerektiği ve destekleyeceğimizden ibarettir. Eğer bu koşullar bile mevcut değilse, bu ülkelerde komünistler, II. Enternasyonal kahramanlarının da dâhil olduğu reformist burjuvaziyle mücadele etmek zorundadırlar.”³

Lenin’in sömürge ülkelerdeki komünist hareketlere önerdiği bu ittifak anlayışı; ezilen ulusların emperyalizme karşı kendi kaderinin tayin hakkından çıkardığı bir anlayıştır. Bu ittifak anlayışının üç ana koşulu vardır. Birincisi, işçi sınıfı hareketinin örgütsel ve ideolojik bağımsızlığını koruması; ikincisi, ittifak yapılacak burjuvazinin burjuva anlamda da olsa devrimci olması; üçüncüsü, komünist hareketin görüşlerini serbestçe savunmalarına engel olunmaması. Bu ittifak anlayışını TKP pratiği Kemalizm üzerinde sınayacaktır.

Komünist Enternasyonal İkinci Kongresi, “Milliyetler ve Sömürge Sorununa İlişkin İlkeleri” tartışıp onayladı. Komünist Enternasyonal, sömürgelerdeki ve geri kalmış ülkelerdeki devrimci hareketleri destekleyecekti. Komünist partileri, bu partilerle yakınlaşmaya çalışacaklar, eğer olanaklıysa ittifak yapacaklardı. Ama hiçbir şekilde komünist partisinin bağımsız varlığını tehlikeye atmayacaklar, bu hareketlerin içinde erimeyeceklerdi. Şöyle ki:

“Komünist Enternasyonal, sömürgelerin ve geri kalmış ülkelerin devrimci hareketiyle zaman içinde yakınlaşmalı, hatta bizzat ittifak yapmalıdır, fakat onlarla birleşmemelidir, proletarya hareketinin bağımsız niteliğini -henüz fiil halinde de olsa- korumalıdır.”⁴

Komünist Enternasyonal’in İkinci Kongresi; İran, Ermenistan ve Türkiye

3 V.İ.Lenin, *Seçme Eserler*, Cilt 10, İnter, s.264-265.

4 *Milliyetler ve Sömürge Sorununa İlişkin İlkeler*, III. Enternasyonal 1919-1943, Belge Yayınları, 1979, s.48.

halklarını, Doğu Halklarının Birinci Kongresi'ne çağıran Komintern Yürütme Kurulu bildirisi yayımlandı. Bu bildiri Kemalist hükümete şüphe ile bakmayı öğütlüyor, Kemalistlerin emperyalizmle uzlaşma olasılığına dikkat çekiyordu. Buna karşın Kemalistlere destek verildiği de belliydi. Bildirinin en önemli bölümünü aktaralım:

“Ve yarın, ecnebi sermayedarlar efendilerinize daha iyi barış şartları teklif ederlerse, şimdiki önderleriniz, ecnebilerin yardımıyla, sizi yine tıpkı ecnebi ordularının işgali altında bulunan yerlerdeki arazi sahiplerinin ve eski memurların yaptığı gibi zincire vuracaklardır. Anadolu Köylüleri! Yabancı istilâcılarla döğüşmek üzere, şimdiden Kemal Paşa'nın buyruğu altına çağırıldınız; fakat biz aynı zamanda, Paşalar İtilâf yağmacılarıyla barış yapsalar bile, yalnız başınıza devam edebilmek için, kendi halkçı ve köylü partinizi kurmaya çalıştığınızı biliyoruz.”⁵

Mustafa Suphi ve Kemalist hareket

TKP'nin kurucusu olacak olan Mustafa Suphi 1914'te Çarlık Rusya'sına geldi ve siyasal mülteci oldu. Daha sonra Bolşevik saflara katıldı. Ekim Devrimi için çalıştı. 1918 başlarında Moskova'da Bolşeviklerin yardımıyla *Yeni Dünya* isimli bir gazete çıkarmaya başladı. Bu gazetenin çıkış amacı, Rusya'da Türkler arasında komünizmi yaymaktı. Aynı zamanda ileride bir komünist partisi kurmaktı.

Mustafa Suphi *Yeni Dünya* gazetesinde yaptığı komünist propagandayla yetinmedi; örgütsel çalışmalara girişti. 22-25 Temmuz 1918'de *Türk Sosyalistleri Konferansı*'nı Moskova'da topladı. Mustafa Suphi'nin bu konferansta yaptığı konuşma onun militan komünist heyecanını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Ayrıca Mustafa Suphi bu konuşmasında, komünistlerin “vatanının” bütün dünya olduğunu, amaçlarının dünya devrimi olduğunu vurguladı. Doğu'daki devrim hem kapitalizmi ortadan kaldıracaktı, hem de Sovyet devrimine destek olacaktı. Türk komünistlerinin ilk hedefi, Doğu'daki kapitalizmi yıkmaktı. Mustafa Suphi bu görüşlerini şu sözlerle ifade etti:

“Biz Türk komünistleri, dünyanın vatanımız, insanlığın da milletimiz olduğunu büyük bir ciddiyetle bildirdik. (...) Derinden inanıyorum ki, Doğu'daki devrimin Batı'daki devrimle dolaysız bağları bulunmaktadır. Biz, Türk devrimcileri derinden inanıyoruz ki, Doğu'daki devrim sadece Doğu'yu Avrupa emperyalizminden kurtarmak için değil, aynı zamanda Rus devrimine destek

⁵ Komintern Yürütme Komitesi'nin Temmuz 1920 Bildirisi, aktaran Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, Bilgi Yayınevi, 1978, s.209-211.

olmak için de zorunludur.

Yoldaşlar, çok açıktır ki Fransız-İngiliz kapitalizminin başı Avrupa’da olsa da, gövdesi Asyanın verimli topraklarındadır. Biz Türk sosyalistleri için önemli ve birinci görev Doğu’daki kapitalizmin kökünü kazımdır. (...) Eminiz ki Türk proletaryası dünya sosyal devrimine dayanak olmak ve onu ilerletmek için bütün gücünü kullanacaktır.”⁶

Demek ki, Mustafa Suphi karşımıza dünya devriminin ve Doğu’da kapitalizme karşı sosyalist devrimin savunucusu olarak çıkıyor.

* * *

Yeni Dünya’nın ikinci sayısı 28 Haziran 1920’de yayımlandı. M. Kemal emperyalizm ve gericilikle anlaşılmış, ilk iktidar odaklarını oluşturmuş, TBMM açılmıştı. Mustafa Suphi yazdığı makalede Türk işçi, köylü ve askerlerin kıvılcık bayrağın etrafında toplanması istendi. Yeni hükümet halk içinde kurulmalı ve aşağıdan yukarıya doğru yükselmeliydi. Mustafa Suphi halkın üzerine oturacak bir cumhuriyet istemedi; aşağıdan yukarıya doğru yükselecek bir halk cumhuriyeti (bir sosyalist cumhuriyet) istedi. Mustafa Suphi şöyle yazdı:

*“Bundan sonra Anadolu ve Türkiye’de halkın sırtında yaşayacak herhangi bir hükümet, hatta cumhuriyet şeklinde de olsa yer tutamaz, yaşayamaz. Yeni hükümetin bugünkü zahmet ve fedakârlılıklara katlanan amele, rençber halkın içinde kurulup aşağıdan yukarıya doğru dalbudak vermesi hayati bir şarttır. (...) Türkiye amele, rençber ve askerlerinin bu liyakat ve iktidarı göstereceklerine eminiz. Onun için yaşasın Türkiye amele, rençber ve askerlerinin hükümet ve cumhuriyeti!”*⁷

Mustafa Suphi *Yeni Dünya*’nın 8 Temmuz 1920’de çıkan üçüncü sayısında Mustafa Kemal hareketini değerlendirdi: Mustafa Kemal’in bir yıl önce başlattığı ayaklanmaya (kıyama) taraftar olduklarını belirtti. Bu ayaklanmanın “milli müdafaa” şeklinde başladığını kabul etti. Avrupa kapitalizmine karşı yükselen herhangi bir hareketin, eğer beynelmilel yardım almazsa ergeç iflasa mahkûm olacağına işaret etti. Türkiye’deki “milli müdafaa” hareketinin daha başından söndürülmemesi için bu hareketi desteklediklerini açıkladı:

6 Mustafa Suphi, aktarıldığı yer III. *Enternasyonal 1919-1943*, Belge Yayınları, 1979, s.17,18,19.

7 *Yeni Dünya*, 2. sayı, Bakü, Mustafa Suphi, aktaran Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası’nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, Türk Tarihi Kurumu, 1997, s.106.

“Onun için biz Türkiye’de Milli Müdafaa şeklinde baş gösteren kıyama, müşterek düşman tarafından bu hareketin söndürülmesine yol vermemek için, her türlü yardımı -bu yardım mutaassıb milliyetçilere bile olsa- tarihin bize yüklediği bir vazife biliyoruz.”⁸

Mustafa Suphi, Mustafa Kemal hareketini destekleyerek komünistlere savaş alanında yer açılacağını ve buradan halk cumhuriyetine doğru yürüyeceklerini düşündü. Lenin ve Komintern sömürge ülkelerde emperyalizme karşı bir kalkışma varsa, bu kalkışma burjuva karakterde olsa bile desteklenmelidir diyordu. Mustafa Suphi bu görüşe dayanarak; Kemalistlerin “milli müdafaa” içinde olduklarını, emperyalizme karşı savaştıklarını varsayıyor ve onları destekliyordu.

TKP’nin Kemalizm aşkı tek taraflı bir aşktı

TKP’nin Kemalizm aşkı, TKP’nin 10 Eylül 1920’de Bakü’de toplanan Birinci Kongre’inde tek taraflı olarak ilan edildi. Kemalist hükümet bu Kongre’ye Türkiye’den katılacak komünist grupları engelledi. Özellikle Ankara ve Eskişehir’deki komünist gruplar Kongre’ye katılamadı. TKP Birinci Kongresi’nin aldığı kararlardan en önemlilerinden biri Türkiye’deki “ulusal kurtuluş hareketi” üzerindeydi:

“Anadolu’da devam eden Milli İnkilâp Hareketi’nin umum dünya emperyalizmine karşı mücadelesiyle bütün dünya proletarya hareketine yardım ettiğine kaniyiz. Bu milli hareketin, memleket dahilinde inkişaf bulması ve derinleşmesiyle, sınıf şuurunun meydana gelmesine hizmet ettiği ve böylece yarınki içtimâî inkılâba müsait bir muhit hazırladığı muhakkaktır.

Türkiye Komünist Fırkası bir taraftan Türkiye’de Emperyalizme karşı olan bu hareketin derinleşmesine yardım etmekle beraber, diğer taraftan rençber, işçi halkın asıl maksadı ve son emeli olan çalışanlar hakimiyetini elde etmek esaslarını hazırlamak için bezl-i mesâî edecektir.”⁹

Görüldüğü gibi alınan karar Komintern’in kararlarının tekrarıydı: Komünistler, emperyalizme karşı olduklarını düşündükleri Kemalistleri destekleyecekti.

8 *Yeni Dünya*, 3. sayı, Bakü, Mustafa Suphi, aktaran Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası’nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, Türk Tarihi Kurumu, 1997, s.107.

9 TKP Birinci Kongre Kararları, aktaran Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası’nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, Türk Tarihi Kurumu, 1997, s.226-227.

Kemalistlerin sahteciliği

Egemen ulusal burjuva devleti kurma peşinde olan Kemalistler, amaçlarına ulaşmak için İngiliz emperyalizmi ve Sovyet devleti arasında ikili oynuyordu.

M. Kemal emperyalist işgalin kalkması, sömürge olmaktan kurtulmak için Sovyetler Birliğinin maddi ve moral desteğini almaya çalışıyordu. 26 Nisan 1920’de Lenin’e yazdığı mektupta, Bolşevik hareketle kendi hareketini birleştireceklerini söylüyor, yardım talep ediyordu.

“Sayın Başkan,
Rus Bolşevikleriyle bütün çalışmalarımızı ve askerî harekâtımızı birleştirme zorunluluğunu kabul etmekteyiz. Bolşeviklerin emperyalist hükûmetlere karşı savaşmak ve bütün mazlum ulusları emperyalistlerin hegemonyasından kurtarmayı amaç edinmiş olduklarına inanıyoruz.”¹⁰

M.Kemal 13 Eylül 1920’de Mustafa Suphi’ye de bir mektup yazdı. M. Kemal kurduğu meclis ve hükûmetin Sovyet yönetim tarzından farksız olduğunu; kendilerinin de Batı emperyalizmine ve kapitalizme karşı olduğunu söylüyordu.

“Ezici çoğunluğu rençber ve köylüden teşkil edilmiş olan milletimiz, Batı emperyalizm ve kapitalizminin mahkumiyetinden kendini kurtarabilmek için bunlara karşı birleşmiş olarak mücadeleye, savaşmaya karar vermiştir. (...) Bugünkü Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti işbu teşkilattan doğmuştur ve bu nedenle Sovyet idare teşkilatından farksızdır.”¹¹

* * *

M. Kemal bir yandan Sovyetler Birliği ve TKP ile flört ederken, diğer yandan İngiliz ve Fransız emperyalistleri ile temas halindeydi. Genç Sovyet devleti ile ilişkilerini onlara karşı koz olarak kullanıyordu. Nitekim emperyalistlerle anlaşmış; İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlar ordularını Anadolu’dan çekmişlerdi.

10 Mustafa Kemal, aktaran Mete Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar (1908-1925)*, Bilgi Yayınevi, 1978, s.101-102.

11 Mustafa Kemal’in Mustafa Suphi’ye Mektubu, 13 Eylül 1920, aktaran Turhan Feyizoğlu, *Türk Ocağı’ndan Türkiye Komünist Partisi’ne*, Ozan Yayıncılık, 2007, s.78-79.

Kemalistler komünistlere saldırmaya başlar

M. Kemal'in karşısında dış düşman olarak yalnızca, emperyalistler tarafından aldatıldığını düşünen Yunan ordusu kalmıştır. Kemalistler Yunanlılarla savaşa girişmeden önce içerdeki ortaklıklarını ve düşmanlarını halletmek, iktidarlarını sağlama almak zorundaydılar. Kürt aşiretleri ve dini cemaatlerle uzlaşarak onları yanlarına aldılar. Birinci Meclis ve Teşkilat-ı Esasi adını verdikleri Anayasa bu anlaşmanın ürünüdür.

Kemalist iktidar için tehlike oluşturacak üç önemli örgütlü güç kalmıştı. Çerkes Ethem'in Kuvva-yı Seyyare Ordusu ile katıldığı Yeşil Ordu, Ankara'da kurulan Halk İştirakiyun Fırkası ve TKP. M. Kemal önce içinde Bolşevik bir tabur da bulunan, Bolşevizmin ideolojik etkisi altında olan Yeşil Ordu'ya saldırdı. 5 Ocak 1921'de Yeşil Ordu yenildi. Çerkes Ethem Yunanlılara sığındı. Bolşevik tabur komutanı, TKP üyesi İsmail Hakkı teslim oldu ve daha sonra idam edildi. Komünist Halk İştirakiyun Fırkası kapatıldı. Salih Hacıoğlu ve yoldaşları tutuklandı. Partinin milletvekili Nazım Bey 15 yıl kürek cezasına çarptırıldı. 28 Ocak 1921'de, M. Kemal'in iznine güvenerek Anadolu'ya geçen Mustafa Suphi ve ondört yoldaşı Karadeniz'de boğduruldu. M.Kemal bir ay içinde "komünizm tehlikesini" bertaraf etmişti. Bertaraf edilen güçler içinde kendi kurduduğu sahte TKP de vardı. Çünkü M. Kemal'e karşı çıkmışlar, Çerkes Ethem üzerine yürünmesini kabul etmeyerek, demiryolu işçilerini greve çağırmışlardı.

Kemalistlerin kanlı saldırılarına karşın komünistlerin bitmeyen aşkı

Kemalistlerin sahtekârlığı ve kendi kurdukları sahte komünist partiye bile tahammülleri olamayan anti-komünist tutumları bu denli aşık olmasına karşın, Komintern ve TKP'nin Kemalizm aşkı sona ermedi. Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya geçerken, geride kalan komünistlerden oluşturduğu TKP Dış Büro Parti Hücresi, liderlerinin ve onbeşlerin ölümünden sadece on gün sonra, 6 Şubat 1921'de yaptığı toplantıda Kemalist hükümeti devrimci, Çerkes Ethem'i anarşist ilân etti ve onunla bir ilişkileri olmadığını bildirdi.

"Bizler Ethem'in ve yandaşlarının Batı Cephesinde, Anadolu Cephesi'nde devrimci Anadolu hükümetine karşı çılgınca, anarşik çıkışını lânetliyoruz. Anadolu'daki devrimci hareketin destekçileri olarak bizlerin bu gibi şahıslarla hiçbir ilişkisi ve hiçbir ortak yanı olmamıştır ve olamaz."¹²

12 TKP MK 1920-1921 Dönüş Belgeleri-2, TÜSTAV, 2004, s.41.

Dış Büro'nun o günkü koşullarda, on beş gün içinde M. Suphi ve arkadaşlarının başına gelenlerden haberdar olmadıkları doğru olabilir. Ancak yukarıdaki karar TKP'nin Kemalistlere ve Çerkes Ethem'e bakış açılarını göstermesi açısından ilginçtir. Anti-emperyalist bir güç olan Yeşil Ordu'nun önderi Çerkes Ethem anarşist, emperyalistlerle dans eden M.Kemal devrimci görülüyordu.

* * *

11/12 Nisan 1921'de TKP'den geriye kalan MK üyeleri toplandı. Toplantıya Komintern temsilcisi Krasin de katıldı. Krasin Mustafa Suphi'yi öldürttüğü için M. Kemal'e bir şey yapamayacaklarını, bunun Kemalistlerle ittifaka ve diplomasiye uygun olmayacağını anlattı.

“Bu yolda bir mani var. Resmen Kemal'e birşey yapamayız. (...) Diplomatik münasebata da tesiri olabilir. İttifaka falan. Ölenler hep Türk tebaası. Kemal'den soramazlar. (...) Başka teşkilat varsa onlar bu itlafa karşı itiraz, şikâyet ve dava - Mustafa Kemal aleyhinde değil, katiller aleyhinde.”¹³

Komintern ve TKP'nin aşkı karasevdaya dönüşmüştü. Kemalistler komünistlerin kökünü kazıyor, onlar hâlâ ittifaktan, diplomasiden söz ediyordu.

* * *

Halk İştirakiyun Fırkası'nın 15 Ağustos 1922'de toplanan kongresi TKP'nin ikinci kongresi olarak tarihe geçer. Bu kongrede Salih Hacıoğlu MK birinci sekreterliğine seçilir. Şefik Hüsnü de bu kongrede MK'ne girer. Kongrenin MK'nin raporunu onaylayan kararı da Kemalistlere destek vermeye devam eder.

“Milli kurtuluş hareketine, cephelerdeki silâhlı savaşa TKP elinden gelen her yardımı yapacaktır. Bunun yanında, burjuvazinin gerici çevrelerle, yabancılarla, emperyalistlerle uzlaşmaya gitmek yoluyla milli kurtuluş hareketini söndürmek, bu savaşın derin demokratik bir devrime yükselmesini önlemek istediğini, bu çok önemli olayı, burjuvazinin içyüzünü geniş halk yığınlarına durmadan anlatacaktır.”¹⁴

13 Krasin, *TKP MK 1920-1921 Dönüş Belgeleri-2*, TÜSTAV, 2004, s.136.

14 TKP İkinci Kongresi'nin Merkez Komitesi'nin Raporunu Onaylayan Kararı, aktaran Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, Bilgi Yayınevi, 1978, s.277.

Karşılıksız aşka düşen kuşku

5 Kasım - 5 Aralık 1922 tarihleri arasında Komünist Enternasyonalin Dördüncü Kongresi toplandı. Kongrede TKP delegasyonu adına Sadrettin Celal konuştu. S. Celal milli burjuvaziye temsil eden Kemalistlerin Londra Konferansındaki tutumları nedeniyle, artık devrimci olmadığını ve ihanet içinde olduklarını söyledi.

“Kemalizmin yeni yönelimini özetlerken, Londra Konferansı’nda emperyalizme karşı nefret dolu olan burjuvazinin, şimdi Türkiye’nin emekçi kitlelerinin sömürülmesinden kendisine de pay çıkarma olanağını gözleyerek, azimli savaş politikasını, bir taviz ve ihanet politikasıyla değiştirdiğini söyleyebiliriz. Londra Konferansı’ndan beri millî burjuvazi artık devrimci değildir.”¹⁵

Bu saptamayla TKP Kemalizmi farklı değerlendirmeye çalışıyordu. Geç de olsa Kemalistlerin devrimci-demokrat olmadıklarını görmeye çalışıyordu. TKP’yi Kemalizm karşıtlığına çağırıyordu. Geç kalmış bir değerlendirmeydi. Kemalistler hiçbir zaman devrimci-demokrat bir hareket olmamışlardı. Ne emperyalist-kapitalist bloktan kopmayı ne de toprak reformu yapmayı düşündükleri yoktu. Kurdukları Mecliste toprak ağaları ve şeyhlerle birlik-teydiler.

Kongrede Komintern Yürütme Kurulu adına konuşan Radek, TKP’lilerin içine düşen kuşkuyu silmeye çalıştı.

“Türkiyeli komünistlere şu öğüdü verdiğimiz için bir an bile pişman değiliz: Parti olarak örgütlendikten sonra ilk göreviniz Türkiye’deki ulusal kurtuluş hareketini desteklemek olmalıdır. (...) Ve kovuşturuldukları şu anda dahi biz Türk komünistlerine şöyle sesleniyoruz: Bu ana bakarak yakın geleceği unutmayın! Türkiye’nin büyük uluslararası devrimci önem taşıyan bağımsızlığını savunma görevi henüz sona ermiş değildir. Size, saldıranlara karşı kendinizi savunun, kılıca kılıç çekin, ama tarihi olarak henüz kurtuluş mücadelesine sıra gelmediğini, Türkiye’nin yeni yeni billurlaşan devrimci unsurlarıyla daha uzun bir süre birlikte yürümek zorunda olduğunuzu da bilin.”¹⁶

TKP yöneticileri Kemalizme karşı Komintern ile birlikte yürüttükleri

15 Saadettin Celâl, aktaran Mete Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar (1908-1925)*, Bilgi Yayınevi, 1978, s.282.

16 Karl Radek, Komünist Enternasyonal Dördüncü Kongresi’ndeki Doğu Sorunu Üzerine Tartışma, aktarma *Komintern Belgelerinde Türkiye-1 Kurtuluş Savaşı ve Lozan*, Kaynak Yayınları, 1993, s.140-141.

yanlış politikadan dönmeye çalışıyor, ancak Komintern yöneticileri buna engel oluyordu. Kemalistler tercihini emperyalist-kapitalist sistemden yana yapmış, kurdukları Meclis Londra Konferansına çağrılarak emperyalistlerce tanınmıştı. Komintern yöneticileri Lenin'in Kominternin İkinci Kongresi'ne sunduğu raporda, sömürge ülkelerde burjuvaziyle ittifak yapılmasını koşullara bağladığını unutmuşlardı. Lenin koşullarını açıkladığı raporunda “sömürge ülkelerde reformcu partiler şimdiden mevcutturlar”¹⁷ diyerek Komintern'i uyarıyor ve Uluslar ve Sömürgeler Komisyonu'nda yadsınmaz bir şekilde kanıtlandığı gibi burjuvazinin ikili oynadığını söylüyordu:

“Sömüren ülkelerin burjuvazisiyle sömürgelerin burjuvazisi arasında bir ölçüde yaklaşma olmuştur, öyle ki, sık sık ve belki de çoğu durumda, ezilen ülkelerin burjuvazisi bir yandan ulusal hareketleri desteklerken, aynı zamanda emperyalist burjuvaziyle anlaşma halindedir, yani emperyalist burjuvaziyle birlikte devrimci hareketlere karşı ve devrimci sınıflara karşı savaşım vermektedir.”¹⁸

Lenin'in bu sözlerinden sonra geçen altı aylık süre içinde çok şey daha açık şekilde ortaya çıkmıştı. Lenin'in deyimiyle “emperyalist burjuvazi ile anlaşma halindeki” burjuvazinin ulusal-devrimci değil işbirlikçi olduğu belli olmuştu. Komünistlere değil örgütlenme özgürlüğü tanımak, tam aksine ölümcül saldırılarda bulunmuşlar, son olarak da Londra konferansı ile taraflarını kesinleştirmişlerdi.

Kemalistlerin gericiliği bu denli açık iken Komintern yöneticileri hâlâ onları desteklemeye devam edilmesini öneriyordu. Tek gerekçe Kemalistlerin burjuva egemen devletin Sovyetlerle emperyalistler arasında tampon oluşturmalarını istemeleriydi. TKP sonuçta bu politikayı kabul etti; Kemalizm aşkı devam etti. Komintern'in toplandığı günlerde 1 Aralık 1922'de yayımlanan TKP'nin yayın organı *Aydınlık*'ta çıkan yazısında, MK üyesi Şefik Hüsnü de Radek gibi düşünüyordu.

“Devrim önderlerinin iyi niyetinden şüphe etmeye kimsenin hakkı yoktur. Şimdiye değin yaptıkları her türlü ümidi haklı kılacak niteliktedir. Siyasetlerinde uluslararası proletaryaya ve proletarya hükümetlerine ve örgütlerinde ülkenin işçi sınıflarına dayanmaları, yoksullar ve orta halliler yararına bir düzen yaratmak eğiliminde olmaları, doğru yönde yürüdüklerini gösteriyor.”¹⁹

¹⁷ Lenin, *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı*, sol yayınları, 2007, s.210.

¹⁸ Lenin, a.g.e. s.210.

¹⁹ *Seçme Yazılar – Şefik Hüsnü Deymer*, Aydınlık Yayınları, 1971, s.119-120.

Şefik Hüsnü'ye göre, Kemalistler ülke içinde işçi sınıfına, dışarda ise proletaryaya ve proleter hükümete yani Sovyet hükümetine dayanıyordu. Halbuki Kemalist hükümet komünistlere saldırmaya devam ediyordu. 1923'te yirmiye yakın komünist tutuklandı. Ama Şefik Hüsnü Kemalistlerden umudunu kesmedi. Gerçekçi olmayan umudunu hükümet içinde Marksist eğilimli bakanlar olduğuna, Kemalist hükümetin işçi hükümeti olabileceğine kadar vardırırdı.

“Bundan sonra iktidar gücünü ulusal egemenlikten alan halk hükümeti, emeğin -yani ulusun- tarafına geçmeli ve bir iş ve işçi hükümeti olmalıdır. Devlet adamları arasında, İktisat ve Sağlık Sosyal Yardım Bakanları gibi Marksist bir düşünceyle hareket etmeye eğilimli görünen kişilerin bulunması, hükümetimizin bu yola girmekte gecikmeyeceğini düşündürmektedir.”²⁰

Şefik Hüsnü'nün bu umutlarının gerçek olmadığını anlaması için çok zamana gerek kalmadı. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilân edildi. Halbuki, Şefik Hüsnü, M. Kemal'in Batı tarzı burjuva cumhuriyeti kuracağına ihtimal vermiyordu.

“Gazete haberlerinden ve tartışmalarından anlaşıldığına göre, Türkiye'yi hanedansız birer hükümdarlıktan başka bir şey olmayan Avrupa ve Amerika'daki cumhuriyetlere benzetmek söz konusu ediliyor. Bu cumhuriyetler bilindiği gibi burjuva hükümetine en elverişli sınıf hükümetinden başka bir şey değildir (...) Ve biz inanıyoruz ki devletin en yüksek yerinde bulunan ve devrimimizin kahramanı olan kişi böyle bir sapmaya bizzat engel olacak ve sahip olduğu büyük nüfuz ve yetkileri, devrimi almış olduğu yönde derinleştirmek ve pekiştirmek uğrunda kullanacaktır.”²¹

Aşk insana muşığının her hareketini onaylamasına yol açıyordu. M. Kemal'in burjuva sınıfın egemenliğinde bir Cumhuriyete izin vermeyeceğine inanan Ş. Hüsnü, Cumhuriyet kurulunca ona sahip çıktı. Hatta Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy, M. Kemal'e başkaldırıp Terakkiperver Parti'yi kurduklarında, onları karşı-devrimci ilân etti. Bu karşı-devrimciler Kemalist hükümete karşı ayaklanırsa, komünistlerin Kemalistleri destekleyeceğini ilân etti.

“Şimdiki yönetim karşı devrimin şiddetli bir saldırısına uğrarsa işçi sınıfı

20 Seçme Yazılar – Şefik Hüsnü Deymer, Aydınlık Yayınları, 1971, s.177.

21 Seçme Yazılar – Şefik Hüsnü Deymer, Aydınlık Yayınları, 1971, s.184-185.

Anadolu'nun genç burjuvazisi ile devrimin sonuçlarını savunacaktır; bu kesindir. (...) Dilemeyiz ama böyle bir durum olursa, bizim inancımız odur ki Cumhuriyet yöneticileri işledikleri hatayı anlayacaklar, yoksul köylülere ve Marksizme yaklaşmak gereğini duyacaklar. Bu hatalardan en önemlisinin de karşı devrim mensuplarına ait mülk, arazi ve sermayelerin kamulaştırılması olduğu görülecektir.”²²

Burjuvazinin iki kolu arasındaki savaşa komünistleri taraf kılan bir politikaydı bu. Şefik Hüsnü'nün temellerini attığı, sınıfsal bakış açısından uzak bu politikanın izleri günümüzde de devam etmektedir.

Aşıkların arasına karakedi giriyor

Komintern'in Birinci ve İkinci Kongreleri dünya devriminin yayılmasından henüz umudun kesilmediği bir politik ortamda toplanmıştı. Komintern'in Üçüncü ve Dördüncü Kongreleri ise dünya devriminin gerilediği koşullarda toplanmıştı. Almanya'da 1921 yılındaki komünist ayaklanma bastırılmıştı. Dünya devrimi dalgasının geriye çekilişi, kaçınılmaz olarak Komintern'in Üçüncü ve Dördüncü Kongrelerinin politikasına yansdı.

Sosyal demokrat partilerin tabanlarını kazanmak için “birleşik işçi cephesi” taktiği devreye sokuldu: Komünistler, sosyal demokrat partileri birleşik cepheye zorlayacaktı. Komintern'in Beşinci Kongresine kadar “birleşik cephe” taktiği yaşama geçirilmeye çalışıldı. Ama sosyal demokratların burjuvaziden kopmayan politikaları bu cephe taktiğinin yaşama geçmesini engelledi. Komünistlerin sekte politikaları da, sosyal demokratlara haklı savunma olanakları sundu. İşte bu ortamda Komintern'in Beşinci Kongresi'ne gidilecekti.

17 Haziran - 8 Temmuz 1924 tarihleri arasında Komintern'in Beşinci Kongresi toplandı. Stalin'in Komintern'in dümenini sola kırdığı bir kongreydi bu kongre. Stalin, sosyal-demokrasiyi faşizmin kardeşi olarak ilan etmişti. Stalin'e göre sosyal-demokrasi, faşizmin ılımlı kanadıydı. Komintern'in sola kaymasının bütün komünist partilerini etkileyeceği açıktı. TKP'nin Kemalizm politikası sağdı. Burjuva ideolojisi Kemalizm'e körü körüne bağlı bir politikaydı. TKP'yi bu konuma sürükleyen Komintern'di. Şimdi Komintern direksiyonu sola kırmıştı. TKP'nin de sola kayması gerekiyordu.

Komintern'deki sol havanın TKP'ye yansması için geçmişteki Kemalizm aşkının eleştirilmesi gerekiyordu. Gerçi TKP, Komintern'in Kemalizm poli-

²² Seçme Yazılar – Şefik Hüsnü Deymer, Aydınlik Yayınları, 1971, s.231.

tikasını biraz daha sağa çekerek savunmaktan başka bir şey yapmamıştı ama politika bunu gerektiriyordu. Ukrayna delegesi D.Z. Manuilski, TKP'nin yayın organı olan *Aydınlık*'ı sert biçimde eleştirdi. *Aydınlık*, proletarya ile burjuvazi arasında sınıfsal işbirliğini savunmuştu. (Gerçekten de savunmuştu.) Yabancı kapitalizme karşı, ulusal kapitalizmin (ulusal burjuvazinin) gelişmesini savunmuştu. (Yalan değil, savunmuştu.) Manuilski Komintern'in en sadık partisini eleştirmek gibi tuhaf bir görevi yerine getirmek zorundaydı.

“İkinci Kongre’de genç Komünist kesimlerin, iktidar yolunda yürüyen burjuvazinin önderliği altındaki ulusal kurtuluş hareketleri karşısında alacakları tutumu belirledik. Fakat o zamandan beri, Doğu ülkelerinde yeni bir durumla karşılaştık: iktidarı ele geçirmiş olan ulusal burjuvazilere karşı ne yapacağız?(...) Türk yoldaşlarımız ciddi taktik hataları işlemişlerdir. Örneğin, TKP'nin yayın organı olan *Aydınlık*'ta, Komünist Partisini yabancı kapitalizme karşı ulusal kapitalizmin gelişmesini desteklemeye çağıran bazı makaleler çıktı.”²³

Yukarıda belirttiğimiz gibi bu makaleleri yazan Şefik Hüsnü idi. Şefik Hüsnü de Kongredeydi. Söz aldı. Şefik Hüsnü, burjuvazinin ulusal devrimi tamamlayamayacağını; devrimi tamamlamanın, anti-feodal yapıları kaldırmanın ancak proletaryanın işi olduğunu söyledi. Şimdiye kadar yazdıklarının tam tersini söylüyordu. Yüz seksen derecelik bu dönüşe bir de gerekçe uydurdu. Proletarya, devrimci milliyetçilerle “yıkma” konusunda birlikte olabilirdi, “kurma” konusunda birlikte olamazdı.

“Proletarya devrimci milliyetçilikle yalnız yıkma konusunda işbirliği yapabilir. Nitekim burjuvazi bir kurma işine girişince, bunu yalnız kendi çıkarları için yapar; bu yüzden sınıf kavgası zorunludur.”²⁴

Şefik Hüsnü kendi yazdıklarını unutturarak, Kemalizm aşkını Mustafa Suphi'ye mal ederek işin içinden sıyrılmaya çalışıyordu.

“Yasadışıyız ve bize çok pahalıya mal olan yanlışlar yapılmıştır. İlk olarak, bizim yasal bir parti olarak çalışabileğimizi olanaklı gören Mustafa Suphi

23 Manuilski, aktaran Mete Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar (1908-1925)*, Bilgi Yayınevi, 1978, s.349.

24 Şefik Hüsnü, aktaran Mete Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar (1908-1925)*, Bilgi Yayınevi, 1978, s.352.

şehit düştü. Bu sanısı, onun ve öteki 14 yoldaşın hayatına mal oldu.”²⁵

* * *

Nasıl ki Komintern’in sağ politikası TKP’ye daha koyu yansımış ise, yeni sol politika da daha koyu idi. TKP 21 Ocak 1925’te *Orak Çekiç* isimli haftalık parti yayınına devreye sokmuştu. 12 Şubat 1925’te çıkan *Orak Çekiç*’in temel sloganı şuydu: “*Burjuva partilerine ve burjuva politikacılarına yordakçılık eden ve onlardan medet uman her amele kendi sınıfına ihanet etmiş sayılır.*”²⁶

Kürt isyanları Komintern ve TKP’nin Kemalizm aşkını yeniden alevlendirdi

13 Şubat 1925’te, devletin eşkiya suçlamasıyla aradığı Şeyh Sait’in adamlarının jandarmalara teslim olmamasıyla başlayan çatışma, Kürtleri peşinden sürükledi. Kemalist devlete karşı başlatılan Şeyh Sait ayaklanması giderek büyüdü. Kemalist hükümet bu ayaklanmayı İngiliz emperyalizminin planladığı bir “irtica” hareketi olarak damgaladı. Devlete göre, Şeyh Sait ve ayaklanan Kürt yığınları şeriat ve hilafeti geri getirmek istiyorlardı. Resmi ideoloji bu görüşü her olanaklı yolla yaydı.

TKP, Şeyh Sait ayaklanması karşısında Kemalist devletin yanında yer aldı ve bu ayaklanmayı İngiliz emperyalizminin oyunu olarak gördü. Resmi ideolojinin ayaklanma hakkında söyledikleriyle, TKP’nin tutumu arasında özde bir fark yoktu. TKP’nin haftalık *Orak Çekiç* gazetesinin 26 Şubat ve 5 Mart 1925 tarihli 6. ve 7. sayılarında şöyle deniyordu:

“İrticam başında Şeyh Sait değil, derebeylik duruyor; irticaa karşı mücadele-sinde Halk Hükümetlerdir.”

“Kahrolsun İrtica... Ankara Büyük Meclisi’nde müfrit sol burjuvazinin tırnakları, kafasına kurun-u vustayı (ortaçağı) dolamış yobazların gırtlığına yapıştı.”

“Yobazların Sarıkları Yobaz zümresine kefen olmalı! Yobazlarıyla, Ağalalarıyla, Şeyhleriyle, Halifeleriyle, Sultanlarıyla birlikte Kahrolsun Derebeylik! İrtica ve Derebeyliğe karşı mücadele için: Köylüler (Köy Meclisleri), Ame-

25 Şefik Hüsnü, aktaran Mete Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar (1908-1925)*, Bilgi Yayınevi, 1978, s.354.

26 *Orak Çekiç*, 4. sayı, aktaran Mete Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar (1908-1925)*, Bilgi Yayınevi, 1978, s.363.

leler (Sendikalar) etrafında teşkilâtlanmalıdırlar.”²⁷

Kürt sorununda TKP'yi haklı biçimde eleştirmiş olan Hikmet Kıvılcımlı bile Şeyh Sait ayaklanmasını aynı biçimde değerlendiriyordu.

“Şeyh Sait İsyanı: a) Memleket içinde, ağalığın sermayedarlığa taarruzu olduğu için irticaî idi. b) Dünya içinde, emperyalizmden medet umduğu için yine irticaî idi. Şu halde, Şeyh Sait isyanı gerek millî, gerek milletler-arası mikyasda irticaî idi.”²⁸

Komintern'in tutumu da farklı değildi. Komintern'e göre Şeyh Sait ayaklanmasının özelliği: Türk gericiliğinin İngiliz emperyalizmiyle ittifak yapmasıydı. Kemalist Hükümet milli kurtuluş hareketinin temsilcisiydi ve demokrasi için çalışıyordu. Moskova 26 Şubat 1925'te Şeyh Sait ayaklanmasını özel bir bültenle duyurdu:

“Mustafa Kemal'e ve Ankara hükûmetine karşı Kürdistan'daki Şeyh Sait Ayaklanması, Moskova tarafından, Türk gericiliğinin İngiliz emperyalizmi ile ittifak halinde bir geri dönüş girişimi olarak değerlendirilmektedir.

Kemal, genel olarak millî kurtuluş hareketini temsil etmekte ve Türkiye'nin demokratlaştırılması ve feodal kalıntılar ile Müslüman din adamlarının etkisinden kurtarılması için çalışmaktadır. Kemal'e karşı, ilk olarak emperyalizm, ikinci olarak feodal ağalar, üçüncü olarak din adamları ve dördüncü olarak liman şehirlerinin yabancı sermayeye bağlı ticaret burjuvazisi mücadele etmektedir.”²⁹

Hem Komintern, hem TKP resmi ideolojiyi savunan konuma düştü. Komintern ve TKP'nin Kemalizm aşkının depreşmesinin nedeni neydi? Şeyh Sait ayaklanması Kürt ulusunun dinsel görünümü, ama özünde ulusal bir ayaklanmasıydı. Nitekim Şeyh Sait ve arkadaşları yakalanıp Diyarbakır'da yargılanırken, savcı tarafından hazırlanan iddianamede ayaklanmanın “Kürt ihtilali” olduğunu ve bütün sanıkların amacının “Bağımsız Kürdistan'ı kurmak olduğu” belirtiliyordu.

Kemalist devlet, İngilizlerin bu Kürt isyanında parmağı olduğuna dair tek

27 Orak Çekiç'in 26 Şubat ve 5 Mart 1925 Tarihli Sayıları, aktaran Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, 1981, s.132-133.

28 Dr. Hikmet Kıvılcımlı, *İhtiyat Kuvvet: Milliyet (Şark)*, Yol Yayınları, 1979, s.194.

29 Komünist Enternasyonal Belgelerinde Kürt Milli Meselesi, aktaran Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Yurt Yayınları, 1981, s.133.

bir belge sunamadı. Bugüne kadar da böyle bir belge bulunamadı. TKP ise, Şeyh Sait ayaklanmasından 10 yıl sonra bile, 20 Aralık 1935 tarihli *Orak Çekiç* yayınında eski tutumunu sürdürdü.

“1925 yılındaki Kürdistan’da patlayan irtica kalkınması Türkiye içinde bu gibi reaksiyoner ayaklanmaların en önemlilerindendir.

Kemalist burjuvazi haklı olarak bu irtica hareketine karşı koydu ve onu ezdi. Reaksiyonun ezilmesiyle inkılâb namına iyi bir iş de görülmüş oluyordu.”³⁰

* * *

Kemalist devlet, Şeyh Sait ayaklanmasını bahane ederek 4 Mart 1925’te Takrirî Sükun Kanunu’nu çıkardı. Bu kanuna göre İstiklal Mahkemeleri kuruldu. Takrirî Sükun kanunundan iki gün sonra gazeteler kapatılmaya başlandı. 12 Mart 1925’te TKP’nin yayın organları olan *Aydınlık* ve *Orak Çekiç* kapatıldı. Oysa *Orak Çekiç* dergisi açık olarak Kemalist devletin yanında yer almış ve resmi ideolojinin diliyle konuşarak hükümete destek vermişti. Şefik Hüsnü yurtdışına kaçmak zorunda kaldı. Mayıs 1925’te 38 komünist tutuklandı. Sanıklar en az yedi, en çok on beş yıllık kürek cezalarına mahkûm edildi.

Şefik Hüsnü 1926 yılında *Komünist Enternasyonal Dergisi*’ne yazdığı “Türkiye’de Komünist Hareket” isimli yazıda, TKP’nin Kemalist devleti desteklemesine rağmen cezalandırılmasına şaşıyordu; olayı ilginç buluyordu:

“Bütün komünist yayınların çıkmasını bir anda yasaklayan bakanlık genelgesi gene de beklenmiyordu. Çünkü o sırada, bu aşırı sert önleme gerekçe olacak hiçbir şey olmamıştı.

(...)

Aslında tam bu sıralarda, komünistlerin yayın organlarının son sayılarında, Kürt isyanının amansızca bastırılmasından yana olmaları ve feodalizmin tasfiye edilmesinde Halk Partisi’ni bütün güçleriyle destekleyeceklerini açıklamaları ilginçtir.”³¹

Diğer yandan Komintern Yürütme Kurulu, 1925 yılı sonunda, “Doğudaki Devrimci Hareketin Sorunları” üzerine yazdığı raporda, TKP’nin, Ke-

30 *Orak Çekiç*, 1. sayı, aktaran Mete Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar-II (1925-1936)*, BDS Yayınları, 1992, s.370.

31 Şefik Hüsnü, aktarma *Komintern Belgelerinde Türkiye-5 Şefik Hüsnü - Yazı ve Konuşmalar*, Kaynak Yayınları, 1995, s.63.

malizmden gördüğü terör yüzünden politika değiştirmemesini istiyordu. Komintern'e göre TKP'nin görevi, Kemalistlerin devrimci adımlarını ve Sovyetler Birliği ile kurduğu dostça ilişkileri desteklemektir:

“Bugün Türkiye’deki iktidara karşı izlenecek taktiği, sırf... Komünistleri kovuşturmasına dayanarak belirlemek ağır bir hata olur... yoldaşlar kemalist hükûmetin devrimci kazançları sağlamlaştırmaya ve SSCB ile dostça ilişkiler kurmaya yönelik her adımını, bundan sonra da kararlılıkla ve tereddütsüz desteklemelidirler.”³²

Komintern’in Beşinci Kongresi’nde Manuilski’nin TKP’ye yönelttiği “burjuvaziyle işbirliği eleştirisi” Komintern’in kendisi tarafından unutulmaya başlanmıştı. TKP de doğal olarak Kemalizm aşkına geri dönmüştü.

Tutkulu aşklar kolaylıkla nefrete dönüşebilir

Komintern ve TKP Kemalizme tutkulu bir aşkla bağlanmıştı. Birbirlerinde beklentileri o denli çoktu ki bir türlü kopamıyorlardı. Komintern’in 5. Kongre kararları ile aralarına giren karakediyi defetmek için Kürt ulusunun kıyımına dahi ortak olmuşlardı. Komintern Doğu Seksiyonları Sekreteryası Temmuz 1926’da TKP Merkez Komitesine bir mektup gönderdi. Komintern, Ankara hükûmetinden Türkiye’deki komünistlere saldırmayacağına dair söz almıştı. Bunun karşılığında TKP, devrimci işçilerden oluşan Kemalist hükûmetin reformlarına karşı çıkmamalıydı. Anti-emperyalizm yönünde ilerlendiği sürece Kemalistleri desteklemeliydi. Komintern’in mektubunda şöyle deniyordu:

“Türkiye Hükûmeti büyük olasılıkla Komünist Partisine karşı eski aşırı baskı yapma, Komünist ve Komsomol (gençlik) örgütlerini parçalama taktiklerini sürdürmeyecektir. En azından, kemalist hükûmet, Ankara’daki Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği temsilcilerine bu yolda belli güvenceler verdi. (...) Türkiye Komünist Partisi kendi programını değiştirmeden, sadece, küçük burjuva fikirler beslediği doğru olmakla birlikte, devrimci işçilerden oluşan şimdiki Türkiye Hükûmetinin yapmakta bulunduğu -Marxist açıdan bile kabul edilebilecek nitelikteki- iç reformlara karşı doğrudan ve keskin bir savaşıma girmeyi yadsıyarak, Türkiye’nin en güçlü siyasal gruplarından biri haline gelebilir.”³³

32 Komintern Yürütme Kurulu Kararı, aktaran Mete Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar-II (1925-1936)*, BDS Yayınları, 1992, s.21.

33 Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu Doğu Seksiyonları Sekreteryası, aktaran Mete Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar-II (1925-1936)*, BDS Yayınları, 1992, s.33.

Kemalist hükümeti, devrimci işçilerden oluşan bir hükümet olarak kabul etmek iğrenç bir politikaydı. TKP bu politikayı onaylayacaktı.

* * *

Mayıs 1926 TKP Viyana Konferansı'nda Şefik Hüsnü, Vedat Nedim Tör'ü TKP Genel Sekteri olarak onayladı. İzmir'de Mustafa Kemal'e karşı düzenlenen suikast girişiminden sonra TKP Genel Sekreteri olarak Vedat Nedim, "Mehmet Süleyman" takma adıyla *Balkan Federasyonu* dergisinde Mustafa Kemal'i savundu. Kemalist iktidar, dostunu-düşmanını ayıramamakla yanlış yapıyordu. İngiliz emperyalizmine bağlı Terakkiperver taraftarları düşmandı; oysa emekçilerin demokratik haklarını savunanlar dosttu. Düşmanlara en ufak demokrasi tanınmamalıydı. Dost olana (TKP diye okunabilir) el uzatılmalıydı. Vedat Nedim söz konusu yazıyı şöyle bitiriyordu:

"Türkiye inkılâbının başında bulunanlar bugün bu inkılâbın dostları ile düşmanlarını tefrik etmelidirler. İnkılâbın derinleşmesi namına, onun düşmanları en ufak bir demokratik haktan bile mahrum edilmelidir. Buna mukabil inkılâbın en sağlam istinatgâhı olan emekçi kitlelerinin geniş demokratik hakları biran evvel tanıtılmalıdır."³⁴

* * *

1926 yılının sonuna kadar TKP'nin Kemalist iktidara duyduğu güven henüz kaybolmamıştı. Şefik Hüsnü gizli bir kimlikle 1927 Ağustos ortalarında İstanbul'a geldi. Ekim 1927'de Vedat Nedim Tör'ün gösterdiği zayıflık nedeniyle 1927 TKP Tevfikatı başladı. Şefik Hüsnü ve diğer TKP yöneticileri tutuklandı. TKP büyük darbe aldı. Komintern'in, Kemalist iktidardan aldığı "komünistlere saldırmama" sözü bir işe yaramamıştı. Tarihin rastlantısı olsa gerek: Stalin'in yönetimindeki Komintern'in; Çin'de, Çin Komünist Partisi'ni, Çang Kay-şek'in yönettiği Kuomintang'la ittifaka zorlamasının sonuçları Nisan 1927'de ortaya çıkmıştı. Bu tarihte Çang Kay-şek'in saldırısı sonucu binlerce komünist öldürülmüştü. Çin Komünist Partisi Temmuz 1927'de Komintern'in desteklediği Kuomintang'ın sol kanadından ikinci darbesini aldı. Tıpkı Türkiye'de olduğu gibi Çin'de de burjuvaziyle işbirliği taktiği iflas etmişti.

Stalinci Komintern sola çark etmek zorundaydı; burjuva hareketlere karşı

34 Vedat Nedim, aktaran Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-II (1925-1936)*, BDS Yayınları, 1992, s.130.

yavaş yavaş eleştirisel konuma geçmeye başladı. Aynı tavır anında TKP'ye de yansıdı. 1926 yılında Kemalizmi anti-emperyalist devrimci bir güç olarak kabul eden TKP, 1927 yılında Kemalizmi karşı-devrimci ve onun hükûmetini mürteci (gerici) olarak görmeye başladı. Milli burjuvazi birdenbire en büyük düşman oldu. Aşk nefrete dönüşmüştü. TKP yayın organı olan *Alev* dergisinin 1927 ortalarında yayınlanan sayılarında aşağıdaki sözleri okumak ilginçtir:

“Biz, işçilerin şiarı şudur: Dün inkılâpçı olan burjuvazi bugün aksi inkılâpçı, onun hükûmeti ise mürtecidir. (...) Millî burjuvazi Türk proletaryasının en azılı millî düşmanıdır. (...) Her burjuva hükûmeti gibi kemalist hükûmeti de Türk burjuvazisinin amele sınıfı üzerindeki hâkimiyetini devam ettiren cebir ve tazyik cihazıdır.”³⁵

* * *

Ağustos 1928'de toplanan olan Komintern'in Altıncı Kongresi sosyal-demokrasiyi yeniden faşizmin bir kanadı olarak ilân etti.. “Milli burjuva” olarak kabul edilen burjuva hareketler de bu teoriden kendine düşen payı alacaktı. Tabii ki, TKP de buna uygun biçimde Kemalizme karşı politikasını değiştirecekti.

Komintern'in Altıncı Kongresinde TKP temsilcisi Ali Cevdet Komintern'de esen sol rüzgârın etkisiyle sol içerikli bir konuşma yaptı.

“Kemalizm, Musul ve Düyun-u Umumiye konularındaki tutumundan anlaşıldığı üzere, komprador burjuvazi ve emperyalizmle uzlaşmıştır. Böylelikle karşı-devrimci olduğu için, Sovyetler Birliği'nin aleyhinde tavır almaktadır. (...) Yapılması gereken, TKP'yi bir kitle partisi haline getirerek, Kemalizme karşı bir işçi-köylü cephesi oluşturmaktır.”

“Böylece Kemalist burjuvazi tamamen karşı-devrimci bir konuma gelmiş oldu. (...) Türkiye'deki çalışan yığınların önünde kemalistleri ülkenin bağımsızlığına ve devrime ihanette bulunmuş hainler ve karşı-devrimci bir sınıf olarak teşhir etmeli ve kemalist burjuvaziye karşı işçi ve köylülerin devrimci savaşı cephesini oluşturmamız.”³⁶

Ali Cevdet'e göre:

Kemalizm, komprador burjuvaziyle ve emperyalizmle uzlaşmıştır.

35 *Alev*, aktaran Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-II (1925-1936)*, BDS Yayınları, 1992, s.149.

36 Ali Cevdet, aktaran Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-II (1925-1936)*, BDS Yayınları, 1992, s.62,164,165.

Kemalizm karşı-devrimcidir; bu nedenle Sovyetler Birliği'ne düşmandır. TKP bir kitle partisi haline getirilmelidir. Kemalizme karşı bir işçi-köylü cephesi kurulmalıdır.

* * *

Kemalist iktidar TKP'nin tavır değişikliğini 1929 TKP tevkifatı ile yanıtladı. İzmir ve İstanbul'da TKP üyeleri tutuklandı. 16 Temmuz 1929'da sonuçlanan davada birçok komünist 4 yılı aşkın hapis cezasına çarptırıldı. TKP Gençler Birliği Merkez Komitesi yayınladığı 1 Mayıs 1929 bildirisinde şöyle dedi:

“Yoldaşlar! Türkiye burjuvazisi, dahilî siyasetinde olduğu gibi haricî siyasetinde de geniş kitlelere karşı ihanet etmiş ve imperyalizmle anlaşma yolunu tutmuştur. (...) Kahrolsun işçi, köylü ve fakir halk kitlelerinin kanını emen Türkiye burjuvazisi ve onun âleti olan Halk Fırkası Hükûmeti!”³⁷

* * *

Büyük aşkta ayrılık rüzgârları

TKP'nin Komintern kökenli Kemalizm aşkı 1927'den itibaren kopuş yaşıyordu. Bu seferki kopuş 1925'deki Komintern'in beşinci kongresinden köken alan kopuştan daha farklı gibiydi. Gerçi bu kopuş da Komintern kökenliydi (6.Kongre), ama söylemlere bakılınca daha köklü bir kopuş gibi görünüyordu. TKP'nin Üçüncü Kongresi'nde (Şubat 1925'te) ikinci programın ana hatları çıkarılmış, 1926'da Merkez Komitesinin Dış Bürosu bunu bir program haline getirmiş ve 1926 TKP konferansı tarafından onaylanmıştı. Ne var ki, bu programın Komintern tarafından gözden geçirilmesi 1929 senesi ortalarına kalmıştı. Komintern söz konusu programı inceledi, gerekli düzeltmeleri yaptıktan sonra Şubat 1930'da kabul etti.

Şefik Hüsnü TKP ikinci programına yazdığı önsözde Kemalizmi değerlendirdi: Şefik Hüsnü'ye göre, Kemalist devrimin ekonomik temeli, sanayi burjuvazisine yükselmek isteyen ticaret burjuvazisidir. Millici devrim, emperyalizme karşı yapılmıştır. TKP de Kemalizmi anti-emperyalist mücadele verdiği için desteklemiştir. Şefik Hüsnü tarih vermese de bu dönemin 1927'ye kadar sürdüğünü TKP politikasından biliyoruz. Ş.Hüsnü 1927'e

37 Türkiye Komünist Gençler Birliği Merkez Komitesi, aktaran Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-II (1925-1936)*, BDS Yayınları, 1992, s.166,167.

kadar süren koşulsuz Kemalizm desteğini şöyle açıklar:

“Millici inkilâp her şeyden evvel, beynelmilel mali sermayenin vesayetinden ve müdahalesinden kurtulmak azımıyla, bu sınıfın yapmış olduğu imperyalizm aleyhtarı ciddi gayretlerin ve köylülüğün sefil ve hoşnutsuz ana kütlelerini ve emekçi halkı, milli kurtuluş şıarı etrafında, toplamak hususunda gösterdiği kabiliyetin mahsuludur.”³⁸

Şefik Hüsnü, Kemalizmin (Halk Fırkası'nın) bu anti-emperyalist döneminden sonra, emperyalizmle uzlaşarak karşı-devrimci konuma geçtiğini yazar. Şefik Hüsnü'ye göre Kemalizm yeni bir devreye girmiştir. Bir yandan Sovyetler Birliği'nin dostluğunu kaybetmemeye dikkat göstererek emperyalizme teslim olmuştur; diğer yandan Sovyetler ile emperyalistler arasındaki çelişkiden yararlanmaya çalışmaktadır.

TKP hem emperyalizme, hem de Kemalist Halk Fırkası'na karşı mücadele etmelidir. TKP'nin önündeki hedef, amele ve köylü iktidarındır. Bunun için devrim şıarları etrafında halk kitlesini toplamalı, iktidarı Kemalistlerden almalıdır. Şefik Hüsnü bu görüşlerini ifade edecek biçimde önsözünü şu sözlerle bitirir:

“Esas vazifesi amele ve yoksul köylüleri teşkilâtlandırmak ve onların iktisadi ve siyasi sınıf mücadelelerini sevkü idare etmek olan komünist fırkası, bundan maada şehirlerin ve köylerin muhtarip geniş halk kütlelerini de inkilâbi şıarlar etrafında toplamak, ve aynı zamanda hem imperyalizme ve köylü tarafından iktidarın zaptedilmesine müncer olacaktır.

Kahrolsun burjuvazi hakimiyeti ve imperyalizm ile anlaşılan halk fırkası!

Yaşasın Türkiye amele ve köyle Sovyet hükûmeti ve komünist fırkası!

İkini-kânun 1931”³⁹

TKP'nin eski tutumuyla şu andaki tutum arasındaki çelişki uçurum düzeyindedir. Ama hiç olmazsa son politik tutum, burjuvaziyle işbirliği değildir. Ne var ki, TKP 1927'ye kadar Kemalistleri destekleme politikasının doğru olduğunu hâlâ savunmaktadır.

“1925-1930 Programı” diye kabul edilen bu ikinci programın en önemli yanı, Kemalist halk partisine karşı, birinci programdaki hattı değiştirmiş

38 Şefik Hüsnü, aktaran Mete Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar-II (1925-1936)*, BDS Yayınları, 1992, s.249.

39 Şefik Hüsnü, aktaran Mete Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar-II (1925-1936)*, BDS Yayınları, 1992, s.252.

olmasıydı. Birinci Kongre, “emperyalizme karşı savaşıyan Kemalist iktidarı” destekliyordu. Kemalist iktidarla mücadele etmeyi gündeme almamıştı. Oysa ikinci program, Kemalist iktidara (Halk partisine) karşı savaşı öğütüyordu. Komintern’in Beşinci Kongresi’nde TKP’ye yöneltilen eleştiriye uygun biçimde yazılmıştı ikinci program.

Programa göre, Kemalist iktidara karşı mücadeleyi, emperyalizme karşı mücadeleden ayırma olanağı yoktu. İkinci program, hem emperyalizme karşı, hem de “milli burjuvaziye” karşı savaşımayı hedefliyordu. Bu programa göre TKP’nin önüne koyduğu hedef; burjuva diktatörlüğüne karşı, proletarya ve köylülerin diktatörlüğüydü. Proleter diktatörlüğe giden yol buradan geçecekti.

“Türkiye komünist fırkası, komünist Beynelmilelinin bir şubesi sıfatı ile, mücadelelerini, Türkiye’nin hususi şeriatı dahilinde imperyalizme karşı, ve milli burjuvazinin ve büyük emlak ve arazi sahiplerinin hakimiyetine karşı tevcih eder; Sovyetler ittiadı, cihan proletarya inkılâbı ve komünizm lehinde bulunur; ve mevcut burjuva diktatorluğu yerine amele ve köylü hakimiyetine müsterit bir sovyet idaresi kurmak gayesini takip eder.”⁴⁰

* * *

TKP yöneticileri birinci ve ikinci program arasındaki farkı kendilerinin Komintern kökenli ideolojik görüşlerine değil, Kemalistlerin tavır değiştirmesine bağlıyordu. TKP Merkez Komitesi’nin kabul ettiği “Türkiye Meselesine Dair Tezleri”nde, Kemalistlerin ilk dönem anti-emperyalist olduklarını, sonraki dönemde ise karşı-devrimci pozisyona geçtiklerini söylüyordu. Bu teoriye göre “Kurtuluş savaşının” başlangıcında Kemalizm olumlu rol oynadı ve sonra gericileşti. TKP bugün artık emperyalizmle yaptığı savaşı, Kemalistlerle yaptığı savaştan ayırmamalıydı. Tezler bu fikirleri şu sözlerle somutluyordu:

“Kemalizm (millicilik) milli kurtuluş hareketini sevkü idare eden imperyalizm aleyhtarı bir kuvvet olmak itibarı ile inkişafının ilk devresinde imperyalizme karşı mücadelede inkılâpçı ve müspet bir rol oynadı. (...) Kemalizm, inkişafının ilk devresinde imperyalizm aleyhtarı mücadelede milli umumi menfaatleri temsil ettiği halde, bu anda vaz’iyet değişmiş olup, o artık ancak burjuvazinin menfaatlerini temsil etmektedir. (...) Komünistlerin vazifesi aynı zamanda imperyalizme teslim olmak yolunda ilerleyen halk fırkasına

40 TKP 2. Programı, *TKP Programları ve Mustafa Suphi Tezleri*, Ürün Yayınları, 1997, s.29.

ve onun hükümetine karşı mücadele için kütleleri teşkilâtlandırmaktır.”⁴¹

TKP ile Kemalizm arasındaki bu ayrılık rüzgârı 1936 yılına kadar sürdü.

Rüzgâr yeniden aşktan yana esmeye başladı

Komintern'in 1928'de saptadığı sol sektor politika (en başta sosyal-demokratların faşizmin ikizi olarak görülmesi) 1934 yılına gelindiğinde iflas etmişti. İflas eden bu politikanın sorumlusu Stalin'di. Stalin sosyal-demokratlara karşı politika değiştirmenin gerekliliğini anladı; çünkü Almanya'da iktidarda olan Hitler, Sovyetler Birliği'nin güvenliği için açık bir tehlikeye oluştuyordu. Komintern'in sol hattını, sağ hatla değiştirme görevi Dimitrov'a verildi. Dimitrov, sosyal-demokrasinin her koşulda burjuvazinin ana dayanağı olmadığını, sosyal-demokratların sosyal-faşist olmadıklarını, dolayısıyla faşizme karşı onlarla ittifak yapılabileceğini açıkladı.

Temmuz 1935'te Komintern'in Yedinci Kongresi toplandı; burjuva partilerle yapılacak “anti-faşist cephe” anlayışı onaylandı. Komintern'in Altıncı Kongresi (1928'de) burjuvaziyle işbirliği politikasını uyguladığı için TKP'yi eleştirmişti. Şimdi Komintern'in Yedinci Kongresi burjuvaziyle işbirliği istiyordu. TKP, Kemalist burjuvazi ile birlik olmalıydı. Kemalizmi eleştirmek yerine desteklemeliydi. Komintern'in Yedinci Kongresi'ne TKP adına Zeki Baştımar ve Şefik Hüsnü katıldı. Yedinci Kongre bittikten sonra bu sağcı politikayı Türkiye'deki TKP kadrolarına iletmek ve kabul ettirmek gerekiyordu. TKP kadroları ve yayınları ise 1935-1936 yılları boyunca Kemalistlere ateş püskürüyorlardı.

Komintern, TKP'yi, Yedinci Kongre'nin kararlarına uymamakla suçladı. TKP, Yedinci Kongre'nin kararlarını yanlış yorumluyordu. Şefik Hüsnü, 21 Aralık 1935'te Dimitrov'a yazdığı özel bir mektupta TKP'ye yöneltilen eleştirileri kabul etmedi; TKP, Kemalist örgütlerle işbirliğine çalışıyordu. Şefik Hüsnü bu mektupta diyordu ki:

“Parti, kemalist işçi örgütleri ile reformist işçi örgütleri ile işbirliği için kimi etkin girişimlerde bulunmuştur. Bu alanda partinin hatası olduğu ya da Komintern'in Yedinci Kongresi'nin direktiflerini yanlış yorumladığı söylenemez.”⁴²

41 TKP Merkez Komitesi'nin Hazırladığı “Türkiye Meselesine Dair Tezler”, aktaran Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar-II (1925-1936)*, BDS Yayınları, 1992, s.259.

42 Şefik Hüsnü'nün Dimitrov'a Mektubu, 21 Aralık 1935, aktaran Bilal Şen, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında TKP ve Komintern İlişkileri*, Küyerel Yayınları, 1998, s.105.

Görüldüğü gibi Şefik Hüsnü suçlamaları kabul etmiyordu. Komintern Yürütme Kurulu, Şefik Hüsnü ve Reşat Fuat'ın da katıldığı "TKP'yi inceleme komisyonunu" kurdurdu. Bu komisyonun çalışmalarını Togliatti yönetti. 5 Kasım 1936'da komisyonun raporu Genel Sekreter George Dimitrov'a iletildi. Komisyon bir rapor hazırladı ve bu rapor 22 Şubat 1937'de kabul edildi. Bu rapora göre, TKP, Komintern'in Yedinci Kongresi'nin kararlarını uygulamamıştı. Kemalizme karşı olumlu tutum alıp, Kemalist hükümeti desteklememişti. "Ulusal Kurtuluş Devrimine" sahip çıkmayıp, "ulusal bağımsızlığı ve onuru" savunmayı Kemalistlere kaptırmıştı. 22 Şubat 1937'de TKP için kabul edilen kararda şöyle deniyordu:

"Parti yönetimi çalışmalarında kullandığı taktik ve yöntemlerde ciddi sekter hatalar yaptı. (...) Komünist Enternasyonal'in Yedinci Kongresi'nde alınan kararları hayata geçirmeyi başaramadı. Parti yönetiminin yanlışlarının baş nedeni, kemalistlerin ülkede tek başlarına politik egemenliklerini kurdukları zamandan beri, partinin Kemalizme karşı sistemli olarak süren olumsuz davranışlarıdır. Parti yönetiminin bütün eylemlerindeki sekterliğin kökü buradadır. Parti ulusal devrimin önemli yanlarını kitlelere açıklayıp Ulusal Kurtuluş Hareketi'nin en doğru savunucusu olarak hareket edeceği yerde, kendi uygulama ve davranışlarıyla kitlelerden soyutlandı."⁴³

Gerçekte Komintern'in aldığı karar vicdansız bir karardı. TKP hangi politikayı izlemişse, bunu Komintern'in emriyle yapmıştı. 1927'den 1934'e gelinceye kadar TKP'nin yayınları anti-Kemalist doğrultuda propaganda yapmıştı. Komintern bu politikaya o dönemde ses çıkarmamıştı. TKP'den istenen Sovyetler Birliği'nin ulusal çıkarını, Sovyet-Türk dostluğunu savunmasıydı. TKP bu görevini de yerine getirmişti. En başta Şefik Hüsnü olmak üzere TKP yönetimi kişilikli davranıp, "ne yaptıysak sizin kararlarınıza göre yaptık" diyemediler. Bütün suçu TKP'nin üzerine aldılar; Stalinci Komintern'i akladılar. Ayrıca TKP'nin 1927-1934'teki anti-Kemalist politikasını savunma cesaretini gösteremediler; jet hızıyla Kemalistlerle işbirliği yapma ve destekleme politikasını kabul ettiler.

Vuslat: Desantralizasyon kararı

Komintern 1937 yılının başlarında TKP'ye desantralizasyon (merkezden ayrılma) kararını dayattı. Bu karar, TKP'nin komünist hareket olarak merke-

43 22 Şubat 1937'de Komintern'in TKP Üzerine Aldığı Karar, aktaran Bilal Şen, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında TKP ve Komintern İlişkileri*, Küyerel Yayınları, 1998, s.107.

zinin dağıtılması, tasfiyesi anlamına geliyordu. TKP, Kemalist iktidarı zorlamayacaktı. TKP kadroları, Kemalist CHP örgütüne girip çalışabilirdi. Yasal basında Sovyetler Birliği'ni savunmak için görev alınmalıydı. Nitekim 1937 başlarında Şefik Hüsnü, Reşat Fuat, Zeki Baştımar, Türkiye'de yasal faaliyet yapmak için döndüler ve desantralizasyon kararını uygulamaya başladılar. Yıllar sonra TKP Genel Sekreteri olacak Zeki Baştımar, Ekim 1965'te *Yeni Çağ* dergisinde desantralizasyonun pratikte ne anlama geldiğini şu sözleriyle ortaya koyacaktı:

“Komintern'in Yedinci Kongresi sıralarında Türkiye'nin genel durumu böyleydi. Kongre partimize yeni bir faaliyet devri açacak anahtarı verdi. Parti kendine yeni bir savaş yolu tayin etti. O zamanki İsmet İnönü hükümetinin, memleketin milli bağımsızlığına, sosyal gelişmesine hizmet eden, memleketin ve halkın yararına olan bütün icraatında aktif olarak desteklenmesine karar verdi. Partiye bağlı gizli işçi sendikaları ve gizli Komünist Gençlik Teşkilatı kaldırılarak üyeleri legal işçi ve gençlik teşkilatlarına girmekle görevlendirildi.”⁴⁴

Demek ki, TKP, 1937 yılında, Kemalist İsmet İnönü hükümetini desteklemeyi en önemli görev olarak önüne koydu. Partiye bağlı gizli örgütleri kaldırarak TKP üyelerini legalize etti. TKP'nin sosyalizm amacı geriye itildi. Böylece komünist partisinin asıl işlevi, Kemalizme feda edilmiş oldu. Komintern yayınlarında İ. Erdem, 24 Kasım 1938'de, Türk komünistlerinin, Kemalistlerin Halk Partisi'nin temel ilkelerini desteklemeye hazır olduğunu şu sözlerle açıklayarak resmi ideolojinin yanında durduklarını bir kez daha belgeledi:

“Atatürk, bayrağına şu talimatları yazdığı Halk Partisi'ni kurdu: Devrimcilik, Devletçilik, Cumhuriyetçilik, Ulusçuluk ve Laiklik. Bunlar Türkiye'nin ilerleme mücadelesinin yolunu gösteriyorlar. Türk komünistleri, Halk Partisi'nin bu ilkelerini ve Cumhuriyet Anayasasının temellerini, onları daha da geliştirmek ve yükseltmek üzere kabul etmeye hazırdırlar.”⁴⁵

TKP'nin Kemalizm aşkı vuslata ulaşmıştı. Bu vuslat aslında teslimiyet demektir.

44 *Yeni Çağ*, 10. sayı Ekim 1965.

45 İ. Erdem, *Türk Halkı Cumhuriyetin Bağımsızlığının Bekçisidir*, aktarma *Komintern Belgelerinde Türkiye-2 Kemalist Cumhuriyet*, Kaynak Yayınları, 1997, s.79-80.

Vuslatın bedeli ağırdı

Kemalistler Ağrı isyanının bastırılmasından sonra gözlerini Dersim'e dikmişlerdi. 1937 ilkbaharında Dersim'e saldırdılar. TKP, Dersim isyanı sürerken, Komintern'in dayattığı "desantralizasyon kararı" ile uğraşıyordu. Komintern'de TKP temsilcisi İsmail Bilen'di. İsmail Bilen ileride TKP Genel Sekreteri olacaktı. Komintern dergisinde R. Davaz ismiyle TKP'nin politikasını da yansıtan bir yazı yayımlandı. R.Davaz, TKP geleneğine uygun olarak Dersim isyanına "gericilik" damgasını vurdu. Kürtler, Kemalistler devletten utanılacak taleplerde bulunmuşlardı.

Kemalist hükümet, feodal yöneticilerin zorba rejimini tasfiye etmek amacıyla Dersim'e saldırmıştı. Dolayısıyla Kemalistleri, Kürt isyancılarına karşı desteklemek gerekiyordu. R.Davaz'ın, Dersim isyanı değerlendirmesi 29 Temmuz 1937'de yazdığı yazıda şöyle ifade ediliyordu:

"İki ayı aşkın bir zamandan beri Ankara Hükümeti, Dersim bölgesindeki Kürt aşiretlerin yeni bir gerici ayaklanmasını bastırmakla uğraşüyor. Feodal unsurlar, kemalist parti tarafından gerçekleştirilen reformlara rağmen, bugüne kadar ülkenin bu sapa bölgesinde barınmayı başarmışlardır. (...) Dersim'de devlet otoritesi sadece kâğıt üzerinde kalıyordu. Feodal aşiret reisleri, her fırsatta, devleti hiçe sayarlardı. Devletin Dersim'de askerlik yükümlülüğünü gerçekleştirmesi ve yasal vergileri toplaması bugüne kadar mümkün olmamıştır. (...) Bugün, kemalist hükümetin enerjik reformları yüzünden kendi iktidarlarını tehdit altında hisseden feodal unsurların ümitsiz bir direnişiyle karşı karşıya bulunuyoruz. (...) Kitleleri kendi peşlerinden sürükleyebilmek için feodal unsurlar, hükümetin silahlı kuvvetinin zayıf olduğu lafını yaydılar. (...) Feodal unsurlar kamuoyunu bir şekilde hazırladıktan sonra, birçok aşiret kendi arasında ittifak yaptı ve 'Genel Müfettişe' yazılı bir açıklama göndererek, idari makamlarla anlaşma temeli olmak üzere utanmazca şartlar ileri sürdü. İstedikleri şey hükümeti, feodal yöneticilerin zorbalığa dayanan keyfi rejimlerini tasfiye yolunda aldığı tüm tedbirlerden vazgeçmeye zorlamaktı."⁴⁶

TKP, Dersim isyanında da Kemalistlerin yanında durmuştu. Kürtlere uygulanan vahşete gözünü kapamıştı. Vuslatın bedeli bu kadarla kalmamış, TKP kadroları dağıtılmıştı.

46 Rasim Davaz, *Komintern Belgelerinde Türkiye-3, Kürt Sorunu*, Kaynak Yayınları, s.66,67,68-69.

Stalin'in vasiyeti

Stalin, 3 Mart 1953'te öldü. Ölmeden yaklaşık olarak 5 ay önce (14 Ekim 1952'de) dünya komünist partilerine kötü bir “vasiyet” bıraktı. Bu “vasiyete” göre artık burjuvazi ulusların bağımsızlığını, ulusların haklarını, yurtseverliği, kısacası ulusçuluğu savunmuyordu. Şimdi komünistler bunları savunmalıydı; yani ulusalcı, yurtsever olmalıydı. Stalin dedi ki:

“Eskiden burjuvazi ulusun başı sayılırdı, ulusun haklarını ve bağımsızlığını savunurdu, bunları 'her şeyin üstünde' sayardı. Bugün artık 'ulusal ilke'den iz kalmamıştır. (...) Ulusal bağımsızlık ve ulusal egemenlik bayrağı geminin bordasından denize atılmıştır. Eğer siz, komünist ve demokratik partiler temsilcileri, yurtsever olmak istiyorsanız, ulusun yönetici gücü olmak istiyorsanız, bu bayrağı başınızın üstünde yükseltmek ve onu ilerilere taşımak hiç kuşku yok ki size düşer. O bayrağı sizden başkası yükseltmez.”⁴⁷

İşte, Stalin'in ölümünden sonra gelen Sovyetler Birliği yöneticileri hem bu “vasiyeti” bir teori haline getirdiler, hem de bunu “tüm kardeş komünist partilerine” kabul ettirdiler. TKP de bu “ulusçu-yurtsever vasiyeti” kendini dağıtıncaya kadar ısrarlı bir biçimde yerine getirdi ve Türkiye sol hareketine taşıdı. Hem de ulusçu-yurtsever bayrağı burjuvazinin elinden almaya bile gerek duymadan yaptı bunu.

Uslanmaz aşık

Dağılan TKP kadroları 1940'lı yıllar boyunca tekrar toparlanmaya çalışırken, Kemalist iktidardan arka arkaya darbeler yedi. En kuvvetli darbe 1951 tutuklamaları oldu. 167 kişi yakalandı. TKP bu tutuklamalardan sonra ülke içinde uzun zaman (yaklaşık 10 yıl) ayağa kalkamayacaktır. İdeolojik etkisini yurtdışından sürdürecektir. Bu ideoloji ise hâlâ Kemalizm aşkından başka bir şey değildir.

Ekim 1951'de tutuklanan Zeki Başımar, Mayıs 1959'da tahliye oldu ve Ağustos 1961'de yurtdışına çıktı. 1962'de kurulan TKP MK Dış Bürosu Sekreterliği'ne getirildi. Nisan 1962'de Leipzig'de, Zeki Başımar'ın sekreterliğinde bir konferans toplandı. Bu konferansa katılanlar arasında İsmail Bilen de vardı.

TKP'nin Genel Sekreterlik görevini yürütecek olan Zeki Başımar, 1962 Konferansı'nın son sözlerini söylerken milli burjuvazi sorununa değindi. Zeki Başımar'a göre, sosyalist devrimi öne koymak yanlıştı; milli demok-

47 J.Stalin, *Son Yazılar 1950-1953*, Sol Yayınları, 1976, s.190-191.

ratik devrim gerekiyordu. Milli demokratik devrimde de milli burjuvaziyi temsil eden Kemalistlerle ittifak yapmak lazımdı.

“Memleketin maddi ekonomik bünyesini, müstahsil kuvvetlerin gelişme seviyesini, sınıflar arasındaki sosyal münasebet şekillerini bir tarafa bırakalım. Memleketin bağımsızlığında menfaati olan bütün sınıfları, bu arada milli burjuvaziyi ve bütün demokratik kuvvetleri anti-emperyalist bir mücadeleye çağırın bir partinin sosyalist inkılabı şiarı ile ortaya çıkması doğru mudur? Hayır.”⁴⁸

Bu politika 1960’lı yıllar boyunca hem Dış Büro, hem de yurt içinde kalan TKP kökenli kadrolarca sürdürüldü. Stalin komünistlere yurtseverlik, ulusalcılık bayrağını burjuvazinin elinden alıp, kendilerinin yükseltmesini öğütlemişti. TKP liderleri bu öğüdü bile az bulmuş olsalar ki; yurtseverlik ve ulusalcılık bayrağına talip olmadılar! Kemalist burjuvaziyi, anti-emperyalist görmeye ve onu desteklemeye devam ettiler. İşte bazı örnekler: 10 Eylül 1965 günü TKP’nin kuruluş yılında, TKP Sekreteri olan Zeki Baştımar (Yakup Demir) bir konuşma yaptı ve bu konuşma *Yeni Çağ* dergisinin 9. sayısında yayımlandı. Zeki Baştımar bu konuşmada milli burjuvazinin anti-emperyalistliğinin devam ettiğini açıkladı:

“Bizde burjuvazi milli vasfını kaybetmiştir. O artık anti-emperyalist olamaz, memleketin sosyal ve politik hayatında ilerici bir rol oynayamaz. Bizce bu görüş memleketin bugünkü gerçeklerine uygun değildir.”⁴⁹

İleride TKP Genel Sekreteri olacak olan İsmail Bilen de, Atatürk’ü anti-emperyalist ve anti-feodal olarak gösteren şu satırları 1967’de yazdı:

“AP yöneticileri, demokrasi, barış ve ulusal bağımsızlık düşmanları, Atatürk’e karşı, onun savunduğu ileri ilkelere karşı, onun anti-emperyalist, anti-feodal yönüne karşı saldırıları yan yana yürütüyorlar. Atatürk’ün ilerici gençliğe öğütlerini yayanlara karşı Bornova savcılığının soruşturma, kovuşturma açması, aslında gericilerin Atatürk’ü yargılamak, onu mahkûm etmek çabalarından başka birşey değildir.”⁵⁰

O yılların yükselen gençlik hareketini etkileyen Mihri Belli de Dış Büro sözcülerinden farklı düşünmüyordu.

48 Zeki Baştımar, aktarma *TKP MK Dış Bürosu 1962 Konferansı*, TÜSTAV, 2002, s.102.

49 Zeki Baştımar, *Yaşam Öyküsü, Mektuplar, Yazılar*, Sosyal Tarih Yayınları, 2009, s.102.

50 İsmail Bilen, *Günümüzde TKP*, 1967, s.25.

“Kemalizmle sosyalizm arasında aşılmaz duvarlar yoktur. Atatürk'ün en büyük çabası, genç kuşaklara Türk milli gururunu telkin etmek olmuştur.”⁵¹

“Milliyetçiliğin azı seni enternasyonalizmden uzaklaştırır, milliyetçiliğin de-rini seni enternasyonalizme götürür.”⁵²

Atılım yıllarında devam eden Kemalizm aşkı

Zeki Baştımar 23 Mayıs 1973'te TKP MK Bürosu tarafından görevin-den alındı. Böylece İsmail Bilen'in Genel Sekreterlik dönemi başlamış oldu. 24 Mayıs 1973'te TKP Politik Bürosu “1973 Atılımı” denilen süreci baş-lattı. TKP'nin üçüncü programının ilk taslağı 1973'te TKP Politik Büro-su tarafından hazırlandı ve ancak 1977'de Konya Konferansı denilen, ama Moskova'da yapılan toplantıyla onaylandı. TKP'nin üçüncü programı olan 1973 programı, ulusal burjuvaziye emperyalizme ve faşizme karşı destekle-yeceğini, onunla ittifak yapacağını açıkladı. Sanki anti-emperyalist, anti-fa-şist bir burjuvazi varmış gibi, TKP programında şu saptamayı yaptı:

“TKP, ulusal burjuvazinin, emperyalizme, gericiliğe, faşizme karşı her ileri adımını destekler. Ulusal burjuvazinin ilerici politik, sosyal örgütleri ile iş-birliği ve ittifaklar kurmak yollarını arar.”⁵³

TKP MK, parti yayını olarak *Atılım* gazetesini 8 Ocak 1974'te yayımla-maya başladı. *Atılım* dergisi de TKP üçüncü programının ulusal burjuvaziye destekleme tutumunu devam ettirdi. İki örnek verelim. Ocak 1974 *Atılım* sayısı ulusal burjuva konusunda şöyle yazdı:

“TKP, anayurdun ulusal çıkarlarını savunan, emperyalizme, onunla işbirliği kuran tekellere karşı demokratik bir düzen, gerçek bir halk hükümeti için direnen ulusal burjuvazinin her olumlu girişimini desteklemiştir.”⁵⁴

Atılım'ın Mayıs 1975 tarihli sayısında da şunları okuyoruz: “Burjuvazinin sola açılan, ulusal niteliği olan kanadıyla, orta katmanlarla bağlı kesimiyle savaş ortaklığı kurmak gerek.”⁵⁵

28 Temmuz 1977'de DİSK, TKP'nin etkisiyle Ulusal Demokratik Cep-

51 Mihri Belli, *Türkiye'de Karşı Devrim*, 5 Aralık 1968'de Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde verilen konferans, Mihri Belli, *Yazılar*, Sol Yayınları, s.96.

52 Mihri Belli, *Millet Gerçeği, Aydınlık*, 7. sayı, 7 Mayıs 1969.

53 *Türkiye Komünist Partisi - Program*, Ürün Yayınları, 1978, s.60.

54 *Atılım*, Ocak 1974.

55 *Atılım*, Mayıs 1975.

he (UDC) çağrısını yaptı. UDC, ulusal burjuvaziyle ittifak yapacak cepheydi. 12 Eylül 1980 darbesinden sonra TKP, Kemalistlere daha fazla yapıştı. Faşizme karşı ulusal burjuvaziye (CHP'yi) anti-faşist saflarda dövüşmeye çağırdı. Kendilerini gerçek Kemalistler olarak sunan Evren Cuntası (ki gerçekten öyleydiler) TKP'ye göre gerçek Kemalist olamazdı. Çünkü: Kemalizm-Ulusal burjuvazi, anti-emperyalist ve anti-faşist olmalıydı. Cunta bu özelliklere uymuyordu.

1982 Kasım *Atılım*'ında, Evren Cuntası'nın Kemalizmini gerçekçi bulmayan TKP eleştirisinden bir kez daha Kemalizmin anti-emperyalist olduğunu öğreniriz. Ayrıca Evren Cuntası'nın ılımlı kanadını(!) destekleyen Kemalistlerin varlığını ve TKP tarafından desteklendiğini öğreniriz.

“Kemalizmden anti-emperyalist görüşleri çıkarıp attın mı, geriye, tam da cuntanın savunduğu türden gerici bir dünya görüşü kalır. Buna artık, Kemalizm deyip, dememek bizim değil, kemalistlerin sorunudur. (...) Bugün geçici de olsa, cunta çevresinde kümelenen, cuntanın görece ılımlı kesimlerini bir ölçüde destekleyen kemalist çevreleri uyarıyor, ABD emperyalizmine, iç gericiliğe karşı konumlarını derinleştirmekte onları destekliyoruz.”⁵⁶

Aşkın sonu: maşuka teslimiyet

Mart 1985'te Gorbacov Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) Genel Sekreterliğine getirilmişti. Gorbacov'un başlattığı “Yeni Düşünce Akımı” en kolay ve en hızlı biçimde TKP'yi etkiledi. Yeni Düşünce Akımı'nın özü, bir bütün olarak burjuvaziyle ortaklık politikasıydı. SBKP bu politikayı uluslararası planda savunurken, “kardeş parti” TKP'ye de kendi burjuvaziyle ortaklık politikası düştü.

TİP (Türkiye İşçi Partisi) ile birleşip TBKP (Türkiye Birleşik Komünist Partisi) adını alan partinin yayın organı *Yeni Açılım* dergisinde yayımlanan yazılarda, sınıf karşıtı olan burjuvaziyle işbirliğini savunan görüşleri bulmaktayız.

“Böyle bir durumda, siyaset yapacaksak, sınıf karşıtımızla bile ortak noktalarımızın bulunabileceğini, konum ve görüşlerimizin yaklaşabileceğini varsayacağız.”⁵⁷

“Sınıf karşıtlarımızı da sağduyu ve gerçeklik temelinde uzlaşmalara razı etmek, onun işçi sınıfına karşı şiddet ve teröre başvurma olanaklarını sınırla-

⁵⁶ *Atılım*, Kasım 1982.

⁵⁷ *Yeni Açılım*, 6. sayı, s.49.

mak olanaklı.”⁵⁸

Böylelikle TKP kadroları tarihleri boyunca sürdürdükleri yanlışlarını da düzeltmiş oluyordu. Kendi hayal dünyalarında yarattıkları, milli-ulusal burjuvazi kavramından vazgeçiyor, doğrudan “sınıf karşıtı burjuvazi” ile yani finans kapital ile işbirliğini savunma noktasına varıyorlardı. Ulusal burjuvazi ile işbirliğinden, sınıf karşıtı egemen burjuvaziyle işbirliğine sıçrayan TBKP (veya TKP) için artık Kemalizmi daha fazla yüceltmek, resmi ideolojiye daha fazla güven vermek olanaklı hale gelmişti. Şimdi artık Kemalizmin demokratik bir hareket olduğu açıkça yazılabilir, Atatürkçülük devrimci bir hareket olarak ilan edilebilirdi. *Yeni Açılım*'ın Şubat 1989 tarihli 10. sayısında şunları okuyoruz:

“Başında Mustafa Kemal'in bulunduğu Anadolu hareketi, bütün ulusun ortak dayanışmasının ürünüdür. İktidarın oluşmasında geniş bir ittifaklar sistemi kurulmuş, bu ittifak halk kitlelerinin de desteğini sağlamıştır. Böyle olduğu için de, gerçekten demokratiktir. (...) Ulusal kurtuluş savaşımız, bir kez daha vurgulayalım ki, gerek örgütlenişi, gerekse yönetilişi bakımından demokratik bir anlayışın ürünüdür. (...) Atatürk yönetimi, özünde ülkemizin özgül koşulları içinde, çağdaşlığı devrimci biçimde arayıştır. Bu devrimci arayışın bir temel direği, cumhuriyet, yani ulusal egemenliktir. Arka fonu ise, cumhuriyet anlayışının içinde örtük olarak içkin (zımnen mündemiç) bir demokrasidir. Bir bakıma da, denilebilir ki, bu dönem, bugün genel olarak anladığımız tarzda demokrasiye bir hazırlık dönemidir.”⁵⁹

* * *

TBKP (ya da TKP) 1990 yılında Sovyetler Birliği'nin yıkılma sürecine paralel olarak dağılmaya başladı. İdeolojik olarak resmi ideolojiyi savunma alanından, egemen ideolojiyi savunma alanına geçti. Burjuvazinin özelleştirme politikasını, serbest piyasayı (yani kapitalizmi) kabul etti. 1990'da kendisine en yakın parti olarak ANAP'ı tayin etti. Son TKP Genel Sekreteri olan Haydar Kutlu (Nabi Yağcı), 9 Kasım 1990'da, Neşe Düzel ve Ahmet Altan'ın konuğu olarak Star-1 Televizyon'unda programa katıldı, soruları yanıtladı. Bazı sorular ve yanıtlar şöyle:

“Soru: Serbest piyasayı destekliyor musunuz?

Yanıt: Evet. Sovyetler Birliği'nde yaşanan bunalımın gerisinde devlet sos-

⁵⁸ *Yeni Açılım*, 3. sayı, s.38.

⁵⁹ *Yeni Açılım*, 10. sayı Şubat 1989.

yalızminin yattığı düşüncesindeyseniz gayet tabii özelleştirmenin de, serbest piyasanın da yanında olmak çok mantıklı bir sonuç.

Soru: Komünizm ve serbest piyasa yıllarca birbirinin zıddı oldu. Şimdi ikisini yan yana söylemek çok enteresan. Lütfen tarihi bir belge olsun. 'Ben bir komünistim ve serbest piyasa ekonomisini destekliyorum,' der misiniz?

Yanıt: Derim.

(...)

Soru: Türkiye'de siyasi partiler içinde size en yakın düşünen parti hangisi?

Yanıt: Serbest piyasa uygulaması açısından bize en yakın parti ANAP."⁶⁰

Böylece Mustafa Suphi'nin burjuvaziyi devirmek amacıyla kurduğu TKP, son Genel Sekreteri Nabi Yağcı'nın (Haydar Kutlu'nun) ellerinde ideolojik sefalet içinde öldü. Ulusal burjuvaziyle, Kemalizmle yaşanan karşılıksız aşk, TKP'nin önce Kemalizme yani resmi ideolojiye, sonra da egemen ideolojiye teslimiyetiyle sonuçlandı.

Sonuç

TKP'nin Kemalizm aşkını kuran, yönlendiren Komintern olmuştur. Bu aşkın maddi nedeni, Sovyetler Birliği'nin ulusal çıkarlarıdır. Sovyetler Birliği devlet politikası açısından Türkiye ile "barışçıl bir yaşam" sürdürmek istemiştir. Komintern'e üye her partinin görevi, Sovyetler Birliği'nin ulusal çıkarlarını, dış politikasını gözü kapalı savunmak olmuştur. TKP de üzerine düşen görevi bir "kardeş parti" olarak yerine getirmiştir. Burada burjuvaziyle bağlantı kayışı Türkiye için Kemalizm olmuştur. Diğer komünist partiler için farklı burjuva, reformist partiler bu işlevi yüklenmiştir.

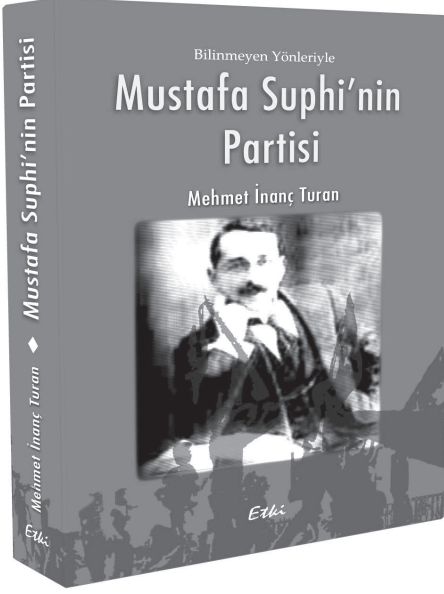
Stalin'in egemen olduğu Komintern Sovyetler Birliği'nin çıkarlarını korumaya yönelik teoriler üretmiştir. Bu teorilerden sömürge ve bağımlı ülkelere düşen pay, Milli demokratik Devrim ve milli burjuvazi ile ittifak olmuştur. TKP, Sovyetler Birliği'nin ihtiyacı olan ilerici burjuvaziyi Kemalizmde bulmuştur. Demek ki, TKP tek başına suçlu değildir. Bağlı olduğu merkezin bir uydusu olarak yanlış ortak olmuştur. Daha önemlisi, bu yanlış Türkiye solunun anası olarak kendi çocuklarına taşımıştır. Türkiye devrimci hareketinde bugün de devam eden "Kemalizm körlüğünde" TKP suçludur. Ama yalnız başına değil; Sovyetler Birliği'yle, Komintern ile birlikte!

Kemalizm, yurtseverlik, ulusalcılık, tarihinin çöp sepetine atılmalıdır. Resmi ideolojiden bütünüyle kopmanın başka yolu yoktur. Kemalizme,

60 Nabi Yağcı, Star-1 Televizyonu'nda Yapılan Söyleşi, 9 Kasım 1990, aktaran Naciye Babalık, *TKP'nin Sönümlenmesi*, s.351-352.

Kemalistlerden fazla inanmak ideolojik bir ölümdür. Kemalizm, çağımızın gericiliğidir; çünkü Kemalizmin savunduğu kapitalizm bugün en büyük gericiliktir. Resmi ideolojiyi damarlarında taşıyarak, egemen ideolojinin kucağında ölen TKP'nin tarihi komünistlere ders olmalıdır.

Kitap Tanıtımı

*Bilinmeyen Yönleriyle
Mustafa Suphi'nin Partisi*
Mehmet İnanç Turan,
Birinci Basım
Etki Yayınevi

Mustafa Suphi'nin Partisi (TKP)

Bu çalışma Mustafa Suphi'nin kurduğu TKP'nin (Türkiye Komünist Partisi'nin) tarihi ve siyaseti üzerinedir. Ne var ki, bir TKP tarihi olarak algılanması doğru olmaz.

TKP'nin geçirdiği evrim süreçleri üç nokta belirginleştirilerek incelenmiştir. Birinci alan, TKP'nin burjuvaziyle ilişkilerini kapsamaktadır. İkinci alan burjuvazinin iktidarına karşı TKP'nin savunduğu devrim sorununu içermektedir. TKP'nin savunduğu devrim anlayışı, TKP programları üzerinden eleştiri süzgecinden geçirilmiştir. Üçüncü alan ise TKP'nin likidasyon süreciyle ilgilidir.

Bu kitap bir tarih ve siyaset çalışması olduğundan dolayı belgelere dayanmaktadır. TKP arşivi büyük ölçüde gözden geçirilmiş, konuyla ilgili belgeler aktarılmıştır.

TKP'nin sıralarından Nâzım Hikmet gibi binlerce komünist yetişmiştir. Yaşamlarını partileri için ortaya koymuşlar; işkenceye, hapis yaşamına, sürgüne katlanmışlardır. Mustafa Suphi'nin partisine emeği geçmiş, daha hâlâ siyasal kimliğini koruyan tüm TKP üyeleri saygıyı ve onuru hak eder. TKP geleneğinin eleştirisel incelenmesi, ideolojik yanlışların gösterilmesi, onların kavgalarını lekelemez.

Mustafa Suphi'nin Ekim Devrimi içinde oluşmuş devrimci geleneğinin canlanmasına bu kitabın yardımcı olması umuduyla...

Türkiye’de kırdaki sınıf mücadelelerinin tarihsel gelişimi-II (1980-2012)

Burak Gürel

Türkiye’de kırlarda sınıf mücadelelerinin 19. yüzyıldan 12 Eylül 1980’e değin gelişimini inceleyen ilk yazımızda yalnızca kentlere odaklanan bir sınıf analizinin üç nedenden ötürü eksik ve hatta yanlış sonuçlara varmaya mahkum olduğunu belirtmiştik. Birincisi, gelişmiş kapitalist ülkelerden farklı olarak, Türkiye nüfusunun yarısından fazlası 1980’lerin başına değin kırlarda yaşıyordu. İkincisi, tarımın dönüşümü ve kırlarda sınıf mücadelesi Kürt sorununun tarihsel gelişimini anlamak için anahtar bir konuma sahiptir. Tarımın Türkiye ekonomisindeki ağırlığı sürekli olarak azalırken (bileşik gelişme), başta Kürt coğrafyası olmak üzere bazı bölgelerde tarım temel ekonomik faaliyet ve istihdam alanı olmayı uzun bir müddet sürdürmüştür (eşitsiz gelişme). Toprak sorununun, yani büyük toprak sahipleri ile az topraklı ve topraksız köylüler arasındaki sınıfsal çelişkilerin Kürt coğrafyasında diğer bölgelerle mukayese kabul etmeyecek kadar büyük olması bu genel tabloya eklendiğinde, kırsal dinamiklerin Kürt hareketinin (1990’ların

başındaki zorunlu göç öncesindeki) gelişimini anlamak için taşıdığı önem açıklık kazanır.

Son olarak, hiç toprağı olmayanların toplam kır nüfusu içindeki oranının düşüklüğüne ve küçük ölçekli üretimin yaygınlığına bakarak Türkiye’de köylülüğün geçen yüzyılın büyük bölümünde kendi kendine yeterli, proleterleşme baskısı altında olmayan, bağımsız bir karakterde olduğu sonucuna varan tezlerin aksine, İkinci Dünya Savaşı’nın ertesinde kapitalizmin hızlı ve yaygın gelişiminin sonucunda Türkiye’deki köylülüğün önemli bölümü proleterleşmiştir. Proleterleşen köylülerin bir bölümü kentlere göç ederek 1960-80 döneminde sanayi havzalarını mücadeleleriyle sarsan kentli işçi sınıfını oluşturmuş, diğer bölümü köyünü terk etmemekle birlikte bazen köyünün yakınında, bazen de uzak bölgelerde tarım veya tarım-dışı sektörlerde emek gücünü satarak geçinmeye çalışmıştır. Toprağı ve diğer tarımsal üretim araçlarına erişimi kısıtlı olduğu için tarımdan elde ettiği geliri geçimine yetmeyen, emek gücünü satmaya mecbur olan köylü yığınları Türkiye proletaryasının önemli bir bölümünü oluşturan yarı-proleterler haline gelmişlerdir. Tüm bu nedenlerden ötürü, yalnızca kentlere odaklanan incelemeler Türkiye’deki sınıf mücadelelerini bütünlüklü olarak analiz etmek ve bu analizden doğru politik sonuçlar çıkarmak için yeterli değildir. Tarımsal yapının değişimi, kırdaki tarım-dışı ekonomik faaliyetler, farklı proleterleşme biçimleri ve kırdaki sınıfların karşılıklı konumu mutlaka incelemeye dahil edilmelidir.¹

1980’den günümüze değin yaşanan yapısal değişimler yukarıda anılan üç olguyu ciddi biçimde etkilese de, bu olguların her biri (farklı derecelerde olsa) hâlâ önemlidir. Kırsal nüfusa ilişkin verilere bakarak açıklamaya başlayalım. Kırsal nüfusun toplam nüfusa oranı 1950’de yüzde 80’den 1980’de yüzde 50’ye, 2011’de yüzde 23’e düşmüştür.² Bu göçün yeterli üretim aracına sahip olan köylülerin kentte yaşama arzusundan ziyade, üretim araçlarına erişimi sınırlı olan köylülerin proleterleşmesinden kaynaklandığını tahmin etmek zor değildir. Dolayısıyla, son otuz yıldaki işçi sınıfı oluşumunu anlamak için köyden kente göçü zorunlu kılan yapısal faktörleri incelemek gerekir. Bununla birlikte, son otuz yılda yarı yarıya azalmasına rağmen toplam nüfusun dörtte biri hâlâ kırlarda yaşamaktadır. Bu nedenle, 1980 sonrasında sınıf mücadelelerini doğru anlamak için kırlardan gidenleri olduğu kadar

1 Burak Gürel, “Türkiye’de Kırsal Sınıf Mücadelelerinin Tarihsel Gelişimi,” *Devrimci Marksizm*, no: 6-7, İlkbahar-Yaz 2008, s. 71, 72.

2 <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=10736>

kırlarda kalanları da incelemek gerekir.

Kürt sorununun kırsal dinamiklerine bakarak devam edelim. Burada 1980’den sonra gerçekleşen yapısal değişim ekonomik değil, büyük ölçüde siyasi faktörlerden kaynaklanmış, ancak ekonomik yapıyı ve sınıf ilişkilerini derinden etkilemiştir. Devletin PKK’yi askeri yenilgiye uğratabilmek için 1990’larda uyguladığı zorunlu göç politikası Kürt kırlarının yapısını süratle değiştirmiştir. Kürt köylülüğünün 1950’lerden itibaren yaşadığı proleterleşme kendi seyrine bırakıldığı takdirde, tedrici biçimde (1980’den sonra muhtemelen biraz daha hızlanarak) devam edecekti. Ancak, zorunlu göç proleterleşmenin bu tedrici niteliğini ortadan kaldırmış, Kürt köylülüğünün büyük bölümünü on yıldan az bir süre içinde mülksüzleştirmiştir. Zorunlu göçün Türkiye tarihindeki en hızlı proleterleşme süreci olduğunu söylemek mümkündür. Bundan çok daha az önemli olmakla birlikte, 1980’den itibaren tarımsal yapıda yaşanan değişimler de Kürt köylülüğünün proleterleşmesine katkıda bulunmuştur.

Bu tablo, Kürt sorunu bağlamında üç ayrı olguya işaret ediyor. Birincisi, Kürt nüfusu büyük ölçüde kentli ve proleter bir nitelik kazanmıştır. Kürtlerin proleterleşmesi Türkiye proletaryasının kompozisyonunu ciddi biçimde değiştirmiştir. Bunun Kürt hareketi bakımından en önemli sonucu tarım ve köylülük sorunlarının hareketin politik programı ve pratiğindeki ağırlığının azalmasıdır. 1970’lerin sonu ile 1980’lerde büyük toprak sahiplerine karşı mücadele vurgusu hareketin programında ve somut faaliyetinde ciddi bir yere sahipken 1990’larda bu vurgu giderek azalmış,³ buna karşılık zorunlu göçle mülksüzleştirilen köylülerin köye dönüş hakkına kavuşarak yeniden mülk sahibi olması hareketin somut taleplerinden biri haline gelmiştir. Son olarak, zorunlu göçten sonra Kürtlerin Türkiye proletaryası içindeki oranı yalnızca kentlerdeki tarım-dışı sektörlerde değil, tarım sektöründe de dramatik biçimde artmıştır. Günümüzde Türkiye proletaryasının en güvencesiz, en fazla sömürülen parçasını oluşturan mevsimlik tarım işçilerinin büyük bölümü zorunlu göçün mülksüzleştirdiği Kürtlerdir. Kısacası, Kürt nüfusu kentleşmiştir ama kırdaki sınıf mücadeleleri bakımından önemi azalmak bir

3 Bunun yalnızca zorunlu göçün ürettiği yeni nesnel koşullardan kaynaklandığını elbette iddia etmiyoruz. 1989-91 döneminde Doğu Bloku’nun yıkılması ile Kürt hareketinin politik programı ve pratiğindeki sınıfsal vurguların ciddi biçimde azalması arasında doğrudan bir bağ mevcuttur. Ayrıca, askeri mücadelenin seyrine bağlı olarak belirli bölgelerde büyük toprak sahipleriyle iyi ilişkiler kurmak da zaman zaman uygulanan bir politika haline gelmiştir. Bununla birlikte, zorunlu göçün büyük oranda kentli bir Kürt kitlesi yaratmasının söz konusu politik dönüşüme ciddi bir etkide bulunduğu açıktır.

yana, giderek artmıştır. 1980 sonrasında değişen sınıf ilişkilerine ilişkin analizler bu olguyu hesaba katmak zorundadır.

Nihayet, tarımdaki proleterleşme mevsimlik tarım işçiliği yapan Kürtlerle sınırlı kalmamıştır. Bu yazıda ayrıntılı olarak ele alınan 1980 sonrasında ki tarımsal dönüşümler köyden kente göçün ivmesini artırmanın yanı sıra, 1980 öncesinde gözlemlenen bir diğer olgu olan kırsal nüfusun (tamamen veya kısmen) proleterleşmesini yaygınlaştırarak kırdaki sınıf ilişkilerini derinden etkilemiştir.

Yukarıda sıralanan nedenlere bağlı olarak, bu yazı 1980’den günümüze kırlardaki yapısal değişimleri ve sınıf mücadelelerini özetle incelemeyi amaçlıyor. Yazı on bir bölümden oluşuyor. Giriş bölümünün ardından dünya tarımının değişen yapısını ana hatlarıyla inceleyeceğiz. İkinci bölümde dönüşümün maddi altyapısını oluşturan tarımın sanayileşmesi, tekellerin hâkimiyetine girmesi ve küçük çiftçilerin sözleşmeli çiftçilere dönüşümü üzerinde duracağız. Üçüncü bölümde bu maddi değişimlerin politika alanına nasıl yansıdığına kısaca bakacağız. Bunun ardından Türkiye’deki dönüşümü incelemeye başlayacağız. Dördüncü bölümde küçük üreticilere verilen devlet desteğindeki değişiklikler temelinde 1980 sonrasındaki tarım politikalarını dönemlendireceğiz. Beşinci bölümde son yıllarda epey rağbet gören, Türkiye tarımının devlet eliyle çökertildiği tezinin geçerli olup olmadığını sorgulayacağız. Altıncı bölümde neoliberal dönüşüm çerçevesinde uygulanan üç temel politika olan tarım ürünü işleme alanında 1990’lara kadar aktif olan kamu iktisadi teşekküllerinin (KİT’ler) özelleştirilmesini, tarım kooperatiflerinin işlevsizleştirilmesini ve Tohumculuk Kanunu’nu ele alacağız. Bunun ardından sınıf ilişkilerinin dönüşümüne ve sınıf mücadelelerine odaklanacağız. Yedinci bölümde Türkiye’de sözleşmeli çiftçiliğin yükselişini inceleyeceğiz. Sekizinci bölümde günümüz Türkiye’sinin kırsal sınıflarını haritalayacağız. Dokuzuncu bölümde kırlardaki alt sınıfların 1980’den günümüze değin gerçekleştirdikleri eylemlerin ayrıntılı bir bilançosunu çıkaracağız. Bunun ardından, “Ne Yapmalı?” sorusunu sorarak devrimci Marksizmin kırdaki sınıf mücadelelerine ilişkin önceliklerini ve somut görevlerini saptayacağız. Sonuç bölümünde yazının temel argümanlarını özetleyeceğiz. Böylelikle dergimizin altıncı sayısında yayımlanan, kırdaki sınıf mücadelelerinin 1980’de değin gelişimini inceleyen yazımızda okuyucuya verdiğimiz 1980 sonrasını ayrı bir yazıda ele alma sözünü tutmuş ve Türkiye kırlarının dönüşümüne ilişkin genel bir tarihsel ve politik çerçeve çizmiş oluyoruz.

Altyapının dönüşümü:

Üretici güçlerin gelişimi (tarımın sanayileşmesi)

ve üretim ilişkilerinin değişimi

(tarım tekellerinin ve sözleşmeli çiftçiliğin yükselişi)

Dünya tarımının dönüşümüne ilişkin literatürün büyük bölümünde altyapı ve üstyapıda meydana gelen değişimler birbirleriyle net olarak ayrıştırılmadan, karman çorman biçimde ele alınmaktadır. Bu durum tarımsal yapının dönüşümünün ardındaki nedensellik zincirinin anlaşılmasını güçleştirmektedir. Bunu söylerken altyapı ile üstyapının birbirleriyle karmaşık biçimde ilişkili olduğu gerçeğini inkâr etmiyoruz. Üstyapıdaki (yani tarım politikalarında ve tarım kanunlarındaki) değişiklikler altyapıda burjuvazinin lehine değişimlerin önünü açar. Sermayenin arzu ettiği üstyapısal değişikliklerin çeşitli nedenlerle yapılamaması ise sermaye birikimini olumsuz etkiler. Kısacası, altyapı-üstyapı ilişkisi tek yönlü bir ilişki değildir. Ancak, üstyapının değişimi esas olarak altyapıdaki (yani üretici güçler ile üretim ilişkileri alanındaki) değişimlerin sonucudur. Üretici güçler ile üretim ilişkilerinin dönüşümü yeni politikaların ve hukuki değişikliklerinin ardındaki temel faktördür. Bu yeni politikalar ve kanunlar altyapıdaki dönüşümü derinleştirir ve bu dönüşüm bir süre sonra üstyapıda alanında yeni değişiklikleri gerektirir. Tarihsel materyalizmin abecesi olan altyapı-üstyapı ilişkisini akılda tutmak, literatürde sıkça yapılan yeni tarım politikalarını ve kanunlarını bağımsız bir faktör gibi sunma, yeni bir üretim altyapısının kuruluşunun esas nedeniymiş gibi görme yanlışından kaçınmamızı sağlayacaktır.

Dünya tarımının İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönüşümünü iki ayrı döneme ayırarak inceleyebiliriz. 1945-80 aralığında küçük ölçekli tarımın modernleştirilmesi öne çıkmış, 1980 sonrasında ise sözleşmeli çiftçilik yaygınlaşmıştır. İki dönemin farklılıklarına geçmeden önce benzerliklerini ele alalım. Sermayenin her iki dönemde de değişmeyen temel tercihi (bazı ürün çeşitleri haricinde) tarım üretimine doğrudan girmemek, üretimi çiftçilere bırakmaktır. Kökleri sömürgecilik dönemine kadar uzanan bu tarihsel tercihin pek çok nedeni var. Bize en önemli görünenleri sayalım. İlk neden proleterlerin toprağa sınırlı erişiminin yalnızca tarım sermayesinin değil, bir bütün olarak burjuvazinin genel çıkarlarıyla uyumlu olmasıdır. Proleterlerin toprağa erişimi, erişimin derecesine bağlı olarak ücretler üzerinde üç farklı etki yapabilir. Köylüler geçinmelerine yetecek kadar toprağa sahiplerse üzerlerindeki proleterleşme basıncı hafifler. Bu durumda sermaye köylüleri işçileştirilebilmek için ücretleri ciddi biçimde artırmak zorunda kalır. Elle-

rindeki toprak geçinmelerine yetmiyorsa köylüler proleterleşmeye mecbur kalır. Bu durumda köylüler ya tarımdan tamamen koparak tam proleterleşir ya da bir yandan tarımla uğraşırken diğer yandan işçilik yapar, yani yarı-proleterleşir. Tam proleterleşme, sermayeye kısa vadede aşırı biçimde sömürebileceği devasa bir emek gücü kaynağı sağlar. Ancak, emek gücünün yeniden üretim masraflarını azaltacak ek gelir kaynağının bulunmaması işçi sınıfını uzun vadede yaşam koşullarını iyileştirmek için sınıf mücadelesi vermeye zorlar. Bunun aksine, yarı-proleterleşme emek gücünün yeniden üretim masraflarının bir bölümünün tarımdan elde edilen gelirle karşılanmasını mümkün kılar. Tarımdan belirli bir gelir elde eden işçiler, aldıkları ücreti yegâne geçim kaynağı olarak görmedikleri için militan sınıf mücadelesine yönelmeleri zordur. Kısacası, köylülüğün geçimine yetmeyecek düzeyde, sınırlı miktarda toprağa sahip olması burjuvazinin çıkarlarına (geçimine yetecek kadar toprağa sahip olmasından veya hiç toprağı olmamasından) daha fazla uygundur.⁴

İkincisi, sanayi ve hizmet sektörlerinden farklı olarak, tarım üretimi hava koşullarına göre yıldan yıla ciddi değişiklikler gösterebilir, yani tarımda uzun vadeli üretim planı yapmak diğer sektörlerle göre daha zor ve risklidir. Üçüncüsü, üretimi doğrudan kontrol etmek yalnızca ayrıntılı işbölümünün gerekli olduğu alanlar için zorunludur ve tarımın büyük bölümü için böyle bir zorunluluk yoktur. Bu durumda emek sürecinin doğrudan denetiminde ısrar etmek üretim masraflarını artırıp kârları azaltma riskini barındırır.⁵ Dördüncü neden, üretimi köylüye bırakmanın sermayeyi işçilere ödenen sağlık sigortası, emeklilik primi vb. masraflardan kurtarmasıdır. Beşinci neden, işçilerle parçabaşı üretim sözleşmesi yapan kapitalistlere benzer biçimde, köylülerle alım-satım ilişkisine giren kapitalistlerin daha sonra karar değiştirip bu ilişkiyi kolayca sonlandırabilmesidir. Büyük çiftliklerde ücretli işçi çalıştırarak üretime doğrudan dahil olan kapitalistler ise üretimden bu kadar kolay çekilemezler. Bir başka deyişle, üretimi doğrudan değil, dolaylı yoldan örgütlemek sermayeye piyasa koşulları değiştiğinde (örneğin belirli bir ürüne olan talep azaldığında) bir üretim alanından kolayca çıkıp başka bir alana girebilme kabiliyeti, yani esneklik kazandırır.⁶ Nihayet, çok sayıda işçiyi sürekli olarak yan yana çalıştırmak işçi sınıfının örgütlenme ve müca-

4 Gürel, s. 75, 76.

5 Zülküf Aydın, "Neo-liberal Transformation of Turkish Agriculture," *Journal of Agrarian Change*, cilt: 10, no: 2, Nisan 2010, s. 17; John Wilson, "The Political Economy of Contract Farming," *Review of Radical Political Economics*, cilt: 18, no: 4, 1986, s. 55.

6 Wilson, s. 55.

dele etme eğilimini güçlendirip burjuvazinin başını ağrıtabilir. Bu nedenle, ücretli emek gücü kullanmanın şart olmadığı hallerde burjuvazi sözleşmeli çiftçiliği tercih eder.⁷ Bu nedenlerden dolayı, tarım sektöründe faaliyet gösteren büyük sermaye 1980 öncesi ve sonrasında mecbur kalmadıkça üretim araçlarının doğrudan kontrolüne ve ücretli emek gücü istihdamına dayanan, fabrika üretimine benzeyen bir üretim organizasyonu kurmamıştır. Her iki dönemde de çiftçilik (farklı sınıflardan) köylülere bırakılmış, ürün işleme ve pazarlama faaliyetleri ise sermayenin doğrudan kontrolü altında kalmıştır.

İki dönem arasında tarlalardaki üretimi dolaylı yoldan kontrol etme tercihi bakımından bir süreklilik olmakla birlikte, dolaylı kontrolün yöntemleri ve derecesi konusunda belirgin bir fark mevcuttur. İlk dönemde küçük çiftçiler nispeten daha bağımsız bir konumdaydı. İkinci dönemde sözleşmeli çiftçilik modeli yoluyla küçük çiftçilerin sermayeye daha sıkı biçimde bağlanması gündeme gelmiştir. Bu değişimin temel nedeni üretici güçlerin gelişiminin sermayenin tarım sektörünü daha doğrudan biçimde kontrol etmesini mümkün kılmasıdır. Üretici güçlerin gelişimi tarımın giderek sanayileşmesine neden olur. Tarımın sanayileşmesi, ürünlerin sanayide olduğu gibi standartlaşmasına imkân verir. Tükettiğimiz gıdaların büyük bölümünün ambalajına dikkatle baktığımızda bunların çoğunun büyük tekeller tarafından üretildiğini görürüz. Şirketlerin piyasaya aynı ambalajın içinde sürdükleri ürünün hammaddesinin de elbette standart olması gerekir. Aynı

7 Zülküf Aydın, sömürgecilik döneminde devasa tarım plantasyonlarına alternatif olarak sözleşmeli çiftçiliğin gündeme gelmesini sömürgeci burjuvazinin bağımsızlık sonrasında kurulan yeni ulus devletlerin yabancılara ait mülklere el koymasından kaçınma arayışına bağlıyor (Aydın, s. 178). Aydın'ın tarım burjuvazisinin mülksüzleştirilme riskini azaltma arayışına vurgu yapan açıklaması isabetlidir. Ancak, bu arayış yalnızca sömürgecilik dönemi ve sömürge ülkeleri ile sınırlı değildir, sömürgecilik sonrası dönem ve kapitalist ülkelerin tamamı için de geçerlidir. Marx ve Engels, *Komünist Parti Manifestosu*'nda burjuvazinin işçileri fabrikalarda biraraya getirerek onların örgütlenme gücünü artırdığını, yani kendi mezar kazıcılarını yarattığını saptamıştır (Karl Marx, Friedrich Engels, *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar*, çev. Nail Satılğan, Tektaş Ağaoğlu, Şükrü Alpagut, İstanbul: Yordam Kitap, 2008, s. 32). Aynı şey tarım için de geçerlidir. Dolayısıyla, tarım burjuvazisi yalnızca bağımsızlığını yeni kazanmış devletlerin uygulamalarından korktuğu için değil, her dönemde işçi sınıfından korktuğu için (yukarıda saydığımız koşullar var olduğu takdirde) sözleşmeli çiftçiliği fabrika tipi üretime yeğler. Ancak, buradan sermayenin mezar kazıcısından istediği zaman ve kolayca kaçabileceği sonucu çıkarılmamalıdır. Yukarıda sayılan diğer faktörler nedeniyle tarım üretimini doğrudan örgütlemenin koşullarının tam olarak oluşmadığı hallerde mezar kazıcısı olan işçi sınıfından kaçma fikri sermayeye çekici görünebilir. Bir başka deyişle, işçi sınıfı korkusu sermayenin üretime doğrudan girmemesinin ardındaki bağımsız bir faktör değil, olsa olsa diğer faktörlere bağımlı, ek bir faktördür. Koşullar üretimi doğrudan örgütlemeyi gerektiriyorsa işçi sınıfı korkusuna rağmen patronlar tarım işçisi istihdam etmek zorunda kalırlar. Sanayi ve hizmet sektörlerinde ise üretimi doğrudan kontrol etmek genellikle zorunlu olduğu için sermayenin işçi istihdam etmekten kaçınması daha az mümkündür.

girdilerle, aynı teknikler kullanılarak üretilmiş, büyük miktarda hammaddeye ihtiyaç duyan tarım ve gıda tekelleri, çiftçilerin tarladaki üretimini daha sıkı biçimde kontrol etmeye mecburdur. Sermaye tarım üretimini standartlaşma ihtiyacını iki farklı biçimde giderebilir. Birinci yöntem fabrika tipi üretim yapan, ücretli emek gücü istihdam eden, kapitalist çiftlikler kurmaktır. Ancak, yukarıda değindiğimiz nedenlerden ötürü sermaye bu seçeneği genellikle tercih etmez.

Sözleşmeli çiftçilik bu noktada alternatif bir üretim modeli olarak gündeme gelir. Sanayi sektöründeki taşeron modelinin tarımdaki muadili sözleşmeli çiftçiliktir.⁸ Karl Marx, doğrudan üreticileri tamamen mülksüzleştirmenin sermaye birikimi biçimlerinden yalnızca birisi olduğunu belirtmiştir. Marx’a göre, hammaddeler, çalışma koşulları ve piyasalarla ilgili ciddi belirsizlikler mevcut olduğunda kapitalistler üretim araçlarının “görünürdeki mülkiyet”ini üretenlerin elinde bırakmayı tercih edebilir.⁹ Marx, Sanayi Devrimi’nin erken aşamalarında yaygın taşeron sözleşmelerini inceleyerek bu sonuca ulaşmıştır.¹⁰ Bu dönemde kapitalistler standardı, miktarı, fiyatı ve teslim tarihi sözleşmelerde önceden belirlenmiş olan ürünleri zanaatkârlardan satın alıyorlardı. Böylelikle üretimi doğrudan örgütlememelerine rağmen ürünleri standart hale getiriyorlardı. Ayrıca, üretime ilişkin riskler, üretimin örgütlenmesi ve emek gücünün denetimi neredeyse tamamen zanaatkârlar tarafından üstlenilirken, kapitalistler zanaatkârlar karşısındaki yüksek pazarlık güçlerini kullanarak büyük kârlar elde ediyorlardı. Farklı tiplerdeki taşeron organizasyonları kapitalizmin Sanayi Devrimi sonrasındaki aşamalarında da (özellikle az gelişmiş ülkelerde) varlığını sürdürmüş, neoliberalizmin yükselişiyle birlikte dünyanın her yerinde yaygınlaşmıştır.¹¹ Kapitalist üretimin geçici değil, kalıcı ve dayanıklı biçimlerinden birisidir.

Sözleşmeli çiftçilik, taşeron modelini tarıma uygular. Büyük tarım şirketleri ile köylüler arasında imzalanan sözleşmelerle kurulan bu ilişkinin farklı biçimleri vardır. En yaygın sözleşme biçiminde şirketler çiftçilere (tohum,

8 Wilson, s. 54-57.

9 “Tüccar önce emeklerini satın alır, sonra ürün ve nihayet çok geçmeden iş araçları üzerindeki mülkiyetlerine son verir; ya da kendi üretim masraflarını azaltmak için araçların *görünürdeki mülkiyetini* onlara bırakabilir” (Karl Marx, *Grundrisse-Ekonomi Politîğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, çev. Sevan Nişanyan, İstanbul: Birikim Yayınları, 2008, s. 489). Sözleşmeli çiftçiliği “görünürdeki mülkiyet” kavramına referansla tartışan bir kaynak için bkz. Wilson, s. 55.

10 Wilson, s. 55.

11 Günümüzde otomotiv sektöründe büyük şirketler ile küçük ve orta büyüklükteki işletmeler arasındaki ilişki bunun bir örneğidir.

gübre, tarım ilacı gibi) üretim girdilerini sağlar, (çiftçilerin daha önce üretmediği veya kalite kontrol standartlarının yüksek olduğu bir ürün – özellikle ihraç ürünleri bu kategoride yer alır- söz konusu ise) teknik eğitim verir ve bunun karşılığında çiftçiler kendi topraklarında ürettikleri, sözleşmede belirtilen kalite ve miktardaki ürünü yine sözleşmede önceden belirlenmiş fiyattan şirketlere satar. Böylelikle hem kapitalistler üretime ilişkin risklerin büyük bölümünden kaçınırlar hem de üretimi standart hale getirirler. Sözleşmeli çiftçiliğin küçük çiftçiye kendi toprağı üzerinde, taşeron usulüyle çalışan işçi haline getirdiğı tespit edilebilir. Bu nedenle, sermayenin küçük çiftçileri proleterleştirirken kullandığı özgün bir yöntem ve kapitalist tarımın özel bir biçimi olarak görülmelidir. Sözleşmeli çiftçilik, hem gelişmiş hem de azgelişmiş ülkelerde yaygınlaşan bir kapitalist üretim modelidir ve bu nedenle dünya ve Türkiye tarımını 1980'lerden bu yana dönüştüren temel faktör olarak saptanmalıdır.

Üstyapının dönüşümü: neoliberal tarım politikaları

Türkiye'de 12 Eylül darbesiyle açılan yeni dönem yalnızca ülke içi çelişkilerin değil, dünyadaki sınıf mücadelelerinin genel seyrinin de bir ürünüdür. Bilindiğı gibi, dünya kapitalizminin İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki genişleme dönemi 1970'lerin ilk yarısında başlayan ekonomik krizle birlikte sona ermiş, sermaye kâr oranlarını artırıp krizden çıkabilmek için emeğe karşı, neoliberalizm (yeni liberalizm) adıyla bilinen, sistematik bir saldırı başlatmıştır. Neoliberalizmin temel amacı emeğin örgütlü gücünü kırmak ve sömürü oranını artırmaktır. Özelleştirme, sendikasılaştırma, taşeronlaştırma ve esnekleştirme 1970'lerin sonundan günümüze değin dünya ölçeğinde uygulanan neoliberal politikalardan bazılarıdır. Emeğe karşı uygulanan bu politikaların haricinde, neoliberalizm emperyalist olmayan ülkelerin ulusal sermaye birikimi stratejilerindeki köklü değişiklikleri de içerir. Bu alandaki en önemli değişiklik yerli sermayenin gümrük duvarlarıyla rekabetten korunarak iç pazar için üretim yapmasının teşvik edildiğı, nihai ürün yerine ara mal ithalatının ağırlık kazandığı, yabancı sermayenin serbest ticaret yoluyla değil, yerli şirketlerle ortaklık kurarak faaliyet gösterdiği ithal ikameci kalkınma stratejisinin terk edilerek gümrük duvarlarının indirildiğı, yerli sermayenin yalnızca iç pazar için değil dünya pazarı için de üretim yapmasının teşvik edildiğı, ithalat ve ihracatın kolaylaştırıldığı, nihai ürün ithalatının toplam ithalat içindeki payının arttığı, yeni bir sermaye birikimi stratejisinin benimsenmesidir.

Bu politikalar, emperyalist olmayan ülkelerin bazılarında askeri darbeler-

le, diğerlerinde ise parlamenter düzenin normal işleyişi çerçevesinde uygulanmaya başlamıştır. Neoliberalizmin dünya çapındaki pratiği yekpare değil, eşitsizdir. Emegın örgütlü gücünün tamamen kırılamadığı ülkelerde yavaş ve parçalı biçimde, bu gücün büyük ölçüde kırılabildiği ülkelerde ise hızlı ve bütünlüklü biçimde uygulanmıştır. Türkiye’de neoliberalizm, 27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle birlikte hâkim sermaye fraksiyonu haline gelen, dünya sermayesiyle derinden bütünleşmiş yerli büyük sermayenin işçi sınıfının (1970’li yıllarda doruğa varan) örgütlü gücünü kırarak krizden çıkma çabasının ürünüdür. 24 Ocak 1980 kararları ve 12 Eylül 1980 darbesi ile başlamıştır ama ancak Bahar Eylemleri (1989) ve Zonguldak grevinin (1990-91) temsil ettiği işçi mücadelesi dalgasının geri çekilmesinden sonra hız ve derinlik kazanabilmiştir. Yazının devamında görüleceği gibi, benzer bir durum tarımın neoliberalleşmesi için de geçerlidir.

Tarımın neoliberalleşmesinin gerisinde uluslararası sermayenin ve onun bir fraksiyonu olan yerli büyük sermayenin çıkarları yatar. Kapitalizmin dünya çapında gelişimine ve artan kentleşmeye paralel olarak kentsel sınıfların kırsal sınıflar üzerinde, faaliyetleri tarım-dışı sektörlerde yoğunlaşan sermayenin ise tarım sektörü üzerinde hâkimiyeti giderek artmıştır. Bu süreç, kapitalizmin başlangıcından beri devam etmektedir. Üretici güçlerin tarım üretiminin giderek daha fazla standartlaşmasına imkân verecek ölçüde gelişmesi sayesinde 20. yüzyılın ikinci yarısında merkezleri emperyalist ülkelerde bulunan bir dizi büyük şirket tarım ürünü işleme ve pazarlama alanına hâkim olmuştur. Emperyalist olmayan ülkelerde ise yerli şirketler (çoğu zaman sözünü ettiğimiz yabancı tekeller ile işbirliği halinde) tarım sektöründe ağırlık kazanmıştır. Günümüz tarımında sınıfsal hiyerarşinin en tepesinde her bir ülkenin büyük toprak sahibi kapitalistleri değil, yerli ve yabancı tarım tekelleri bulunur. Büyük toprak sahibi kapitalistler bu şirketlere bağımlı durumdadır. Dolayısıyla, günümüzde tarımda yaşanan değişimlerin ardında yerli ve yabancı gıda tekellerinin değişen yönelişini aramak gerekir.

Tarımda neoliberalizm iki ayrı hatta ilerlemektedir. Pek çok ülkede benimsenen yeni tarım politikaları ve çıkarılan yeni tarım yasaları, küçük üreticilerin sayısını azaltmayı ve onları sözleşmeli çiftçilere dönüştürmeyi hedefliyor. Yazının devamında bu konuyu Türkiye özelinde inceleyeceğiz. Tarımda neoliberalizmin ilerlediği ikinci hat ise emperyalist olmayan ülkelerin tarım üretiminin yeniden düzenlenmesini amaçlayan uluslararası ticaret anlaşmalarından oluşuyor. Başta ABD ve AB ülkeleri olmak üzere gelişmiş kapitalist ülkeler, bir yandan başta tahıl olmak üzere sermaye yoğunluklu tarım

ürünlerindeki üretim fazlalarını dünyanın geri kalanına ihraç edebilmek için az gelişmiş ülkeleri bu tip ürünleri daha az üretmeye zorlarken, diğer yandan ithal etmeye mecbur oldukları sebze ve meyve gibi emek yoğunluklu ticari tarım ürünlerini daha fazla üretmeleri için bu ülkeleri teşvik etmiştir. Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) kurulmasıyla sonuçlanan Uruguay Raundu'nda alınan kararlar, DTÖ'nün kuruluşundan sonra verdiği kararlar, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Antlaşması (NAFTA) ve AB'nin Ortak Tarım Politikası (CAP) tarım ürünü ticaretini önemli ölçüde serbestleştirmiş ve imzacı ülkeleri çok sayıda ürüne verdikleri sübvansiyonları azaltmaya yükümlü kılmıştır. Kapitalist hukukun diğer tüm veçhelerinde olduğu gibi, bu alanda da iktidar ilişkilerinden kaynaklanan, pratikteki eşitsizlik yasalar önündeki eşitliğin içini boşaltmıştır. Söz konusu uluslararası karar ve anlaşmalar kağıt üzerinde hem gelişmiş hem de az gelişmiş ülkeleri bağlasa da, pratikte esas olarak az gelişmiş ülkeler tarafından uygulanmıştır. Günümüzde ABD ve AB ülkelerinde nüfusun çok küçük bir bölümünü oluşturan çiftçilerin neoliberalizmden gördüğü zarar dünyanın geri kalanındaki çiftçilere göre çok daha azdır. Bu ülkelerde devlet cömert sübvansiyonlarla ve belirli ürünlerin ithalatına konulan engellerle çiftçileri desteklemeyi sürdürmektedir. Diğer ülkelerde ise sübvansiyonların azaltılması ve ithalatın kolaylaştırılması emperyalist olmayan ülkelerin küçük üreticilerine büyük zarar vermiştir. Dünyanın en büyük mısır üreticilerinden Meksika'nın NAFTA'nın yürürlüğe girmesinden sonra üreticilerine verdiği sübvansiyonları kısıp ABD'nin (cömert sübvansiyonlarla desteklenen) ucuz mısırına iç piyasasını ardına kadar açması sonucunda ciddi bir krizin içine girmesi bunun çarpıcı bir örneğidir. Aşağıda göstereceğimiz gibi, Türkiye'deki tütün ve pancar üreticileri benzer bir krizin içine yuvarlanmıştır.

Öte yandan, yaşanan sürecin adını emperyalist olmayan ülkelerde tarımın tasfiyesi olarak koymak yanıltıcıdır. Bunun iki nedeni vardır. Birincisi, dünya kapitalist sisteminin en alt katmanında yer alan ve emperyalist ülkelerle pazarlık gücü çok az olan ülkeler tahıl üretimlerini dramatik biçimde azaltırken, sistemin orta katmanında yer alan, emperyalist ülkelerle pazarlık gücü daha fazla olan ülkeler tahıl üretimini fazla kısımadan sebze ve meyve gibi ticari tarım ürünlerinde uzmanlaşmaya yönelmiştir. İkincisi, yukarıda altını çizdiğimiz gibi, başta sebze ve meyve olmak üzere bir dizi ürün için benzer bir üretimi azaltma baskısı söz konusu değildir. Türkiye'nin dünyanın en büyük sebze ve meyve üreticileri arasında yer almaya devam etmesi bunun iyi bir örneğidir.

Bu tablodan alt ve (Türkiye gibi) orta gelir grubunda bulunan ülkelere ilişkin üç temel sonuç çıkarmak mümkündür. İlk olarak, tarım sektörü yerli ve yabancı tekellerin kontrolünde, tarladan sofraya uzanan bir tedarik zinciri olarak yeniden organize edilmektedir. İkincisi, 1980 sonrasında uygulanan politikalar nedeniyle küçük çiftçilerin tarımdan koparak proleterleşmesi hızlanmıştır. Üçüncüsü, tarımdan kopmayan küçük çiftçiler giderek proletere benzer, sözleşmeli üreticiler haline gelmektedir.

Türkiye’de 1980 sonrasında uygulanan tarım politikalarının dönemlendirilmesi

Türkiye tarımında yaşananları dünya tarımının dönüşümü bağlamına bu şekilde yerleştirdikten sonra, 1980’den sonra uygulanan tarım politikalarını incelemeye geçebiliriz. Bu bölümde devletin küçük çiftçilere verdiği (fiyat, sübvansiyon, alım ve kredi) desteğinin tarihsel seyrine bakarak 1980 sonrasındaki tarım politikalarını dönemlere ayıracağız. Sonraki bölümlerde göreceğimiz gibi, devletin tarım politikaları bu saydığımız desteklerden ibaret değildir. Ancak, devlet desteğinin değişimine bakarak sermaye ve küçük çiftçiler arasındaki güç ilişkilerinin ve devletin tarım politikasındaki değişimlerin tarihsel seyrini anlamak mümkündür. Bu nedenle, son otuz iki yılı dönemlere ayırırken esas olarak devlet desteğine ilişkin verilerden yararlanacağız.

Üretim için ücretli emek gücü kullanmayan küçük çiftçilerin gelirini piyasada sattıkları ürünün fiyatı ile üretim için kullandıkları girdilerin fiyatı arasındaki fark belirler. Ürün fiyatları girdi fiyatlarından daha hızlı arttığı müddetçe küçük çiftçilerin geliri artar, üzerlerindeki mülksüzleşme/proleterleşme baskısı azalır. Emperyalist ülkeler dahil olmak üzere hemen hiçbir kapitalist ülkede bu iki fiyat tipi tamamen serbest piyasa tarafından belirlenmez. Bazı ülkelerde devlet çeşitli tarım ürünleri için taban fiyatı belirler ve çiftçinin elindeki ürünün bir bölümünü satın alır. Böylelikle piyasada ürünün fiyatının belirli bir seviyenin altına düşmesi engellenir. Ayrıca, çiftçilerin tohum, gübre, tarım ilacı, mazot vb. girdi masraflarının bir bölümünü devlet üstlenir, yani çiftçiye sübvansiyon eder. 1980 öncesinde aralarında Türkiye’nin de bulunduğu pek çok ülkede devlet girdi masraflarını sübvansiyon ederek, nispeten yüksek taban fiyatları belirleyerek, önemli miktarda destekleme alımı yaparak çiftçileri desteklemiştir. Tarım sektöründeki farklı sınıfların tamamı bu desteklerden yararlanmıştır, hatta üst sınıfların alt sınıflardan daha fazla yararlandığına ilişkin veriler mevcuttur. Yine de, devlet desteğinin küçük çiftçiliğin sürekliliğini sağlayan, temel bir faktör olduğu açıktır. Bu nedenle,

devlet desteğinin seyrini incelemek 1980 sonrasında küçük çiftçiliğin nasıl ve ne ölçüde dönüştüğünü anlamak için gereklidir. Devlet desteğinin seyrine bağlı olarak 1980 sonrasını üç ayrı alt-döneme ayırıyoruz: neoliberal saldırının açılış hamlesi (1980-86), seçim politikalarının dönüşü (1987-1998) ve neoliberalizmin derinleşmesi (1999'de başlayan ve halen devam eden süreç).

Neoliberal saldırının açılış hamlesi (1980-86): Devletin tarıma verdiği destek 1960'lı ve 1970'li yıllarda sürekli olarak artmış, dünya ekonomik krizinin Türkiye'yi vurduğu 1977'den itibaren tedrici olarak, 12 Eylül darbesinin ertesinde ise dramatik biçimde azalmıştır. 1960'ların başında 11 olan destekleme kapsamındaki ürün sayısı 1970'lerde 29'a kadar çıkmış, 1980'de 22'ye, 1985'te 13'e, 1990'da ise 10'a düşmüştür.¹² 1980-89 arasında destekleme alımlarının toplam üretim miktarına olan oranı buğdayda yüzde 10'dan yüzde 3'e, tütünde yüzde 71.5'ten yüzde 39.3'e düşmüştür. 1980-87 döneminde aynı oran fındıkta yüzde 40.4'ten yüzde 7.5'e, pamukta ise yüzde 73'ten yüzde 22.5'e düşmüştür. Taban fiyatlarının düşürülmesi ve alım desteğinin gerilemesi çiftçilerin gelirini azaltırken, girdi sübvansiyonlarının kısılması giderlerini artırmıştır. 1980 ile 1991 arasında tarımsal sübvansiyonların bütçe içindeki payı yüzde 5.4'ten yüzde 1.9'a, gayrisafi yurtiçi hasıladaki (GSYİH) payı ise yüzde 0.9'dan yüzde 0.3'e düşürülmüştür.¹³ Türkiye Ziraî Donatım Kurumu'nun (TZDK) gübre ticaretindeki tekeli 1986'da kaldırılmıştır. 1988'de özel şirketlere gübre ticareti yapma yetkisi verilmiştir. TZDK'nin üretim kapasitesi bilinçli olarak sınırlanmış ve kurumun gübre piyasasındaki payı hızla azalmıştır.¹⁴ Çiftçilerin özel sektörün ürettiği ve ithal edilen gübrelere olan bağımlılığı giderek artmıştır. 1982'de tohumluk ve fidan ithalatı serbest bırakılmıştır. 1983'ten itibaren özel şirketler tohum üretmeye başlamıştır. Bu dönemde gübre ve tohum ithalatı kolaylaştırılmıştır.¹⁵ Sübvansiyonların azalması ve ithalatın artması 1980'lerde çiftçilerin giderlerini artırmıştır.

12 Canan Abay, Serdar Sayan, Bülent Miran, Ahmet Bayaner, "Türkiye'deki Tarımsal Destek Harcamalarının Enflasyonist Etkilerinin Ekonometrik Analizi," Ankara: Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, Proje Raporu no: 2001-21, 2001, s. 9.

13 Necdet Oral, "Tarımda 12 Eylül'ün Ekonomi Politikası," <http://bianet.org/bianet/bianet/67281-tarimda-12-eyulun-ekonomi-politigi>, 17 Eylül 2005.

14 Necdet Oral, "Tekellerin Tarımda Özelleştirme Vurgunları," <http://bianet.org/bianet/bianet/10100-tekellerin-tarimda-ozellestirme-vurgunlari>, 30 Mayıs 2002.

15 Hülya Kendir, "Küreselleşen Tarım ve Türkiye'de Tarım Reformu," *Praksis*, no: 9, Kış-Bahar 2003, s. 290, 291.

Sübvansiyon, taban fiyatı ve destekleme alımı alanındaki politika değişiklikleri çiftçilerin gelirini doğrudan etkilemiştir. Ürün fiyatlarının girdi fiyatlarına oranına dayanarak hesaplanan tarımın ticaret haddi endeksi (başlangıç yılı olarak belirlenen) 1968’de 100 iken, 1978’de 131’e çıkmış, 12 Eylül’ün ardından sürekli azalarak 1988’de 70’e kadar inmiştir.¹⁶ Kısacası, 1980’li yıllarda çiftçilerin geliri ciddi olarak azalmıştır.

Seçim politikalarının dönüşü (1987-1998): Yazının başında tarımda neoliberal politikaların 24 Ocak kararları ve 12 Eylül darbesiyle birlikte uygulanmaya başladığını ama esas olarak 2000’lerde derinleştiğini belirtmiştik. Bunun temel nedeni 1991-2002 aralığında ülkeyi yöneten burjuva partilerinin işçi sınıfı üzerinde (1980’lerde Anavatan Partisi’nin (ANAP), 2000’lerde Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AKP) kurduğu türden) politik hegemonya kurmayı başaramamasıdır. Bu dönemde hiçbir partinin tek başına iktidar olmaya yetecek oyu alamaması siyasi istikrarsızlığı artırmış ve erken seçimi sürekli gündemde tutmuştur. Bu durum burjuva partilerini kitleleri kazanabilmek için neoliberal disiplinden ciddi ölçüde kopan tavizler vermeye zorlamıştır. ANAP iktidarı son yıllarında çiftçilere taviz vermeye başlamıştır. Demirel, Ecevit, Erbakan ve Türkeş gibi eski burjuva politikacılarına 12 Eylül yönetiminin koyduğu siyaset yasağının 1987 referandumu ile birlikte kaldırılması ve bu politikacıların parti başkanı olarak yeniden siyasete dönmesi, ANAP iktidarını ciddi bir siyasi rekabetle karşı karşıya bırakmıştır. 1989’da patlak veren Bahar Eylemleri ile birlikte ANAP iktidarı ciddi bir işçi sınıfı muhalefetiyle de karşılaşmıştır. Bu iki gelişme, ANAP’ı iktidarını yitirmemek için kitlelere tavizler vermek zorunda bırakmıştır. KİT’lerde çalışan işçilerin ve kamu emekçilerinin ücretlerine 1989’dan itibaren ciddi zamlar yapılmıştır.¹⁷ Bu 12 Eylül sonrasında burjuvazinin işçi sınıfına verdiği ilk ciddi tavizdir. 1988-91 arasında reel ücretler yüzde 90 oranında artmıştır.¹⁸ ANAP’ın son kez tek başına iktidar olduğu 1987 seçimlerinden önce taban fiyatlarının ve sübvansiyonların ciddi biçimde artırılması ise 12 Eylül sonrasında küçük çiftçilere verilen ilk ciddi tavizdir.¹⁹ Çiftçi eylemlerini in-

16 Korkut Boratav, “Tarımsal Fiyatlar, İstihdam ve Köylülüğün Kaderi,” *Mülkiye Dergisi*, no: 262, 2009, s. 11.

17 Bu dönemde enflasyon yüzde 75, kamu işçilerine yapılan ücret zammı ise yüzde 141’dir (Korkut Boratav, A. Erinç Yeldan, Ahmet H. Köse, “Globalization, Distribution, and Social Policy: Turkey, 1980-1998,” Center for Economic Policy Analysis, Working Paper Series No 20, New York, 2000, s. 28).

18 a.g.e., s. 5.

19 Ali Burak Güven, “Reforming Sticky Institutions: Persistence and Change in Turkish Agriculture,” *Studies in Comparative International Development*, no: 44, 2009, s. 175.

celerken göreceğimiz gibi, ANAP hükümeti seçimlerin ertesinde bu desteği geri çekmeye yeltenmiş ama çiftçilerin baskısıyla geri adım atmak zorunda kalmıştır. Bu nedenle, seçim politikalarının tarımı etkilemesinin başlangıç yılı olarak 1987'yi almakla birlikte desteklerin esas olarak çiftçi eylemlerinin yoğunlaştığı 1989'dan sonra arttığını akılda tutuyoruz.

20 Ekim 1991'de yapılan genel seçimlerden sonra işbaşına gelen Doğru Yol Partisi (DYP)-Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) koalisyon hükümetinin ilk iki yıllık uygulamaları, son otuz iki yılda emekçilere verilen tavizler bakımından zirve noktasıdır. DYP-SHP hükümeti emeklilik yaşını düşürmüş ve yoksulların sağlık hizmetlerine erişimini kolaylaştıran Yeşil Kart uygulamasını başlatmıştır. Bu genel yöneliş, tarıma muazzam biçimde artan taban fiyatları, sübvansiyonlar ve krediler olarak yansımıştır.

1990'lara ilişkin verileri incelemeye başlamadan önce önemli bir noktaya işaret etmek gerekiyor. 1980'lerin sonlarından itibaren kent ve kırlardaki emekçi kitlelere verilen tavizler, Türkiye ekonomisinin uluslararası finans piyasaları ile derinden bütünleştiği bir ortamda gerçekleşmiştir. 1989'da sermaye hesaplarının tamamen serbestleştirilmesi bu doğrultuda atılmış büyük bir adımdır. Bu durum devletin elindeki borçlanma olanaklarını ciddi biçimde artırmış, borçlanmayı kolaylaştırmıştır. 1994 öncesinde kamu işçilerine yapılan büyük zamlar ve 1990'lar boyunca köylülere verilen ciddi destekler, alınan borçlarla finanse edilmiştir. Yüksek borçlanma, Türkiye ekonomisini 1994, 1999 ve 2001'de büyük krizlere sürükleyen önemli faktörlerden birisidir. Bu krizlerin ertesinde IMF ile imzalanan stand-by anlaşmaları, bütçe açıklarını azaltmak için işçi sınıfına ve köylülüğe verilen tavizlerin geri alınmasını öngörmüştür. Yazının devamında göreceğimiz gibi, kriz yıllarında çiftçilere verilen destekler ciddi biçimde kısılmıştır. Küçük çiftçilerin tarımdan kısmen veya tamamen koparak işçileşmesi bu dönemlerde hızlanmıştır. Ancak, yalnızca kriz yıllarındaki sert neoliberal tedbirlere bakarak Türkiye tarımının son yirmi yılına ilişkin genel sonuçlar çıkarmak yanıltıcı olur, zira her krizin ardından ekonominin toparlanmaya başlaması ile birlikte tarıma verilen devlet desteği yeniden artırılmıştır. Kriz sonrasındaki desteklerin kriz yıllarındaki muazzam tahribatı telafi edip etmediği elbette özel olarak yanıtlanması gereken, önemli bir sorudur ama bunu yapabilmek için öncelikle devletin tarım sektörünü mali olarak desteklemeyi sürdürdüğünü akılda tutmak gerekir. Bu Türkiye tarımının tasfiye edilip edilmediği sorusunu yanıtlamak ve küçük çiftçilerin neoliberal uygulamalara neden sürekli tepki vermediğini anlamak için de elzemdir.

Bu hatırlatmanın ardından son yirmi yıla ilişkin verileri incelemeye başlayabiliriz. 1990'da yalnızca 10 olan destekleme kapsamındaki ürün sayısı 1991-93 döneminde 26'ya çıkarılmıştır.²⁰ Desteklemenin kapsamı bu şekilde genişletilirken, devletin satın aldığı ürün miktarı ciddi biçimde artmıştır. 1989'da üretilen buğdayın yalnızca yüzde 3'ü devlet tarafından satın alınırken, bu oran 1990 ve 1991'de yüzde 20'nin üzerinde, 1992 ve 1993'te yüzde 12 civarındadır. 1989'da toplam tütün üretiminin yüzde 39'u devlet tarafından satın alınırken, bu oran 1990-92 arasında yaklaşık yüzde 65, 1993'te yaklaşık yüzde 85'tir. Aynı oran fındıkta 1989'da yüzde 7, 1990'da yüzde 35, 1991'de 26, 1992'de yüzde 36'dır. Pamukta 1989'da yüzde 22.5, 1990'da yüzde 26, 1991'de yüzde 33, 1992'de yüzde 48, 1993'te yüzde 27'dir.²¹

DYP-SHP koalisyon hükümeti, 1994 krizinin ertesinde aldığı 5 Nisan kararları ile çiftçilere verilen tavizleri durdurmuştur. 1994-95 döneminde tüm tarımsal destekler büyük ölçüde kısılmıştır. Destekleme kapsamındaki ürün sayısı 9'a düşürülmüş, taban fiyatları azaltılmış, sübvansiyonlar kısılmıştır. Seçim politikaları nedeniyle çiftçilere verilen tavizlerden neoliberal disipline doğru bu ani sapma, DYP ve SHP'nin 1995 seçimlerinde yaşadığı muazzam kan kaybının önemli nedenlerinden birisidir. 1996-98 arasında göreve gelen Refahyol ve Anadol-D hükümetleri tarımsal destekleri yeniden artırmıştır. Devletin tarım sektörüne verdiği krediler 1990'larda sürekli olarak artmıştır. 1980-89 arasında yıllık ortalama 230 milyon dolar kredi veren Ziraat Bankası, 1990-99 aralığında yıllık 1.6 milyar dolar kredi vermiştir.²² Tarım ile sanayi arasındaki ticaret haddi, 1989 ile 1998 arasında (1994 yılı haricinde) sürekli olarak tarımın lehine artmıştır.²³ Görüldüğü gibi, neoliberal hegemonyanın belirlediği 1980'ler ile hegemonya krizinin aşılamadığı 1990'lar arasında devletin tarıma verdiği fiyat ve sübvansiyon desteği bakımından ciddi farklar vardır. Tarıma yönelik devlet desteği 1980'lerde düzenli biçimde azalırken, 1990'larda (kriz yılları olan 1994-95 haricinde) düzenli biçimde artmıştır. Nihayet, çiftçilerin reel gelirleri 1977 ile 1989 arasında yüzde 45 azalmış, 1989 ile 1997 arasında ise yüzde 47 oranında

20 Umut Ulukan, *Türkiye Tarımında Yapısal Dönüşüm ve Sözleşmeli Çiftçilik: Bursa Örneği*, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, 2009, s. 112.

21 Oral, "Tarımda 12 Eylül'ün Ekonomi Politikası"; Zafer Yükseler, "Tarımsal Destekleme Politikaları ve Doğrudan Gelir Desteği Sisteminin Değerlendirilmesi," Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, 1999, s. 7.

22 Güven, s. 176.

23 Boratav, s. 12.

artmıştır.²⁴ Kısacası, 1990'lı yıllar küçük çiftçiler için 1980'lere nazaran çok daha olumlu geçmiştir. Bu tablo, son otuz yılda neoliberalizmin hız kesmeden uygulandığı, küçük çiftçilerin kesintisiz biçimde çöktüğü biçimindeki kolaycı yaklaşımın geçersizliğini gösteriyor.²⁵

Neoliberalizmin Derinleşmesi (1999-): 1999 ve 2001 krizleri, önceki dönemde küçük çiftçilere verilen tavizlerin sona erdirilmesine neden olmuştur. 1999'dan günümüze uzanan on üç yıllık dönemde yazının sonraki bölümlerinde özetleyeceğimiz neoliberal politikalarla tarım ve köylülük ciddi biçimde dönüştürülmüştür. 1999-2012 aralığı, neoliberalizmin derinleştiği tek bir dönem olarak görülebilir fakat bu dönem içinde devletin tarım sektörüne verdiği fiyat ve alım desteği ile bu desteğin köylülüğün siyasi davranışına etkileri bakımından ciddi farklılıklar vardır. Bu farklılıklar nedeniyle, 1999-2012 dönemini iki alt-döneme ayırarak incelemek yerinde olur. DSP-MHP-ANAP koalisyonunun işbaşında olduğu 1999-2002 aralığı birinci alt-dönem, AKP'nin tek başına iktidarda olduğu 2003-2012 aralığı ise ikinci alt-dönemdir.²⁶ İki dönem arasındaki temel fark, yakın Türkiye tarihinin en sert üç krizinden ikisinin DSP-MHP-ANAP hükümeti döneminde yaşanması, AKP döneminde ise böyle bir kriz halinin söz konusu olmamasıdır. 2008'de başlayan büyük depresyonun Türkiye ekonomisini ciddi biçimde etkilediği 2009 yılı dahi, 1999 ve 2001 krizlerine nazaran hafif geçmiştir. Bu nedenle, DSP-MHP-ANAP koalisyonu tarıma yönelik devlet desteğini aniden keserek “şok terapisi” uygularken, tüm neoliberal niteliğine rağmen AKP benzer bir şok terapisi uygulamak zorunda kalmamıştır.

1999-2002 aralığında sübvansiyonların GSYİH'deki payı yüzde 3.2'den yüzde 0.5'e inmiş, tarım ürünlerinin fiyatı yaklaşık yüzde 40 oranında azalmış, tarımsal GSYİH ise 27 milyar ABD dolarından 22 milyar dolara düşmüştür.²⁷ Ayrıca, DSP-MHP-ANAP hükümeti 2002'de tarıma yönelik devlet desteği alanında çok önemli bir değişiklik anlamına gelen Doğrudan Gelir

24 Boratav, Yeldan, Köse, s. 17.

25 1996 yılı itibarıyla çiftçilerin reel geliri 1977'den hâlâ yüzde 18 oranında azdır, yani çiftçilerin 1990'larda kopardıkları tavizler önceki dönemde uğradıkları kayıpları tamamen telafi etmemiştir. Yine de, 1990'larda çiftçilerin gelirlerinin önceki döneme nazaran ciddi biçimde iyileştiği açıktır.

26 AKP, 3 Kasım 2002'de yapılan genel seçimlerde yüzde 34 oranında oy alarak tek başına iktidara gelmiştir. Birinci AKP hükümeti 18 Kasım 2002'de kurulmuştur. Bu nedenle, AKP döneminin başlangıcı olarak 2002'yi değil, 2003 yılını almak gerekir.

27 Neslihan Yalçinkaya, Hakan Yalçinkaya, Coşkun Çılbant, “Avrupa Birliği'ne Yönelik Düzenlemeler Çerçevesinde Türk Tarım Politikaları ve Sektörün Geleceği Üzerine Etkisi,” *Yönetim ve Ekonomi*, cilt: 13, no: 2, 2006, s. 111-112.

Desteği (DGD) uygulamasını başlatmıştır. Bu uygulama, gerek Türkiye tarımının tasfiye edildiği tezine kanıt olarak gösterilmesi, gerekse AKP döneminde üzerinde ciddi değişiklikler yapılması (ve dolayısıyla DSP-MHP-ANAP dönemi ile AKP dönemi arasındaki farkları anlamak için önemli olması) nedeniyle özel olarak incelenmeyi gerektiriyor.

DGD, Türkiye'nin uluslararası işbölümü çerçevesinde tarım üretiminin bileşimini değiştirmesine yardımcı olmayı amaçlamıştır. Bu uygulama ile özel olarak iki ürünün (şeker pancarı ve tütün) üretiminin azaltılmasını amaçlanmıştır. 2001'de çıkarılan Tütün ve Şeker kanunları da bu yönelişle ilişkilidir. Bu iki yasayla tütüne ve şekere verilen devlet desteği azaltılmış, üretime kota koyma yetkisine sahip üst kurullar oluşturulmuştur. Bu yasaların çıktığı tarihte 450.000 çiftçi hanesi şeker pancarı, 583.000 çiftçi hanesi ise tütün üretiminden geçimini sağlıyordu.²⁸ Bu kadar geniş bir kesimin aniden büyük gelir kaybına uğraması ciddi bir siyasi risktir. Kota konulan ürünleri ürettiğini belgeleyen çiftçilere arazi büyüklüklerine göre belirli bir nakit ödeme yapılmasını öngören DGD, hem bu siyasi riski azaltmayı hem de çiftçilere meyve ve sebze gibi alternatif ürün çeşitlerine geçiş yapabilmek için vakit kazandırmayı amaçlamıştır. Bir milyondan fazla çiftçi hanesinin tamamının birkaç yılda meyve ve sebze üreticisi haline gelmesinin imkânsız olduğu bellidir. Dolayısıyla, DGD yalnızca tarım üretiminin bileşimine yönelik bir düzenleme olarak değil, çiftçilikten koparak proleterleşecek yüz binlerce kişi için oluşturulmuş, adı konmamış bir işsizlik (ve toplumsal patlama riskini azaltma) fonu olarak da görülmelidir.

DGD, yalnızca 500 dekardan küçük arazisi olan çiftçileri kapsamıştır. DGD'den yararlanmak isteyen her çiftçinin aynı dönemde uygulamaya konulan Çiftçi Kayıt Sistemi'ne (ÇKS) kayıt olması gerekmektedir. ÇKS'nin amaçlarından birisi öteden beri sorunlu olan tapu-kadastro kayıtlarına çekidüzen vermektir. Kayıt masraflarını karşılayamayan ve gelir desteğinden fazla beklentisi bulunmayan çok sayıda küçük çiftçi kayıtdışı kalmıştır. Türkiye'deki toplam 4 milyon 100 bin çiftçi ailesinin yalnızca 2 milyon 700 bini ÇKS'ye kayıt olmuştur.²⁹ Küçük çiftçilerin önemli bölümü DGD'den yararlanamazken, büyük toprak sahipleri yasanın etrafından dolaşarak DGD'den yararlanmayı başarmıştır. 1970'lerde Urfa'da toprak reformu pilot uygulaması sırasında yaşananlara benzer biçimde, Adıyaman'daki büyük toprak sahipleri 500 dekarın üzerindeki arazilerini akrabalarının üzerine tapula-

²⁸ Aydın, s. 164, 171.

²⁹ a.g.e., s. 177.

arak gelir desteğine hak kazandılar. Tütün ektiklerini söyledikleri arazi-
lere buğday ekip buğday için verilen prim ödemelerinden de yararlandılar.
Dahası, tütün üretimi için ortakçılık ilişkisine girdikleri köylüleri kovdular.
Kovulan köylüler, mevsimlik tarım işçisi haline geldiler. Kısacası, tütün
yasası bölgede mülksüzleşme/proleterleşme eğilimini artırdı.³⁰ DGD, uy-
gulamaya girdiği 2002’de devletin tarıma verdiği toplam desteğin yaklaşık
yüzde 80’ini oluştuyordu. Kısacası, üretimi desteklemek için verilen, eski
tip sübvansiyonların yerini üretimi kösteklemek için verilen nakit ödemeleri
almıştı. Türkiye tarımının tasfiye edildiği iddiası bu dönemde yaygınlaştı.

Ancak, bu durum kalıcı olmadı. AKP hükümeti, 2004’ten itibaren DGD
uygulamasının çerçevesinin dışına çıkan alım ve sübvansiyon desteklerini
devreye soktu. Türkiye tarımının üretim miktarı ve işgücü istihdamı bakı-
mından epey hacimli bir bölümünü oluşturan tahıl örneğine bakmak DSP-
MHP-ANAP dönemi ile AKP dönemi arasındaki farkı anlamak için yeterli-
dir. Toprak Mahsulleri Ofisi 2002’de 700 bin ton, 2003’te 600 bin ton tahıl
ürününü çiftçiden satın alırken, 2004’te bu rakam 2 milyon tonun üzerine
çıkılmıştır. 2005’te gübre ve dizel yakıtı için yeniden sübvansiyonlar veril-
meye başlanmıştır. 2 milyon dolarında düşük faizli tarım kredisi açılmıştır.
Batık kredilerin ve ödenmeyen elektrik faturalarının affına yönelik bir prog-
ram uygulamaya konmuştur. Pamuk için yapılan prim ödemeleri iki katına
çıkartılmıştır. Sonraki bölümde inceleyeceğimiz Doğrudan Gelir Desteği’ne
ek olarak, tahıl ürünleri için prim ödemeleri yeniden devreye sokulmuştur.³¹
Recep Tayyip Erdoğan, 10 Ocak 2008’de DGD uygulamasına son verilece-
ğini ilan etti. DGD’nin toplam tarımsal destekler içindeki payı epey azaltılır-
ken (2008’de yüzde 20, 2009’da yüzde 25) eski tip ürün sübvansiyonlarının
payı arttı. Nihayet, 2010’da iklim ve toprak koşullarına göre Türkiye’yi 30
ayrı havzaya bölerek her havza içinde belirli ürünlere prim desteği veren
“Havza Bazlı Üretim ve Destekleme Modeli” uygulamaya kondu.³²

Bu tablodan iki sonuç çıkarmak mümkündür. Birincisi, üretimi köstek-
leyen DGD’nin toplam destekler içindeki hâkimiyetinin kalıcı olmaması
devletin tarım üretimini mutlak olarak azaltmayı, tarım sektörünü ekonomik
olarak güçsüzleştirmeyi, kısacası tarımı tasfiye etmeyi amaçladığı tezini çü-

30 Huricihan İslamoğlu, Elvan Gülöksüz, Alp Yücel Kaya, Ayşe Çavdar, Ulaş Karakoç, Derya Ni-
zam, Göksun Yazıcı, *Türkiye’de Tarımda Dönüşüm ve Küresel Piyasalarla Bütünleşme Süreçleri*,
İstanbul: TÜBİTAK Proje no: 106K137, s. 22, 29.

31 Güven, s. 180.

32 Necdet Oral, “Tarımda Neoliberal Politikaların 30. Yılı,” <http://www.bianet.org/biamag/ekonomi/140765-tarimda-neoliberal-politikalarin-30-yili>, 8 Eylül 2012.

rütüyor. İkincisi, küçük çiftçilerin ve gelirinin bir bölümünü tarımdan elde eden yarı-proleterlerin DSP-MHP-ANAP iktidarını büyük bir öfkeyle sandığa gömerken, dönemsel bazı tepkiler vermelerine rağmen AKP'yi desteklemeyi neden sürdürdüğüne ilişkin ipuçları veriyor. Her iki konuyu da yazının devamında özel olarak ele alacağımız için burada ayrıntıya girmiyoruz.

Bu tablodan küçük çiftçiler için hiçbir şeyin değişmediği, 2002 öncesine dönüldüğü sonucu çıkarılmamalı çünkü sübvansiyonların bileşimi ve yapısı büyük ölçekli üretimi ve sözleşmeli çiftçiliği küçük çiftçilikten daha fazla destekleyecek biçimde değiştiriliyor. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, tarımsal desteklerin bölgesel uzmanlaşmayı teşvik edecek biçimde yeniden yapılandırılması için hazırlıklar yapıyor. Daha spesifik olarak ifade edersek, tarımsal destekler yeni işbölümünde öne çıkan ürünlerin üretim miktarını artırmayı ve üretim ölçeğini büyütmeyi amaçlıyor. Bir örnekleyelim. 2008-09 döneminde toplam desteklerin üçte biri hayvancılığa verildi. Bu desteklerin süt üretimine ayrılan bölümü, çiftçilerin desteğe hak kazanmak için süt üretim kooperatiflerine üye olmalarını şart koşuyor. Türkiye'de en az toprağa sahip küçük işletmelerin yüzde kırkıdan fazlasının hayvancılık yapmadığı, süt üreten küçük çiftçilerin ise sübvansiyonun edilmemesi koşulu olan kimyasal girdileri kullanacak veya kooperatiflere üye olacak ölçekte üretim yapmadığı hatırlanırsa, sübvansiyonların orta ve büyük çiftçileri destekleyecek biçimde düzenlendiği anlaşılır.³³ Kısacası, tarımsal destekler ortadan kaldırılmıyor, neoliberalizmle uyumlu hale getiriliyor.

Türkiye tarımı tasfiye mi ediliyor?

Türkiye tarımının dönüşümüne ilişkin tartışmalarda son yıllarda giderek yaygınlaşan bir görüşe göre, Türkiye devleti emperyalistlerin emirlerine uyarak tarım sektörünü bilinçli olarak çökertmektedir. Ulusalıcıların ve onların etkisi altındaki pek çok solcunun yıllardır tekrarladığı “sanayisizleşme” tezinin bir benzeri olan bu “tarımsızlaşma” tezi, günümüzde Ziraat Mühendisleri Odası'ndan bir dizi sol çevreye kadar geniş bir yelpazede kabul görüyor. Tarımsızlaşma tezi, yalnızca Türkiye'deki tarım üretiminin çökmekte olduğu iddiasından ibaret olsaydı ciddiye alınıp özel olarak tartışılmayı gerektirmeyebilirdi. Ancak, bu tezi ileri sürenler birbirinden **farklı** iki iddia olan “Türkiye tarımı neoliberalleşmektedir” ve “Türkiye'de tarım üretimi bilinçli olarak çökertilmektedir” iddialarını ard arda sıralayıp aynı şeymiş

33 Aydın, s. 174; Murat Öztürk, *Agriculture, Peasantry, and Poverty in Turkey in the Neo-liberal Age*, Wageningen: Wageningen Academic Publishers, 2012, s. 98.

gibi sunarak neoliberal tarım politikalarına karşı muhalefetin ulusalcı bir politik çerçeveye hapsolmasına (bazıları bilerek, bazıları bilmeyerek) neden oluyorlar.³⁴ Bu durum, tarımsızlaşma tezinin özel olarak ele alınmasını gerektiriyor.

Toplam tarım üretiminde mutlak ve büyük bir azalma olduğunu ortaya koymadan Türkiye tarımının çökertildiğini kanıtlamak mümkün değildir. Bunun haricindeki her türlü veri olsa olsa tarımın yavaş geliştiğine işaret

34 Tarımsızlaşma tezinin nasıl savunulduğuna kısaca bakalım. Türkiye Ziraat Mühendisleri Odası eski başkanı (ve günümüzde CHP'nin genel başkan yardımcılarında birisi olan) Gökhan Günaydın'a göre, "Türkiye'de tarım sektörü, sosyal ve ekonomik yönleriyle, neoliberal politikaların uygulandığı son çeyrek yüzyıllık dönemde sürekli olarak güç kaybetmektedir. Bununla birlikte, 2000'li yıllarla birlikte uygulanan Dünya Bankası ve IMF taşeronu teslimiyetçi politikaların sonucunda sektör, çöküş noktasına gelmiştir. 1999 yılından bu yana değişen hükümetlere karşın sözü edilen 'teslimiyetçi anlayış' aynen sürdürülmüş; böylelikle giderek artan bir dışa bağımlılık, kendine yeterliliği kaybetme, üreticinin yoksullaşması ve kurlsız piyasa koşullarında çokuluslu şirketlerin egemenliğinin pekiştiği 'kesintisiz bir süreç' yaşanmıştır" (Gökhan Günaydın, "Kendine Yeterlilikten Bağımlılığa," *Cumhuriyet-Tarım ve Hayvancılık Eki*, 11 Nisan 2006). Ziraat Mühendisleri Odası Antalya Şube başkanı Vahap Tuncer'e göre, "1980 sonrası yürütülen neoliberal politikaların tarımdaki hedefi ise bu sektörü çökertmek ve 80 milyonluk bu pazarı ürün stokları giderek artan gelişmiş ülkelerin tarım ürünlerine açmaktır" (Vahap Tuncer, "Pamuk Üreticileri Teslim Oluyor...", *Cumhuriyet-Tarım ve Hayvancılık Eki*, 12 Ağustos 2008). Türkiye Komünist Partisi'nin 2007 seçim bildirgesinde ise şöyle deniyor: "Türkiye'de tarım çökertilmektedir. 'Ülkemizi bir tarım ülkesi olmaktan çıkaracağız, sanayileşeceğiz' bahanesiyle sürdürülen tarım politikaları sonucunda Türkiye açlık tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu politikalar Amerika ve Avrupa Birliği tarafından dayatılmıştır. Türkiye'nin gereğinden fazla sebze, meyve, tütün, fındık, pancar, pamuk ürettiğini ileri süren emperyalistler her şeye burunlarını soktular. İşbirlikçi hükümetlerimiz onları her dediğini yaparak, ülkemizi tarımda da dışa bağımlı hale getirdiler. Gübre dışarıdan geliyor, ilaç dışarıdan geliyor, tohum dışarıdan geliyor, emir dışarıdan geliyor! Yabancı gıda tekelleri Türkiye'nin en verimli arazilerini ele geçirdi bile. İşçilerimizi düşük ücretlere çalıştırıyorlar ve verimli topraklarımızı kendi çıkarları doğrultusunda kullanıyorlar" (<http://www.tkp.org.tr/secim2007/pdf/SecimBildirgesi.pdf>). Emperyalist kurumların Türkiye'den daha az pancar ve tütün üretmesini istediğini yukarıda belirtmiştik. Pamuk için durum daha karmaşık olsa da, orada da daha az üretme baskısının mevcut olduğu söylenebilir. Meyve ve sebze üretimi için ise böyle bir baskı söz konusu değildir. Dahası, Türkiye'de meyve ve sebze üretimi azalmak bir yana giderek artmaktadır. TKP'nin üretimi kısıtlanan ürünler listesinin en başına meyve ve sebzeyi koyması tarımsızlaşma tezinin cazibesine kendisini fazlasıyla kapırdığını gösteriyor. Nihayet, tarımı tasfiye etmenin kapitalizmin mantığına uymadığını bile bile tasfiye tezinde ısrar eden şu pasaj, yazarının amacının aksine tasfiye tezinin geçersizliğini kavrayabilmek için yeterli bir ilk neden sunuyor: "Avrupa ülkeleri tarım ürünlerini ve çiftçileri korurken Türk devletinin ve hükümetinin sadece fındıkta değil, bütün tarım ürünlerinde 'desteklemeyi' kaldırdığını, tarımı tasfiye etmek için elinden gelen her şeyi yaptığını söylemek gerekiyor. Türkiye'de bütün değerlerin, bütün mal ve hizmetlerin evrensel kapitalizmin satın alacağı bir biçime getirilmesine itina gösterildiği son dönemde tarımı, evrensel kapitalizme sunulacak hale getirmeye çalışmamak, tarımın doğrudan tasfiyesine yönelmek herhalde yine global kapitalizmin istediği bir şey" (Selami İnce, "Fındık Üreticisi AKP'ye Mecbur Mu?," *Birgün-Pazar Eki*, 19 Ağustos 2012).

eder, tarımın çöktüğünü kanıtlamaz. Tarımsızlaşma tezini (bizce başarısız biçimde) savunan Mahir Gürbüz'ün de teslim ettiği gibi,

Açıklanan girdi ve teknoloji kullanım hızı nedeniyle, toplam tarım arazisindeki yaklaşık 2 milyon hektarlık azalmaya rağmen, toplam üretimde artış azalarak da olsa devam etmiştir. Gerek sulanan alanlardaki önemli artış, gerek üstün genetik materyal kullanımı doğal olarak verimi yükselttiğinden, artış hızında önceki dönemlere göre azalış olduğu halde, toplam üretim yine de azalmamış artmıştır.³⁵

Toplam tarımsal üretimin değeri 2000 yılında 17 milyar TL, 2005'te 61 milyar TL, 2009'da 79 milyar TL'dir.³⁶ Tarıma yönelik devlet desteğinin 1980-86 ve 1999-2002 dönemlerinde dramatik olarak azaltılması, tarımsızlaşma tezinin bir kanıtı olarak sunulmaktadır. 1990'larda tarıma yönelik devlet desteğinin dramatik biçimde arttığını yukarıda aktarmıştık. IMF ve Dünya Bankası'nın gündeme getirdiği, üretimi köstekleyen DGD uygulamasının 2002'de esas tarımsal destek aracı olarak kabul edilmesi ilk bakışta tarımsızlaşma tezini destekliyor gibi görünmektedir. DGD 2002'de kabul edildiği şekliyle, yani esas destekleme aracı olarak uygulanmaya devam etseydi bunun haklı olduğu düşünülebilirdi. Oysa yukarıda işaret ettiğimiz gibi, 2004'ten itibaren eski tip tarımsal destekler geri getirilmiş, DGD'nin toplam destekler içindeki payı giderek azalmıştır. 2006'da kabul edilen Tarım Kanunu, üretimi köstekleyen DGD'nin yanı sıra üretimi destekleyen çok sayıda destekleme aracının da kullanılabileceğini tescil etmiştir.³⁷ Gürbüz de bu desteğin üretime olan olumlu etkisini teslim etmektedir: "Geleneksel trend devam ettiğinden, sübvansiyonların da etkisiyle girdi kullanımı artışı devam etmiştir. Örneğin dönem başında bitki besin maddesi bazında 1,1 milyon ton olan gübre tüketimi 2005 sonunda 2 milyon tona çıkabilmiş, üstün verimli çeşit tohum kullanımında önemli gelişim sağlanabilmiştir."³⁸

Tarımın tasfiye edildiği tezinin iki temel argümanının geçersizliğini ortaya koyduktan sonra, Türkiye tarımının gelişimine ilişkin bazı önemli noktalara işaret ederek devam edelim. Öncelikle, tarımın Türkiye ekonomisindeki ağırlığının giderek azaldığı gerçektir. Tarımın GSYİH'deki payı 1978'de

35 Mahir Gürbüz, "Tarım, 1980 Sonrası Adım Adım Bitirildi," *Cumhuriyet-Tarım ve Hayvancılık Eki*, 11 Temmuz 2006.

36 Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı, *Türkiye Tarım Sektörü Raporu*, Temmuz 2010, s. 5.

37 Güven, s. 180.

38 Gürbüz, "Tarım, 1980 Sonrası.."

yüzde 23.8'den, 1988'de yüzde 18.9'a, 2000'de yüzde 11.9'a, 2010'da yüzde 9.1'e düşmüştür.³⁹ Tarımın oldukça gelişkin olduğu ABD'de ise bu pay yüzde 2'nin altındadır.⁴⁰ Dolayısıyla, tarımın milli gelirdeki payının azalması tarımsızlaşmanın kanıtı olarak görülemez.

Türkiye tarımının belli başlı ürünlerinin durumuna bakarak tabloyu tamamlayalım. Gıda arzı ve güvenliği bakımından en önemli tarım kalemi tahıldır. 2009-2011 aralığında dünyanın en büyük beş hububat üreticisi sırasıyla Avrupa Birliği, Çin, Hindistan, ABD ve Rusya Federasyonu'dur. Türkiye bu listede dokuzuncu sıradadır.⁴¹ Toplam üretim miktarı bakımından ürün bazında yapılan sıralamaya göre, 1980 yılında Türkiye 17 ayrı üründe dünyanın en büyük üreticisi, 15 üründe dünya ikincisi, 15 üründe dünya üçüncüsüdür. 1990'da 15 üründe dünyanın en büyük üreticisi, 15 üründe dünya ikincisi, 10 üründe dünya üçüncüsü, 2010'da ise 15 üründe dünya birincisi, 11 üründe dünya ikincisi, 16 üründe dünya üçüncüsüdür.⁴² Türkiye tarımının çökmediği açıktır.

Buradan Türkiye'nin tarımda muazzam bir gelişme kaydettiği sonucunu çıkarmak elbette mümkün değildir. Türkiye tarımı, başta emek verimliliği olmak üzere pek çok göstergede gelişmiş ülkelerin epey gerisindedir. Ayrıca, hayvancılık sektörü 1980'lerden bu yana ciddi oranda gerilemiştir. Kırmızı et üretiminin temelini oluşturan hayvan varlığı (sığır, manda, koyun ve keçi sayısı) 1980'de 85 milyondan 2010'da 41 milyona düşmüştür.⁴³ Kırmızı et üretimi yerinde saymış, ithalata bağımlılık giderek artmıştır. Yerli burjuvazi son dönemde devlet desteğini de arkasına alarak hayvancılığa ciddi yatırım yapmaya başlamıştır. Örneğin Saray Halı'nın sahibi Necati Kurmel, 25 bin büyükbaş hayvan barındıran büyük bir çiftlik kurmuştur. Ata-Sancak, Söktaş, Banvit, Doğan Organik ve Korel de sektöre yatırım yapmaktadır.⁴⁴ Bu yatırımların dibe vuran sektörü canlandırmaya yetip yetmeyeceğini önümüzdeki yıllarda göreceğiz. Özetle, kırmızı et üretimi hariç tutulursa, tarıma

39 Hüsnü Ege, "Tarım Sektörünün Ekonomideki Yeri ve Önemi," *TEPGE Bakış*, no: 7, Temmuz 2011, s.1.

40 http://en.wikipedia.org/wiki/Economy_of_the_United_States

41 Food and Agriculture Organization of the United Nations, *Crop Prospects and Food Situation*, no: 1, Mart 2012, s. 4. Hububat kapsamında yer alan farklı tip ürünlerin üretim performansı da farklıdır. Son on yılda buğday üretimi artmamış, arpa üretimi azalmış, mısır ve çeltik pirinç üretimi ise ciddi biçimde artmıştır (Oral, "Tarımda Neoliberal Politikaların 30. Yılı").

42 <http://faostat.fao.org/site/339/default.aspx>

43 Oral, "Tarımda Neoliberal Politikaların 30 Yılı."

44 Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı, s. 10.

ilişkin genel tablonun bir çöküşe değil, olsa olsa yavaş bir büyümeye işaret ettiği bellidir.

Türkiye'nin tarım ürünleri dış ticaretinde ciddi bir açık vermesi tarımsızlaşma tezinin kanıtı olarak sunulan bir başka olgudur. Türkiye, DTÖ Tarım Anlaşması'nın hükümlerini 25 Şubat 1995'te iç hukukunun bir parçası haline getirmiştir. Bu çerçevede ithal tarım ürünlerinden aldığı gümrük vergilerini (her bir ürün için yüzde 10'dan az olmamak koşuluyla) ortalama yüzde 24 oranında azaltmayı taahhüt etmiştir.⁴⁵ Avrupa Birliği ile 1995'te imzalanan ve 1 Ocak 1996'da yürürlüğe giren Gümrük Birliği Antlaşması işlenmemiş tarım ürünlerini kapsam dışında bırakmıştır. Ancak, işlenmiş tarım ürünlerinin bir kısmı anlaşma kapsamındadır. Süt, tahıl ve şeker gibi Türkiye'nin rekabet gücünün düşük olduğu ürünlerde gümrük birliğine gidilirken, salça ve meyve suyu gibi rekabet üstünlüğü olan ürünler kapsam dışı bırakılmıştır.⁴⁶ Bunun sonucunda tarım ürünü ihracatının artış hızı ithalatın artış hızının gerisinde kalmıştır. Tarım ürünleri dış ticaretini ölçen iki ayrı uluslararası gösterge mevcuttur: Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması ve Standart Ticaret Sınıflaması. İlk göstergeye göre 2001-2010 döneminde Türkiye dört yıl dış ticaret fazlası, altı yıl dış ticaret açığı, ikinci göstergeye göre ise altı yıl dış ticaret fazlası, dört yıl dış ticaret açığı vermiştir.⁴⁷ Kısacası, tarım ürünleri dış ticareti alanında mutlak bir çöküş değil, istikrarsız bir seyir söz konusudur.

Türkiye'nin tarım ürünleri dış ticaretinde pek çok yıl açık vermesinin gerisinde yatan faktörlerin mukayeseli analizi bu yazının sınırlarını aşan, çok kapsamlı ve karmaşık bir konudur. Burada dış ticaret açığı olgusunu açıklamak için ille de tarım üretiminin çöktüğü tezini kabul etmenin gerekmediğine işaret etmekle yetineceğiz. Türkiye'nin tarım ürünleri dış ticaretinde açık vermesinin önemli nedenlerinden birisi tarım üretiminin düşük olması değil, Türkiye'nin ürün işleme ve fiyatlandırma konusunda emperyalist ülkeler karşısında dezavantajlı bir konumda olmasıdır. Türkiye'nin en büyük tarım ürünü ihracatı kalemlerinden birisi olan fındık örneğine bakarak açıklayalım. Dünya fındık üretiminin yaklaşık yüzde 70'ini Türkiye, yaklaşık yüzde 16'sını ise İtalya gerçekleştiriyor.⁴⁸ Doğal olarak bu iki ülke fındık ihracatı sıralamasında ilk iki sırayı paylaşıyorlar. Hiç fındık üretmeyen Al-

45 Öztürk, s. 68.

46 Ulukan, 116.

47 Oral, "Tarımda Neoliberal Politikaların 30. Yılı."

48 "15 Ülkede Fındık Üretiliyor," *Cumhuriyet-Tarım ve Hayvancılık Eki*, 14 Kasım 2006.

manya ise dünya fındık ihracatının yüzde 10'unu gerçekleştirerek üçüncü sırada yer alıyor. Hamburg'da kurulan Fındık Borsası sayesinde dünya fındık fiyatlarının oluşmasında söz sahibi haline gelen Alman sermayesi, ürün işleme alanındaki gelişkin kapasitesini de kullanarak hiç üretmediği fındıkta muazzam bir dış ticaret fazlası veriyor.⁴⁹ Türkiye'nin dünya üretiminin dörtte üçünü gerçekleştirdiği fındıkta durum buysa, daha az rekabetçi olduğu diğer ürünlerdeki durumun daha kötü olduğunu tahmin etmek zor değildir. Kısacası, tarımdaki ciddi dış ticaret açığının nedenlerinden biri Türkiye'nin dünya kapitalist hiyerarşisinde emperyalist ülkelerin altında bulunmasıdır. Tarım üretiminin verimliliğinin emperyalist ülkelere nazaran düşük olması ikinci neden olarak saptanmalıdır. Dolayısıyla, dış ticaret açığı tarım üretiminin çöküşüne değil, düşük verimlilik ve bağımlılık olgularına işaret eder.

Tarımın tasfiye edilmediğini saptadıktan sonra, gerçekte neyin tasfiye edilmekte olduğu sorusunu yanıtlayabiliriz. Tasfiye edilen tarım üretimi değil, küçük çiftçiliğin ağırlık taşıdığı eski tarımsal yapıdır. Türkiye burjuvazisi, 1980'lerden itibaren arzuladığı ama (1987-1998 arasında çiftçilere verilen tavizler nedeniyle) çok yavaş bir tempoyla gerçekleştirebildiği, sözleşmeli çiftçiliğe ve büyük şirketlerin üretim ve dolaşım süreçleri üzerinde artan kontrolüne dayanan, yeni bir tarımsal yapı kurma hedefine ulaşmak için 1999 sonrasında büyük bir neoliberal taarruz başlatmıştır. Bu taarruzun amacı tarım üretimini çökertmek değil, tekellerinin çıkarları doğrultusunda tarımı daha kârlı bir sektör haline getirmektir. Türkiye burjuvazisinin tarım konusunu en iyi bilen isimlerinden birisi olan Rifat Hisarcıklıoğlu, neoliberal taarruzun içeriğinin mükemmel bir özetini şöyle veriyor:

Tarımdaki sorunumuzu üç başlık altına topluyoruz; istihdam fazlası, arazilerin aşırı parçalanması ve düşük verim. AB'de nüfusun yüzde 5'i tarımda istihdam ediliyor, Türkiye'de yüzde 35'i. Buna karşılık milli gelir içindeki payı bizde yüzde 12 iken, AB ortalaması yüzde 2'dir... Öte yandan, AB'de dekar başına verim, ürün türüne göre değişmekle birlikte, Türkiye'nin çok üzerinde. Mesela tahılda, işletme başına üretim, AB'de 104 ton, Türkiye'de 15 ton. Dekar başına verim AB'de 600 kilo, Türkiye'de 250 kilo. AB'de tarım işletmelerinin sayısı 13 milyon dolayındayken, Türkiye'de 3 milyon civarında. Üstelik, 3 milyon tarım işletmesinden sadece 175 bini AB ortalaması olan 200 dekarın üstünde. Yani, tarımsal işletmelerin yalnızca yüzde 5'i AB ile rekabet edebilecek büyüklüğe sahip. Bu tablonun en önemli nedeni, miras veya intikal yoluyla, tarım arazilerinin bölünmesidir. Geçen yıl yürürlüğe giren, Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu, bu olumsuz gelişmeyi

49 "Almanya Kadar Olamıyoruz," *Cumhuriyet-Tarım ve Hayvancılık Eki*, 14 Kasım 2006.

önleyecek, önemli bir ilk adımdır. Bu kanun, toprağın, ‘yeterli büyüklüğün’ altına inmesini önlemek için, mirasla parçalamanın durdurulmasını öngörmekte ve gönüllülük temelinde, ‘arazi toplulaştırması’⁵⁰ni özendirmektedir. Önümüzdeki bu değişim sürecinde, üretimini kayıt altına alan kazanacaktır. AB’nin tarımsal üretimi, ‘tarladan sofraya’ kayıt altına alma sistemi, üreticiye büyük sorumluluk yükleyecektir. Devletin ve AB’nin destek ödemelelerinden, yalnız kayıt altına giren çiftçiler yararlanacaktır. Ortaklık kurmayı başaran, büyük tarım işletmelerine dönüşerek, ölçek ekonomisini gerçekleştirenler, değişim sürecinden daha az zarar görecektir. Sözleşmeli üretimin ağırlığı artacaktır. Sözleşmeli çiftçilik sistemi, üreticiyi hem ülke ekonomisi ile bütünleştirecek, hem de bağımsızlığını büyük ölçüde korumasına imkân verecektir...AB standartlarına ve mevzuatına uyum için erken davranan rahat edecek ve ihracatını artıracaktır. Tarımsal işletmeleri bundan böyle, bir fabrikayı yönetir gibi akılcı ve disiplinli bir şekilde yönetmek gerekecektir. Pazarlama ve markalaşma tarımda da önemli olacak. Titiz tüketiciler bir süre sonra portakal veya domates alırken bile, belirli markaları arayacaktır. Yenilikçilik ve ürün farklılaştırılması, yerel ürünleri ve tatları canlandırmak, tarımın AB piyasasına uyumunu kolaylaştıracaktır. Türkiye AB ülkelerinin tamamını besleyebilecek bir tarımsal potansiyele sahip. Yeter ki teknoloji kullanımı artsın ve köylülükle üreticilik ayırt edilsin... Diğer taraftan, elbette dünyanın her yerinde olduğu gibi tarım sübvansiyonları edilmeli. Çünkü tarım, belki katma değeri çok düşük, ama gerekliliği çok yüksek bir üretim alanıdır. Bugün AB bütçesinin yüzde 40’ı, tarım sübvansiyonlarına gidiyor. AB genelindeki tarım desteği sonucunda, tarım ürünleri, dünya fiyatlarının yüzde 30 üzerindedir. Kısacası sübvansiyonlar dünyanın her yerinde böyledir. Ama bunu istismara açık bir hale getirmemek gerekir. Yani herkes şunu bilmeli ki; daha iyi bir yaşam için tarım desteklenmeli ama bu destek, esas emeğin de üzerine geçmemelidir...Diğer taraftan, Tarım Kanunu’nun çıkmasını da, önemli bir adım olarak görüyoruz. Ancak, tarım desteklerinin milli gelire oranının, taslak metindeki yüzde 2’den yüzde 1’e indirilmiş olmasını, doğru bulmuyoruz. Tarım sektörünün önemi ve AB süreciyle yaşayacağı sıkıntılar dikkate alınarak, bu oranın eskisi gibi, yüzde 2’ye çıkarılmasında, büyük fayda vardır.⁵⁰

Görüldüğü gibi, Türkiye burjuvazisi tarım üretimini değil, küçük çiftçilerin sayısını azaltmayı, sözleşmeli çiftçiliği temel üretim organizasyonu hali-

50 “TOBB Başkanı Rifat Hisarcıkloğlu: ‘Tarımda popülist yaklaşımdan vazgeçilmeli’,” *Cumhuriyet-Tarım ve Hayvancılık Eki*, 13 Haziran 2006. Hisarcıkloğlu’nun sözleşmeli çiftçiliğin küçük çiftçilerin bağımsızlığını koruyacağı iddiası elbette doğru değil. Bununla birlikte, bu sözler burjuvazinin sözleşmeli çiftçiliği fabrika tipi üretime yeğlemesi olgusunun Türkiye için de geçerli olduğunu gösteriyor.

ne getirmeyi, tarımı büyük sermayenin kontrolü altına almayı ve böylelikle kârlarını artırmayı hedefliyor. Tarımsızlaşmak bir yana, küçük çiftçileri ve tarım proletaryasını daha fazla sömürerek tarım alanında daha fazla rekabetçi olmaya çalışıyor.⁵¹ Önceki bölümde AKP hükümetinin tarıma yönelik devlet desteğini kesmekten ziyade desteğin yapısını neoliberal dönüşüme uyumlu hale getirdiğini belirtmiştik. Hisarcıklıoğlu'nun konuşması, bunun Türkiye burjuvazisinin genel yönelişi olduğunu gösteriyor ama tek bir farkla: burjuvazi AKP'den tarımı daha fazla sübvansetmesini talep ediyor.

Neoliberal tarım politikaları

Tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi: 1990'larda işbaşına gelen koalisyon hükümetleri, çiftçileri tamamen yabancılaştırmamak için fiyat ve sübvansiyon desteğini zaman zaman artırsalar da, tarım sektörünü neoliberal doğrultuda dönüştürmek için bazı önemli adımlar atabildiler. Bunlardan en önemlisi tarım ve hayvancılık alanında faaliyet gösteren KİT'lerin özelleştirilmesidir. Hayvan yemi üretiminin önemli bölümünü gerçekleştiren Yem Sanayi Anonim Şirketi (YEMSAN), hayvansal gıda üretim ve ticaretinin önemli bölümünü kontrol eden Et ve Balık Kurumu'nun (EBK) pek çok tesisi, süt piyasasında benzer bir konuma sahip olan Süt Endüstrisi Kurumu (SEK) 1995'te özelleştirildi.

İkinci neoliberal saldırının başladığı 1999'dan sonra tarım sektöründeki en büyük özelleştirmeler gerçekleştirildi. 2001'de çıkarılan Şeker Yasası ile Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş (TŞFAŞ) farklı parçalara ayrıldı, bu parçalar daha sonra özelleştirildi. Aynı yıl çıkarılan Tütün Yasası ile Tekel parçalandı. Tekel'in alkol bölümü 2004'te (Mey İçki Sanayi ve Ticaret A.Ş adını alan) yerli bir konsorsiyuma satıldı, bu konsorsiyum 2006'da hisselerinin yüzde 90'ını Texas Pacific Group adlı Amerikan tekeline devretti. TEKEL'in tütün bölümü 2008'de British-American Tobacco Company'e satıldı.⁵² Tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi tekellerin tarımdaki ağırlığını artırdı.⁵³

51 Bir başka deyişle, "Tarımımızın uluslararası kategoride yükselişinin çiftçinin daha fazla sömürülmesiyle elde edildiği bilinmelidir/biliniyor" (Abdullah Aysu, "Tarımda AKP Gerçekleri ve Çiftçi Gerçekleri," <http://bianet.org/bianet/bianet/130329-tarimda-akp-gercekleri-ve-ciftci-gercekleri>, 30 Mayıs 2011).

52 Aydın, s. 163-173; Öztürk, s. 92, 93.

53 Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü (Çaykur), özelleştirilmeyen tek büyük tarımsal KİT'tir. Tekel konumunu yitirmesinden sonra yerli ve yabancı şirketlerin rekabetiyle giderek daha fazla karşılaşan ÇAYKUR, iç piyasanın yüzde 60'ını elinde tutmaya devam ediyor (<http://www.caykur.gov.tr/Caykur/2/1/7/4/hakkimizda.aspx>).

Tarım kooperatiflerinin işlevsizleştirilmesi: 1980 öncesinde küçük ölçekli tarımı sürdürülebilir kılan önemli faktörlerden biri kooperatiflerin güçlü olmasıydı. Bu dönemde milyonlarca küçük çiftçi tarım satış kooperatiflerine üyeydi. Türkiye tarımının kapitalist niteliği kooperatiflerin eşitlikçi bir yapıya sahip olmasını elbette engelliyordu. Orta ve zengin köylüler kooperatiflerde daha fazla hisseye ve söz hakkına sahipti. Yine de, yetiştirdikleri ürünü pazarlamalarını sağlayan bir kooperatifin varlığı ürünün ellerinde kalması riskini düşürerek küçük çiftçilere ciddi bir güvence sağlıyordu. Ürünü tarladan alıp piyasaya götürme işini doğrudan kooperatiflerin üstlenmesi (çiftçinin elindeki malı ucuza kapatıp piyasada muazzam kârlar elde eden) aracı ve komisyoncuları devre dışı bırakarak çiftçilerin gelirini artırıyordu. Dahası, pek çok kooperatifin işlenmemiş ürünleri işleyip hazır gıdaya dönüştürecek fabrika veya atölyesi vardı. Kooperatif üyesi çiftçiler, ürün işleme faaliyetinden elde edilen kârdan pay alıyordu. İşlenmiş ürün, işlenmemiş üründen daha fazla kâr getirdiği için küçük çiftçilerin geliri artıyordu. Kısacası, kooperatif üyeliği küçük çiftçiler için güvence ve iyi gelir demekti. Tarım kooperatifleri özel kuruluşlar olmalarına rağmen devlet himayesindeydi. Kooperatifler ile devlet arasındaki ilişkinin tarihi 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanır. Cumhuriyet döneminde bu ilişki Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri'nin (TSKB) 1935'te kurulmasıyla resmiyet kazanmıştır. 1950-80 döneminde devlet tarımı modernleştirmek için ayırdığı kaynakların bir bölümünü TSKB aracılığıyla küçük çiftçilere aktarmıştır.⁵⁴

Büyük sermayenin tarımı daha doğrudan kontrol etme hedefine bağlı olarak tarım kooperatiflerinin zayıflatılması gündeme gelmiştir. Aralık 1999'da IMF'nin gözetiminde uygulanmaya başlanan istikrar programı çerçevesinde hazırlanan Tarım Reformu Uygulama Projesi, Dünya Bankası'nın 600 milyon dolarlık desteği ile 2001'de uygulamaya kondu. Proje kapsamında gündeme gelen kooperatif yasası, Haziran 2000'de onaylandı. Bu yasa devletin kooperatiflere ve diğer üretici birliklerine yaptığı her türlü mali desteğin kesilmesini hükme bağlamıştır. Ayrıca, kooperatiflerin basit ürün işleme haricindeki her türlü sanayi faaliyetini yasaklamış, fabrika kurmak isteyen kooperatiflerin anonim şirket statüsüne sahip olmasını şart koşmuştur. Yasa-

54 1970'lerde Türkiye'de kooperatifçilik iki ayrı hatta ilerlemiştir. 1971'de kurulan Köy Kalkınma Kooperatifleri Merkez Birliği (KÖY-KOOP), devletten ve tüccar-tefecî sermayesinden bağımsız bir üretici örgütü olmaya yönelerek TSKB'nin temsil ettiği devlet güdümünde kooperatifçiliğin alternatifi haline gelmiştir. KÖYKOOP'un çok sayıda yöneticisi 12 Eylül'den sonra sıkıyönetim mahkemelerinde yargılandılar (Cevat Geray, "Kooperatifçiliğin Dünyada ve Türkiye'deki Nicel Gelişimi," *SBF Dergisi*, cilt: 47, no: 1-2, 1992, s. 436). Yargılananlardan biri de Akın Birdal'dır.

nın, kooperatifleri sahip oldukları fabrika ve atölyeleri özel şirketlere satmaya zorlamayı amaçladığı açıktır.⁵⁵ Devlet desteğinin kesildiği ve anonim şirket statüsünün şart koşulduğu bir ortamda ellerindeki fabrikaları kaybetmek istemeyen kooperatifler diğer özel şirketlerden farksız birer tarım şirketine dönüşmek zorundadır. Bu tip kooperatifleri “şirketleşmiş kooperatifler” olarak nitelemek yerinde olur. Kooperatiflerin özelleştirilmesi ve şirketleşmesi Türkiye tarımının neoliberal dönüşümünün önemli aşamalarından birisidir.

Tohumculuk Kanunu: Tarımın neoliberalleşmesi yalnızca özelleştirmeden ibaret değildir, hatta onu gölgede bırakacak kadar radikal yöntemleri içerir. 2006’da çıkarılan Tohumculuk Kanunu, bu tür bir uygulamadır. Bilindiği gibi, yerleşik tarıma geçilmesinden bu yana geçen binlerce yıl içinde köylüler üretim araçlarını ve tekniklerini durmaksızın yenilemiştir. Tohum geliştirme bu sürecin bir parçasıdır. Köylüler ellerindeki tohumları birbirleriyle paylaşarak, farklı tip tohumları melezleyerek topraktan daha çok verim almayı sağlayan tohum türleri geliştirmiştir. Kuşaktan kuşağa aktarılan bu bilgi sayesinde insanlık tarihi boyunca binlerce farklı tohum türü icat edilmiştir. Kapitalizmin gelişimi sürecinde tarıma yönelik bir girdi sektörünün ortaya çıkmasıyla birlikte tohum üretiminde bilim-sanayi işbirliği öne çıkmış, laboratuvarlarda geliştirilen türler fabrikalarda büyük miktarda üretilerek piyasaya sunulmuştur. Girdi sanayisinin gelişimi, toprak verimliliğini artırmak gibi olumlu, ürün çeşitliliğini azaltmak gibi olumsuz sonuçlar vermiştir.

Konumuz açısından önemli olan nokta girdi sanayisinin gelişimine rağmen çiftçilerin tohum üretimi üzerindeki kontrollerini tamamen yitirmemiş olmasıdır. Çiftçiler yeni tohum türleri üretmeyi ve paylaşmayı günümüze değin sürdürmüştür. Çiftçilerin tohum üretimi alanında devam eden etkinliğinin büyük şirketlerin çıkarlarına aykırı olduğu açıktır. Sermayenin küçük üreticilere taarruzu sürecinde (Monsanto gibi) tekeller çiftçilerin bu etkinliğine kesin olarak son vermeye yönelmiştir. Bu tekellerin yoğun lobi faaliyetlerinin sonucu olarak farklı ülkelerde onaylanan patent yasaları, patenti alınan tohumlar haricindeki tohumların kullanımını yasaklamıştır. Küçük çiftçilerin patentleme alanında tekellerle rekabet edemeyeceği belli olduğuna göre, bu yasaların çiftçileri tekellerin ürettiği tohumu satın almaya mecbur bırakarak tohumu tamamen metalaştırmayı amaçladığı açıktır. Çiftçi-

55 Ulukan, s. 119; Çağlar Keyder, Zafer Yenil, “Agrarian Change Under Globalization: Markets and Insecurity in Turkish Agriculture,” *Journal of Agrarian Change*, cilt: 11, no: 1, Ocak 2011, s. 65.

lerin yalnızca tohumuna değil, binlerce yıldır kuşaktan kuşağa aktarılarak genişleyen bilgi ve becerilerine el koyarak tekellere yeni kâr alanları açmak hedeflenmektedir.

2006'da çıkarılan Tohumculuk Kanunu bu uluslararası sürecin bir parçasıdır. Bu kanun, Avrupa Birliği Tohumculuk Yasası model alınarak hazırlanmıştır.⁵⁶ 1986'da kurulan ve Türkiye'deki tohum şirketlerini biraraya getiren Türkiye Tohumculuk Endüstrisi Derneği (TÜRK-TED) adlı sermaye örgütü, yasanın çıkmasında aktif rol oynamıştır.⁵⁷ Bu yasa piyasada satılan tüm tohumların kayıtlı ve sertifikalı olmasını şart koşuyor. Bunun anlamı, küçük çiftçilerin ek gelir kaynağı olan, pazar yerlerinde görmeye alıştığımız sertifikasız tohum satışının yasaklanmasıdır. Bu yasa, kayıt ve sertifikasyon yetkisini Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı bünyesinde kurulan Tohumluk Kayıt ve Sertifikasyon Merkezi (TKSM) ile (TÜRK-TED üyesi şirketlerin tamamının üye olduğu) Tohum Sanayici ve Üreticileri Alt Birliği'ne (TSÜAB) vererek tohum alanında devlet-sermaye işbirliğini kurumsallaştırmıştır. Yasa TKSM'ye sertifikasız tohum kullanan çiftçilere para cezası verme yetkisi vermiştir. Ayrıca, Türkiye tohum alanında devlet-sermaye işbirliğini uluslararası ölçekte düzenleyen Uluslararası Yeni Bitki Çeşitleri Islahçı Hakları Kuruluşu'na 2007'de üye olmuştur.

Çiftçilerin tohum üzerinde kontrollerini yitirmesinin girdi maliyetlerinin baskısını üzerinde en fazla hisseden küçük çiftçileri çok etkileyeceği bellidir. Girdi maliyetlerinin artması, küçük köylülerin tarımsal faaliyetlerini sınır-lamasına, geçinmek için emek güçlerini satmaya mecbur kalmasına neden oluyor. Köylülüğün proleterleşmesi derinleşiyor. Ayrıca, maliyetleri karşı-lama konusunda daha az güçlük çeken orta ve zengin çiftçilerin tarımdaki ağırlığı artıyor. Bununla birlikte, Tohum Kanunu'nun henüz harfiyen uygulanmadığı açıktır. Bunun temel nedeni köylülerin direnişidir. Son yıllarda Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde köylüler kendi ürettikleri tohumu birbirle-riyle takas ettikleri festivaller düzenleyerek yasaya meydan okumuşlardır.⁵⁸ Kanunun köylüler arasında yarattığı tepkinin farkında olan AKP hükümeti, kanunu ağır yaptırımlarla uygulama yoluna girmemiştir. Köylüler açısından

56 Aydın, s. 175.

57 Bu dernek, kendi yayınında yasadan "2006 yılında TÜRK-TED önderliğinde çıkarılan yeni Tohumculuk Yasası" diye bahsetmektedir (*Türkiye Tohum Sektörü*, Ankara: TÜRK-TED: 2009, s. 10).

58 Mahmut Boynudelik, "Bayramıç'te Tohum Takas Şenliği,"

<http://www.yesilgazete.org/blog/2011/07/29/bayramic-te-tohum-takas-senligi/>, 29 Temmuz 2011; "Seferihisar'da Tohum Takas Şenliği," <http://www.haberanaliz.net/news-seferihisar-da-tohum-takas-%C5%9Eenligi-5247.html>, 15 Ekim 2012.

bıçak kemiğe henüz dayanmamıştır. Ancak, yerli ve yabancı tekellerin artan baskısıyla kanunun harfiyen uygulanmaya başlaması ihtimali mevcuttur. Böyle bir durumda kırsal bölgelerde gelişebilecek bir direniş, devletten ve sermayeden bağımsız bir çiftçi hareketi kurmak için ciddi bir fırsat yaratabilir. Bu fırsatı değerlendirebilmek için şimdiden politik hazırlık yapmak gerekir. Köylülerin kanun konusunda bilgilendirilmesi, tohum takası festivallerinin desteklenmesi ve yaygınlaştırılması bu hazırlığın ilk adımları olmalıdır.

Türkiye’de sözleşmeli çiftçiliğin yükselişi

Tarımın sanayileşmesinin üretimin standartlaştırılmasını mümkün hale getirmesiyle birlikte dünyadaki diğer örneklerde olduğu gibi, Türkiye’de de sözleşmeli çiftçilik gündeme gelmiştir. Türkiye’de sözleşmeli çiftçilik 1960’ların ikinci yarısında başladı. Bu dönemde Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü tohum üretimi için, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. ise şeker pancarı üretimi için çiftçilerle sözleşme yapmaya başladılar. KİT’lerin sözleşmeli çiftçilik deneyiminin başarılı olduğunu gören özel sektör, 1970’lerde sözleşmeli çiftçiliğe başladı. Salça fabrikaları sanayi tipi domates arzı için çiftçilerle sözleşme yaptı. Aynı dönemde Türkiye Kalkınma Vakfı, piliç üretimi için hayvancılık yapan hanelerle bir pilot proje başlattı. Bu proje 1980’lerde Dünya Bankası kredileriyle desteklenerek başarıya ulaştı, piliç üretimi alanında sözleşmeli çiftçilik yaygınlaştı.⁵⁹ Son yirmi yılda süpermarketlerin gıda ticaretine tamamen hâkim olmasına paralel olarak, hemen her gıda ürünü sözleşmeli çiftçilik yoluyla üretilir oldu. Gıda işinin giderek kârlı hale gelmesiyle birlikte, (daha önce bu sektörde varlık göstermeyen holdingler de dahil) çok sayıda yerli ve yabancı şirket gıda sektörüne girdi ve hammadde arzı için sözleşmeli üretime başladı.

Devlet, sözleşmeli çiftçiliğin yaygınlaştırılması için kilit rol oynadı. 27 Şubat 1999’da Resmi Gazete’de yayımlanan bir yönetmelikle inek, koyun ve arı yetiştiricilerine sübvansiyonlardan yararlanmak için sözleşmeli üretim yapma koşulu getirildi. 2006’da çıkarılan 5488 sayılı Tarım Kanunu, sözleşmeli çiftçiliğin devlet tarafından teşvik edilmesi için ek kural ve düzenlemeler getirileceğini ilan etti. Ziraat Bankası, sözleşmeli üretim yapan şirketlere ve çiftçilere kredi musluklarını açtı.⁶⁰

2000’li yıllarda genişleyen piyasa ve devlet desteği sayesinde serpilen

59 Sözleşmeli çiftçiliğin Türkiye’deki tarihsel gelişimi için bkz. Aydın, s. 178-180; Ulukan, s. 128-144.

60 Aydın, s. 178.

sözleşmeli çiftçiliğin birkaç somut örneğine değinerek bitirelim. Koç Holding, Urfa-Harran'da sözleşmeli çiftçilik yöntemini kullanarak domates, mısır ve soya üretiyor. Dünyanın en büyük gıda şirketlerinden Cargill, aynı yöntemi kullanarak Bursa'da, Konya'da ve Ege bölgesinde ayçiçeği ve genetiği değiştirilmiş mısır üretimi yapıyor. Aralarında Rothmans'ın bulunduğu çok sayıda sigara firması, Adapazarı, Balıkesir ve Bolu'da sözleşmeli tütün üretimi yapıyor.⁶¹ Bursa-Karacabey'de binlerce sözleşmeli çiftçi salça fabrikaları için sanayi tipi domates üretiyor.⁶² Doğan Grubu, Gümüşhane-Kelkit'te sözleşmeli çiftçilik yoluyla organik süt üretimi yapıyor.⁶³ Özetle, küçük çiftçilerin nispi özerkliğine son verip onları "görünürdeki mülkiyet" biçiminde ellerinde tuttukları kendi toprakları üzerinde çalışan, proleter benzeri üreticiler haline getiren sözleşmeli çiftçilik modeli, (dünyanın geri kalanıyla aşağı yukarı eş zamanlı olarak) Türkiye'de devlet-sermaye işbirliği ile yaygınlaşıyor, tarımdaki hâkim üretim organizasyonu olmaya doğru ilerliyor.

Türkiye kırlarındaki sınıfları haritalamak

Dünya tarımının neoliberal dönüşümünün bir parçası olarak Türkiye tarımının 1980'den itibaren geçirdiği evrimi ana hatlarıyla açıkladıktan sonra, bu evrimin ortaya çıkardığı sınıfsal tabloyu özetle ele alalım. Türkiye kırlarındaki sınıfsal hiyerarşiyi bir piramide benzetirsek, yukarıdan aşağıya doğru beş ana sınıfa rastlarız: tarım-gıda-girdi tekelleri, büyük toprak sahibi tarım burjuvazisi, orta burjuvazi, yarı-proleterleşen küçük çiftçiler (sözleşmeli çiftçiler bu grubun içindedir) ve tarım işçileri. Bu yazı boyunca üzerinde durduğumuz ekonomik faktörlerin yanı sıra, 1990'larda Kürt coğrafyasında uygulanan zorunlu göç politikası gibi siyasi faktörler de bu sınıfsal tablonun oluşumunu etkilemiştir.

Sınıfsal hiyerarşinin en tepesinde yerli ve yabancı tekeller bulunur. Perakende sektörü giderek süpermarketlerin kontrolüne girmektedir. Bu alanda Carrefour, Gima, Migros, Kipa ve Tansaş gibi büyük firmalar öne çıkmaktadır ama (büyük çoğunluğu İslamcı burjuvaziye mensup olan) yerel zincirler de pazar paylarını artırmak için bunlarla rekabet halindedir. Süpermarketler kendi etiketleriyle pazarladıkları ürünlerin önemli bölümünü sözleşmeli çiftçilik yoluyla tedarik etmektedir. Bir dizi ürün tipinde rekabet çok daha az, tekelleşme oldukça belirgindir. 2001'de yapılan bir araştırmaya göre,

61 a.g.e., s. 178.

62 Ulukan, s. 153-258.

63 <http://www.organiksut.com/tag/dogan-grubu-besi-ciftligi-gumushane-etiketi>

Türkiye’deki kimyevi tarımsal girdi piyasasının yüzde 85’i dört firmanın elindedir. Sigara piyasası beş yabancı firmanın kontrolündedir.⁶⁴ Süt ürünleri piyasasının yüzde 80’i beş firmanın (Koç, Yaşar, Süttaş, Ülker ve Nestlé) elindedir.⁶⁵

Büyük toprak sahibi tarım burjuvazisi, 1980 öncesinden farklı olarak, sözleşmeli üretim zinciri içinde bir yer edinerek sermaye birikimi yapmaktadır. Büyük fabrika ve süpermarketlerle sözleşme yapıp onların tedarikçisi haline gelen büyük toprak sahipleri, devletin sözleşmeli üreticiler için ayırdığı elverişli kredi ve sübvansiyon olanaklarından yararlanarak teknik kapasitelerini geliştirmektedir. Tarım sektöründeki ücretli emek istihdamının bir bölümü bu tip burjuvalar tarafından yapılmaktadır.

Bu yazıda ele alınan yapısal değişimler, tarım burjuvazisinin yapısını da değiştirmektedir. Günümüzde tarım burjuvazisi yalnızca taşra zenginlerinden ibaret değildir. Tarım sektöründeki genişleyen kâr olanakları giderek artan sayıda kentli zengini tarıma yatırım yapmaya yöneltiyor. “Yeni tarım burjuvazisi” diye tanımlayabileceğimiz bu kentli kesim, iki ayrı gruptan oluşuyor. Birinci grup halihazırda burjuva konumunda olanlardan oluşuyor. İkinci grup ise doktor, avukat, mimar, şirket yöneticisi vb. pozisyonlarda çalışıp belirli bir birikim yapabilen, varlıklı, yeni küçük burjuvalardan oluşuyor. Birinci grup, yatırıma yöneltebileceği ciddi miktarda sermayeye sahip olduğu için tarıma oldukça iddialı bir giriş yapıyor, ikinci grup ise kentlerde sahip olmadığı burjuvalaşma olanağına daha bakir olduğunu düşündükleri tarıma yatırım yaparak kavuşmayı hedefliyor. Yeni tarım burjuvazisi, tarıma farklı kanallardan giriş yapıyor. Bunların ayrıntısına bu yazıda girmek mümkün değil. Ancak, son yıllarda dünyanın her yerinde olduğu gibi Türkiye’de de giderek önem kazanan ve medyada geniş yer bulan bir faaliyet alanı var ki, değinmeden geçmek yazıyı eksik bırakır. Bu alan organik tarımdır. Bilindiği gibi, Batı ülkelerindeki ekolojist hareketin düzenle barışık, steril unsurları ağırlıkla yeni küçük burjuvaziden oluşur. Bu kesim organik tarımın popülerleşmesinde büyük rol oynamış, bu alana ciddi yatırım da yapmıştır. Türkiye’de Batı’dakine benzer, köklü bir ekolojist gelenek mevcut değildir ama son yıllarda ekolojist bir söylem ile organik tarımı popülerleştiren bir kentli kesimin mevcudiyeti de ortadadır.

Organik tarım, yukarıda andığımız yerli ve yabancı tekellere ilaveten yeni tarım burjuvazisi dediğimiz bu kentli kesimler için de ciddi bir cazibe

64 Öztürk, s. 106.

65 Aydın, s. 170.

merkezi haline gelmiştir. Türkiye’de organik tarım son yıllarda hızla gelişmektedir. 1990’da yalnızca 313 üretici, 1037 hektar arazide, 8 farklı ürünü organik olarak yetiştirirken, 2008’de 9834 üretici, 141 bin hektar arazide, 247 farklı ürünü organik olarak üretir hale gelmiştir.⁶⁶

Kırlardaki orta burjuvazi, aile emeğinin yanı sıra az sayıda sürekli ve mevsimlik işçiyi istihdam etmeye gücü yeten köylü ailelerini ve yukarıda andığımız tarıma yatırım yapan kentli kesimlerin sınırlı sermayeye sahip ikinci grubunu içeriyor.

Küçük köylülük, tarımın neoliberalleşmesi süreci içinde hızla proleterleşiyor. Son otuz iki yılda kır nüfusunun yarı yarıya azalması tamamen bunun sonucudur. Ancak, kentlere göç edenlerin bir bölümü, sosyal güvence olarak gördükleri topraklarını elden çıkarmak yerine kiraya vermeyi tercih ediyor. Bir yandan kentlerde çalışırken diğer yandan tarımla uğraşmayı sürdüren azımsanmayacak bir proleter kitlesi de mevcuttur.⁶⁷ Ayrıca, proleterleşme yalnızca topyekun kente göç biçiminde gerçekleşmiyor. Kırlarda yaşamaya devam eden köylülerin önemli bölümü yakın bölgelerde geçici veya sürekli işler bulup çalışıyorlar, arta kalan zamanlarında tarımla uğraşıyorlar.⁶⁸

Bu noktada, tarımdan turizm ve hizmet sektörüne geçiş özel olarak ele alınmayı hak ediyor. 1980’lerden itibaren hızla gelişen turizm, Ege ve Akdeniz kıyılarındaki kırsal yapıyı köklü biçimde dönüştürdü. Çanakkale’den Mersin’e uzanan geniş kıyı şeridinde turizmin gelişimine bağlı olarak tarım arazilerinin yerini yazlıklar ve oteller aldı.⁶⁹ Bu bölgelerdeki pek çok köy (resmi kayıtlarda köy olarak görünseler de) yazlık sitelere dönüştüler. Köylerin yazlık site haline gelme sürecinde Avrupa’daki göçmen işçiler öncü rol oynadılar. Arazi fiyatlarının artmasına paralel olarak köylülüğün (özellikle hali vakti yerinde olan) bir bölümü de onları izledi. Hali vakti yerinde olan köylüler hizmet sektöründe küçük ve orta burjuva konumunu edinirken, köylülerin çoğunluğu aynı sektörde proleterleşti. Proleterleşen köylülerin bir kısmı tarlalarının bir bölümünü ellerinde tutmaya devam ettiler. Bu iki nedenden ötürü, küçük üreticilerin proleterleşmesine rağmen Türkiye’deki

66 Avrupa İşletmeler Ağı-Karadeniz, *Organik Tarım Sektör Raporu*, 2009, s. 13.

67 Sayısı 500 bin ila 750 bin arasında olduğu tahmin edilen bir kitle kasaba ve kentlerde oturmasına rağmen tarımla uğraşmaya devam ediyor (Öztürk, s. 154). Bunların önemli bölümünün kent proletaryasına dahil olduğunu tahmin etmek zor değildir.

68 Tarım-dışı sektörlerde çalışanların kırsal işgücü içindeki oranı son on beş yıl içinde ikiye katlanmıştır (a.g.e., s. 149, 150).

69 Keyder, Yenal, s. 77, 78.

tarım işletmelerinin yüzde 80'i hâlâ küçük ölçekli işletmelerden oluşuyor.

Sınıfsal hiyerarşinin en alt basamağında tarım proletaryası bulunuyor. Tarım proletaryasının ezici çoğunluğunu mevsimlik işçiler oluşturuyor. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na göre, Türkiye'de 300 bin mevsimlik tarım işçisi bulunuyor.⁷⁰ Ancak, tamamen kayıt dışı olan işçiler ile (önemli bölümü fiilen işçilik yapan) çocuklar dahil edildiğinde gerçek sayının 1 milyona ulaştığı tahmin ediliyor.⁷¹ Bunların önemli bölümü topraklarını kaybederek proleterleşmiş Kürtlerden oluşuyor. Kürtlerin mülksüzleşmesinin en büyük nedeni 1990'larda devletin PKK'yi askeri olarak yenilgiye uğratmak için uyguladığı zorunlu göç politikası. Bu politika nedeniyle 1 milyondan fazla⁷² Kürt köylüsü mülksüzleşmiştir. Bunların bir bölümü kent proletaryası saflarına katıldı ve Kürtlerin kent proletaryasındaki ağırlığı ciddi biçimde arttı. Aynı şey kır proletaryası için daha çok geçerlidir.⁷³

Kürtlerin kır proletaryasındaki ağırlığının artması, yalnızca zorunlu göçün ürünü değil. Bu süreçte bir dizi ekonomik faktör de rol oynadı. Kentli Kürt işçiler, işsiz kaldıklarında mevsimlik tarım işçiliğine yöneliyor. Onları tarım politikalarının mülksüzleştirdiği Kürt köylüler izliyor. Örneğin Adıyaman'da tütün kotasının uygulanmasından sonra tarımdan kopan çok sayıda köylünün bu yola girdiği biliniyor. Son olarak, bazı sulama projeleri nedeniyle topraklarını kaybeden Kürt köylüler de mevsimlik işçilik yapmak zorunda kalıyor. Örneğin 1995'te inşa edilen Çamgazi Barajı'nın topraklarını sular

70 Deniz Pelek, *Seasonal Migrant Workers in Agriculture: The Cases of Ordu and Polatlı*, Basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2010, s. 3, Mevsimlik İşçi Göçü İletişim Ağı, *Tarımda Mevsimlik İşçi Göçü-Türkiye Durum Özeti*, İstanbul: Friedrich-Ebert-Stiftung Derneği, Mayıs 2012, s. 3.

71 Mevsimlik İşçi Göçü İletişim Ağı, s. 3.

72 Dilek Kurban, Mesut Yeğen, *Adaletin Kıyısında- 'Zorunlu Göç' Sonrasında Devlet ve Kürtler, 5233 Sayılı Tazminat Yasası'nın Bir Değerlendirmesi-Van Örneği*, İstanbul: TESEV Yayınları, 2012, s. 45. Başka bir çalışmada ise 1990'lı yıllarda çatışmalar ve zorunlu göç politikası nedeniyle yaklaşık 2 milyon 800 bin kişinin yerlerinden edildiği, bunun o dönemdeki Kürt nüfusunun yaklaşık dörtte biri olduğu tahmin edilmiştir (Erdem Yörük, "Welfare Provision as Political Containment: The Politics of Social Assistance and the Kurdish Conflict in Turkey", *Politics&Society*, cilt: 40, no: 4, 2012, s. 521, 544).

73 Burada birbiriyle ilişkili üç olguya işaret edelim. Birincisi, tarım sektöründe çalışan mevsimlik işçilerin sayısının 1 milyona yakın olduğunu saptarken, Türkiye'deki geçici işçilerin toplam sayısının bunun çok üzerinde olduğunu tahmin etmek güç değil. İkincisi, tarım sektörüne benzer biçimde, geçici işçiliğin yaygın olduğu tüm sektörlerde (örneğin inşaat sektöründe) çalışan proleterlerin önemli bölümü zorunlu göçe tabi tutulan Kürtlerden oluşuyor. Nihayet, yaz aylarında mevsimlik tarım işçiliği yapanlar diğer dönemlerde farklı sektörlerde geçici işçi olarak çalışıyorlar.

altında bıraktığı Adıyamanlı köylüler mevsimlik işçi haline gelmiştir.⁷⁴

Türkiye tarımında üretilen artık değerin neredeyse her noktasında mevsimlik işçilerin sömürsü yatıyor. Ordu’da fındık toplamakta, Amasya, Çorum, Elazığ, Erzincan, Kayseri, Konya, Sivas, Tokat ve Yozgat’ta şeker pancarı çapasında, Adana’da portakal toplamada, Sivas’ta mercimek hasadında hep onların emek gücü kullanılıyor.⁷⁵

Tarım sektöründe üretimin zamanlaması büyük önem taşıyor. Hasat zamanında toplanmadıkları takdirde ürünler çürüyeceği için gerekli sayıda işçinin hasat zamanında çalışmaya hazır olması gerekiyor. Bu durum, emek gücü arzını patronlar için yaşamsal bir sorun haline getiriyor. Patronlar, bu sorunu çözmek için (bazı bölgelerde “çavuş,” bazı bölgelerde “dayıbaşı” denilen) işçi simsarlarını kullanıyorlar. İşçi simsarları, çalışmadıkları aylarda işçilere borç vererek onların hasat zamanında borçlarını ödemek üzere tarlalarda hazır bulunmasını sağlıyorlar.⁷⁶ Bu kişiler, buldukları işçilerin arasından “çavuş”lar seçiyor. Ortalama işçi ücretinin iki katı kadar ücret alan çavuşlar, sorumlu oldukları (10-15 kişilik) işçi grubunun çalışma düzenini kontrol ediyorlar.⁷⁷

1990’lardan itibaren mülksüzleşen Kürtlerin kitlesel olarak mevsimlik tarım işçiliğine yönelmeleri, emek gücü arzını birdenbire artırarak tarım burjuvazisinin sömürü olanaklarını muazzam biçimde genişletmiştir. Doğu Karadeniz’deki fındık sektörü, Kürt işçilerin aşırı sömürsü temelinde yaratılan birikimin en berrak biçimde gözlemlendiği alandır. Ordulu bir fındık patronu durumu şöyle özetliyor:

Karadeniz 10 yıl önce Güneydoğulu işçilerle daha açıkcası Kürt işçilerle tanıştı ve ücretler, maliyetler düşük olduğu için, çünkü talepleri yok. Nereye gönderirseniz gidiyorlar, bir su başına yerleştirin onları çadırlarını kursunlar, yağmur, sel umurlarında değil. Yani elektrik yok, su yok, dere sularıyla falan karınlarını doyuruyorlar, işverene, bizlere hiçbir yükü yok, derenin kenarında yatıyor adam. Odun istemiyor, kabuk istemiyor, elektrik istemiyor, su istemiyor, ekmek istemiyor. Hiçbir seyi yok. Bize maliyetleri uygun geldi. Biz yerli işçi yerine Güneydoğu ile temasa geçtik. Kürt işçilerle tanıştıktan sonra avantajlı geldi. Verimlilikleri elbette düşük. Fındıkla yeni tanıştıkları için, fındığı tanımıyorlar, bilmiyorlar. Verimlilikleri düşük ama ücretleri de

74 Pelek, s. 54-65.

75 a.g.e., s. 51.

76 a.g.e., s. 75.

77 a.g.e., s. 72-75.

düşük, bu bize menfaat sağlıyor. Buradaki yerli işçileri kullanmamaya başladık.⁷⁸

Doğu Karadeniz’de Kürt işçilerin yanı sıra, Karadenizli işçiler ve kaçak olarak bölgede bulunan çok sayıda Gürcü işçi de fındık topluyor. Patronlar, Türk işçiler arasında hâkim olan şovenizmi kullanarak işçi sınıfını bölüyor. Türk işçilerinin durumu yakın dönemde yapılan bir haberde şöyle aktarılıyor: “AKP dışında en çok ilgilendikleri parti BDP’ydi. Hepsinin ortak dileği ‘yeter ki Kürtler bahçeye girmesin, biz her yere fındık toplamaya gideriz’ di. Yerli mevsimlik işçinin Kürt mevsimlik işçiyle rekabetinden çok, Kürt antipatisinin burada daha fazla rol oynadığı kesin.”⁷⁹ Patronlar, Karadenizli işçiler ile Kürt ve Gürcü işçiler arasındaki bölünmeyi sömürüyü artırmak için kullanıyorlar:

Kürt ya da Gürcü işçiler ile yerli işçiler arasındaki 10 TL civarındaki farkın nedenlerinden birisi, yerli işçilerin alışkanlık nedeniyle daha iyi fındık topladıkları gerekçesiyle birlikte öte yandan hem yerli işçiler için hem de Kürt ya da Gürcü işçiler için ücretlerine ilişkin pazarlık yapabilecekleri, haklarını savunabilecekleri bir mekanizma yok. Kilometrelerce yoldan gelip, şehrin kenarında beklemeye koyulan Kürt işçilerin evlerine boş dönmek için bahçeye girmeleri ve kazanabildikleri neyse ona razı olarak çalışmaları gerekiyor.⁸⁰

Gürcü işçiler ile Kürt işçileri mukayese eden bir fındık patronu, sınıfın bölünmüşlüğüne ve örgütsüzlüğüne sebep olduğu ağır sömürü tablosunu net biçimde ortaya koyuyor:

Gürcülere daha müsamahalı davranıyoruz. Onlar çünkü ithal. Gürcistan pasaportu taşıyorlar. E bunlar bizim malımız, yerli malı daha ucuzdur. Daha iyi kullanırız. Gerçi Gürcüler de çok düşük bir ücrete çalışıyorlar. Ama onların fındıkla tanışmaları daha eski. Biraz daha verimli işçilikleri, o yüzden tercih ediliyor. Bir rekabet ortamı oldu, bu yıl mesela daha ucuz işçi bulmak için işverenlerin çoğu gelirsene 20’ye gel şimdi falan diyor. Biraz önce bir arkadaş aradı beni, mesela biz bitirdik 20 TL vermeyi düşünüyoruz, ne diyorsunuz dedi. Artık utanın dedim geçen sene 22 verdiniz bu yıl da 23 verin ayıptır dedim. Ya bu Kürtlere herkes öyle veriyormuş dedi çıktı işin içinden. Gürcü-

⁷⁸ a.g.e., s. 113.

⁷⁹ “Mevsimlik Yaşamlar,” *Birgün-Pazar Eki*, 19 Ağustos 2012.

⁸⁰ a.g.e.

lerin biraz daha statüsü yüksek.⁸¹

Tablo bununla da sınırlı değil. Kadın tarım işçileri hem yemek yapma, çocuk bakımı gibi işleri tümüyle üstleniyorlar, hem de erkeklerin aldığı sefalet ücretinin de altında ücretlere çalışıyorlar. Çocuk emeğinin sömürüsü de tarımda oldukça yaygın.⁸² Kürt işçiler, çalışmak için gittikleri her yerde faşistlerin saldırısına uğruyorlar. Nihayet, aldıkları üç kuruş paranın yol masraflarıyla daha da ufalmasını istemeyen işçiler, kamyon kasalarında, toplu halde, güvenlikten yoksun biçimde yüzlerce kilometre seyahat etmek zorunda kalıyorlar. Bu nedenle, her yıl yaz aylarında hasada giden veya hasattan memleketlerine geri dönen pek çok mevsimlik işçi trafik kazalarında yaşamını yitiriyor. Kısacası, tarım işçileri Türkiye proletaryasının en fazla sömürülen kesimini oluşturuyor.

Türkiye kırlarında

1980 sonrasında yaşanan sınıf mücadeleleri

12 Eylül öncesi dönemi inceleyen ilk yazımızda küçük çiftçilerin ve tarım proleterlerinin 1960-80 aralığında (belirli bölgelerde ve bazı anlarda) önemli mücadeleler verdiğini ama başta solun ciddi zaafı olmak üzere bir dizi nedenden ötürü bu mücadelenin düzeyinin kent proletaryasının mücadele düzeyinin epey altında kaldığını belirtmiştik. Ayrıca, kırdaki mücadelelerin bölgesel karakterini aşarak ülke çapında genelleşmemesinin ve işçi sınıfı ile köylülüğün alt sınıfları arasında bir ittifakın kurulamamasının nedenlerini (özellikle solun zaafı çerçevesinde) ele almıştık. 12 Eylül'den günümüze kırlardaki sınıf mücadelelerini konu edinen bu yazımızda şimdiye kadar yalnızca burjuvazinin küçük çiftçilere ve tarım proleterlerine karşı yürüttüğü mücadeleyi inceledik. Bu bölümde kırlardaki alt sınıfların mücadelelerinin bilançosunu çıkarmayı amaçlıyoruz.

Tarım sektöründe istihdam edilen kitlelerin mücadeleleri iki kategoriye ayrılabilir: küçük çiftçilerin neoliberal tarım politikalarına karşı mücadelesi ve tarım proletaryasının patronlara karşı mücadelesi. Küçük çiftçiler, aile emeği kullanarak tarım yaptıkları, tamamen proleterleşmemiş oldukları için doğrudan doğruya sermaye sınıfını değil, devleti muhatap alarak mücadele ederler. Aşağıda somut bir örneğini göreceğimiz gibi, ürün pazarlaması ve

⁸¹ Pelek, s. 115.

⁸² Pelek, s. 5, 6, 106; "Mevsimlik Yaşamlar."

kredi alanlarında kendilerini sömüren tüccar ve tefecilere⁸³ karşı da zaman zaman mücadele edebilirler. Ancak, küçük üreticilerin gelirini doğrudan belirleyen ürün fiyatlandırması, alım, sübvansiyon ve kredi desteği konularında devlet öteden beri başat rol oynadığı için, üreticiler genellikle doğrudan sermayeyi değil, sermayenin en üst örgütü olan devleti muhatap alarak mücadele yürütürler. Bunun aksine, tarım işçilerinin esas muhatabı patronlardır. Devlet, patronlara karşı verilen mücadeleleri bastırmak için harekete geçtiği ve patronların çıkarlarına uygun yeni politikalar uygulamaya koyduğu ölçüde muhatap haline gelir. Sınıf mücadelelerinin niteliğini ve seyrini ciddi ölçüde etkileyen bu fark akılda tutulmalıdır.

12 Eylül darbesi, işçi hareketinin yanı sıra çiftçi hareketini de sona erdirmiştir. 1980-87 aralığında çiftçi hareketi dibe vurmuştur. Yukarıda açıkladığımız, küçük çiftçilere karşı ilk neoliberal saldırı, çiftçilerin sesinin hiç çıkmadığı bu dönemde yapılmıştır. 1987'den sonra işçi hareketinin canlanmasıyla hemen hemen eşzamanlı olarak çiftçi hareketi de yeniden canlanmaya başlamıştır. Mart 1988'de Ziraat Odası başkanları, başbakan Özal'ın kendilerine üç aydır randevu vermediğinden şikayet ederek çiftçi tabanının kendilerini eylem kararı almaya zorladığını ilan etmiştir.⁸⁴ Özal, "Çiftçiye yapılmış sübvansiyonlar, Türkiye'nin en büyük sübvansiyonlarıdır ve hâlâ devam etmektedir...Belki miktarını sabit tutma vardır. Nispeti değişmiştir" diyerek tehlikeyi savuşturmaya çalışsa da,⁸⁵ sonraki aylarda çiftçi örgütleri eylem tehditlerini sıklaştırmıştır:

Üretiminin hakkını alamayan, bu yüzden de yüksek enflasyon karşısında sürekli satın alma gücü düşen Egeli çiftçiler, sonbahara doğru bir ek-me kampanyası başlatabilirler...⁸⁶

Türkiye Ziraat Odaları Birliği Başkanvekili Reşit Kurşun, "Yürümeye hazırız, hiçbir korkumuz yok" dedi...Koordinasyon Kurulu, bölgedeki çiftçilerin yürümesi, traktörlerle yollara çıkması gibi bir dizi eylem teklifinin TZOB'ye sunulmasına karar verdi.⁸⁷

Türkiye Ziraat Odaları Birliği Ege Bölgesi Yürütme Kurulu, "Hükümetin tarım politikasını ve üreticiye karşı olan tutumunu protesto etmek için" eylem kararı aldı. Manisa Ziraat Odası'ndan sonra İzmir Ziraat Odası İl Koor-

83 Pek çok durumda aynı kişi hem tüccar hem de tefecilik yaptığı için "tüccar-tefeci sermayesi" terimi Türkiye'deki tarım ve köylülük yazınında sıkça kullanılır.

84 Rafet Ballı, "Çiftçiler de eyleme hazır," *Milliyet*, 31 Mart 1988.

85 "Özal: Kimseye mavi boncuk yok," *Milliyet*, 1 Nisan 1988.

86 Hakan Tartan, "Ege Çiftçisi 'Ek-me' Eylemi Düşünüyor," *Milliyet*, 18 Temmuz 1988.

87 "Çiftçiler yürümeye hazır," *Milliyet*, 3 Eylül 1988.

dinasyon Kurulu da dün yaptığı toplantıda yürüyüşler biçiminde yapılacak eylemlere “Evet” dedi.⁸⁸

Çiftçiler, 1988’de yapılan bazı işçi eylemlerine de katılarak tavırlarının ciddi olduğunu göstermeye çalışmıştır. Örneğin Türk-İş’in 3 Nisan 1988’de Adana’da yaptığı 30 bin kişilik mitinge çok sayıda çiftçi de katılmıştır.⁸⁹ Çiftçiler arasındaki hareketliliğin farkına varan muhalefetteki düzen partileri çiftçilere yönelik propagandalarını bu dönemde artırmaya başlamıştır. Örneğin SHP 1989’da *Özgür Çiftçi* adında bir dergi çıkarmaya başlamıştır.⁹⁰

İşçi sınıfının Bahar Eylemleri (1989) ve Zonguldak Grevi (1990-91) ile 12 Eylül ve ANAP’a karşı büyük bir atağa geçtiği ve ciddi haklar elde ettiği bu dönemde küçük çiftçiler de ciddi eylemler gerçekleştirmiştir. 1989-90 döneminde Ege Bölgesi’nde yoğunlaşan bir dizi çiftçi eylemi ANAP’ı köşeye sıkıştırmıştır. Bir dizi uyarı eyleminin ardından,⁹¹ 12 Şubat 1989’da Akhisar’da bir isyan patlak vermiştir:

Tütün üreticisinin uzun süre beklediği tütün piyasası dün açıldı. Beklenenin altında fiyatlarla karşılaşan binlerce Egeli tütün üreticisi öfke kustu. Akhisar’da yaklaşık 20 bin üretici karayolu ve demiryolunu uzun süre ulaşıma kapattı. Daha sonra ilçe merkezine doğru yürüyüşe geçen üreticiler, Tekel ve tütün tüccarlarına ait işyerlerini basıp tahrip etti. 100 kişinin gözaltına alındığı Akhisar’da göstericiler sık sık ‘Hükümet istifa, cumhurbaşkanı istifa’, ‘Akhisar Tekel’e mezar olacak’ sloganları attı...Tekel alım merkezini, daha sonra da Tekel müdürlüğü binası ve 50 dolayında tütün tüccarının bürosunu taşıyarak camlarını kırdı. ‘Akhisar Tekel’e ve tüccara mezar olacak’ sloganları atan kızgın üreticiler, tüccar bürolarındaki masa, sandalye ve dolapları da dışarıya çıkararak parçaladılar. Ardından tütün tüccarı Özyüncü ailesine ait otele saldıran göstericiler, otelin cam ve çerçevelerini de taş ve sopalarla indirdikten sonra, Çevik Kuvvet ekiplerinin kovalamacası sonucu sokak aralarına dağıldılar...Manisa valisi Rafet Üçelli, Akhisar’daki olaylarda 50 işyerinin tahrip edildiğini, Manisa ve İzmir’den polis takviyesinin yanı

88 “Ege Çiftçisi Eylem Kararı Aldı...,” *Milliyet*, 10 Aralık 1988.

89 İsmail Başaran, Mete Belovacıklı, “İktidar İşçiyi Oy alıyor,” *Milliyet*, 4 Nisan 1988.

90 Melih Aşık, “Ağalık,” *Milliyet*, 19 Mayıs 1989.

91 1989’da Ege’deki ilk çiftçi eylemlerine bir örnek verelim: “Taban fiyatlarının yetersiz oluşundan ve hayat pahalılığından yakınan Egeli üreticiler, Manisa’da yaptıkları mitingden sonra şimdi de ürünlerini yakma hazırlığına başladılar. Ürünlerinin tarlada çürüdüğünü belirten üreticiler, sorunlarına karşı iktidarın duyarsız kaldığını ileri sürerek, ‘geniş kapsamlı eylemlere başlayacağız’ dediler. Son yılların en büyük protesto gösterisine hazırlanan Aydın ve Sökeli çiftçiler de seslerini duyurmaya hazırlanıyorlar” (“Ürünleri Yakacaklar,” *Milliyet*, 12 Eylül 1989).

sıra Akhisar Hava İndirme birliğinden de yardım istendiğini söyledi.⁹²

Tütün üreticilerinin eylemleri Akhisar ile sınırlı kalmamış, Ege bölgesinin tamamına yayılmış, ANAP hükümetini olayların başka bölgelere de yayılacağı endişesi sarmıştır:

Bu arada Milas'ta da açıklanan fiyatları yetersiz bulan 2 bin dolayında tütün üreticisi Tekel Müdürlüğü önünde eylem yaptı. İnönü Bulvarı'nı bir saat trafiğe kapatan üreticiler, tütünleri Tekel Müdürlüğü önünde yakacaklarını söylediler. Soma'da da, fiyatların açıklanması ve piyasanın açılmasına rağmen dün Tekel ve tüccar hiçbir alıma girmedi. Bütün günü Tekel binası çevresinde geçiren Somalı tütün üreticileri, hükümetin istifasını istediler. Alım fiyatları Kırkağaç tütün üreticileri tarafından da protesto edildi. Kırkağaçlı üreticiler ANAP ilçe binasını taşıyarak "Hükümet istifa" sloganı attılar...⁹³

İki gün önce meydana gelen ve önceki gün eksperleri köye sokmama, kısa süreli yol kesme biçiminde süren olaylar, alınan sıkı güvenlik önlemleri üzerine önceki akşamdan itibaren yavaşladı...İzmir'den getirilen Çevik Kuvvet ekipleri, Akhisar Hava Üssü ve Manisa Jandarma Alayı'ndan getirilen askeri birliklerin kurduğu abluka yüzünden Akhisar ilçe merkezinde toplanamayan üreticiler, zaman zaman güvenlik kuvvetleriyle sert tartışmalara girdiler... İzmir'in Menderes ilçesine bağlı Tekeli köyünde önceki gün açlık grevine başlayan tütün üreticileri, "Hükümeti istifaya çağırıyoruz. Bizim ekmeğimizle oynuyorlar. Tütüne verilen para maliyeti bile kurtarmıyor. Hepimiz borç içindeyiz" dediler...Tütün fiyatlarının beklenenin altında açıklanmasından sonra, Ege bölgesi tütün üreticilerinin giriştikleri eylemler üzerinde, Karadeniz Bölgesi'nde ANAP il ve ilçe binaları ile tütün depoları önünde güvenlik önlemleri alındı.⁹⁴

ANAP hükümetinin ilk kez 1987'de bir seçim taktiği olarak ürün fiyatlarını ve sübvansiyonları artırdığını daha önce belirtmiştik. Seçimlerin ardından özüne dönerek fiyat ve sübvansiyonları yeniden düşürmeye kalkışınca yukarıda aktardığımız direnişle karşılaşmıştır. Bunun neticesinde fiyat ve sübvansiyonları düşürmek bir yana, eskisinden de fazla artırmaya mecbur kalmıştır. Dolayısıyla, ANAP'ın 1987 sonrasında tarım politikasını değiştirmesini yalnızca seçimlere bağlamak yanlıştır.⁹⁵ 1991'de fiyat ve destekleri yeniden düşürmeye kalkışan ANAP'ın çiftçi örgütlerinin sert eylem tehdit-

92 Harun Gürek, Çağlayan Bilgen, "Tütüncüler Yol Kesti," *Milliyet*, 13 Şubat 1990.

93 a.g.e.

94 Harun Gürek, "Tütüncüden Açlık Grevi," *Milliyet*, 15 Şubat 1990.

95 Bu yanlışın bir örneği için bkz. Güven, s. 175, 176.

lerinden sonra geri adım atmak zorunda kalması oy kaygısının yanında çiftçilerin eylemlerinin de tarım politikasını doğrudan etkilediğini açıkça gösteriyor.⁹⁶ Kısacası, küçük çiftçilere yapılan ilk neoliberal saldırının 1980'lerin sonunda sona ermesinde çiftçi eylemleri ciddi bir rol oynamıştır.

1999 krizine kadar geçen dönemde ise hiçbir hükümet çiftçileri karşısına almayı göze alamamış ve çiftçiler 1980'lerdeki kayıplarının önemli bölümünü telafi etmiştir. Burada altı çizilmesi gereken nokta işçilerin reel gelirlerinde 1989'dan sonra başlayan düzelmelerin 1994 kriziyle birlikte durmasına karşılık, çiftçilerin gelirlerindeki düzelmelerin 1999 krizine değin sürmesidir.⁹⁷ Bu durum, çiftçi eylemlerinin düzeyini işçi eylemlerine nazaran düşürmüştür. Üreticiye verilen desteğin azaltıldığı tek yıl olan 1995'te gerçekleşen birkaç eylem⁹⁸ ve 1997'de Salihli'de yapılan 15 bin kişilik miting⁹⁹ haricinde bu dönemde pek az eylem yapılmıştır.

96 1991'de çiftçi örgütlerinin basına yansıyan şu üç açıklaması eylem kartının etkisine ilişkin genel bir fikir verebilir: "İşçi eylemleriyle sıcak geçmesi beklenen Mayıs ayında çiftçiler de destekleme alımlarından vazgeçilmesi konusunu tartışmak üzere toplanacak. Türkiye Ziraat Odaları Birliği 9 merkezde toplantı yapacak ve destekleme alımlarının kaldırılması halinde Ankara'ya yürüyerek 'Ürün Abideleri' oluşturma fikrini tartışacak" ("Mayıs'ta Çiftçiler Toplanıyor," *Milliyet*, 28 Nisan 1991). "Hükümetin bu yıl tarıma desteğini çekme kararında olduğunu belirten ekonomiden sorumlu devlet bakanı Işın Çelebi'ye çiftçilerden sert cevap geldi. Türkiye Ziraat Odaları Birliği (TZOB) başkanı Osman Özbek 'Biz Zonguldak işçisine benzemeyiz. Ankara'ya yürürüz' diyerek hükümeti tehdit etti." ("Biz kömür işçisine benzemeyiz, Ankara'ya yürürüz," *Milliyet*, 1 Mayıs 1991). "Türkiye Ziraat Odaları Birliği (TZOB) Başkanı Osman Özbek, sorunlarının çözülmemesi durumunda Kurban Bayramı'ndan sonra çiftçilerin Türkiye çapında eylemlere başlayacağını açıkladı. Özbek dün düzenlediği basın toplantısında 'Altı bölgede toplantılar yaptık. Çiftçi işaret ver E-5'i kapayalım diyor. İşareti vereceğim' dedi." ("Çiftçiler Hükümete Bir Hafta Süre Verdi," *Milliyet*, 13 Haziran 1991).

97 Boratav, s. 12.

98 "Üç bin üretici domateslerine 500 liraya alıcı bulamayınca Mersin-Antalya yolunu 7 saat trafiğe kapattı. Üreticiler bugün kredi borçlarının silindiğinin açıklanmaması halinde yarın 45 bin ton domatesi yola dökerek süresiz eyleme geçeceklerini açıkladı" (Murad Doğukanlı, Neşet Karadağ, Cahit Ceyhan, "Domates Üreticisi Yol Kesti...", *Milliyet*, 26 Haziran 1995). "Üretici, Koalisyon'un pamuğa düşük fiyat verme ihtimaline karşı harekete geçti. İzmir'de biraraya gelecek olan üreticiler eylem planı hazırlayacak." (Murad Doğukanlı, "Pamukta İsyân Hesapları," *Milliyet*, 8 Temmuz 1995).

99 "Türkiye Ziraat Odaları Birliği'nin düzenlediği Salihli mitingi olaylı bitti. Miting sonrası 11 çiftçi polisçe gözaltına alındı. Çiftçilere verilen kredilerin faiziyle mazot fiyatlarının yükseltilmesi ve İran'dan üzüm ithalinin serbest bırakılmasını protesto eden çiftçiler, Salihli'de gövde gösterisi yaptılar. Salihli Belediye Meydanı'na dün saat 12.00 sıralarında yaklaşık bin traktörle gelen 15 bin çiftçi 'Ankara, Ankara duy sesimizi', 'Çiftçinin emeği, çetenin yemeği', 'Sanayi öz, tarım üvey evlat', 'Traktör hacize, karasaban tarlaya', 'Bezduk, bıktık, çiftçiliği bıraktık' pankartları taşıdı" (Nizamettin Bedir, "Egeli Çiftçinin İsyanı," *Milliyet*, 16 Ekim 1997).

Nihayet, 1999 ve 2001 krizlerinden sonra küçük çiftçilere yönelik neoliberal taarruz bu kez daha kapsamlı olarak gündeme gelince küçük çiftçiler yeniden tepki vermeye başlamıştır. 29 Haziran 2000'de Tekirdağ'da 20 bin çiftçinin katıldığı miting¹⁰⁰ ile 18 Nisan 2001'de Balıkesir'de yapılan 5 bin kişilik miting bunların arasındadır.¹⁰¹ Neoliberal reformların işçi sınıfı ve çiftçiler üzerinde muazzam bir tahribat yarattığı bu dönemde çiftçi eylemleri hükümete bazı konularda geri adım attırabilmiştir. Bunun bir örneğine yakından bakalım:

Üç milyar liralık kredi borcunu ödeyemediği için Başbakanlık önünde “si-mitli eylem” yapan çiftçi Yıldırım Cezayirli, bütün çiftçilerin yüzünü güldürdü. Başbakan Bülent Ecevit, Ziraat Bankası'nın, çiftçi borçlarına ödeme kolaylığı getiren genelgeyi dün yayınladı. Devlet Bakanı Kemal Derviş'in karşı çıkması yüzünden hükümette tartışma yaratan çiftçi borçları için getirilen ödeme kolaylığı şöyle: 1 milyar liraya kadar borcu olan çiftçiler, bu borcun yüzde 10'unu, 1 ile 5 milyar lira arasında borcu olan çiftçiler, bu borcun yüzde 15'ini, 5 milyar lira ve üstünde borcu olanlar, bu borcun yüzde 25'ini peşin olarak ödedikleri takdirde, kalan tutar için 36 aya kadar taksitlendirme imkânı getirildi. 36 aya kadar taksitlendirilecek olan bu borca, temerrüt faizi yerine bu süre içinde yürürlükte olan cari faiz oranları uygulanacak.¹⁰²

Çiftçilerin elde ettikleri bu tavizin uğradıkları devasa kaybın yanında epey düşük kaldığı bellidir. Ancak, aynı dönemde işçiler de bundan daha fazla taviz elde edememiştir. 1999-2001 döneminde sermayenin saldırısı ne işçi sınıfı ne de çiftçiler tarafından püskürtülememiştir. Bunun sorumlusu elbette sendikaların ve çiftçi örgütlerinin başındaki bürokrasidir. Çiftçi eylemlerinin öteden beri esas örgütleyicisi olan Türkiye Ziraat Odaları Birliği'nin yöneticileri, bu dirençsizliğin birinci dereceden sorumlusudur. Ancak, elbette esas sorumluluk bu süreçte varlık dahi gösteremeyen devrimcilere aittir. Bu koşullarda işçiler ve çiftçiler, doğrudan eylemi değil, DSP-MHP-ANAP hükümetinden hesap sormak için sandığın önlerine gelmesini beklemeyi yeğlemiştir.

AKP dönemi ise çiftçilerin politik davranışları bakımından bir bilmece

100 “Hükümetin açıkladığı hububat taban fiyatlarını protesto eden çiftçiler en büyük eylemlerini dün Tekirdağ'da gerçekleştirdiler. 81 il ile çok sayıda ilçeden 20 bin çiftçinin katıldığı mitinge Emek Platformu, ÖDP ve Emek Partisi, Petrol-İş ve Deri-İş sendikaları da destek verdi. Türkiye Ziraat odaları Birliği (TZOB) Trakya'dan sonra Denizli, Antalya, Şanlıurfa ve Ordu'da çiftçi mitingleri düzenleyecek” (Nedim Şener, “Tarlalardan Taşan Öfke,” *Milliyet*, 30 Haziran 2000).

101 Hilmi Duyar, Coşkun Yaman, “Balıkesir'de 5 bin Çiftçi Yürüdü,” *Hürriyet*, 19 Nisan 2001.

102 “Çiftçi Borcuna Ödeme Kolaylığı,” *Hürriyet*, 7 Ekim 2001.

gibidir. Türkiye tarihinin en büyük çiftçi eylemleri bu dönemde gerçekleşmiştir fakat 12 Eylül'den bu yana küçük çiftçiler üzerinde en uzun süre hegemonya kurma başarısı da AKP'ye aittir. Önce AKP'nin tarım politikaları ile çiftçi eylemleri arasındaki nedensellik ilişkisini kısaca inceleyelim, sonra hegemonyanın nedenlerini araştıralım. AKP, enformel proletaryadan olduğu kadar küçük çiftçilerden de ciddi bir destek alarak 3 Kasım 2002'de iktidara gelmiştir. 2001 krizinin bu dönemde geride bırakılmaya başlaması ve çiftçilerin bekleme konumunda olması AKP'ye 2003 yılı boyunca DSP-MHP-ANAP'ın uygulamalarını ciddi bir değişiklik yapmadan sürdürme olanağını vermiştir. 2004'ten itibaren AKP devlet desteklerini artırmış, çiftçiler arasındaki gücünü korumuştur. Ancak, AKP devlet desteğini 1990'ların düzeyine çıkarmaya da asla yanaşmamıştır. Kısacası, küçük çiftçiler açısından durum ne 1999-2001 kadar kötüdür, ne de 1990'lar kadar iyidir. 1990'lara dönmeyi uman çiftçi örgütleri ise AKP'den daha ciddi tavizler koparabilmek için 2005'te harekete geçmiştir. TZOB'nin 22 Eylül 2005'te Manisa'da düzenlediği ve 60 bin kişinin katıldığı “Çiftçilerin Haykırışı Mitingi” yakın dönem Türkiye tarihinin en büyük çiftçi eylemlerinden birisidir.¹⁰³

2006 ise çiftçiler ile AKP'nin en fazla zıtlığı yıldır. Önce Tayyip Erdoğan'ın 11 Şubat'ta Mersin ziyareti sırasında durumundan yüksek sesle şikayet eden çiftçi Kemal Öncel'e “Artistlik yapma lan! Ananı da al git” diyerek diklenmesi manşetlere çıkmıştır.¹⁰⁴ Ardından fındık üreticileri ile AKP arasında muazzam bir gerilim başlamıştır. Yukarıda belirttiğimiz gibi, Türkiye dünya fındık üretiminin yüzde 70'ini yapmaktadır. Türkiye üretiminin ise büyük çoğunluğu Doğu Karadeniz'de yapılmaktadır. Fındık ihracatı, Türkiye'nin önemli ihracat kalemlerinden birisidir. Fındığı ağaçlardan toplayan mevsimlik işçilere bu büyük pastanın kırıntıları düşerken, küçük üreticilere çok küçük bir dilim, komisyoncu tüccarlara daha büyükçe bir dilim ve nihayet fındığı ihraç eden büyük tüccarlara ise aslan payı düşmektedir. 2003-2005 döneminde küçük ve orta çiftçilerin baskısıyla fındık fiyatları yükselmiştir. 2006'ya gelindiğinde ise büyük fındık ihracatçıları bu fiyatların dış alıcıya çok yüksek geldiğini gerekçe göstererek fiyatların düşük tutulması için bastırmaya başlamıştır. Bu ihracatçılardan birisi de Erdoğan'ın o dönemdeki sağ kolu Cüneyd Zapsu'dur ve devletin fındık için düşük fiyat açıklaması için bizzat devreye girmiştir. Tırmanan gerilim, 31 Temmuz'da Ordu'da patlamıştır:

103 “Çiftçilerin Maliyet İsyanı,” *Radikal*, 23 Eylül 2005.

104 “Artistlik Yapma Lan,” *Milliyet*, 12 Şubat 2006.

Ordu’da düzenlenen Karadeniz Fındık Mitingi’ne 40 ilden gelen yaklaşık 100 bin kişi katıldı...Sezon başında 7.4 YTL olarak açıklanan fındık fiyatının 2 YTL’ye kadar düştüğü bir ortamda yapılan miting sonrası Ordu-Samsun karayolunu bir süre trafiğe kapatan protestoculara, polis müdahale etti...Mitingin ardından binlerce gösterici, saat 14.00 civarında Ordu-Samsun karayolunda toplanarak ulaşımı engelledi. Bölgeye çok sayıda polis ekibi sevk edilirken, Giresun İl Jandarma Komutanlığı’ndan da 100 komando ve Robo-cop, Ordu’ya geldi. Ordu İl Jandarma Komutanı Kıdemli Albay Nevzat Yıldız, polis panzerinin üzerine çıkarak yolu açmaları için kalabalığa seslendi. Ancak göstericiler eylemlerini sürdürmekte ısrar ettiler. Karayolunun her iki kesiminde 20’şer kilometrelik araç kuyrukları oluşurken, Jandarma Bölge Komutanı Tuğgeneral Hüseyin Güney de eylem alanına geldi. Saat 22.00 sıralarında eyleminin sona erdirilmesi için göstericilere 10 dakika süre veren Güney, “Aranızdan 3-5 temsilci seçin, sonra yolu açın. Ben bizzat Başbakan veya İçişleri Bakanı ile seçtiğiniz temsilcileri telefonla görüştüreceğim” dedi. Tuğgeneral Güney’in verdiği süre dolunca gruba müdahale emri verildi. Güvenlik güçleri cop ve biber gazı ile gruba müdahale etti. Aralarında polislerin de bulunduğu çok sayıda kişi yaralandı. 1 başkomiser ile 49 eylemci hastaneye kaldırıldı. 21 eylemci gözaltına alındı.¹⁰⁵

Ordu Mitingi, Türkiye tarihinin (bilebildiğimiz kadarıyla) en büyük çiftçi eylemidir. Bu düzeyde bir eylem beklemeyen AKP’yi şoke etmiştir. Erdoğan’ın fındık üreticilerine “anarşistler” diyerek tepki göstermesi¹⁰⁶ bu şokun ifadesidir. Bütün bu gerilimden tam bir yıl sonra yapılan seçimlerde ise AKP, Doğu Karadeniz’de Türkiye ortalamasının üzerinde bir oy oranını yakalamıştır. Eylemin ertesinde fındık fiyatlarının bir ölçüde yükseltilmesi, AKP’nin devre dışı bıraktığı Fiskobirlik’in yerine TMO’nun fındık alımı yapması ve nihayet Fiskobirlik yöneticileri ile AKP’nin bozulan ilişkilerinin bir ölçüde onarılması, AKP’nin prestijini korumasına katkıda bulunmuş olabilir. Ancak, fındık fiyatları yine de önceki yıllara göre düşüktür, dolayısıyla bu faktörler AKP’nin bölgedeki seçim başarısını açıklamaya yetmez. Konu-ya ilişkin en mantıklı izah Selami İnce’ye aittir:

Yaklaşık 20 kişilik fındık işçileriyle yaptığım görüşmeler sonrasında şunları anladım: Köylüler, fındık artık para etmemeye başlayınca kente göçmüşler. Kentte de herhangi bir iş yapmıyorlar ama yerleştikleri bodrum katlarda, kenar mahallelerdeki kötü evlerde yeşil kartlı, makarna ve kömürlü yeni bir

105 “Fındıkçıdan Hükümete: Kimden Yanasınız?,” *Hürriyet*, 31 Temmuz 2006.

106 “Ordu Ziraat Odası Başkanı Onur Şahin: ‘Hükümet, Fındığı Devirdi’,” *Cumhuriyet-Tarım ve Hayvancılık Eki*, 14 Kasım 2006.

hayat kurmayı becermişler. Bu yeni kentli kesimin çocukların eğitimi için oradan buradan aldığı para, belediyenin yardımları, yukarıdaki birileri tarafından dağıtılan diğer yardımlarla ayakta kalmaları mümkün oluyor. Bulabildikleri ölçüde de yevmiye karşılığı, sigortasız güvencesiz işlere gidiyorlar. Bunu daha kaç yıl sürdürebilecekleri ya da bu tür bir yaşam biçiminin sürdürülebilir olup olmadığı tartışmalı... Yani yeni kentliler, fındıktan kaybettikleri maddi katkıyı yardımlardan kazanarak “sürdürülebilir bir yoksulluk seviyesine” ulaşmış oluyor. Bize fındık toplamaya gelen herkesin köylerinde fındığı varmış. “Köyde oturup fındığın başını beklersek yaşayamayız” diyorlar... Fındık işleri arasında bahçede küçük bir kamuoyu yoklaması yaptım. Kime oy verdiğini açıklayan herkes “AKP’ye oy attığını” söyledi. Birisi “kendisi istemediği halde mecburen AKP’li olduğunu” belirtti: “Ben Numan Kurtulmuş’u savunuyordum. Şimdi HAS Parti de AKP’ye katıldığına göre...” AKP’yi neden tercih ettiğine gelince, şu cevapları verdi ve bunların tercümeleri şöyle: “Çocuk okutuyorum” (AKP bize okul masrafları parası veriyor), “sağlık hizmetleri düzeldi”, (yaşlı ve engelli için evde bakım parası alıyorum), “yollarımız düzeldi, bir sürü hizmet yapıyor” (Kömür dağıtılıyor, başka yardımlar da veriliyor...) ¹⁰⁷

Bu değerlendirmenin yalnızca Doğu Karadeniz bölgesinin özgül koşullarını yansıtmadığını, Türkiye’nin geneli için geçerli bir çerçeve sunduğunu düşünüyoruz. AKP’nin kırlardaki hegemonyasının arkaplanında burada özetlenen muazzam yapısal dönüşüm yatıyor. 1999’dan sonra başlayan ikinci neoliberal saldırı sırasında küçük çiftçilerin çok önemli bölümü proleterleştiği için siyasal davranışlarını gelirlerinin giderek azalan bir bölümünü oluşturan tarımsal faaliyetlerden elde ettiklerine bakarak değil, kentli işçi (veya işsiz) olarak ellerine ne geçtiğine bakarak belirliyorlar. Zorunlu göçe tabi tutulan Kürtler de dahil olmak üzere yoksul köylü kökenli olan, inşaat ve tarım gibi sektörlerde geçici-mevsimlik işçilik yapan milyonlarca proleterin politik davranışlarını anlamak için de bu olguya dikkat etmek gerekiyor. ¹⁰⁸ Dolayısıyla, AKP’nin kırlardaki hegemonyasını izah etmeye çalışırken öncelikle bu yazıda sürekli vurguladığımız, çiftçilerin 1999 sonrasında

¹⁰⁷ İnce, “Fındık Üreticisi..”

¹⁰⁸ BDP’nin zorunlu göç ve diğer nedenlerle proleterleşen Kürtlerin içinde ciddi bir tabanı olduğu açık. Ancak, bu kesimin azımsanmayacak bir bölümünün sosyal politikaları nedeniyle AKP’yi desteklediği de biliniyor. Yakın dönemde yapılan ayrıntılı bir istatistiki analiz, yoksul Kürtlerin Yeşil Kart edinme oranının kendileri ile aynı yoksulluk seviyesindeki Türklerden çok daha yüksek olduğunu kanıtlamıştır (Yörük, s. 528). Bu olgu, AKP iktidarı döneminde devletin ciddi bir politik tehdit olarak algıladığı Kürtleri sisteme bağlamak için sosyal politikayı kullandığını gösteriyor. AKP, yoksul Türkler arasında ise rakipsiz konumdadır.

kitlesel biçimde proleterleşmesi olgusunu akılda tutmak gerekiyor. Tarımda ne yaşandığına bakmadan evvel AKP'nin genel olarak proletarya ile, özellikle de proletaryanın en fazla sömürülen kesimi olan işsizler ve enformel sektör işçileri ile kurduğu ilişkilere bakmak gerekiyor. Bu alanda iki temel olgu göze çarpıyor. Birincisi, AKP döneminde işçi sınıfının sömürü oranı (verimlilik artışı oranı ile ücret artış oranı arasındaki fark) giderek artsa da, Türkiye ekonomisi (2009 yılı haricinde) sürekli olarak büyümüş, işçilerin geliri az da olsa sürekli artmıştır. İkincisi ve daha önemlisi, AKP milyonlarca işsize ve enformel sektör emekçisine devlet ve belediyeler kanalıyla ciddi miktarda yoksulluk yardımı dağıtmaktadır. Bu nedenle, bu kitle AKP'den yabancılaşmamıştır. Kırlardaki hegemonyanın tarım-dışı nedenlerinin yanı sıra, doğrudan tarımla ilgili olan nedenleri de mevcuttur. Yukarıda ortaya koyduğumuz gibi, AKP 2004'ten itibaren doğrudan gelir desteğinin yanı sıra eski tip taban fiyatı ve ürün sübvansiyonu uygulamalarını da eklemiştir. 2005-2006 dönemindeki çiftçi eylemleri, büyük olasılıkla bu süreci zorlayıcı bir etkide bulunmuştur. Dolayısıyla, çiftçiler üzerindeki sömürü artsa da çiftçilerin gelirlerinde bir düşüş söz konusu değildir. Bir ekonomik kriz başlamadığı ve/veya ciddi bir düzen içi veya düzen karşıtı iktidar alternatifi ortaya çıkmadığı müddetçe AKP'nin kılardaki hegemonyasının kırılması mümkün değildir.

12 Eylül'den günümüze değin geçen süre içerisinde tarım proletaryası da zaman zaman mücadele vermiştir. 1989-91 aralığının kentli işçi sınıfının ve küçük çiftçilerin mücadeleleri bakımından bir silkiniş dönemi olduğunu belirtmiştik. Çok daha sınırlı olmakla birlikte, benzer bir tespiti tarım işçilerinin mücadeleleri için de yapabiliriz. Ocak 1990'da Ankara'daki Atatürk Orman Çiftliği'nde 500 işçinin düzenlediği grev tarım proletaryasının bu dönemdeki ilk eylemlerinden birisidir.¹⁰⁹ Hemen ardından Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü'ne (TİGEM) bağlı işletmelerde çalışan 10 binden fazla işçi greve gitti.¹¹⁰ 20 Ekim 1991'de düzenlenen genel seçimlerin ertesinde iktidara gelen DYP-SHP koalisyon hükümeti tarım sektöründe çalışma koşullarını iyileştirmeyi ve sendikal örgütlenmeyi kolaylaştırmayı vaat etmesi-

109 "Atatürk Orman Çiftliği (AOÇ) çalışanı 500 işçi, işletmenin kurulduğu 1925'ten bu yana ilk kez dün greve gitti. Tarım-İş Sendikası başkanı Sabri Özdeş, 'Hakkımızı alana kadar mücadelemizi sürdüreceğiz' dedi." ("AOÇ'de grev," *Milliyet*, 17 Ocak 1990).

110 "Tarım-İş Sendikası'na üye 10 bin 600 tarım işçisi Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı 39 işyerinde dün sabah greve başladı" ("10 bin tarım işçisi grevde," *Milliyet*, 20 Mart 1990).

ne rağmen¹¹¹ dönemin en büyük tarım grevi ile karşılaşmaktan kurtulamadı. Mayıs ve Haziran 1992'de TİGEM ve Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'na bağlı işletmelerde çalışan 20 bine yakın tarım işçisi greve gitti.¹¹² Hükümetin grevleri yasaklamasına rağmen ısrarla devam eden mücadele¹¹³ ciddi ücret kazanımları ile sonuçlandı.¹¹⁴

Araştırmamızda 1990-92 dönemindeki bu grevlerin ardından yaşanmış başka mücadelelere rastlayamadık. Daha ayrıntılı araştırmaların başka bir dizi eylemin varlığını belgelemesi elbette mümkün. Yine de, 1990'ların geri kalanı ile 2000'li yılların ilk yarısının tarım proletaryası açısından büyük ölçüde sessiz geçtiği belli. Dahası, yukarıda aktarılan eylemler tarım proletaryasının azınlığını oluşturan, devlet çiftliklerinde çalışan sendikalı işçiler

111 "Tarım-İş Sendikası tarafından dün Ankara'da düzenlenen, 'Türkiye'de Tarım ve Orman İşçilerinin Yasal Sorunları' konulu sempozyuma katılan Çalışma ve Sosyal Güvenlik bakanı Mehmet Moğultay, tarım ve orman işçilerinin İş Yasası kapsamının dışında tutulmasının bir eksiklik olduğunu belirterek, 'Bunu açıkça belirtmekten de kaçınmamak gerekir. Tarım ve orman işçilerinin İş Yasası kapsamında olmamaları, bu kesime yönelik olarak sosyal güvenliklerini sağlamak amacıyla çıkartılan yasaların da yaşama geçirilmesini engellemektedir. Tarım ve orman işçilerimizin İş Yasası'nın güvencesine kavuşturulmasına kadar geçecek sürede sendikalar örgütlenmelerini yaygınlaştırmalı ve en azından İş Yasası'nın eksikliğini gidermeye çalışmalıdırlar' dedi " ("Tarım işçisine müjde," *Milliyet*, 22 Nisan 1992).

112 "Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'na bağlı 840 işyerinde çalışan 15 bin tarım işçisi, toplu sözleşme görüşmelerinin uyuşmazlıkla sonuçlanması üzerine dün kamu kesiminin ilk büyük grevini başlattı. Tarım-İş Sendikası ile TÜHİS arasında yürütülen sözleşme görüşmelerinde ücret ve sosyal hakları içeren maddelerde anlaşmaya varılamaması üzerine alınan grev kararı dün Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Ankara işyerlerinde Türk-İş genel başkanı Şevket Yılmaz ile diğer sendika yöneticilerinin katıldığı bir toplantıyla başlatıldı" ("15 bin tarım işçisi grevde," *Milliyet*, 29 Mayıs 1992).

113 "Bakanlar Kurulu'nun başvurusuyla grevleri ikinci kez ertelenen tarım işçileri toplu vizite eylemine başlıyor. Yarın Yalova'daki işletmede çalışan işçiler viziteye çıkacak. Diğer yörelerdeki işletmelerde de hafta içinde vizite eylemi yapılacak" ("Tarım işçisi viziteye çıkıyor," *Milliyet*, 28 Haziran 1992).

114 "Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü'nde çalışan 8 bin 430 işçiyi kapsayan toplu iş sözleşmesi, Devlet Bakanı Şerif Ercan ile Tarım ve Köyişleri Bakanı Necmettin Cevheri'nin de katıldığı bir törenle imzalandı. Tarım-İş ile Kamu İşveren Sendikalarından TÜHİS arasında 14 aylık olarak imzalanan toplu sözleşmeyle, işçilerin ücretlerinde ilk 7 ay için yüzde 80 oranında artış yapıldı ve ayrıca seyyanen 300 bin liralık zam uygulandı. Ücretlere, ikinci 7 ay için ise yüzde 30 oranında zam yapıldı...Tarım ve Köyişleri Bakanı Necmettin Cevheri 'Burada bir şey başlamıyoruz, toplumun çalışanlara olan borcunu ödüyoruz' dedi. TİGEM'de greve çıkılması halinde 38 çiftlikte en az 1.5 trilyon liralık bir zararın meydana geleceğini ifade eden Cevheri, sözleşmenin bu şekilde imzalanmasının çalışanların alın terinin ve el emeğinin karşılığı olduğunu söyledi" ("Tarım işçilerinin olaylı grevi bitti," *Milliyet*, 7 Temmuz 1992). "Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'na bağlı işyerlerinde 54 gündür grevde olan 12 bin 396 işçiyi kapsayan toplu iş sözleşmesi...dün imzalandı. İşçilerin ücretlerine birinci altı ay için yüzde 50, ikinci altı ay için de yüzde 48 oranında zam yapıldı" ("Tarım işçilerine zam," *Milliyet*, 21 Temmuz 1992).

tarafından düzenlenmiştir. Tarım alanında faaliyet gösteren Türk-İş'e bağlı sendika, temsil ettiği sendikal geleneğe uygun davranarak yalnızca devlet işletmelerinde örgütlenmiş, mevsimlik tarım işçilerinin örgütlenmesi için hiçbir adım atmamıştır. Türk-İş'in bu alandaki ataletinin nedenlerinden birinin mevsimlik işçilerin çoğunluğunun Kürtlerden oluşması olduğunu tahmin etmek zor değildir. İşçileri ortak sınıf çıkarları etrafında sermayeye karşı birleştirecek etkili bir sendikal ve siyasal örgütün mevcut olmaması mevsimlik işçilerin etkili bir sınıf mücadelesi vermesini engelliyor. Örgütsüzlüğü aşmadan bu durumu değiştirmek olanaksız. Mevsimlik işçiler arasında örgütlenmek için şovenizme karşı ısrarla mücadele edebilecek, enternasyonalist bir politik öznenin müdahalesi gerekiyor. Fazla gecikmeden bu müdahaleyi yapmak yalnızca mevsimlik işçilerin tekil çıkarları bakımından değil, Türkiye işçi sınıfının genel çıkarları bakımından da elzemdir.¹¹⁵

Son dönemde mevsimlik tarım işçilerinin örgütlenmesi ve mücadelesi bakımından bazı ümit verici gelişmeler yaşıyor. 2000'lerin ikinci yarısından itibaren Çukurova bölgesinde mevsimlik işçiler bir dizi dernek kurdular. Şubat 2005'te Adana'da Tarım İşçileri Kurultayı düzenlendi ve bir Tarım

115 Şu satırlara katılmamak mümkün değil: "Pek çok sendikacı, mevsimlik tarım işçilerinin örgütlenmesini sendikal hareketin gündemine almayı bir 'lüks' olarak görecektir ve 'Ohoo, tarım işçilerine kadar daha ne sorunlar var!' diyeceklerdir. Ancak hayat karşımıza sorunları sırayla çıkarmaz. Tersine kaynağı ve çözümü ortak olan sorunlar tümünden karşımıza çıkar ve çözüm de bunların toplamını kapsar. Bu yüzden de inşaat iş koluydu, tarım iş koluydu, metal iş koluydu diye sorunları sıraya koyup birer birer çözmek çoğu zaman sanılanın aksine ne akılcı ne de gerçekçidir! Tersine bugün asıl olan işçi sınıfının; sermayenin saldırısını püskürtmesi ise, bu bütün iş kollarındaki sınıf güçlerini mümkün olduğu kadar birleştirerek yapılabilir. Bu yüzden de sendikalar bu stratejik mücadeleyi mevsimlik işçiler gibi örgütlenmenin en geri olduğu alanda bile iş kolunun özelliklerini dikkate alarak sendikal hareketin gündeminde bir yere koyması gerekmektedir. Aksi halde sendikal hareket sadece sendikal işçiler alanında (Örgütlü işçiler sınıfın yüzde 6-7'sine karşılık geliyor) bir azınlık hareketi olarak kalmaya mahkumdur. Ve elbette mevsimlik işçilerin sorunu, son yıllarda Kürt sorunuyla birleşmiş olup, aynı zamanda Kürt ve Türk işçilerin birliği, birleşik bir sendikal mücadele için de son derece önemli bir alan olarak da karşımızdadır. Ve sendikal hareket ırkçılık ve şovenizme karşı bu alanda bir barikat oluşturamazsa, işçilerin milliyet, dil, din vb. farkı gözetmeden birliği sorunu da büyük sorun olarak 'derinleşmeye' devam edecektir. Kürt tarım işçileri, ırkçı saldırılar, toprak ağaları ve büyük çiftlik sahipleri karşısında sendikaların kendilerini korumak için hareket edeceğini bilirse, eğer Diyarbakır'dan; Urfa'dan, ... Ordu'ya, Manisa'ya, Bursa'ya, ... gelen Kürt tarım işçileri orada kendileri yerel sendikal platformların karşılayacağını, yerel saldırılar karşısında kendilerine sahip çıkacağını bilirse, sendikal hareketin de işçilerin kardeşliği sorununda da ırkçılık ve şovenizme karşı mücadele sorununda da bir başka aşamaya geçilecektir. Ki, eğer doğru bir mücadele planıyla hareket edilirse bunlar sendikal harekete yeni bir yük değil, onun işlerini kolaylaştıran, gücünü, etkinliğini ve itibarını artıran etkenler olarak yansıyacaktır. Sınıf sendikacılığı bir yana az çok sınıftan yana sendikacılık da bunu gerektirir" (İ. Sabri Durmaz, "Mevsimlik İşçiler ve Sendikal Mücadele," *Evrensel*, 31 Temmuz 2012).

İşçileri Temsil Komitesi kuruldu.¹¹⁶ Bu komite daha sonra işçilerin kamyon kasalarında, can güvenliğinden yoksun biçimde tarlalara taşınması uygulamasına karşı imza kampanyası düzenledi.¹¹⁷ Ağustos 2007’de Ankara’nın Polatlı ilçesinde 30 bin tarım işçisi iş bıraktı.¹¹⁸ Kasım 2007’de Çukurova’da 50 bin tarım işçisi başarılı bir grev yaparak patronların önceden belirlenen günlük yevmiye ücretinin altında yevmiye verme girişimini boşa çıkardılar.¹¹⁹ Benzer biçimde, Ağustos-Eylül 2012’de Manisa’nın Turgutlu ilçesinde 500 mevsimlik tarım işçisi grev yaparak yevmiyelerinin düşürülmesini engellediler.¹²⁰ Sendikal örgütlenmenin bulunmadığı bu alanda son yıllarda ard arda başarılı grevlerin yaşanmış olması tarım proleteryası içinde ciddi bir kıpırdanmanın olduğunu gösteriyor. Demokratik Toplum Kongresi’nin 6-7 Nisan 2013’te Urfa’nın Viranşehir ilçesinde düzenlediği Mezopotamya Mevsimlik Tarım İşçileri Kurultayı bu hareketlenmenin daha örgütlü bir çerçeveye kavuşması için bir ilk adım olabilir.¹²¹ Ancak, Türkiye’deki sınıf mücadelesi bakımından son derece önemli olan bu alanı Kürt hareketinin tek başına belirlediği bir politik alan olarak görmek hatalı olur. Devrimci Marksistler, bir yandan kurultayda dillendirilen tarım işçilerinin sendikalaşması hedefi doğrultusunda Kürt hareketi ve solun geri kalanı ile işbirliği yapmalı, diğer yandan sendikal alanın tamamında olduğu gibi, bu alanda da kendi bağımsız, devrimci sınıf hattını örgütlemelidir.

Son olarak, devletin tarımla ilgili olmayan politikalarına karşı da kırlarda mücadeleler yaşıyor. Türkiye ekonomisi neoliberalleşirken (kapitalizme içkin bir sorun olan) çevre sorunu da ağırlaşmaya ve daha fazla gündeme gelmeye başladı. Bu durum karşısında son on beş yıldır Türkiye’de militanlık bakımından dünyadaki muadillerinden hiç aşağı kalmayan, ciddi bir çevreci-ekolojist hareket geliyor. Bu yeni hareketin en aktif unsurları ise köylüler. Köylüler, iki temel talep etrafında mücadele veriyorlar: siyanürle

116 “Adana Tarım İşçileri Kurultayı Yapıldı,” <http://www.sendika.org/2005/02/adana-tarim-iscileri-kurultayi-yapildi/>, 3 Şubat 2005.

117 “Adana Tarım İşçileri: ‘Bu Çile Artık Son Bulsun’,” <http://www.sendika.org/2006/01/adana-tarim-iscileri-bu-cile-artik-son-bulsun/>, 6 Ocak 2006.

118 “Polatlı’da 30 bin Geçici Tarım İşçisi Grevde,” <http://www.sendika.org/2007/08/polatlida-30-bin-gecici-tarim-iscisi-grevde/>, 29 Ağustos 2007.

119 “50 bin Tarım İşçisinin Zaferi,” http://www.birgun.net/worker_index.php?news_code=1196035426&year=2007&month=11&day=26, 26 Kasım 2007.

120 “500 Mevsimlik Tarım İşçisi İş Bıraktı,” <http://www.sendika.org/2012/08/500-mevsimlik-tarim-iscisi-is-birakti/>, 30 Ağustos 2012.

121 “Mevsimlik Tarım İşçileri Buluştu,” <http://www.sendika.org/2013/04/mevsimlik-tarim-iscileri-bulustu/>, 7 Nisan 2013.

altın aramasının durdurulması ve hidroelektrik santrallerin kurulmasından vazgeçilmesi.

Bergama direnişi, kırlardaki çevreci direnişin öncüsü olması bakımından ayrıca ele alınmayı hak ediyor. Yabancı şirketlerin madencilik sektörüne girmelerine izin verildiği 1985'ten sonra madencilik faaliyetlerinin çapı ve kapsamı hızla genişledi. Bu sürecin bir ürünü olan siyanür kullanarak altın araması faaliyetine karşı esas direniş köylülerden geldi. Eurogold şirketine karşı verdikleri militan mücadele ile Bergama köylüleri çevre mücadelesinin öncüsü oldular. 1990-1996 aralığında kamuoyu oluşturma ve hukuki kanalları kullanma yoluyla Eurogold'un faaliyete geçmesini engellemeye çalışan Bergama köylüleri, 1996'da şirketin faaliyete başlamasına izin verilmesinin ardından sokak eylemlerine başladılar. 1996-98 aralığında Bergama, Ankara ve İstanbul'da çok sayıda eylem yaparak konuyu ısrarla gündemde tuttular ve mücadeleleri etrafında ulusal ölçekte bir ittifak kurmaya çalıştılar. Mücadelenin etkisiyle artan kamuoyu baskısı sonucunda mahkemeler ard arda yürütmeyi durdurma kararları aldılar ve Kasım 1998'de Çevre Bakanlığı Eurogold'un faaliyetlerine son verdi. Bergama köylülerinin zaferinin yabancı sermayenin madencilik sektöründen kaçmasına neden olacağından korkan devlet, Nisan 2001'de Eurogold'a faaliyetlerini sürdürmesi için yeniden vize verdi. Bergama köylüleri yeniden sokağa çıkarak direndiler fakat bu kez şirket-medya-devlet üçlüsünün karşı atağıyla karşılaştılar. 1996-98 aralığında konuya ilişkin haber ve yorumlarında köylülerden sempatiyle söz eden burjuva basınının çoğunluğu bu kez tavır değiştirdi. Eurogold ve devlet yetkilileri köylülerin Türkiye'nin gelişmesini istemeyen "dış mihraklar"ın yönlendirmesiyle hareket ettiği propagandasını yaptılar.¹²² 2002'de işbaşına gelen AKP hükümeti, Bergama mücadelesinin açığa çıkardığı direniş potansiyelinden korkan şirketlere güvence verebilmek için 2004 yılında yeni bir madencilik yasası çıkardı. Bu yasa, mahkemeler aleyhlerinde yürütmeyi durdurma kararı verse bile şirketlerin faaliyetlerine devam edebileceğini hükme bağlamış, madencilik alanında sermaye birikiminin sürekliliğini sağlamak için burjuva hukukunu dahi budayarak dünya hukuk tarihine geçmiştir.¹²³

122 Bergama mücadelesinin tarihi için bkz. Şükrü Özen, Hayriye Özen, "Peasants Against MNCs and the State: The Role of the Bergama Struggle in the Institutional Construction of the Gold-Mining Field in Turkey," *Organization*, cilt: 16, no: 4, 2009, s. 547-573. Türkiye'deki milliyetçi atmosferin bir yabancı şirketin bile aklına köylüleri dış mihrakların ajanı olarak damgalama fikrini getirebilmiş olması ayrı bir yazının konusu olabilecek ölçüde ilginçtir.

123 a.g.e., s. 554, 555. Yasanın çıkmasından sonra altın arama lisansı alan şirket sayısı 61'e çıkmıştır. 2008 yılı itibarıyla, 21 şirket Türkiye'nin 17 ayrı bölgesinde altın aramaktadır (a.g.e., s. 555).

Çiftçilerin çevre mücadelesinin ikinci ayağı ise hidroelektrik santrallerin (HES) kurulmasını engelleme mücadelesidir. HES'lere karşı mücadele yeni değildir¹²⁴ ama AKP hükümetinin son birkaç yıldır HES'lerin sayısını artırmak için büyük bir gayret gösteriyor olması nedeniyle son yıllarda yoğunlaşmıştır. AKP hükümeti, toplam 2000 adet HES kurulmasını planlıyor. HES'leri işletecek şirketlere derelerin suyunu 49 yıl boyunca kullanma hakkı veriliyor. HES'lerin derelerin bulunduğu bölgenin ekolojisi üzerindeki olumsuz etkileri de biliniyor. Suyun kullanım hakkının şirketlere devredilmesine ve çevrenin katledilmesine karşı çıkan köylüler, son birkaç yıl içinde Doğu Karadeniz'den Erzurum, Dersim, Antalya ve Muğla'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada militan bir direniş ortaya koyuyorlar. HES'lerin bulunduğu bölgelerden kentlere göç etmiş olan ama özellikle yaz aylarındaki ziyaretleri sayesinde köylerle bağlantılarını koruyan çok sayıda insan da bu direnişe kentlerden destek vermek için ciddi bir gayret gösteriyor. Köylerde genç nüfusun az olması ve HES karşıtı direnişe kentlerden destek veren çok sayıda gencin varlığı nedeniyle kent-kır dayanışması HES karşıtı direnişin başarısı bakımından hayati önem taşıyor.¹²⁵ Süren direniş, HES projelerinin ilerleyişini bir ölçüde yavaşlatıyor. Bununla birlikte, HES direnişinin sonunun Bergama'ya benzememesi için bugünkünden çok daha geniş bir mücadele ittifakına ihtiyaç var.

Görüldüğü gibi, neoliberal saldırının bir boyutu olan doğa katliamına karşı son yıllarda kırlardan ciddi bir direniş gelmektedir. Ancak, söz konusu direnişler bu yazının konusu olan neoliberal tarım politikaları ile ilgili değil, neoliberalizmin enerji boyutuyla ilgilidir. Dolayısıyla, neoliberal tarım poli-

124 1990'ların sonunda yaşanmış bir HES karşıtı mücadeleden örnek verelim: "Cumhurbaşkanı Demirel'in kardeşi Şevket Demirel'in Kaş'ın Gömbe Yaylası'na hayat veren Uçarsu üzerinde hidroelektrik santral kurma girişimi köylülerin tepkisini çekti. Köylüler santralin göstermelik olduğunu, Şevket Demirel'in dere suyunu şişeleyip satmayı amaçladığını ileri sürüyor." ("Gömbe Köylüleri Direnişe Geçti 'Suyumuzu kesenin iflahını keseriz'," *Milliyet-Gazete Pazar*, 20 Aralık 1998).

125 Sinan Erensu, "Problematising Green Energy: Small Hydro Plant Developments in Turkey," http://www.esee2011.org/registration/fullpapers/esee2011_c36142_1_1307137792_1401_2288.pdf, 2011, s. 16, 17.

tikalarına karşı güçlü bir direnişin varlığının kanıtı sayılamaz.¹²⁶

Ne yapmalı?

Kırdaki alt sınıfların 1980 sonrasındaki mücadelelerine ilişkin inceleme-miz bir dizi politik sonuç çıkarmaya olanak veriyor. Politik sonuçlar derken Türkiye soluna yönelik genel önerilerde bulunmayı değil, doğrudan doğruya devrimci Marksistlerin somut faaliyetine ilişkin somut sonuçlar çıkarmayı kastediyoruz. Dolayısıyla, solun örgütlü gücünün toplamını değil, yalnızca devrimci Marksistlerin örgütlülük düzeyini veri alan, gerçekçi sonuçlar çı-karmayı hedefliyoruz. Yukarıdaki tabloya bakarak kırlarda (bugüne kadar gerçekleşen veya gerçekleşmese de ileride gerçekleşmesi ihtimali bulunan) dört temel mücadele biçiminin mevcut olduğunu saptayabiliriz. Bunlar sıra-sıyla (şirketlere ve devlete karşı) çevreci mücadele, küçük çiftçilerin (taban fiyatı, alım ve sübvansiyon desteği, kredi olanakları konusunda esas ola-rak görevdeki hükümetleri muhatap alan) mücadelesi, sözleşmeli çiftçilerin (sözleşme yaptıkları şirketlere karşı) mücadelesi ve tarım proletaryasının (patronlara karşı) mücadelesidir. Her bir başlık önemli olsa da, devrimci Marksistlerin esas olarak kentlerde örgütlü olduğu ve verili örgütlülük dü-zeylerinin yüksek olmadığı göz önüne alındığında, bunların hepsine birden müdahale etmelerinin gerçekçi olmadığı görülür. Bu nedenle, esas mesainin kentlerdeki işçi sınıfının örgütlenmesine harcadığı hesaba katılarak bir ön-celik sıralamasının yapılması gerekiyor.

Mevsimlik işçilerin kırlarda en fazla sömürülen kesim olduğuna ve ör-gütlenmelerinin işçi sınıfının genel çıkarları bakımından muazzam önem taşıdığına yukarıda işaret etmiştik. Bu nedenle, devrimci Marksistlerin kır-lara ilişkin politik önceliği mevsimlik işçilerin örgütlenmesi olmalıdır. Yu-karıda belirtildiği gibi, mevsimlik işçiler bazı bölgelerde dernekler kurarak mücadele etmeye başlamıştır. Kürt hareketi de yakın dönemde bir kurultay

126 Burada bir parantez açıp Abdullah Aysu'nun HES'ler konusundaki bir uyarısını aktarmakta yarar var. HES'leri kuran şirketlerin istemesi halinde devletin santrallerin çevresindeki tarım ara-zilerini istimlak edebileceğini belirten Aysu, bu arazilerin tarım şirketlerine verilebileceğini iddia ediyor. Yukarıda Hisarcıklioğlu'dan yaptığımız alıntı burjuvazinin tarımda üretim ölçeğinin kü-çüklüğünden yakındığını ve arazi toplulaştırmasına önem verdiğini ortaya koyuyor. Aysu'ya göre, HES'lerin kurulmasının önemli amaçlarından birisi istimlak yoluyla tarım arazilerini blok halinde şirketlere peşkeş çekmektir (Abdullah Aysu, "Kırsaldaki Değişimin Adı HES, Bahanesi Enerji!," <http://www.karasaban.net/kirsaldaki-degisimin-adi-hes-bahanesi-enerji-abdullah-aysu/>). Bu ihti-malin gerçekleşmesi halinde HES direnişi bir toprak mücadelesi boyutu kazanarak küçük çiftçiler ile tarım şirketlerini ve devleti karşı karşıya getirebilir. Dolayısıyla, HES meselesinin neoliberal tarım politikalarıyla ilgili olmadığını söylerken şimdilik kaydını koymakta yarar var.

düzenleyerek bu alana ilişkin daha somut adımlar atabileceği sinyali vermiştir. Devrimci Marksistler, hem bu yerel girişimleri hem de Kürt hareketinin bu konuda attığı adımları yakından izlemeli ve gücü ölçüsünde sürece müdahale etmeye çalışmalıdır. İleri sürülmesi gereken öncelikli talep tarım işçilerinin tek bir sendikanın çatısı altında örgütlenmesidir. Bu konuda hem Kürt hareketi hem de solun geri kalanı ile işbirliği yapılmalıdır. Ancak, işçi hareketi ve sendikalar içerisindeki faaliyetin geri kalanında olduğu gibi, mevsimlik işçilerin örgütlenmesi alanında da Kürt hareketinin ve diğer sol grupların politikalarına yedeklenmek değil, devrimci Marksizmin bağımsız çizgisini güçlendirmek temel çizgi olarak benimsenmelidir.

Önceliği bu şekilde saptadıktan sonra, aciliyet taşımayan ama koşullar uygun olduğunda mutlaka müdahale edilmesi gereken alanlara kısaca göz atalım. Sözleşmeli çiftçiler, küçük köylülüğün proleterleşmesinin tarımdaki özgül bir biçimi olduğu ve sözleşmeli çiftçilik modeli hızla yaygınlaştığı için devrimci Marksistler açısından mevsimlik işçilerden sonraki en önemli hedef kitle sayılmalıdır. Çiftçi-Sen, şirketler ile toplu sözleşme yapabilmek üzere sözleşmeli çiftçileri örgütlemeyi hedeflemektedir.¹²⁷ Bugüne kadar bu alanda ciddi bir mesafe alınmamış olsa da, ileride yaşanabilecek birkaç örgütlenme deneyimi tarım alanındaki mevcut statükoyu sarsacak bir süreci başlatabilir. Dolayısıyla, devrimci Marksistler nesnel örgütlülük düzeylerine uygun, mütevazı biçimde Çiftçi-Sen'in bu alandaki faaliyetlerine katılmayı bir görev olarak önlerine koymalıdır.

Sözleşmeli üretici olmayan küçük üreticilerin mücadeleleri ile köylülerin çevre mücadeleleri önemli mücadele başlıklarıdır. 2006'daki Ordu mitingi, ülke gündemini aniden altüst ederek Tayyip Erdoğan'ı sıkıştırmıştır. Köylülerin HES karşıtı mücadelesi de son dönemde ciddi bir halk desteği kazanmıştır. Devrimci Marksistler, her iki alandaki mücadeleleri imkânları ölçüsünde desteklemelidir. Ancak, sınıfsal öncelikleri nedeniyle her iki alanda da **kısa vadede** destekçi olmakla yetinmelerini gerekir. Küçük çiftçilerin kalabalıklığına bakarak bu öncelik sıralamasının geçerliğini sorgulayacak olanlara incelememizin temel bulgularını yeniden gözden geçirmelerini salık veririz. Devrimci Marksistler, örgütlenme önceliklerini mutlak nüfus rakamlarına bakarak değil, sınıfsal dönüşümün doğrultusuna bakarak saptarlar. Küçük çiftçilerin hızla sözleşmeli çiftçi haline geldiği bir dönemde şimdilik sayıları daha az olan sözleşmeli çiftçileri örgütlemek daha kalabalık

127 Çiftçi-Sen'e bağlı Tütün-Sen'in konuya yaklaşımı için bkz. Ali Bülent Erdem, "Tütünde Sözleşmeli Üreticiliğe Karşı Toplu Pazarlık...", *Cumhuriyet-Tarım ve Hayvancılık Eki*, 12 Eylül 2006.

sözleşmeli olmayan çiftçileri örgütlemekten stratejik bakımdan daha isabetli bir adımdır çünkü bunu yapmak geleceğin mücadelelerine hazırlanmak demektir. Ayrıca, hızla dönüşen tarım alanındaki gelişmeleri sürekli izlemek ve öncelikleri değiştirebilme esnekliğine sahip olmak gerekir. Örneğin Abdullah Aysu'nun öngörüsü doğru çıkar da devlet HES'lerin çevresindeki tarım arazilerini tarım şirketlerine peşkeş çekmeye başlarsa ve bu militan bir toprak mücadelesini gündeme getirirse devrimci Marksistlerin bu mücadeleye derhal müdahale etmeleri gerekebilir. Benzer biçimde, devlet Tohum Kanunu'nu harfiyen uygulamak üzere kolluk kuvvetlerini kullanmayı da içeren bir baskı politikası benimserse, küçük çiftçilere destek bir anda öncelik kazanabilir.

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı sonrasında makineleşmenin ve modern girdi kullanımının yaygınlaşması sayesinde az gelişmiş ülkelerin önemli bölümünde tarım hızla modernleşti. Bu ülkelerde nüfusun ezici bölümünü oluşturan az topraklı köylü yığınlarının bir kısmı modernleşme sürecinde fazla işgücü haline gelerek tarımdan kopmaya, proleterleşmeye başladı. Bununla birlikte, uluslararası sermayenin ve bu ülkelerin yerel burjuvazilerinin bu dönemde küçük ölçekli tarımın modernleştirilmesini temel birikim stratejisi olarak benimsemiş olması küçük köylülüğün mülksüzleşme ve proleterleşme temposunu bir ölçüde frenlemiş, sürece tedrici bir nitelik kazandırmıştır. 1970'lerin ilk yarısında başlayan dünya ekonomik krizin ardından neoliberalizmin sermayenin temel yönelişi haline gelmesiyle birlikte tarım politikaları da değişti. İşçi sınıfının kazanılmış haklarının yanı sıra, küçük köylülerin kazanımlarının tırpanlanması da gündeme geldi.

Sermaye tarımı daha verimli hale getirmek ve kârlarını artırmak için birbiriyle bağlantılı iki politika uyguladı. İlk olarak, taban fiyatı ve sübvansiyon gibi destekler azaltılarak daha fazla köylünün tarımı terk etmesi sağlandı. Bilindiği gibi, neoliberalizm öncesi dönemde kıtlık tehlikesinin ortadan kaldırılması ve kentli işçi sınıfının yeniden üretim masraflarının düşürülmesi amacıyla azgelişmiş ülkelerin tamamında başta tahıl üreticileri olmak üzere küçük çiftçiler devlet tarafından desteklenmişti. Bu desteklerin önemli bölümü emperyalist ülkelerden alınan yardım ve borçlarla finanse edilmişti. 1980 sonrasında uluslararası işbölümünün değişimine paralel olarak, azgelişmiş ülkelerde tahıl vb. ürünlere verilen destekler azaltıldı. Bu durum küçük üreticilerin önemli bölümünün tamamen veya kısmen proleterleşmesine yol açtı. Ancak, tarım üzerindeki nüfus baskısının azaltılması

kârların artırılması için yeterli değildi. Tarımın standart üretime daha yakın hale gelmesine olanak veren teknolojik dönüşümlerden yararlanabilmek için tarım sermayesinin üretimi eskisinden daha sıkı biçimde kontrol etmesi şarttı. Tarım sermayesi, büyük miktarda ve standart hammadde ihtiyacını karşılayabilmek için sözleşmeli çiftçilik yöntemini eskisinden fazla kullanmaya başladı. Hazırlanan sözleşmeler, çiftçilerin aynı tip girdileri kullanmasını şart koşarak hammaddelerin standartlaşmasını sağlarken, çiftçileri sözleşmede taahhüt ettikleri miktarda ürünü arz etmeye mecbur bırakarak sermayenin artan hammadde ihtiyacını karşıladı. Kullanılan girdilerin standardizasyonu girdi sanayisini tarımdaki sermaye birikimi sürecinin önemli bir aktörü haline getirdi. Pek çok ülkede çıkarılan patent yasaları, çiftçileri büyük şirketlerin ürettiği girdileri kullanmaya zorlayarak süreci hızlandırdı. Böylelikle gıda ve girdi üreten firmaların tarım sektöründeki gücü iyice arttı. Dünya tarımı hızla tekelleşti.

Türkiye tarımı, 1980 sonrasında bu sürecin bir parçası olarak dönüştü. Fiyat ve sübvansiyonların azaltılması ve belirli ürünlerin üretimine kota konması küçük köylülüğün proleterleşme ivmesini artırdı, kır nüfusunun son otuz yılda yarıdan fazla azalmasına yol açtı. Kırdan yaşamaya devam edenlerin önemli bölümü gelirlerinin büyük bölümünü tarım-dışı sektörlerde işçilik yaparak kazanmaya başladı. Tarım ve hayvancılıkla geçinmeye devam edenler ise hızla sözleşmeli çiftçiliğe yöneldiler. Devletin cömert kredi ve sübvansiyonlar vererek desteklediği sözleşmeli çiftçilik, öteden beri gıda sektöründe faaliyet gösteren firmaların yanı sıra, daha önce tarımla ilgilenmeyen holdingleri de sektöre çekmeye başladı. Sözleşmeli çiftçiliğin yaygınlaşması tek tip girdi kullanımını artırarak girdi üreten firmaları güçlendirdi. Ayrıca, Tohum Kanunu ile küçük çiftçilerin girdi kullanımı üzerindeki kontrolüne son vererek tohum firmalarının tekel konumu pekiştirilmeye çalışıldı.

Neoliberalleşen Türkiye tarımında beş ana sınıfın varlığı belirgindir. Üretim ve dolaşım alanını kontrol eden tekeller sınıfsal hiyerarşinin en tepesinde yer alır. Öteden beri tarımdan para kazanan taşra zenginlerinin yanı sıra, genişleyen kâr olanakları nedeniyle iştahı kabaran ve tarıma yatırım yapmaya başlayan kent zenginlerini de içeren büyük ve orta tarım burjuvazisi, ücretli emek gücü istihdam edip tekellerle tedarik sözleşmeleri yaparak sermaye birikimine yöneldiler. Tamamen veya kısmen proleterleşen küçük köylülerin tarım ve hayvancılıktan geçinen bölümü, sözleşmeli çiftçilik yaparak kendi topraklarında proleterleşirken, devletin 1990'larda uyguladığı zorunlu göç nedeniyle hızla mülksüzleşen Kürt köylülerinin bir bölümü, kır

proletaryasının en güvencesiz koşullarda çalışan, en fazla sömürülen kesimi olan mevsimlik tarım işçilerine dönüştüler.

12 Eylül darbesiyle birlikte ezilen çiftçi hareketleri, 1980'lerin sonlarında yükselen işçi hareketine paralel olarak yeniden canlandı. 1980-86 aralığında küçük çiftçilere karşı uygulanan gaddar neoliberal politikaların sona ermesinde ve 1990'larda küçük çiftçilerin ekonomik durumunun bir ölçüde düzelmesinde başka faktörlerin yanı sıra bu eylemler de ciddi bir rol oynadı. 1990'ların başında tarım proletaryasının azınlığını oluşturan, devlet çiftliklerinde çalışan, sendikalı tarım işçileri bir dizi başarılı grev örgütleyerek kazanımlar elde ettiler. Ancak, tarım proletaryasının çoğunluğunu oluşturan mevsimlik tarım işçilerinin örgütsüzlüğü devam ettiği için tarım proletaryası sermayeye karşı bir bütün olarak direnemedi. Mevsimlik tarım işçilerinin sendikasız olmalarına rağmen son yıllarda bir dizi başarılı grev yapabilmesi bu alanın işçi sınıfının mücadelesi bakımından barındırdığı ciddi potansiyeli ortaya koyuyor. Son yirmi yılda tarım politikaları haricindeki sorunlar da kırlarda mücadele konusu oldu. Siyanürle altın aranmasına ve HES'lerin yapımına karşı militan direnişler yaşandı.

Kırlarda yaşanan sınıf mücadelelerine ilişkin bu incelememiz, devrimci Marksistlerin somut görevlerini bugünkü örgütlülük düzeylerine uygun ve gerçekçi biçimde belirlemelerine olanak sağlıyor. Türkiye proletaryasının en fazla sömürülen kesimi olan mevsimlik tarım işçilerinin örgütlenmesi işçi sınıfının genel çıkarları bakımından muazzam önem taşıyor ve bu nedenle devrimci Marksistlerin kırlara ilişkin politik önceliğini oluşturuyor. Bunu küçük çiftçilerin proleterleşmesinin özgül bir biçimi olan sözleşmeli çiftçilik başlığı izliyor. Sözleşmeli çiftçilerin şirketlerle toplu sözleşme yapma talebiyle örgütlenmesi çabalarına katılım mutlaka gündeme alınmalıdır. Nihayet, küçük çiftçilerin devlet desteğinin artırılması, istediği tohumu kullanma hakkı ve doğayı şirketlerden korumak için verdikleri mücadelelere destek verilmeli ve bu mücadelelerin seyrine bağlı olarak gerektiğinde bu başlıklara daha aktif biçimde müdahale etme seçeneği mutlaka göz önünde tutulmalıdır.

Bu saptamaların ardından, bu yazının en önemli sonucunun köylülerin kitlesel biçimde proleterleşmesi olduğunu bir kez daha vurgulayalım. İstatistiklerde halen çiftçi olarak görünenlerin bile önemli bölümü proletaryanın saflarına katılmıştır ve (yukarıda, Doğu Karadeniz'deki fındık üreticilerinin politik tutumunu incelerken gördüğümüz gibi) politik tutumlarını çiftçi kimlikleri temelinde değil, proleter kimlikleri temelinde belirlemektedir. Bu

Devrimci Marksizm

nedenle, devrimci Marksistlerin kent proletaryasının örgütlenmesine öncelik veren örgütlenme stratejisi, kırlardan bakıldığında dahi doğru görünmektedir. Elbette önemli olan, proletarya saflarına katılan milyonların burjuvaziye karşı mücadeleye atılmalarını sağlayacak politik araçların yaratılmasıdır.

Arap devriminin sorunları

Sungur Savran

Bu yazı, Mısır'ın 30 yıllık diktatörü Hüsnü Mübarek'in devrilmesinden (11 Şubat 2011) neredeyse günü gününe tam iki yıl sonra yazılıyor. *Devrimci Marksizm*'in sadık okurları, derginin 13-14 numaralı çift sayısında Arap devrimi üzerine devrimden tam altı ay sonra bir yazı yazmış olduğumuzu hatırlarlar.¹ Gerek o yazıdan önce, gerekse ondan sonra Arap devrimi üzerine birçok şey yazdık. Ama sözünü ettiğimiz yazı ötekilere göre bir özellik taşıyordu: Arap devriminin bir ilk bilançosu ve teorik açıdan bir toplu değerlendirmesi idi. Elinizdeki yazı aynı şeyi bu sefer iki yıllık gelişme temelinde gerçekleştirecek.

Ama bu kez kapsam bakımından farklı olacak yazının içeriği. Altıncı ay bilançosu, Arap devriminin bir panoramasını çiziyordu. Devrimin ciddi bir varlık gösterdiği bütün ülkeleri (Tunus, Mısır, Yemen, Bahreyn, Suriye) bir ölçüde ayrıntılı olarak ele alıyor ama bununla da yetinmiyordu; yalnızca konuk olarak uğradığı ülkelerde (örneğin Fas, Ürdün, Umman, Cezayir) olan bitene de kısaca da olsa değiniyordu. Arap dünyasının geri kalan ülkelerini de (Filistin'den Körfez ülkelerine, Irak'tan Sudan'a) Arap devrimi karşısın-

¹ “Arap devriminin vaatleri ve zaafı”, *Devrimci Marksizm*, 13-14, İlkbahar/Yaz 2011.

daki konumları bakımından değerlendiriyordu. Nihayet, Arap devriminin geniş dalgası içinde karşı devrim eğiliminin ifadesi olarak yaşanan Libya olayına da ayrıntılı yer ayırıyordu.

Bu sefer öyle yapmayacağız. Yer yer başka ülkelere değinip geçsek bile, esas olarak Mısır devrimi üzerinde duracağız. Bu yaklaşımı seçmemizin birden fazla nedeni var. Bunlardan ilki, devrimin bazı ülkelerde soluğunu yitirmiş olması. Bunların başında elbette Suriye geliyor. 15 Mart 2011’de mülksüzlerin bir devrimi olarak başlayan Suriye ayaklanması, yaklaşık ilk altı ay boyunca bu karakterini koruduktan sonra emperyalizmin ve Ortadoğu’nun (aralarında Türkiye’nin de bulunduğu) birtakım güçlerinin işin içine girmesi sonucunda adım adım düzen yanlısı bir burjuva hareketinin hegemonyasına girmiş, bu süreç içinde aynı zamanda devrim karakterini yitirerek iki gerici kamp arasında bir iç savaş halini almıştır. Bu gelişmenin bizim yaptığımız analiz bakımından hiç de şaşırtıcı olmadığını ekleyelim. Altıncı ay bilançomuzda, Suriye’yi Mısır ve Tunus ile karşılaştırarak şöyle yazmıştık:

Suriye’de, Tunus’taki gibi, sokağa çıkan daha ziyade işçiler, kent yoksulları ve emekçi köylülerdir. Ama ne Tunus’ta olduğu gibi işçi örgütleri bir ağırlık taşımaktadır, ne de Mısır’da olduğu gibi tipik proleter eylemleri olan grevler vb. mücadeleye damga vurmaktadır. Dolayısıyla, Suriye devriminin burjuva muhalefetinin çarkları içinde öğütülmesi olasılığı öteki iki ülkeden daha fazladır.²

Suriye devriminin yerini emperyalizmin güdümünde bir iç savaşa bırakmasının zamanlamasını olaylar geliştikçe belirlemeye çalıştık. 2012 Ağustos ayında yazdığımız bir yazıda, bir yandan emperyalizmin ve Ortadoğu’daki müttefiklerinin (Türkiye, Suudi Arabistan, Katar) “Suriye devrimini rayından çıkarıyor” olduğunu saptadık; bir yandan da, Suriye devriminin ölüm döşeğinde ardında bir bebek bıraktığını.³ Bu bebek elbette özerkliğini kazanmakta olan Suriye Kürdistanı, yani Batı Kürdistan, yani Kürtçe adıyla Rojava idi.

Devrimin soluğunu yitirdiği veya şimdilik soluklanmakta olduğu başka ülkeler de var. ABD, Mısır’da Mübarek’i harcayarak rejimi kurtarma taktiğinde başarıya ulaşamadı, ama Yemen’de cumhurbaşkanı Ali Abdullah Salih’i kurban vererek ve yardımcısını başa geçirerek en azından şimdilik

² A.g.m., s. 162.

³ Sungur Savran, “Devrim ile karşı devrim arasında Suriye”, *Gerçek* sitesi, 8 Ağustos 2012, <http://gercekgazetesi.net/sungur-savran/devrim-ile-karsi-devrim-arasinda-suriye>.

devrimci dalgayı kontrol altına almış görünüyor. Yemen’de yatıştırma taktiği işe yaradı. Bahreyn’de ise başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez şeyhliklerinin birlikleri devrimi şimdilik bastırmayı becerdiler. Devrimin tam boy harekete geçmediği ama belirli bir potansiyel göstermiş olduğu ülkelerden Fas’ta anayasa reformu yoluyla meşruti bir yönetime geçiş, Ürdün’de ise hükümetin görevden alınması (muhtemelen geçici olarak) işe yaradı.

Bütün bunlardan dolayı, devrimin aktif bir yanardağ gibi bütün haşme-tiyle varlığını sürdürdüğü ülkelerin sayısı azaldı. Mısır’ın dışında sadece Tunus’ta sürmekte olan bir devrimin sözünü edebiliriz. Tunus’ta bile, bu satırlar yazılırken cenazesi kaldırılmakta olan Şükrü Belaid’e yapılan sui-kastta açıkça ifadesini bulan istikrarsızlık ülkeye tam bir aktif yanardağ gö-rünümü vermiyor. Kasım sonunda Silyana kentinde işsiz gençlerin başlattığı ve bütün bir şehir halkının ayaklanmasına dönüşen, çok kısa bir süre için birkaç başka kente sıçrama eğilimi gösteren, ama zaman ve mekân içinde sınırlı kalan yükseliş, Tunus’ta devrimci bir dinamiğin derinden derine sür-mekte olduğunu gösterdi göstermesine. Ama bu dinamiğin eylem halindeki bir devrime dönüşmesi, ancak uygun koşulları bulduğunda gerçekleşecek. Belaid’in ölümünün böyle bir etki yaratması ihtimali dışlanamaz elbette.

Ne var ki, Tunus’ta devrim Mısır’daki kadar faal olsaydı bile, tek başı-na Mısır’ın incelenmesi için önemli başka nedenler üzerinde durmak müm-kündür. Burada da, iki faktör işin içine giriyor. Bunlardan birincisi, Mısır devriminin bütün Arap devrimleri içinde en kapsayıcı, en örgütlü, en derine işleyen, en kitlesel, toplumda en büyük sarsıntıyı yaratmış devrim olmasıdır. Bir başına Tahrir bunu söylemek için yeterdi. Unutmayalım ki, Ocak-Şubat 2011 Tahrir günlerinden ve gecelerinden bu yana, Tahrir meydanı, sadece Arap dünyasında değil, İspanya ve Yunanistan’ın “meydanlar hareketi”nden ta Amerika Birleşik Devletleri’nde Wisconsin’e ve Wall Street İşgali hare-ketine kadar bütün dünyanın ezilenlerinin hayal gücünü tutuşturan bir “halk şöleni” (terim Lenin’indir) oldu. O kadar ki, 2011 yaz aylarında Tel Aviv’in Rotschild bulvarında ekonomik bakımdan geleceksizliği protesto amacıyla kurulan çadır kampı dahi, İsrail-Arap duvarını aşıp Tahrir’e referans yapı-yordu. 21. yüzyılın devriminin şimdilik paradigmatic temsilcisi Tahrir mey-danıdır.

Buna rağmen, Tahrir Mısır devriminin sadece en görünür yanıdır. Bir kere, Kahire’nin artık devrim coğrafyasının parçası haline gelmiş birçok yeri vardır: Kasım 2011’deki devrimci eylemlerin mekânı Mahmud Mustafa sokağı, Hristiyanlara yapılan saldırıya karşı Müslüman-Hristiyan devrim-

cilerin omuz omuza direnişinin mekânı olarak anılan Maspero, birçok işçi mahallesi ve nihayet son bir-iki aydır devrimin yeni merkezi, tekrar tekrar kuşatma altına alınan başkanlık sarayı. Ne var ki, iş burada da bitmiyor. Mısır'ın sayısız kenti, son iki yılda, zaferleri ve şehitleriyle devrimci bir gelenek edinmiştir. Başta İskenderiye ve Süveyş öne çıkmıştı. Sonra işçi kenti Mahalle Kübra, özellikle Kasım 2012 sonunda yöneticilerin şehirden kovulmasına kadar giden aktif mücadelesiyle ileri fırladı. Şimdi ise başkan Muhammed Mursi'nin OHAL'ini ve gece sokağa çıkma yasağını ayaklar altına alan kanal boyu kentleri destan yazıyor: Port Said, İsmailiye ve tabii yine Süveyş. Bütün bunlara, aşağıda göreceğimiz gibi, işçilerin irili ufaklı eylemlerine sahne olan sayısız işyerini de eklemek gerekir.

Mısır'ı Tunus'tan da ayırarak ele almayı geçerli bir yöntem kılan ikinci faktör ise ülkenin Arap dünyasındaki belirleyici özelliği. Bir kere salt coğrafi ve dolayısıyla jeostratejik konumuyla (Maşrek ile Mağrip'in ya da Ortadoğu ile Kuzey Afrika'nın buluşma noktası), nüfusunun büyüklüğü ile (yaklaşık 300 milyonluk Arap dünyasında 83 milyon nüfusuyla rakip tanımaz derecede büyük bir ülke), İsrail meselesindeki belirleyici siyasi ve askeri özelliğiyle (Camp David anlaşmasına dayanan İsrail-Mısır barışı İsrail'in güvenliğinin vazgeçilmez temelidir), ABD için önemiyle (Mısır yaklaşık son 20 yıldır İsrail'den sonra en büyük ABD askeri yardımını alan ikinci ülkedir), ordusunun gücüyle, dünya sistemiyle birleşmekte hızlı adımlar atan sanayi kapitalizmi ile Mısır "hard power" bakımından başka hiçbir Arap ülkesiyle karşılaştırılmaz. Ama bunların yanı sıra "soft power" denebilecek siyasi, ideolojik ve düşünsel faktörler de Mısır'ı Arap dünyasının merkezine yerleştirir. Tarihin en eski yerleşik uygarlıklarından birinin mirası üzerinde yükselen bu ülke, on dokuzuncu yüzyılın başından itibaren sadece Arap dünyasında değil bütün Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da ekonomik ve politik rüzgârları yaratan, öteki ülkeleri etki altına alan merkez olmuştur. 19. yüzyıl başında Mehmed Ali döneminden başlayan bu eğilim, özellikle Cemal Abdül Nasır (1952-1970) döneminde iyice belirginleşmiştir. Son yarım yüzyılın Arap tarihinin şifreleri Kahire'de yazılmıştır. Bundan dolayı, Mısır Arap dünyasında büyük ölçüde ana entelektüel merkezdir de. Üniversiteleriyle, basınıyla (El Ahram ve başyazarı Hasaneyn Heykel), müziğiyle (Ümmü Gülsüm), edebiyatıyla (Necip Mahfuz), sinemasıyla (Yusuf Şahin), Mısır Arap kültür hayatında da büyük ağırlık taşır. Nihayet, Nasırcılığı laik bir milliyetçiliğin taşıyıcısı olmasına rağmen, İslam dünyası ve İslamcılık açısından da Mısır önemli bir merkezdir. Bütün İslam dünyasının bir merkez olarak gördüğü El Ezher Üniversitesi Kahire'dedir. Daha da önemlisi, Arap dünyasında dal

budak sarmış olan İhvan (İhvan-ı Müslimin) hareketi, Mısır'da (1928) kurulmuştur ve Mısır'daki örgüt bütün İhvan (bu hareketi bundan sonra İhvan olarak anacağız) hareketleri arasında hâlâ en güçlü olanıdır.

Kısacası, Arap devriminin başından beri ifade ettiğimiz gibi, Mısır'da olan bitenler bütün Arap dünyası açısından belirleyici bir nitelik taşıyor. Bununla elbette Mısır'da devrimin ulaştığı sonuç otomatikman ve bire bir öteki ülkelerde de tekrarlanacaktır demiş olmuyoruz. Söylediğimizin anlamı şudur: Mısır devrimin sonucu, öteki Arap ülkelerini dalga dalga etkileyecektir; bazı yerlerde Mısır neredeyse taklit edilirken, başka yerlerde ise tam tersine salt Mısır'daki gelişmenin karşısında durabilmek için o ülkelerin hâkim güçleri başka bir durumda hiç almayacakları tedbirleri alabilecek, hiç girmeyecekleri yönelişlere girebileceklerdir.

Şayet bu doğruysa, yani Mısır'daki gelişmeler bir bakıma Arap dünyasının geleceğini belirleyici etkilere sahip olacak ise, Mısır'ı kendi başına incelemenin özel bir yararı olacağı açıktır. Sadece bu kadar da değil. Mısır devrimi, bütün öteki devrimlerin temelinde yatan temel sınıf dinamiklerini ve siyasi potansiyelleri en arı, en ileri biçimde ifade eden devrimdir. Bu dinamik ve potansiyeller değişen ölçülerde öteki toplumlarda da vardır. Ama oralarda daha başka toplumsal ve siyasi dinamiklerle daha fazla “lekelenmektedir” ya da “sulandırılmaktadır” bu dinamikler. Mesela aşiretlerin toplumsal hayatta tuttuğu yer Yemen devriminde Mısır ile karşılaştırılamayacak derecede ağırlıklıdır. Mesela Ortadoğu'ya damgasını vuran Şii-Sünni çatlağı Bahreyn'deki devrimin kaderi bakımından çok büyük etki taşımıştır. Bu iki faktör Mısır'da hemen hemen rol oynamamıştır. (Mısır'da politikada ağırlığı olan bir Şii azınlık yoktur. Aşiretler ise Sina yarımadasında ve ülkenin geri kalmış bölgesi olan Yukarı Mısır'da önem taşımakta, ulusal politika üzerinde esas belirleyici faktör olarak etki yapmamaktadır.) Bu, Yemen veya Bahreyn'de sınıf mücadelesi yok demek değildir. Oralarda da devrimin esas dinamiği işçilerin, mülksüzlerin, yoksulların isyanından kaynaklanmıştır. Ama orada aşiret veya mezhep sınıf faktörünün etkisini lekelemiş veya sulandırmıştır. Bu durumda, Mısır devriminin incelenmesi, Arap devriminin ardındaki esas dinamiğin, yani sınıf mücadelesinin arılığı içinde incelenmesi demektir.⁴

4 Benzeri bir durum Tunus için de geçerlidir. Zaten yukarıda sözünü ettiğimiz yazıda da (“Arap devriminin vaadleri ve zaafı”) benzer bir akıl yürütme ile önce Mısır ve Tunus deneyimlerinde Arap devrimini yalınlığı içinde inceliyor, öteki ülkelerin daha karmaşık dinamiklerini bundan sonra ele alıyoruz.

Demek ki, bu yazıda bir bütünü (Arap devrimi) belki her parçasıyla değil ama en belirleyici ve en arı oluşuma tanık olan parçasıyla inceliyor olacağız. Kapsayıcılıktan yitireceğimiz şeyleri derinlikten kazanabileceğiz. İşte, tartışmanın merkezine Mısır'ı yerleştirdiğimiz halde bu yazıya “Arap Devriminin Sorunları” başlığını koyuyorsak bundan dolayıdır.

Devrimin neresindeyiz? Kısa bir bilanço

Mısır devriminin bu iki yılı boyunca, olan bitenlere bakanların çok önemli bir bölümü, hep ünlü hikâyedeki gibi fili neresinden tutuyorsa öyle tarif etti. Devrimin Marksist bir bilimsel kavrayışından uzak, izlenimci, süreç yerine fotoğraf karelerine bakarak karar veren, yani dinamik değil statik değerlendirmeler, sürekli olarak mahcup oldu. Burada, Türkiye solunun bazı çizgilerinin (örneğin TKP'nin) konumu ile ABD'nin popüler sağı haftalık *Time* dergisinin, karşıt gerekçelerle ama benzer biçimde mahcup olmaları son derece de ilginç bir örnek teşkil ediyor. TKP ve benzerlerine yazının sonunda geleceğiz. Olguları saptayalım, hesabımızı olgular temelinde görürüz. Ama *Time*'ın durumu gerçekten de diyalektikten habersiz olmanın, istihbaratınız ne kadar güçlü olursa olsun insanı en kötü yanılgılarla baş başa bırakabileceğinin tarihte az görülür örneğidir.

Time dergisi 9 Temmuz 2012 sayısının kapağına iddialı bir başlık atmış: “The revolution that wasn't”. Yani, kabaca “Devrim olmayan devrim”. Neden böyle yazdığını da hemen başlığın altında açıklıyor dergi: “Neden generaller Mısır'ın gerçek yöneticileri olmaya devam ediyor”. Özet: *Time*'a göre 11 Şubat 2011'de Mübarek devrilmiş olabilir, ama devrim mevrim olmamıştır, çünkü Mısır'ı Mareşal Tantavi'nin yönetimindeki Yüksek Askeri Konsey yönetmektedir. 9 Temmuz'daki bu yargı, sadece bir ay sonra, 12 Ağustos'ta, Haziran ayında seçilip görevini 30 Haziran'da devralmış olan yeni başkan Muhammed Mursi'nin Tantavi'yi ve genelkurmay başkanı Sami Anan'ı emekliye ayırmasıyla tuzla buz olmuştur! *Time* neden bu kadar mahcup duruma düşmüştür? Çünkü burjuva düşüncesi ile yoğrulmuş bu sağıcı dergi devrim nedir bilmez. Yüz binlerin, milyonların ta 2011 Nisanından o yana (yani neredeyse bir buçuk yıl boyunca) “Yaskut yaskut, hükm il askeri!” (yani “Yıkılsın, yıkılsın, askeri yönetim!”) şiarıyla meydanları defalarca doldurmuş olmasının yaratacağı dinamik onun için bir şey ifade etmez. Oysa yeni başkan Mursi, ilk turda sadece % 24 oy almış bir başkan olduğu halde bunu yapabilmiştir, çünkü bir devrimin yarattığı sarsıntıyla başa geçmiştir. Hem devrimci kitlelerin gözüne girmek için, hem de kendi iktidarını sağlamlaştırmak için, altını milyonların oyduğu Tantavi'yi bir günde alaşağı

etmiş ve ciddi hiçbir tepki de görmemiştir. Türkiye’de on yıla yayılan bir mücadeleye benzer bir süreç, kendi başına oyların sadece dörtte birini alabilmiş bir başkan tarafından bir ay içinde tamamlanabilmiştir. *Time* da öyle ortada kalakalmıştır!

Biz şimdi bu tür yüzeysel değerlendirmeleri bir yana bırakarak, Mısır’da yaşanan süreci bir devrimin değerlendirilmesinde kullanılması gereken Marksist kıstaslarla ele almayı deneyelim. Aslında bir bakıma bunu yazının tamamında yapacağız. Örneğin, devrimin en önemli boyutu bile denebilecek sınıf dinamiklerini bir sonraki bölümde inceleyeceğiz. Şimdi ele alacağımız kıstaslar şunlar olacak: Birincisi, devrim siyasi iktidarın el değiştirmesi anlamında hangi noktaya ulaşmıştır? İkincisi, siyasi iktidardan ayrı olarak devrim var olan devlet aygıtını ne ölçüde değiştirebilmiştir? Üçüncüsü, devrim başlangıçta kendisinin hedefleri olarak ilan ettiği amaçlara ne ölçüde ulaşabilmiştir? Görüleceği gibi, burada çıkarmaya çalıştığımız “bilanço”, tam da diyalektikten nasibini almamışların çekmeye çalıştığı türden bir fotoğraftır: içinde bulunduğumuz anın fotoğrafı. Bizim onlardan farkımız varılmış olan somut durumu görmezlikten gelmek değildir çünkü. (Somut gerçekliğe çok aldırmadan retorikle işi idare etmeye çalışan bir Marksizm bizden uzak olsun!) Bizim onlardan farkımız, statik fotoğrafı mutlaklaştırmamak, görünen tablonun ardındaki dinamiklere bakmak, bu dinamiklerin var olan fotoğrafı ne yönde değiştirebileceğini anlamaya çalışmaktır. Bunu ise daha sonraki bölümlerde yapacağız. Şimdi önce içinde bulunduğumuz anın fotoğrafını, rastgele ve izlenimci bir tarzda değil, Marksist teorinin bir devrime bakarken en öne çıkaracağı kıstaslar temelinde çekmeye çalışalım.

Siyasi iktidarın el değiştirmesi açısından bakıldığında, Mısır devrimi gecikerek de olsa siyasi iktidarın hâkim sınıfların farklı fraksiyonları arasında el değiştirmesine ve rejimin başkalaşmasına tanık olmuştur. Bilindiği gibi, Mısır’ın hâkim güçlerinin ve Mübarek rejiminin baş destekçisi ABD emperyalizminin 25 Ocak devrimi karşısındaki stratejisi, inisiyatifi kitlelere teslim etmeyen kontrollü bir değişimle işin özünü korumak ama biçimde taviz vermek olarak özetlenebilecek bir “düzenli geçiş” stratejisi idi. Başlangıçta bu strateji bir ölçüde tuttu. En baştan itibaren işaret ettiğimiz gibi, 25 Ocak devriminin ilk büyük zaferi (11 Şubat’ta Mübarek’in devrilmesi), tarihin sonsuz orijinalitesi içinde bile bir ironi şahıkası oluşturacak şekilde, aynı zamanda bir askeri darbe olarak nitelenebilecek bir olaydı.

Mübarek’in yıllarca savunma bakanlığını yapmış, rejimin yıllanmış adamı Mareşal Hüseyin Tantavi başkanlığında bir Yüksek Askeri Konsey (YAK)

Mübarek'in devrilmesiyle ortada kalan iktidarı eline alıyor, ama kitleleri yaştırmak için de bir burjuva demokrasisi rejiminin kurulacağı konusunda vaatler yapıyordu. 11 Şubat'ı izleyecek tam bir buçuk yıllık süre (11 Şubat 2011-12 Ağustos 2012 tam bir buçuk yıl eder), Mısır toplumuna yön veren çelişki, bu askeri cunta ile devrim arasındaki uyumsuzluk oldu. Devrimin ilk işi siyasi iktidarı devirmektir. Devrim henüz bu işi bile tamamlayamamış olmanın öfkesi ile askeri yönetime hücum etti. Dalga dalga büyük kitle eylemleri, özellikle Tahrir'de yer yer yüz binleri bulan gösteriler, 8 Nisan, 27 Mayıs, 28 Haziran, 23 Temmuz, Mübarek davasının başladığı Ağustos başı tekrar tekrar yaşandı. Kasım 2011'de devrimin yeniden bütünüyle ayağa kalktığını daha sonra konuşacağız. Askeri yönetim ise, devrimin taarruzunu savabilmek için kimi zaman İhvan'la işbirliği yaptı: 19 Mart 2011'de düzenlenen ve YAK'ın yeni anayasa onaylanana kadar başta kalmasını öngören ilk anayasa referandumunda, bir an önce hükümeti ele geçirmek isteyen İhvan askerin oyununu oynamış oldular. YAK kimi zaman düpedüz şiddete başvurdu (2011 yılında Ekim ayında 25 ölü, Kasım ayında 40 ölü, Aralık ayında 17 ölü vb.). Kimi zaman da değişik toplumsal kesimleri karşı karşıya getirecek provokasyonlara girişti. Örneğin, Hristiyan Mısırlılar olan Kıptilere yönelik saldırı, kilise yakma, katliam uygulamaları, her ne kadar Selefî unsurlar işin içine karışmış olsa da, aynen bizdeki Sivas Madımak katliamı gibi, devlet prodüksiyonu izlenimini bırakmaktadır. Örneğin, Şubat 2012'de Kahire'nin el Ahli takımının Port Said kentinde el Masri takımı ile oynadığı maçtan sonra, el Ahli'nin devrimde büyük rol oynamış taraftar grubu "ultra"ların saldırıya uğraması ve 70'inin hayatını yitirmesi olayı, polisin mutlaka içinde yer aldığı bir komplo olmalıdır. (Bu olayın uzantıları, bilindiği gibi, devrimin ikinci yılında da Port Said'de büyük olayların yaşanmasına yol açacaktır.)

Bütün bu mücadele sırasında devrimci kitlelerin ana talebi, yukarıda da belirtildiği gibi, "Yaskut yaskut, hükm il askeri!" idi. İşte Mursi başkan seçildikten sonra Tantavi ve genelkurmay başkanının görevden alınması ve bu göreve eski rejime çok daha mesafeli olan bir generalin, el Sisi'nin atanması, bir buçuk yıl boyunca Mısır semalarını çınlatan milyonların bu sloganının gereğinin yerine getirilmesinden başka bir şey değildi.

Bugün geldiğimiz noktada, Nasır'ın ölümünden (1970) sonra Enver Sedat tarafından kurulan ve onun İslamcılarının bir suikastı sonucunda ölümünden (1981) sonra 30 yıl boyunca Hüsnü Mübarek tarafından demir yumrukla yönetilen rejimin yıkılmış olduğu açıkça ortadadır. Ordunun ve eski devlet

aygıtının gücünün bütünüyle ortadan kaldırılıp kaldırılmadığı sorusu başka bir sorudur. Ama iktidarın kendisi el değiştirmiştir. Nasır'ın döneminde de, Sedat-Mübarek dönemlerinde de Mısır rejimi ile zaman zaman kanlı bıçaklı dahi olmuş olan İhvan, şimdi iktidardadır. Ülkede büyük ölçüde çok partili bir rejim vardır. Eski rejimin kalıntıları var olmaya devam etmektedir. Ama bunlar hem kalıntıdır, hem de yeni bağlamda siyasi hayatta oynayacakları rol eskisine göre çok farklı olma istidadını taşımaktadır.

Bu bizi ikinci sorumuza getiriyor: Bu süreçte eski devlet aygıtı ne ölçüde değişmiş, ne ölçüde aynı kalmıştır? Bu sorunun cevabı, Mısır devriminin en ciddi sınırlarından birine işaret eder. Devrim var olan devlet aygıtına hemen hemen hiç dokunmamıştır. Devletin baskı aygıtları elbette bu sorunun cevabı açısından en dikkatle bakılması gereken yerdir. Ne ordu, ne polis ("Merkezi Güvenlik Kuvvetleri"), ne istihbarat, ne de cezaevi sistemi bildiğimiz kadarıyla herhangi bir değişiklikten geçmiştir. Bırakalım güvenlik kuvvetlerinde devrimci bir yapı değişimini, hiç olmazsa bireysel düzeyde suçlu unsurlar bile ceza görmemişlerdir. Mübarek'in düşmesinden önce polisin, düşmesinden sonra YAK döneminde ise ordunun devrimcilere karşı işlediği suçlar, özellikle de cinayetler cezasız kalmış, (belki kıyıda köşede kalmış birkaç istisna dışında) kimse bunlardan dolayı görevinden alınmamıştır. O kadar ki, devrimin ilk safhasında, 2 Şubat 2011'de yaşanan ve tarihe "Deve Savaşı" adıyla geçen olayın sanıklarının tamamı Ekim 2012'de beraat ettirilmiştir. Devrim şehitlerinin katillerinin cezalandırılması devrim hareketinin en önde gelen taleplerinden biri olsa da, devlet kendi güvenlik güçlerini korumayı başarmıştır. Mübarek'in Ağustos 2011'de kafes içinde yargılanmaya başlaması, karşılaştığı suçlamalar ile istenen cezanın gülünçlüğü bir yana bırakılacak olursa, eski rejimin sorumlularının yargılanması bakımından tek ciddi gelişme olmuştur. Güvenlik kuvvetlerinin bu dokunulmazlık halinin dışı dokunur tek istisnası, Mübarek'in devrilmesinden sadece bir ay sonra, devrimcilerin kendilerinin harekete geçmesiyle Kahire yakınındaki Nasır Şehri'nde Devlet Güvenlik Soruşturması adını taşıyan istihbarat örgütünün merkezinin halk tarafından basılması ve birçok evrakın kamunun incelemesine açılması olmuştur. Ama görüldüğü gibi burada da gayriresmi bir atak, bir halk cezalandırması söz konusudur.

Bu durum devrimin fena halde aleyhine bir faktördür. El değmemiş şekilde ayakta kalmış olan bu kuvvetlerin ille de eski rejimi geri getireceği anlamında değil. Yukarıda sözünü ettiğimiz baskılar ve halka karşı "böl yönet" taktikleri (Müslümanlar ve Kıptiler, el Ahli taraftarları ile el Masri taraftar-

ları vb.) eski rejimin güvenlik kuvvetlerinin bütünüyle ayakta kalmasından epeyce güç alıyordur elbette. Bu açıdan bakıldığında bunlar karşı devrimin birer kozudur. Ama kısa vadede, ortalık vahim biçimde karışmadıkça ya da bir savaş bütün psikolojik atmosferi değiştirmedikçe, eski rejimin geri gelmesi esas büyük tehlike değildir. Daha büyük tehlike, hâkim sınıf saflarından gelen bir başka gücün, İhvan'ın, el değmemiş biçimde duran eski güvenlik aygıtına sahip çıkıp, onu (bir miktar kadro değişikliği gerçekleştirdikten sonra) muhaliflerine karşı aynen Mübarek'in kullandığı tarzda kullanma olasılığıdır. Nitekim, son büyük gösterilerde Mursi'nin emrindeki güvenlik güçleri de göstericileri avlamaya ve onlara zulmetmeye yatkınlığını kanıtlıyor. Daha da büyük risk şudur: Devrimci kampın cüreti ve taleplerinin radikallik dozu yükseldiği ölçüde, Mursi de eski rejimin ve ordunun kanatları altına sığınmaya mecbur kalacak ve sonunda eski rejimle İhvan arasında sadece “askeri” değil “siyasi” olarak da nitelenmesi gereken bir ittifak oluşacaktır.

Şu andaki fotoğrafı doğru çekmek için sorulması gereken son soru, devrimin, uğruna yola çıkmış olduğu hedeflerin ne ölçüde gerçekleşmiş olduğudur. Bu alanda da başarı sınırlıdır. Devrime yön veren ilk slogan doğrudan doğruya Tunus devriminden devralınmıştı: “Ekmek, özgürlük, insanlık onuru!” Ne var ki, Mısır'da bu sonuncusu kısa sürede yerini “sosyal adalet”e bıraktı. Şimdi devrimin bu sloganların simgeleştirdiği hedefleri ne ölçüde gerçekleştirdiği açısından kısaca bakalım.

Özgürlükler açısından elbette fiiliyatta 25 Ocak 2011 devrim öncesi Mısır'ı ile devrim Mısır'ını keskin biçimde ayıran bir dönüm noktası olmuştur. Herkes her istediğini eleştirmekte, basın özgürce yayın yapmakta, kitleler kimi zaman yüzlerle, kimi zaman yüz binlerle, izin almadan gösterilere kalkışabilmekte, işçi sınıfı ve diğer toplum kesimleri eskisiyle karşılaştırma kabul etmez bir özgürlükle örgütlenebilmektedir. Ama burada iki sınıra dikkat etmek gerekir. Birincisi, bu sadece fiili olarak böyledir. Yoksa bu alanların hiçbirinde (ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü) ne yasalar değişmiştir, ne de özgürlükleri koruyacak yeni mekanizmalar geliştirilmiştir. Bunun anlamı açıktır: Kitlelerin devrimci şevk ve cüreti geri çekildiğinde eski yasalar hortlatılıp kriminalizasyon yeniden canlandırılabilir. İkincisi, kitleler fiiliyatta harekete geçtiğinde de birçok kez el değmemiş devlet aygıtının güvenlik kuvvetlerince şiddete maruz bırakılmakta, hatta yer yer katledilmektedir. Demek ki, özgürlük alanında, üzerine ölü toprağı serpilmiş eski rejimle karşılaştırma yapılamaz, ama yeni kazanılmış özgür-

lüklerin güvencesi yoktur.⁵

İnsanlık onuru meselesi, aslında özgürlüklerden bağımsız ele alınamaz. Bağımsız ele alınabileceği alan olan, devlet ile yurttaşın günlük hayatta (trafikte, hastanede, devlet dairesinde) karşı karşıya geldiği durumlarda değişen hiçbir şey olmadığı tanıklıklarla açıkça ortaya çıkmaktadır. Polisin sokaktaki insana muamelesi anlaşıldığı kadarıyla eskisi kadar kötüdür. Başka bir ölçü, vatani görevini yapmakta olan üniforma giymiş işçi ve yoksul köylülerin devlet tarafından aşağılanmasının yaygınlığıdır. Türkiye’den de gayet iyi bildiğimiz bir durumdan söz ediyoruz. Son aylarda Giza’da yaşanan ve birçok erin hayatına mal olan tren kazasından sonra gerek erlerin, gerekse trende bulunan başka tanıkların ifadeleri, çoğunluğu yoksul köylülerden oluşan bu gençlere, başlarına verilmiş olan polis amirlerinin tren yolculuğu boyunca davara davranır gibi davrandığı, hatta “hata” yaptıklarında sık sık dayak atıldığı ortaya çıkmıştır. Böyle tanıklıklar sık olmadığı için bu olay temsili bakımdan büyük önem taşıyor.⁶

Devrimin “ekmek” ve “sosyal adalet” ile simgelenen sosyo-ekonomik taleplerinde bazı gelişmeler olmakla birlikte tablo yine çok zayıftır. En önemli gelişme, işçi sınıfının örgütlenmesi alanındaki muazzam atılımda görülmüştür. Devrimden önce Mısır’da sadece devlete bağlı olarak çalışan bir konfederasyon (Mısır Sendikalar Federasyonu) mevcutken, Tahrir meydanında başlayan bir süreç içinde devrim sırasında çok sayıda bağımsız sendika ve iki tane bağımsız konfederasyon kurulmuş, bunlar bu iki yıl boyunca son derecede aktif olmuştur. Bu konuya devrimin sınıfsal dinamiklerini ele aldığımızda döneceğiz. Burada önemli olan yine işin sınırlarıdır. Başka bir şekilde söylenirse, kitlelerin atılımının devlet katında ne ölçüde güvenceye kavuşmuş olduğudur. Eski rejimin sendikalar yasası, büyük gayretlere rağmen değiştirilememiştir. Eski rejimin sarı konfederasyonu önce ciddi bir prestij kaybı ile karşı karşıya kalmış olsa da, gerek geçici hükümetler, gerekse Mursi hükümeti, bazı yöneticilerini kurban vererek bu kuruluşu koruma çabasına girişmiştir. En son varılan noktada İhvan, aynen güvenlik kuvvetlerini adım adım kendi iktidarının dayanağı haline getirmeye çalıştığında yaptığı gibi, devlet konfederasyonunun yöneticilerini de kendisi atamaya yolu açan bir adım atmış bulunuyor. Böylece, İhvan belki de resmi konfederasyonu ken-

5 Özgürlüklerin devrim içindeki gelişmesinin genel bir değerlendirmesi için bkz. Yasmine Fathy “Egypt’s revolution: Calls for freedom have yet to be realised”, *Al Ahram*, 24 Ocak 2013.

6 Sherif Tarek, “Egypt’s revolution: Quest for human dignity remains ongoing”, *Al Ahram*, 24 Ocak 2013.

disine yandaş bir pozisyona çekecek ve Hak-İş ve Memur-Sen'in AKP'nin işçi bürosu gibi çalışmasına benzer biçimde işçi sınıfı içinde kendisine bir zemin yaratacaktır.

İşçi sınıfının örgütlenmesinin diğer veçhelerine daha sonra gireceğiz. Buna karşılık ekonomik durum açısından iki kazanımdan söz edilebilir. Birincisi, Mübarek döneminin bir aşamasından itibaren yabancı sermayeyi ülkeye cezbetme temelinde kapitalist dünya ekonomisinin sınai yapısında taşeron ülke rolüne soyunmuş olan Mısır, genel neoliberal strateji uyarınca bir dizi kamu işletmesini özelleştirmişti. Bu işletmelerin bir bölümü, işçilerin kararlı mücadelesi sonrasında mahkeme kararıyla kamu mülkiyetine iade edilmiştir. Burada, sınıflar arası güç dengelerinin ve siyasi atmosferin değişmesi ile birlikte sınıfın önemli kazanımlar elde edebileceğini açıkça görüyoruz. İkincisi, asgari ücret birdenbire altı katına yükseltilmiştir (ayda 107 Mısır lirasından 700 Mısır lirasına). Bunun devrimin işçi sınıfına getirdiği görülmemiş bir kazanım olduğu açıktır. Buna karşılık şu eklenmelidir: 700 Mısır Lirası son derecede düşük bir asgari ücrettir. Piyasa kuru üzerinden 100 ABD dolarının biraz üzerindedir. Satınalma paritesi bakımından bile bir sefalet ücretine karşılık verdiği söylenebilir. (Örneğin etin kilosunun 50 Mısır lirası olduğunu belirtelim.)⁷

İşsizlik ve başka göstergelerde de iyileşme yoktur. Mısır halkı sadece asgari ücreti arttırmak için devrim yapmamıştır! Devrimin bugün geldiği noktada başlangıçtaki sosyo-ekonomik hedeflerini de gerçekleştirmekten ıskı yılları kadar uzak olduğu açıktır.

Durumu şöyle özetleyebiliriz. Mısır devrimi, sadece siyasi yapıları değiştiren bir politik devrim olarak kalmıştır. O alandaki sınırları bile devrimin geleceğini tehlikeye sokmaktadır. Buna karşılık, devrim sosyo-ekonomik alandaki hedeflerine ulaşmak bir yana, bu alanda pek az adım atabilmiştir.

Sürekli devrim dinamikleri:

Mısır devriminin sınıfsal temelleri

Mısır devrimine (ve Tunus devrimine) ilişkin hiçbir ciddiyet içermeyen bir tavır da bu devrim(ler)de sınıfsal bir dinamiğin var olmadığını iddia etmektir. Marksizmden yüz çevirmiş insanlardan bunu beklemek olağandır.

⁷ Devrimin sosyo-ekonomik alanda elde etmiş olduğu mevziler ve bu mevzilerin sınırları konusunda şu kaynaklara bakılabilir: Kerim Hafez, "Egypt's revolution: Egyptians stil cry out for bread", *Al Ahram*, 24 Ocak 2013; Ahmed Feteha, "Egypt's revolution: Social justice has yet to be achieved", *Al Ahram*, 24 Ocak 2013.

Ama Marksistlerin de somut durumu hiç incelemeksizin aynı şeyi söylemeleri çok şaşırtıcıdır. Gerçek tem tersidir. Sınıf dinamiği, hem Mısır devriminde, hem de Tunus devriminde merkezi bir rol oynamıştır.

Her şeyden önce, her iki devrimde de ekonomik sorunların çok temel bir etken olarak ortaya çıkmış olduğunu vurgulamak gerekiyor. Her iki ülkede de dünya gıda fiyatlarına paralel olarak 2010 yılında gıda fiyatlarının çok sert biçimde artış göstermiş olması, ciddi bir huzursuzluk yaratmıştır. Mısır zaten 1977’de hiçbir zaman unutulmamış olan bir “ekmek isyanı” yaşamıştı. 2008’de bir yeni “ekmek isyanı” daha patlak vermişti. 2010-2011 kavşağında ise birçok gıda maddesinin (un, şeker, yemeklik yağ gibi en temel maddeler) fiyatında çok hızlı artışlar görülmüştür. İşçi-emekçi ailelerinin mutfak bütçesini çok sarsan bu fiyat artışları her iki ülkede de o dönemde en çok tartışılan konulardan biri oldu.

Gıda fiyatları dışında, 2008’de başlayan dünya çapındaki ekonomik kriz, her iki ülkede de ciddi sonuçlar doğurmuştur. Tunus ekonomisinin motoru olan turizmde, krizin çok sert sarstığı Avrupa ülkelerinden, en başta Fransa ve İtalya’dan gelen turistler belirleyici bir önem taşır. Mısır ekonomisinde de, özellikle kadim Mısır’ın tarihi mirası dolayısıyla turizm çok merkezi bir yer tutar. Her iki ülkede de dünya çapında depresyonun başlaması turizm sektörlerine büyük darbe vurarak kitlelerin ekonomik durumunu olumsuz etkilemiştir. Mısır ayrıca yeni gelişmekte olan tekstil sektörü dolayısıyla Avrupa ekonomisini önemli bir pazar olarak hedeflemektedir. Sanayi de önemli ölçüde zarar görmüştür. En azından Tunus’ta ekonomik krizin belki bundan da önemli sonucu, Akdeniz’e kıyısı olan Avrupa ülkelerinin (İspanya, İtalya, Fransa vb.) sınır kontrollerini çok sıkılaştırarak göç olanaklarını kısıtlamalarıdır. Mağrip’te nüfusun neredeyse dörtte üçünü oluşturan gençler (özellikle erkekler) için bu bütün bir geleceğin kararması demektir. Göçün yerini devrim almıştır! Tunus’ta ayaklanma Buazizi türü işsiz ya da sefalet geliri getiren işlerle meşgul taşra gençliği ile başlamıştır. İşte sıkılaştıran sınır kontrolleri dolayısıyla zengin Avrupa’ya göçemeyen bu gençlerdir.

Mısır’da göç sorunu başka biçimde ortaya çıkmıştır. Bunun nedeni, Mısır’ın göç vermemesi değildir. Tersine, 80 milyon nüfuslu yoksul Mısır ülke dışına çok büyük sayılarda göçmen işçi ihraç eder. Bunun nedeni, Mısır’dan göçmen işçi akımının Avrupa’dan ziyade öteki Arap ülkelerine doğru olmasıdır. (Eski sömürgeci güç Fransa’nın dilini konuşan Mağrip ülkelerinden farklı olarak Mısır’da Batı dillerinden herhangi biri emekçi halk arasında yaygın olarak bilinmez. Bu, Batı’ya göç yerine Arap ülke-

lerine göçü teşvik eden faktörlerden biridir.) Libya’da Kaddafi döneminde sayıları zaman zaman bir milyona yaklaşan Mısırlı çalışıyordu. Körfez ülkelerinin her birinde yüz binlerle Mısırlı çalışmaktadır vb. vb. Dolayısıyla, Mısır Avrupa’nın göç politikasını kriz yüzünden sıkılaştırmasından daha az etkilenmiştir. Buna karşılık, eskiden münhasıran Arap ülkelerinden göç alan Körfez ülkeleri Asya ülkelerinin artık işgücünü çekmeye başlayınca bu Mısır’da (aynen Mağrip’te olduğu gibi) sıkışma ve mücadeleyi kızıştırma etkisi yaratmıştır.⁸

Ama buna karşılık, Mısır’da devrimin ardında Tunus’ta pek sözü edilemeyecek çok daha önemli bir başka ekonomik faktör mevcuttur. Mübarek Mısırı, 1990’lı yıllardan başından itibaren, ABD’li hamilerinin ve Dünya Bankası-İMF ikilisinin gözetiminde, sanayi kapitalizminde düşük ücret temelinde bir atılım yapmaya soyunmuştu. Bu yüzden son yıllarda, elimizde istatistik olmadığı için rakam verememekle birlikte, Türkiye’den de sermayenin ucuz işgücünden ve başka olanaklardan yararlanmak üzere Mısır’a aktığını hatırlatalım.

Neoliberal taarruzun bir parçası olan bu kapitalistleşme süreci, öyle anlaşıyor ki, Mısır’da “sosyal adalet” olarak anılabilecek alanda çok olumsuz etkiler yaratmıştır. Çok belirgin bir veri, ülkenin toplam nüfusu içinde yoksulluk sınırı altında yaşayanların oranındaki gözle görülür sıçramada ortaya çıkmaktadır. 2000 yılında yüzde 16,7 olan bu oran, aradan sadece bir on yıl geçtikten sonra 2010-2011 ölçümlerine göre yüzde 25’e yükselmiş bulunmaktadır.⁹

Buraya kadar biraz da okuru sıkma pahasına uzun uzun ekonomik faktörlerden söz ettiysek bunun nedeni, Mısır devriminin (ve ona paralel olarak Tunus devriminin) ardındaki dinamiklerin hiç de soyut özgürlük ve demokrasi çağrılarından ibaret olmadığı, sosyal paylaşım sitelerinden haberleşen modern bir Arap gençliğinin kaprislerinin ürünü olmadığı anlaşılmasını sağlamak içindi. Ancak mesele bu ekonomik faktörlerle de bitmiyor. Bu iki devrimde, ama özellikle Mısır devriminde, sadece ekonomik faktörler devrimde rol oynamakla kalmadı. Sadece yoksullar, işsizler, mülksüzler sokaklardaki kalabalıklarda önemli bir yer tutmadı. İşçi sınıfı, en örgütlü güçlerden biri olarak merkezi bir rol oynadı.

8 Samir Amin, “An Arab Springtime”, <http://monthlyreview.org/2011/10/01/an-arab-springtime>.

9 Ahmed Feteha, a.g.m.

Mısır'da bunun temelleri, devrim öncesine, 2000'li yıllara kadar geri gider. Başka biçimde ifade edecek olursak, 2000'li yıllarda işçi sınıfının adım adım gelişen mücadelesi, devrimi hem hazırlamış, hem de habercisi olmuştur. Bunun gerisinde bir yandan yoksulluk ve sefaletin artıyor olması, bir yandan da büyük ölçekli üretimde yoğunlaşan bir modern sanayi proletaryasının oluşuyor olması yatar. Bu çelişki, Mısır'da 2000'li yıllarda sınıf mücadelesinin büyük bir atılım yapmasına zemin hazırladı. 2004 yılından sonra Mısır'da sınıf mücadeleleri gözle görülür biçimde artmaya başladı. 2004 ile 2010 arasında Mısır'da yaklaşık 3.000 dolayında işçi eylemi yaşanacaktı. 2006 yılında Kahire'den birkaç saatlik mesafedeki tekstil sanayi merkezi Mahalle Kübra kentinde Mısır İplik ve Örgü fabrikasında 25 bin işçinin katıldığı dev bir grev yaşandı. 2008 yılında yaşanan ekmek isyanlarında da Mahalle Kübra merkezde yer alıyordu. Bugün devrimci hareketin içinde önemli bir yer tutan 6 Nisan hareketi tam da Mahalle mücadelesinden doğmuş bir harekettir. 2009'da yaklaşık 10 bin belediye vergi tahsildarları üç günlük bir grev ve işgal düzenledi ve çok önemli kazanımlar elde etti. Bizim Tekel ile aynı yılda, 2010'da ise yaklaşık bir düzine işyerinden işçiler parlamento binası önünde birkaç ay boyunca oturma eylemi yaptı.¹⁰

Mısır işçi sınıfı, sadece devrime giden yolda değil, devrimin içinde de son derecede örgütlü ve aktif bir rol oynamıştır. Mısır'dan hemen önce gelen Tunus devriminde sınıf mücadelesinin en aktif öznesi, haftalar boyunca ülkenin iç kesimlerindeki yoksul taşra kentlerinin, en başta da Muhammed Buazizi'nin memleketi olan Sidi Buzid'in yoksul ve işsiz gençleri olmuştur. Ülkenin tek işçi sendikaları konfederasyonu olan Tunus İşçileri Genel Birliği (yaygın olarak Fransızca adının baş harfleriyle UGTT olarak bilinir) bu dönemde hareketin örgütsel merkezi olarak önemli bir rol oynamıştı. Belki şöyle denebilir: Tunus'ta sınıfın alanda en önde mücadele eden kesimleri ile eski rejim içinde var olan bir sendika konfederasyonu iki ayrı güç olarak iş yapmıştı. Mısır'daki durum farklı oldu. Mısır'da eski rejimin işçi konfederasyonu rejime bütünüyle sadık kalıyordu. Buna karşılık, devrimin içinde işçi sınıfının artan sayıda kesimi özellikle 8 Şubat'tan sonra yaygın olarak greve gidiyor, direnişe geçiyor ve aynı zamanda örgütleniyordu. 2011 Şubat ayı içinde en az 489 greve ve başka türden işçi eylemlerine 150 bin işçi katıldı.¹¹ Bu mücadele içindedir ki Mısır'ın son elli yılı boyunca var olmayan devletten bağımsız sendikalar gün yüzünü görecektir. Mısır devriminin

10 Stephen Maher, "The Political Economy of the Egyptian Uprising", *Monthly Review*, <http://monthlyreview.org/2011/11/01/the-political-economy-of-the-egyptian-uprising>.

11 Beinin, a.g.y., s. 8.

gözlemcilerinden birçoğu, sanayiden ulaştırmaya, kent taşımacılığından li-man işletmelerine uzanan grevlerin Mısır devriminin kaderinde belirleyici olduğunda, Mübarek'in gidişinde bu eylemlerin önemli etkisi olduğunda hemfikirler.¹²

Yani (Tunus devrimi için de geçerli olduğu gibi) Mısır devriminin başka şeylerin yanı sıra aynı zamanda bir sınıf mücadelesinden beslendiğini görmezlikten gelmek vahim bir hatadır. Bu konuda en ufak bir tartışma olamaz. Veriler bu kadar açıktır. İnsan 9. ve 10. dipnotlarda verilen kaynakları okuduğunda Mısır ve Tunus devriminde sınıf dinamiklerinin rol oynamadığını bilgiche ama en ufak bir somut delile dayanmadan ileri süren analistlerimize şaşırmadan edemiyor. Üstelik bu sınıf mücadelesi dinamiği, Mübarek'in düşmesinden sonra da yükselerek devam etmiştir. 2011 yılı boyunca grev, direniş ve işçi eylemleri sayıca artacak, kapsadığı sınıf kesimleri genişleyecektir. 2012'de bu eğilim aynen devam etmiştir. Yani Mısır devriminde günbegün televizyonlardan, gazetelerden ve internetten izleyebildiğimiz genel eylemliliklerin yanı sıra ve bazen (ama sadece bazen) onlarla iç içe geçmiş biçimde muazzam bir işçi sınıfı faaliyeti de mevcuttur. Bu durumu şöyle özetlemek yanlış olmaz: İşçi sınıfı ayakta ve uzun yılların birikimi olan talepleri uğruna mücadelede kararlı görünmektedir.¹³ EFITU önderleri ve militan işçiler 19 Şubat 2011'de bir bildirgeyi onaylamışlardır. Burada şöyle denmektedir:

Eğer bu devrim servetin eşit dağılımına yol açmayacaksa, o zaman hiçbir değeri yoktur. Toplumsal özgürlükler olmaksızın özgürlükler tamamlanmış olmaz. Oy hakkı, doğal olarak bir somun ekmek hakkına bağlıdır.¹⁴

12 Mısır işçi sınıfının devrim öncesi mücadeleleri ve devrimdeki rolü konusunda gayet güvenilir kaynaklar mevcuttur. Bunlardan biri de Türkçe'de yayınlanmıştır: Vijay Prashad, *Arap Baharı, Libya Kışı*, çev. Şükrü Alpagut, Yordam Kitap, İstanbul, 2012, özellikle. 23-36. Münhasıran bu konuda yazılmış olan son derece de bilgilendirici bir monografi için bkz. Joel Beinin, *The Rise of Egypt's Workers*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington DC, Haziran 2012. İşçi sınıfı hareketine büyük bir sempati ile yaklaşan Beinin'den farklı olarak Marksizme çok uzak olan bir başka yazarın tanıklığına başvurmak da ilginç olabilir: John R. Bradley, *After the Arab Spring*, Palgrave Macmillan, New York, NY, 2012, özellikle 1. Ve 2 bölümler, s. 17-95.

13 Mısır işçi hareketinin 2011 ve 2012'de yoğun bir mücadele içinde olduğuna ilişkin bilgiler Beinin'in çalışmasının yanı sıra şu kaynaklardan da edinilebilir: Anne Alexander, "The Strike Wave and the Crisis of the Egyptian State", *Jadaliyya*, 10 Aralık 2011, <http://www.jadaliyya.com/pages/index/3464/the-strike-wave-and-the-crisis-of-the-egyptian-sta>; Jano Charbel, "A Year in Review: the labor battle continues", *Al Masry al Youm*, www.almasryalyoum.com/en/node/576386.

14 Beinin, a.g.y., s. 8.

Ulaştığımız bu sonucu, yukarıda Mısır devriminin bilançosunu çıkarırken ulaştığımız bir başka sonuçla bir araya getirdiğimizde patlayıcı bir durumla karşı karşıya olduğumuzu anlarız. Hatırlanacağı gibi, devrimin başlangıcındaki hedeflerine ne ölçüde ulaşılmış olduğunu araştırırken sosyo-ekonomik alanda hedeflerin gerçekleşmesinden ışıkt yıllarınca uzak olduğumuzu belirtmiştik. Bu durumda işçi sınıfının mücadele kararlılığını durduracak bazı faktörler ortaya çıkmadığı sürece esas mücadelelerin daha önümüzde yatmakta olduğu sonucuna varmamız kaçınılmazdır.

Üstelik yukarıda sadece devrimin hedeflerine ulaşması açısından bir fotoğraf çektiğimiz için sorunu bütün ağırlığıyla ortaya koymuş değiliz. Ekonominin son dönemde gösterdiği gelişmeyi tablonun içine yerleştirecek olursak, burjuvazinin işçi sınıfının taleplerini yerine getirmek açısından olanaklarının gittikçe azaldığını, bunun da ötesinde hükümetin kapitalist ekonominin çıkarlarını koruyabilmek için işçi sınıfına yeni bir taarruzun hazırlığı içinde olduğunu görürüz. Mısır ekonomisi, dünya çapında ekonomik kriz ile son iki yıldır yaşadığı devrimci durumun sermayeyi felç etmesinin bileşik etkisi altında bir felakete doğru ilerliyor. Mısır lirası sürekli olarak değerini yitiriyor. Mısır hükümeti ekonomiyi yeniden ayağa kaldırabilmek için İMF ile 4,5 milyar dolarlık bir anlaşmanın pazarlığı içinde. Bu anlaşma, Mısır'ın bütçe açığını kapatabilmek için gıda maddelerine verilmekte olan sübvansiyonları radikal biçimde azaltmasını ve bu maddelere daha yüksek KDV uygulamasını gerektiriyor. Yani gıda maddeleri pahalılaşacak. Zaten çok düşük ücretlerle yaşayan Mısırlı işçi ve yoksulların boğazına biraz daha basılacak.

Mursi aslında sübvansiyonları azaltma kararını Aralık 2012 sonunda aldı, ama daha sonra büyük mücadeleler devam ederken kendi kampının aleyhinde etki yaratacağını göz önüne alarak ertelemek zorunda kaldı. Öte yandan, Mısır lirasının sürekli değer yitiriyor olması da gıda maddelerinin ve yakıtın fiyatının artmasına yol açacak, çünkü Mısır bunları büyük ölçüde ithal yoluyla sağlıyor. Öyleyse durumu şöyle özetleyebiliriz: Zaten büyük ölçekli eylemlere sahne olan Mısır'da, belirli talepler uğruna militanca mücadele etmekte olan bir işçi sınıfına Mursi hükümetinin ağır bir kemer sıkma programını dayatması her geçen gün daha kaçınılmaz hale geliyor. Buradan doğabilecek sınıf mücadelelerinin Mısır devrimine doğrudan doğruya kapitalistler aleyhine ve işçi sınıfı lehinde önlemler almayı gerektirecek bir program dayatacağı açık. Öyleyse, Mısır devrimi sınıf sorunu temelinde apaçık bir sürekli devrim eğilimi içeriyor. Elbette bu eğilimin gerçekleşmesi için

sürekli devrim programını başarılı biçimde uygulayan bir parti gerekir. Bu soruna ileride, Mısır devriminde partilerin rolünü incelerken döneceğiz.

Mısır devriminin sürekli devrim karakteri kazanmasına yani devrimin en genel sorunlarının çözümünün bile işçi sınıfı iktidarını gerekli kılıyor olmasına bu durum yol açıyor. Öte yandan, sürekli devrim eğilimi devrimin gelişme evrelerinde somut olarak gözlenebiliyor da. Bir bakıma bu mesele bugünün Mısır'ında devrimci yöntemlerle parlamenter yöntemlerin karşılıklı ilişkisinde kendini ortaya koyuyor. Bunu anlayabilmek için önce Mısır devriminin kendi iç ritmini ve iniş çıkışlarını bir nebze incelememiz gerekiyor.

Arap devrimi konusundaki bir önceki *Devrimci Marksizm* yazımızda devrimin sürmekte olduğunu, devrimlerin kimi zaman geri çekildiğini, kazanımlarının yerleşip yerleşmediğine baktığını, sonra yeniden atılıma geçtiğini, bu iç ritmin büyük devrimlerin karakteristik bir hareket tarzı olduğunu vurgulamıştık. Mısır devrimi son iki yıldır aslında hiç bitmedi. Sadece Mübarek'in devrilmesiyle sonuçlanan on sekiz günlük süreye devrim diyenler yanılıyor. Mısır devrimi kimi zaman durulan, kimi zaman çağılayan bir akarsu gibi daima ileri yürüdü. Örneğin, Mübarek'in devrildiği 11 Şubat 2011'den sonra birçok büyük eylem düzenlendi. Ama 25 Ocak-11 Şubat arası ile karşılaştırıldığında bunlar gölgede kalır. Bu yüzdendir ki, birçok insan devrimi o kısa dönemle sınırlı saydı. Oysa devrimin devam ettiği daha sonra yaptığı yeni atılımlarla eski düzeyini yine yakalayınca ortaya çıktı. Mısır devrimi üç büyük dalga yaşamıştır bugüne kadar. Birincisi, devrimin başlangıcından Mübarek'in devrilmesine kadar süren on sekiz gün boyunca sürmüştür. İkincisi, 2011 Kasım ayında Tahrir yakınında Muhammed Mahmud sokağında 40 devrimcinin öldürülmesiyle patlak veren dalgadır. 18-25 Kasım arasında sürmüştür. Üçüncüsü ise bu ikincisinden neredeyse tam bir yıl sonra, 22 Kasım 2012 günü Mursi'nin birçok yetkiyi kendi tekeline almasını sağlayacak Anayasal Beyanname'yi açıklamasıyla tetiklenmiş, 15 Aralık'taki anayasa referandumu sırasında soluklanmış, 25 Ocak 2013'te devrimin ikinci yılı eylemleri vesilesiyle yeniden alevlenmiş, inişli çıkışlı biçimde bugüne kadar devam etmiştir. (Bu üçüncü dalga, Şubat ortasında bu satırlar yazılırken durulmuş görünmektedir, ama gerçek durumu ancak aman gösterebilir.)

Her üç dalgada da devrimci kitleler var olan siyaset çerçevesine başkaldırı halinde kendi çizdikleri yoldan ilerleme iradesi göstermişlerdir. Birinci dalgada bu çok açıktır. Devrimci kitle, "Deve Savaşı"nda şiddet doruğuna yükseldiği, on sekiz gün boyunca bine yakın şehit verildiği halde hiçbir an direncini yitirmemiş, "Halk rejimin devrilmesini istiyor!" sloganından ve

talebinden hiçbir an geri adım atmamış, Mübarek rejiminin ve kendi saflarında yalpalayan unsurların önerdiği ara çözümlere hiçbir an kanmamıştır.

İkinci dalga bir bakıma daha da çarpıcıdır. Onyıllardır Sedat-Mübarek rejiminin sahte seçimlerini yaşadıkdan sonra Mısır halkı 28 Kasım 2011’de yarım yüzyıldır özgürce düzenlenmiş seçimlere benzeyen ilk deneyimini yaşayacakken 18 Kasım’da ansızın yeniden ayaklanmıştı. Burada muazzam bir ironi vardır. Seçim kapıdadır. Herkesin seçim propagandası ile uğraşması ilk bakışta çıkarlarına en uygun şeydir. Ama devrimci kitleler ve devrimin safinda yer alan partiler bir hafta boyunca seçim yokmuş ya da olmayacakmış gibi davranmışlardır. Demek ki, kendi kaderini kendi ellerine almaya kararlı bir kitle parlamenter seçim sandığından çok daha fazla kendi eylemine güvenebilmektedir. (Mısır olaylarının devrimci karakterini kavrayamayanların bu ironiyi açıklaması çok zordur.) Bu çelişkili durumda Mısır devriminin her türlü parlamenter rejim sınırını aşp emekçi halkın doğrudan doğruya kendi iktidarını kurması eğilimini eylem içinde görmek mümkündür.

Üçüncü dalga da ikincisine benzer özellikle içermiştir. Günümüze daha yakın olduğu için daha kolayca hatırlanabileceği üzere, 22 Kasım’da Mursi Anayasal Beyanname’yi açıklayınca derhal başlayan eylemler, iki Salı ve iki Cuma Tahrir meydanında dev mitinglere yol açmışken Kurucu Meclis 1 Aralık tarihinde bir gece yarısı operasyonu ile anayasanın görüşülmesini maraton bir oturumda bitirmiş, Mursi de tasarı kendisine iletilir iletilmez 15 gün sonra, yani 15 Aralık’ta referandum yapılacağını açıklamıştır. Halka, yangından mal gibi kaçırılan bir anayasa metnini on beş gün içinde tanıyıp fikrini oluşturması buyrulmuştur. Bunun üzerine eylemler daha da tırmanmış, ilk büyük dalgada bile gündeme gelmeyen biçimde yüz binlerce insan Mursi’nin resmi konutu Başkanlık Sarayı’nı gece gündüz kuşatmaya yönelmiştir. Üstelik halk sadece Anayasal Beyanname’nin geri alınmasını ya da anayasa referandumunun yapılmamasını talep etmemektedir. (Mursi halkın basıncı altında 8 Aralık’ta Beyanname’yi iptal ederek tükürdüğünü yalayacaktır.) Halk meydanlarda yine “Halk rejimin devrilmesini istiyor!” sloganını atmaktadır. Yani hâkim sınıfların devrimi soktuğu yol (parlamento seçimleri, başkan seçimleri, Kurucu Meclis, anayasa vb.) yine terk ediliyor, halk baştaki pozisyonuna yine dönüyor, yine iktidarı devirmeye girişiyor. Üstelik bu sefer baştaki otuz yıllık bir despot değil, daha yeni seçilmiş bir başkan! Burada, devrimin seçim, hukuk, kural tanımaz ilksel sınıfsal dürtülerini seziyoruz, sezmek ne demek görüyoruz. Bu aşamada devrimci kitle içindeki hâkim eğilim 15 Aralık’taki anayasa referandumunu boykot etmek-

tir. Ama aşağıda göreceğimiz önderlik sorunları dolayısıyla, bu yöneliş daha sonra terk edilmiştir.

Bu bölümde yapılan tartışmadan şu sonucu çıkarabiliriz: Mısır devrimi sadece sınıf dinamikleri bakımından değil, aynı zamanda halk kitlelerinin biriktirmiş olduğu enerji bakımından da sürekli devrimi vaad eden bir karaktere sahiptir.

Emekçi sınıflarla sürekli devrim arasında bir engel:

İslamcılık

Mısır devriminin bugün karşı karşıya bulunduğu iktidarın İhvan iktidarı olduğu biliniyor. Aslında Arap devrimi sadece Mısır'da değil, birçok ülkede İhvan'ı ya da ideolojik ve politik olarak ona yakın siyasi hareketleri öne çıkardı veya iktidara geçirdi. İhvan ya da onlara yakın partiler Tunus'ta iktidarda, (artık devrimin soluğunu yitirmiş olduğu) Suriye'de muhalefetin belki de en önemli gücünü oluşturuyor, Ürdün'de bir altüst oluş yaşansa derhal başa geçebilecek güç gibi görünüyor, bir devrim değil, hâkim sınıflar arasında bir savaşın yaşandığı Libya'da da önemli bir güç sahibi. Bunun yanı sıra, İslam'ın günlük hayata uygulanmasını İhvan'dan daha köktenci tarzda talep eden, peygamber döneminin uygulamalarına dönmeyi savunan Selefi hareketler de belirli bir güce sahip. Bunlar hem Mısır'da, hem de Tunus'ta İhvan üzerinde önemli bir basınç uyguluyorlar. Suriye'de de en başta Ennusra Cephesi olmak üzere bir dizi Selefi grubun ve El Kaide'nin muhalefetin askeri kanadı içinde son derecede önemli bir yer tuttuğunu hatırlatmakta yarar var.

Her şeyden önce bugün bu duruma nasıl gelindiğini kavramak gerekiyor. Nasıl oldu da özellikle Mısır ve Tunus'ta Marksizmin kategorilerine göre en klasik anlamda devrimler yaşandığı halde, bu devrimlerin başlangıç taleplerine karşılık vermesi mümkün olmayan İslamcı siyasi hareketler iktidara yükseldi?

Bu soruya verilecek cevabın ilk unsuru, Ortadoğu'nun çoğunluğu Müslüman olan toplumlarında kendini neredeyse her ülkede ortaya bir yasa düzenliliğiyle koyan bir eğilimi saptamak olmalı. Bu toplumlarda laik ya da laik benzeri politik rejimler veya akımlar emperyalizmin destekçileri ve savunucuları haline geldikleri ölçüde, İslamcılık neredeyse doğal bir biçimde kitlelerin bağrında bir alternatif haline geliyor. Bunun nedeni, örneğin Hristiyan dininin ileri olması ya da dünyevi işlere karışma eğilimine sahip olmaması değil. Hristiyanlık da, başka dinler de dünyevi işlere her fırsat

bulduklarında karışmışlardır. Ancak karşı güçler onları bu alandan söküp atmayı becerdiklerinde din kendi alanına doğru çekilmiştir. Kitleler ise uygun koşullar karşısında her toplumda dine sarılabirler. Bunun halkının çoğunluğunun Müslüman olduğu toplumlarda çok daha sık görülmesinin nedeni, Hıristiyanlığın esas olarak dünya çapında hâkim konumda olan ulusların dini olması, İslam'ın ise emperyalist dünyanın hemen yanı başındaki çeperinde yaşayan ezilmiş ve geri kalmış ulusların dini olmasıdır. Yani bu toplumlarda, özellikle de Ortadoğu'da İslam sadece bir din değildir. Kitlelerin emperyalist ezilmeye karşı başka bir isyan yolu bulamadıkları durumda sığındıkları bir hayali kurtuluş biçimidir.

Bu yüzdendir ki, İran ve Türkiye rejimlerinde kitleler çok uzun onyıllar boyunca bütünüyle emperyalizmin müttefiki olarak davranan laik ya da laik benzeri rejimler altında yaşadıkdan sonra, farklı yollardan ve farklı tempolarla İslamcı hareketlerin hegemonyasına girmişlerdir. Arap Ortadoğu dünyasında da laikliğe (komünist hareketler dışında) en yakın hareket olan ve 1950'li yıllardan itibaren kitlelerin büyük desteğini alan milliyetçi hareketler (Nasırcılık, Baas, Cezayir, Yemen ve Libya'da "Arap sosyalizmi", Filistin Kurtuluş Örgütü vb.) de zaman içinde çürüyerek emperyalizmin destekçisi haline geldikçe, İslamcı hareketler yine halkın sığınağı rolünü üstlenmiştir. Bunun en çarpıcı örneği Mısır'dır. Nasır döneminde Arap milliyetçiliğinin en etkili anti-emperyalist odağı olmuş olan Mısır, Sedat-Mübarek rejiminde emperyalizmin bütünüyle koruması altına girince, daha açık söylenecek olursa yardakçısı haline gelince, İhvan da, Selefiler de serpilip güçlenmiştir. Aynı şey Tunus'ta Zeynel Abidin bin Ali için de geçerlidir.¹⁵

Kuşkusuz bu söylenenleri çok daha derinlemesine, siyasi, toplumsal, kültürel temelleri ve uzantılarıyla incelemek gerekir. Ama şu kadarı açıktır: Nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan ülkelerde Marksistler İslamcı hareketlerle nasıl başa çıkacakları ve/veya İslam dininin yarattığı atmosferi nasıl ele alacakları konusunda somut bir yaklaşım geliştirmeden kolay kolay iktidar mücadelesinde başarıya ulaşamazlar. En azından yakın gelecekte.

Bu tarihsel önem taşıyan geri plan zemininde somut olarak Mısır'a (ve Tunus'a) dönecek olursak, bu ülkelerde son onyıllar boyunca baskıcı ve em-

15 Sünnilik ile Şiiilik (ya da Aleviliğin) karşı karşıya geldiği ülkelerde (örneğin Irak veya Suriye'de) için içine mezhep mücadeleleri girdiği için, sözünü ettiğimiz önerme arı biçiminde ancak nüfusunun ezici çoğunluğu Şii (İran) veya Sünni (Mısır, Tunus ve benzerleri) olan ülkeler için geçerlidir. Daha karma mezhep yapısına sahip ülkeler (veya Pakistan gibi din temelinde bir ulusal bölünme yaşamış ülkeler) bu açıdan ayrıca ve somut koşullar çerçevesinde incelenmelidir.

peryalizmin Ortadoğu/Kuzey Afrika coğrafyasında baş destekçisi rejimler karşısında örgütlü tek ciddi gücün İslamcılık olduğunu görürüz. Her iki ülkede de İslamcıların uzun ve fedakâr bir mücadele geleneği, cezaevi ve sürgün deneyimi, mücadele içinde verilmiş şehitleri vb. vardır. Mısır'da İhvan'ın son yıllarda bir ölçüde daha rahat hareket ettiği, Mübarek'in sadık muhalefeti konumuna yöneldiği söylenebilir. Bu, bir bakıma onlara başka bir avantaj getirmiştir. İhvan'ın birçok kitle örgütünde yerleşik bir gücü oluşmuştur. Her ne kadar meclis göstermelik de olsa, milletvekilleri vardır. Örgütlenmeleri yarı-legal biçimler almıştır, mali durumları eskisine göre daha güçlüdür vb. Dolayısıyla, devrim eski rejimi süpürüp götürünce kendilerini ortada tek örgütlü güç olarak bulmuşlardır.

Üçüncüsü, bu güçler tartışmasız biçimde burjuva hareketleridir. Mısır'daki İhvan'ı ele alacak olursak, bu hareketin dini önderlerinin dışındaki en önemli lideri, şayet YAK tarafından veto edilmeseydi Mursi'nin yerine başkan seçilmiş olacak kişi, Hayret el Şater çok güçlü bir kapitalisttir. Bu elbette işin sadece sembolik yanıdır. Samir Amin'e göre, "Müslüman Kardeşler'in bütün önderliği ve El Ezher Üniversitesi'nin önde gelen şeyhlerinin tamamı 'milyarder'dir." Amin daha genel olarak İhvan'ı şöyle tasvir ediyor:

Üst önderliği tamamen aşırı derecede varlıklı adamlardan oluşur (kısmen Suudi Arabistan, yani Washington finansmanı sayesinde); ikinci düzey önderlik orta sınıfların örümcek kafalı katmanlarından gelir; tabanı İhvan'ın hayır işleri aracılığıyla devşirdiği alt sınıftan insanlardan kaynaklanır (bu faaliyetleri de Suudiler finanse eder); yaptırım gücü ise suçlu nüfustan devşirilmiş milislerden ("baltacı"lar) oluşur.¹⁶

Beinin ise durumu şöyle tasvir ediyor:

İhvan'ın genel rehber yardımcısı Hayret El Şater (kendisi başkanlık yarışından tasfiye edilmişti) ve İslami yönelişli Mısır İş Alemini Kalkındırma Derneği'nin (*Bloomberg Businessweek*'in ifadesiyle "Yüzde 1'in İhvanı") kurucusu Hasan Malik, Özgürlük ve Adalet Partisi'nin sosyal ve ekonomik politikalarını biçimlendirmekte en güçlü şahsiyetler olacaktır. Bu insanlar yolsuzluğa daha az karışmış olabilir, kamu sektöründen daha fazla unsuru muhafaza etmeye yatkın olabilir, Mübarek rejimininkinden farklı bir işadamları grubuna güç kazandıracak olabilir. Ama sermaye yanlısı özellikleri sapaşağlam ortadadır.¹⁷

¹⁶ Samir Amin, a.g.m.

¹⁷ Beinin, a.g.y., s. 19.

İhvan da, Tunus'taki Ennahda da kapitalist sınıfın belirli kesimlerinden destek alan, kapitalist dünya ekonomisinin kurallarını ("küreselleşme"yi) kendilerine temel programatik doğrultu olarak kabul eden hareketlerdir. Bu burjuva karakterinin yanı sıra, Mısır'ın İhvan hareketi modern küçük burjuvazi içinde de çok büyük güç sahibidir. Doktorlar, mühendis ve mimarlar, avukatlar ve benzeri meslek gruplarının örgütleri genellikle İhvan'ın elindedir. Tabii, birer kitle hareketi olarak bu akımlar dini etkilere en açık gruplardan olan köy ve kentin geleneksel küçük burjuvazisi içinde de önemli bir desteğe sahiptirler. Yukarı Mısır'ın aşiret etkilerine en açık en geri tarımsal bölgelerinde hem İhvan hem de Selefiler ağırlıklı etkiye sahiptir. Nihayet, işçi sınıfı ve kent yoksulları içinde de İslamcı hareketlerin önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Özellikle kent yoksulları içinde İslamcılar güçlü kılan, derin bir sefaletin sürdüğü Mısır toplumunda İslamcı hareketin her iki kanadının da yaygın biçimde hayır işleri yürütmesidir. Bunların burjuva hareketleri olmaları, buradaki tartışmamız açısından şu bakımdan da önemlidir: İhvan daha ziyade küçük burjuva karakterde örgütler olan sol Nasırcı partilerden de, sosyalist akımlardan da sadece tarihi gelenek bakımından değil, aynı zamanda parasal kaynaklar bakımından da çok daha güçlüdür.

Ama iş partilerin ekonomik gücüne gelince, yüzümüzü mutlaka uluslararası faktöre dönmemiz gerekiyor. Mısır ve Tunus'ta İslamcı partilerin hâkim konuma yükselmesinde belki de en önemli faktör, bu partilerin Körfez'deki petrol zengini Arap ülkelerinden aldıkları destektir.¹⁸ Elbette, politik ve diplomatik desteğin de önemi vardır. Ama özellikle kişi başına gelir bakımından dünyanın en zengin üç-beş ülkesinden biri olan Katar, Arap devriminden bu yana İhvan'a ve Ennahda'ya kesenin ağzını açmıştır. Bu iş öylesine ileri gitmiştir ki, Mısır'ın en önemli din âlimlerinden kabul edilen, İhvan'ın da önde gelen dini liderlerinden, Katar'a yerleşmiş bulunan Şeyh Yusuf el Karadavi, anayasa referandumundan önce yaptığı propagandada "hayır" oyunun Katar'dan gelecek 20 milyar dolara "hayır" demek anlamına geleceğini Cuma hutbesinde söyleyebilmiştir! Suriye konusunda da çok ön plana çıkmış olan Katar, sadece parası ile değil, aynı zamanda Arap dünyasında 1991 Körfez Savaşı döneminde CNN'e alternatif bir Arap TV kanalı olarak oynadığı rol dolayısıyla sahip olduğu prestij sayesinde etkili olan El Cezire televizyonunun propagandası yoluyla da Mısır ve Tunus'taki gelişmeleri et-

18 Bölgeyi iyi tanıyan gazetecilerden John R. Bradley, a.g.y., Arap isyanlarının bugünkü durumuna gelmesinde Suudi Vahhabi etkinin belirleyici olduğu kanısındadır. Bu kitabının başlığına bile yansır. Kitabın alt başlığı "How Islamists Hijacked the Middle East Revolts"tur. Yani "İslamcılar Ortadoğu İsyanlarını Nasıl Çaldılar".

kilemektedir.¹⁹

Bu konuda bütün Körfez ülkelerinin ayrımsız biçimde aynı doğrultuda hareket ettiğini düşünmek kaba bir yaklaşımdır.²⁰ Suudi Arabistan'ın Mısır ve Tunus'ta oynadığı rol, genel olarak İslami gericiliğe prim verme yönünde olsa da İhvan'dan ziyade Selefi hareketlere daha fazla eğilim göstermektedir. Ama bu Suudilerin özellikle Mısır'da Mursi ile de iyi ilişkiler yürüttüğü gerçeğini unutturmamalıdır. Buna karşılık, Körfez'in bir diğer parlayan yıldızı olan Birleşik Arap Emirlikleri, İhvan'ın faaliyetlerinden son derecede rahatsızdır, hatta kendi ülkesinde çalışmakta olan Mısırlılar üzerinde bir gözetim ve tutuklama furiasıyla ağır baskı uygulamaktadır.²¹

Daha geniş ölçekli uluslararası faktörlere girildiğinde emperyalizmin, en başta ABD'nin, ardından da özellikle Tunus'ta AB'nin (ve eski sömürgeci güç Fransa'nın) rolüne de bakmak gerekir. İhvan'ın Mısır'da, Ennahda'nın ise Tunus'ta kaderini belirleyen biraz da emperyalizmin tavrı olmuştur. Son yarım yüzyıldır bu hareketlerin üzerinde ağır bir baskı uygulanmasının baş taraftarı olan emperyalizm, bu iki ülkede temel stratejik ortaklarının çöktüğünü gördüğünde bir alternatif aramak zorundaydı. İki ülkede de “ılımlı İslam”ı temsil eden birer hareketin muhalif kampta en örgütlü, en deneyimli, en zengin ve kitleler üzerinde en çok etkiye sahip siyasi hareketler olduğu gerçeği karşısında, çaresiz durumdaki emperyalizm devrimin ya daha radikal İslamcı etkiler (Selefiler, hatta El Kaide) altına girerek hem kendisi hem de İsrail için gerçek bir kâbusa dönüşmesini, ya da bir sürekli devrim yoluna girerek işçi ve emekçilerin var olan düzeni toptan silip süpürmesini engellemek amacıyla “sorumlu bir muhatap” olarak “ılımlı İslam”a yüzünü dönmüştür. Aşağıda tartışacağımız “ABD'nin Ortadoğu'yu yeniden dizaynı” teorisi, emperyalizmin devrimin kendi çıkarları için yarattığı hasarı kontrol altına almak için geliştirdiği bu yönelişi doğrudan doğruya devrimin kendisinin arkasındaki dinamik haline getirerek kendine güç katmaya çalışmıştır.

19 Katar'ın son dönemdeki önemli rolünü ve ABD ile ayrıcalıklı ilişkilerini Gilbert Achcar da vurguluyor. Bkz. Alencontre, 25 Ocak 2012, www.alencontre.org.

20 Körfez ülkeleri hakkında yararlı arka plan bilgisi şu kaynakta bulunabilir: Clement Moore Henry/Rober Springborg, *Globalization and the Politics of Development in the Middle East*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, bölüm 6, s. 212-260.

21 Körfez ülkeleri arasındaki çelişkilerin arka planı için bkz. Sultan Sooud al Kassemi, “Qatar's Brotherhood Ties Alienate Fellow Gulf States”, *Al Monitor*, 23 Ocak 2013, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/01/qatar-muslim-brotherhood.html>. Türkçesi: http://www.ydh.com.tr/HD11472_katarin-ihvanla-iliskileri-korfez-ulkelerini-birbirine-dusuruyor.html.

İslamcı hareketlerin, özel olarak da iktidar partileri olarak Mısır'da İhvan ve Tunus'ta Ennahda'nın bu konuma yükselmesinin ardındaki dinamikleri böylece kavradıktan sonra şimdi su soruyu sormamız gerekiyor: Bu toplumların yakın geleceğinde, bu iktidarlar nasıl bir rol oynayacaktır? Özel olarak da devrimin başlangıçtaki hedefleri ile bu iktidar partileri arasında nasıl bir ilişki beklenebilir?

Son dönemdeki gelişmeler, devrim kampının bu partilerin iktidarında elde edilebilecek şeylerle yetinmeye niyetli olmadığını, bu partilerin ise (bir ölçüde kendi dışlarındaki Selefi güçlerin de basıncıyla) kendi politik-ideolojik programlarını kapsamlı biçimde uygulamaktan kaçınma niyetinde olmadıklarını ortaya koymuştur. Gerek İslamcı kamp, gerekse devrim kampı, bir uzlaşma arayışı içinde olmaksızın bir çatışma ya da kesin hesaplaşma eğilimi içindedir. Mısır'da Mursi'nin (sonradan geri adım atmak zorunda kalmış olsa da) Anayasal Beyannamne'si ve yangından kaçırır gibi onaylattığı anayasa, Tunus'ta ise önce Selefi güçlerin, sonra giderek Ennahda'nın "Devrimi Muhafaza Birlikleri" adıyla örgütlenen milis güçlerinin uyguladığı şiddet ve bunun en son Şükrü Belaid suikastıyla doruğuna tırmanması, bunun İslamcı kampta bulduğu ifadedir. Devrim kampında ise, özellikle Mısır'da büyük halk kitlelerinin Mübarek'i devirmiş olmanın özgüveni ile şimdi de Mursi'yi alaşağı etme çabasıyla bitmek tükenmek bilmeyen bir devrimci cüret ve enerjiyi ortaya koyması, devrim kampının kararlılığını göstermektedir. (Tunus'ta halk kitleleri hiç olmazsa şimdilik daha anlık, daha dağınık, coğrafi bakımdan daha kopuk tepkilerle yetinme eğilimindedir. Yani devrim kampı, Tunus'la karşılaştırıldığında Mısır'da gözle görülür biçimde daha güçlüdür.) İslamcı kamp ile devrim kampı arasındaki çatışmaların birçok durumda ölümle sonuçlanmış olması, iç savaş yöntemlerinin dahi bu mücadelede esas zemin haline gelebileceğini düşündürmektedir.

Bunun açıklaması, özellikle Mısır'da yaşanan olayların muazzam bir devrimci enerjiyi serbest bırakmış olmasıdır. Mısırlı kitleler, harekete sağlam biçimde önderlik eden bir hareketin yokluğunda dahi devrimi sonuna kadar götürmeye kararlı görünmektedirler. (Önderlik sorununu birazdan ayrıntılı olarak tartışacağız.) Devrimin ana şiarlarından ikisi, ekmek ve sosyal adalet konusunda bir ilerleme yaşanmaksızın bu hareketin durdurulması ancak baskı yöntemleriyle olabilecek gibi görünmektedir. Öyleyse, Mısır'da İslamcı iktidarla "uzlaşma" aramak aslında toplumun bağrındaki nesnel güçlerde temeli olmayan bir yaklaşımdır. (Tunus daha tartışmalıdır. Sosyo-ekonomik talepler orada da çok güçlüdür, ama bu birleşik bir halk muhalefeti

harekete geçirmekte yeterli olamamaktadır.)

İslamcı hareketin bu büyük dalgayı durdurma, hatta tersine çevirerek kendi programını uygulama şansı nedir? Burada birkaç faktörü göz önüne almak gerekiyor. Birincisi, İslamcı hareketin İran tipi bir rejime doğru adımlar atması ya da muhaliflere karşı şiddete başvurması, emperyalizmin kendisine verdiği koşullu desteğin zayıflamasına ve hareketin yalıtılmasına yol açıyor. Hem Mursi'nin son siyasi manevraları, hem Şükrü Belaid suikastı her iki ülkede de iktidarın emperyalizmin sözcüleri tarafından ciddi eleştiriye uğraması sonucunu doğurmuştur. Bunun nedeni, emperyalizmin hem İran tipi bir rejimden korkması, hem de El Kaide tipi hareketlerin bu tür bir dalga içinde güçleneceğinden endişe duymasıdır. Yani emperyalizm (İslam'ın dev servetlerin muhafızı olarak kullanıldığı Körfez ülkelerinde her türlü aşırılığa razı olduğu halde) yoksulluğun her an büyük patlamalara yol açabileceği bu tür toplumlarda sadece ılımlı bir İslam'la yürümeyi istiyor. Meseleye sonuçları açısından bakıldığında ise şunun altını çizmek gerekiyor: Emperyalizmin desteği bu rejimlere sadece çok ağır ekonomik sorunlarını aşmaları açısından değil, aynı zamanda şimdi kendilerini genel olarak destekleyen ama emperyalizmi karşısına almak istemeyecek Suudi Arabistan, Katar ve Türkiye gibi ülkelerin desteği için de önemlidir.

İkincisi, bu ülkelerde aslında iki değil üç siyasi kamp vardır. Üçüncü kamp devrimin yanında olmayan, ama İslamcı bir rejimde çok şey yitirecek olduğu için bu iktidarlar karşısında devrim kampına yanaşan güçlerden oluşmaktadır. İşin doğası gereği bu üçüncü “kamp” çok heterojendir. Burada eski rejimi geri getirmek için çabalayanlar da vardır, eski rejimin taraftarı olduğu halde şimdi yeni duruma adapte olmaya çalışanlar da; Batı ile bütünleşmiş burjuvazi de vardır, turizm gibi İslamcı bir rejimden bütünüyle zarar görecektir olan sektörlerde çalışan küçük burjuvalar, hatta işçi aristokrasisi de; bütünüyle Batı yanlısı liberaller de vardır, Mısır da Kıptilerin durumunda olduğu gibi İslamcı bir rejimin yerleşmesinden ölümüne korkan önemli azınlıklar da. Bu üçüncü kampa bütün heterojenliğine rağmen “kamp” adını vermemiz boşuna değildir. İslamcı bir rejime karşı kendi çıkarlarını savunma ortak dürtüsü, bu heterojen unsurları bir siyasi önderlik ya da hatta bir diktatör etrafında bir araya getirebilir. Bunun en çarpıcı delili, Mısır'ın devrimci ortamında eski rejimin adamı olduğu herkes tarafından apaçık bilinen Ahmet Şefik adlı adayın başkanlık seçiminin ilk turunda oyların dörtte birini, ikinci turunda ise yarıya yakınını alabilmiş olmasıdır. Böyle bir kitlenin varlığı İslamcı kampın elini ciddi biçimde zayıflatmaktadır.

Üçüncüsü, İslamcı hareketin kendi içindeki çatlaklar çok büyük bir zafıdır. Mısır'da (son dönemde bölünmüş olsa da) Selefi hareketin en güçlü partisi olan Nur Partisi, 25 Ocak'tan itibaren yeniden yükselişe geçen mücadeleler içinde devrim kampının en güçlü siyasi ittifakı olan Ulusal Selamet Cephesi ile açıkça işbirliğine girmiştir. Tunus'ta ise İslamcı hareket içindeki çatlaklar daha da etkilidir. Bir yandan Selefiler Ennahda üzerinde sürekli olarak radikalleşme yönünde basınç uygulamaktadır. Ama öte yandan Ennahda da Şükür Belaid suikastından sonra kendi içinde bölünmüş bir görünüm arz etmektedir. Başbakan ve partinin genel sekreteri olan Hemadi Cibali, partinin çoğunluğuna karşı bayrak açmıştır. Partinin en önemli tarihî önderlerinden Muhammed Sur ise partinin bir numaralı önderi ve büyük prestij sahibi Raşid Ğannuşi'ye "git" çağrısı yaparak olay yaratmıştır.

Bu karmaşık tablo, bu ülkelerde devrim kampına önderlik edecek siyasi güce çok hassas görevler yüklemektedir. Oysa Arap devriminin en büyük trajedisi, böyle bir gücün henüz ufukta görünmemesidir.

Önderlik sorunu

Büyük devrimler bir siyasi önderliğin etkisi olmaksızın başlayabilir. Bunda şaşırtıcı olan hiçbir şey yoktur. Marksizmin analizi doğru ise, devrimler, kurnaz bir siyasi önderliğin kıskırtmalarının sonucu değil, sanki birer deprem gibi, toplumun derinlerinden gelen tektonik hareketlerin ve yırtılmaların ürünü olduğu için tarihte bu kadar önemlidir. Ama hiçbir devrim, kitleler nezdinde kurtuluş simgesi haline gelmiş bir siyasi önderliğin iktidarın ele geçirilmesi yolundaki doğru politikası olmaksızın zafere ulaşamaz. Mısır devriminin, yukarıda ayrıntılı biçimde tahlil ettiğimiz sürekli devrim mantığı, işçi sınıfının kendi etrafına topladığı öteki sömürülen ve ezilen kitleleri ardından sürükleyerek iktidara geçmesini gerekli kılıyor. Ama bu mantığın sonuna dek götürülmesi ve iktidarın ele geçirilmesi için koşullar olgunlaştığında işçi sınıfına önderlik edecek bir siyasi parti henüz ufukta görünmüyor. Mısır devriminin ve genel olarak Arap devriminin en büyük zaafı bu devrimci önderlik eksikliğidir.

Arap devriminden nasibini almış ülkelerde elbette en geniş bir anlamda sosyalist partiler vardır, geçmişte de var olmuştur. Hatta denebilir ki, Arap dünyasında komünist akım genellikle bilinmediği kadar güçlü olmuştur. Irak, Mısır, Lübnan, Suriye, Filistin gibi ülkelerde komünist adını taşıyan partiler geçmişte, özellikle İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen onyıllarda, önemli birer siyasi güç haline gelmiş partilerdir. Ama tarih Arap devriminin eşi-

ğine geldiğinde, iki ayrı faktör bu partileri devrim açısından işlevsiz halde bulmuştur.

Bu faktörlerden ilki, Arap komünist partilerinin Sovyet bürokrasisinin birer uzantısı olarak onun dış politikadaki çıkarlarını kölece izlemesi olmuştur. Arap dünyasındaki komünist partiler, 1952 Mısır devriminden, Nasır rejiminin doğuşundan, Irak'ta 1958 devriminden ve Baas Partisinin ortaya çıkmasından, Filistin'de FKÖ'nün mücadeleye başlamasından itibaren, kısacası 1950'li yıllarda Arap burjuva milliyetçiliğinin öne çıkmasından sonra, bu hareketlere kuyrukçuluk yapmışlardır. Bunda hem bu rejimler ile Sovyetler Birliği arasındaki karşılıklı yakınlaşmanın etkisi vardır, hem de bu partilere onyıllardır dayatılmış olan "aşamalı devrim" programı uyarınca bunların kendi ülkelerinin burjuvazilerini, bu sınıfların demokratik devrim yolunda verdikleri varsayılan mücadelede destekleme konusundaki programatik/stratejik anlayışın.

Bunun sonucunda, bu partilerin kaderi neredeyse ayrılmaz biçimde Nasır'a, Baas'a, FKÖ'ye bağlanmış, bu burjuva veya küçük burjuva güçlerle "komünist" adını taşıyan partileri birbirinden ayırmak kitleler açısından giderek olanaksız hale gelmeye başlamıştır. İşin esas kötü yanı, bu rejimler tarihsel bakımdan zaten son derecede sınırlı olan ilerici karakterlerini yitirmeye başladıktan sonra ortaya çıkmıştır. Nasır'ın yerine geçen Enver Sedat ABD ve Siyonizme yanaştığında, Baas Irak ve Suriye'de ilerici hiçbir yanı kalmayan Saddam ve Esad diktatörlüklerine dönüştüğünde, Arafat emperyalist kampa yanaştığında, Arap dünyasında kitlelerin anti-emperyalist dürtüleri giderek İslamcı hareketlerin sömürüsüne açık hale gelmiştir. Komünist partiler ise burjuva milliyetçisi partilerle birlikte kitlelerin gözünde emperyalizmle bütünleşmeye başlamıştır. Bunun doruğu elbette 2003'te ABD Irak'ı işgal ettiğinde emperyalizmin kurdurttuğu kukla hükümete bakan veren Irak Komünist Partisi'nin politikası olmuştur!

İkinci faktör, 1989'da Doğu Avrupa'da ve daha da önemlisi 1991'de Sovyetler Birliği'nde yaşanan çöküşle birlikte ortaya çıkmıştır. Kendi başına bu dünya tarihsel gelişme elbette komünist partilerin prestijini dünyanın her yerinde olduğu gibi Arap dünyasında da ciddi şekilde sarsmıştır. Ama bu sarsıntı geçici olabilir, belki on yıl, belki yirmi yıl hissedildikten sonra geçebilirdi. Burada işin içine bütün dünyanın sosyalist hareketlerinin bağrında gelişen "yenilenme" eğilimleri giriyor. Aynen Avrupa, Latin Amerika veya Türkiye'de olduğu gibi, Arap dünyasında da "komünist" adını taşıyan partiler (ve solun başka bileşenleri), hızla Leninizme düşman kesilmişler, Mark-

sizmi ise bütünüyle reformist biçimde yorumlayarak bütün ideolojilerini, programlarını, stratejilerini gözden geçirmeye yönelmişlerdir. Bu yöneliş, bizim Türkiye’den de tanıdığımız, sol liberal, postmodern, kimlik politikasına yaslanan, burjuvazinin neoliberalizmine dahi ciddi tavizler veren bir siyaset çizgiyi doğurmuştur. Bu sözde “demokratik”, hatta “radikal demokratik” politika, eski milliyetçi-yeni Amerikancı diktatörlüklerin (Mısır ve Tunus en belirgin örneklerdir) koyu baskı ortamında iyice çelişkili, hatta yüz kızartıcı biçimlere bürünebiliyordu. Bir yandan sabah akşam demokrasiden söz eden bu partiler, bir yandan da baskı rejimleriyle barışık, onların icazeti ölçüsünde politika yapar güçler haline geliyordu.

Bu partilerin devrim karşısındaki konumunu en çarpıcı biçimde ortaya koyan gelişme Tunus’ta yaşandı. Bilindiği gibi, Tunus’ta (aynen Mısır’da olduğu gibi) diktatörün (bin Ali’nin) 14 Ocak 2011’de devrilmesinden sonra eski rejim bir süre yeni personelle yoluna devam etmeyi denedi. Kurulan yeni hükümete “Milli Birlik Hükümeti” deniyordu. Büyük kitleler tabii ki rejimin peşini bırakmıyor, bin Ali’nin hempalarının da ülkenin yönetiminden uzaklaştırılması için, somut olarak da bu hükümetin devrilmesi için mücadeleye ediyorlardı. Devrimde örgütsel varlığıyla en önemli aktör olan sendikal konfederasyon UGTT bu hükümeti “tanımama” politikası sürdürüyordu. İçinde bin Ali’nin son hükümetinden bakanların bile yer aldığı bu hükümete, Tunus’un eski komünist partisi, yeni adıyla Ettencedid (tam da “Yenilenme”) partisi de bakan vermişti! UGTT’nin önderliğinde kitleler hükümeti istifaya çağırıldığında Ettencedid de onların karşısında yer alıyordu. Yani karşı devrimin safında! Ulaşılan bu vahim noktanın geri planında ise partinin sadece Stalinist döneminin tahribatı değil, aynı zamanda Sovyetler Birliği’nin çöküşünden sonra yaşadıkları da yatıyor. Parti, 1991’den sonra aynen 1980’li yılların sonunda bizde tarihi TKP’nin yaptığı gibi komünizmden vazgeçmiş ve bunun yerine, belirttiğimiz gibi “Yenilenme” anlamına gelen Ettencedid hareketini kurmuştur. 2007’deki ikinci kongresinde Tunus solunun başka birtakım unsurlarıyla birleşen parti, siyasi yönelişi bakımından, bizde ÖDP-EDP bölünmesinden önceki ÖDP’ye karşılık gelen bir güç olarak düşünülmelidir. İşte böyle bir partinin devrimci kitlelerin ne kadar işine yarayacağı, tersinden bakıldığında kitlelere nasıl önderlik edeceği sorusu, Arap devriminin en büyük zaaflarından birinin anahtarını veriyor bize.

Şimdi Arap sosyalist hareketi hakkında bu geri plan bilgileri veri iken devrim Mısır’ında önderlik sorununu tartışmaya geçebiliriz. Amacımız Mısır’ın sosyalist hareketini ayrıntılı bir tahlile tâbi tutmaktan ziyade, eli-

mizdeki bilgiler ışığında siyasi önderlik sorununun bugüne dek Mısır devriminin kaderini nasıl olumsuz etkilemiş olduğuna kısaca bakmak.

Tartışma konularına girmeden önce bir meseleyi açıklığa kavuşturmakta yarar var. Mısır’da sol tanımlanırken kaçınılmaz olarak sosyalist solun yanı sıra sol Nasırcı partiler de gündeme giriyor. Bunun birkaç nedeni var. Biri, Mayıs 2012’de yapılan başkanlık seçiminin birinci turunda üçüncü sıraya yerleşen Hamdin Sabbahi’nin sol içinde büyük bir çekim odağı haline gelmiş olması. Birçok sosyalist grup şimdi Sabbahi ile aynı cephe içinde çalışıyor, buna döneceğiz. İkinci bir neden, sol Nasırcılığın Mısır geleneğinde işçi ve yoksul köylü hareketleriyle oldukça organik ilişkilere sahip olması. Sabbahi’nin eski partisi Keramet (bizdeki anlamıyla ilgisi yok, “Onur” anlamına geliyor) ve şimdiki partisi Mısır Halk Cereyanı, en büyük bağımsız sendika konfederasyonu (İngilizce adının baş harfleriyle) EFITU içinde ciddi bir varlık gösteriyor. Zaten EFITU’nun başkanı Kemal ebu Ayta da bu gelenekten geliyor. Öte yandan, yoksul köylüleri örgütleyen Genel Çiftçiler Sendikası da bu geleneğe yakın duruyor. Üçüncü neden de, sol Nasırcılığın, geleneksel Nasır hareketinden farklı olarak sınıf meselelerini ön plana çıkarması. Biz elbette ikisini, yani dar anlamda sosyalist hareket ile belki emekçi sınıfların saflarında bir küçük burjuva eğilim olarak görülebilecek sol Nasırcılığı birbirinden ayıracağız, ama zaman zaman sol Nasırcı hareket de tartışma alanımıza girecek.

Sosyalist hareketin devrim içindeki doğrultusunu değerlendirirken gündeme getirilebilecek en bariz mesele ittifaklar konusudur. Bu mesele önemlidir, çünkü mücadelenin bu aşamasında, uzun bir diktatörlük döneminden çıkılırken, sosyalist hareketler henüz zayıftır. Çünkü Mübarek’in son yıllarında İhvan görece bir hoşgörüden ve kendisine tanınan kısmi özgürlüklerden yararlanarak örgütlenirken sol baskı altında gelişmemiştir. Bu nedenlerle, birleşik cephe taktikleri en azından belirli bir dönem boyunca önem taşıyacaktır. İttifaklar alanında hem sol Nasırcı hareket, hem de sosyalist hareket maalesef feci denebilecek bir sicile sahiptir.

Evet, doğrudur, devrimin ilk aylarında, Mayıs 2011’de, sosyalist partilerin bir bölümü Sosyalist Güçler Koalisyonu adını taşıyan bir platformda birleşmişlerdir. Bunların arasında Sosyalist Halk İttifakı Partisi, Mısır Komünist Partisi, Devrimci Sosyalistler, Mısır Sosyalist Partisi ve Demokratik İşçi Partisi adında partiler vardır. (Benzer bir girişim Tunus’ta bin Ali’nin ülkeden kaçış tarihi olan 14 Ocak Cephesi adıyla başlangıçta Tunus’ta da kurulmuştu. Ama orada sol milliyetçiler daha o ilk aşamada bile cephenin

bir parçasıydı.)

Ne var ki, son yıllarda dünyanın her yerinde sola musallat olan parlamentarizm, seçimler yaklaşırken sosyalist partilerin daha pragmatist, faydacı ve oportünist politikalara dönmesine yol açmıştır. Kasım 2011’de başlayıp Ocak 2012’de sona eren parlamento seçimleri yaklaşırken Sabbahi’nin Keramet Partisi, İhvan’la Ulusal İttifak adını taşıyan bir seçim blokunda bir araya gelmiştir. (Bazı kaynaklarda bu platformun adı Demokratik İttifak olarak geçiyor.) Mısır’ın Mübarek döneminde açık olarak çalışan tek sosyalist partisi olan Tegammu ile Sosyal Demokrat Parti, Mısır’ın en zengin ikinci kişisi olan, telekomünikasyon kodamanı²² Necip Sawiris’in partisi olan Özgür Mısırlılar Partisi ile Mısır Bloku adı altında bir seçim ittifakına katılmıştır. Bu iki parti sosyalist hareketin sağ kanadı sayılabilir, ama Sosyalist Güçler Kaolisyonu’nun üyelerinden, ülkenin en güçlü sosyalist partisi olan Sosyalist Halk İttifakı Partisi’nin yanı sıra Mısır Sosyalist Partisi de başta Sawiris ile Mısır Bloku’nda birleşmiştir. Daha sonra bloktan ayrılmalarının Sawiris’in kapitalist politikalarıyla bir ilgisi yoktur. Mısır Bloku’nun Mübarek’in partisi olan Ulusal Demokratik Parti’ye (sık kullanılan İngilizce baş harfleriyle NDP) çok taviz vermesi dolayısıyla ayrılmışlardır. (Bu yanlış bir gerekçedir demiyoruz, başka gerekçelerle bu bloka hiç katılmamış olmaları gerekirdi diyoruz.) Aslında Mısır Bloku, İhvan’a karşı “sivil devlet”i (yani laikliği) savunmak için kurulmuş bir ittifaktır.²³

Yerleşik bir burjuva demokrasisi rejiminde parlamentarizmin teşhir edilmesi daha güçtür. Oysa bir devrim döneminin sarsıntısı içinde parlamentarizm, hem kitlelerin bilincini ileri taşımak bir yana geriye çekeceği için açıkça zararlıdır; hem de beklenen pratik sonuçları bile vermeyeceği için yanlışlığını kanıtlamak daha kolaydır. Mısır’da parlamentarist politika şöyle bir absürd duruma yol açmıştır. Bağımsız sendikalar konfederasyonu EFITU’nun başkanı, sol Nasırcı Keramet Partisi üyesi Kemal Ebu Ayta İhvan ile ittifak temelinde, birtakım sosyalistler de (mesela Sosyalist Halk İttifakı Partisi lideri Abu el İz el Hariri) başka sorumsuz ittifak politikaları sayesinde meclise girmeyi başarmışlardır. Başarmışlardır da, meclis kendi içinden bir Kurucu Meclis doğurduktan sonra Mübarek dönemi yargıçlarının kararıyla (bütünüyle bir usul meselesi bahane edilerek) kapatılmıştır.

22 Dünya çapında en zenginlerin servetini izlemekte uzman *Forbes* dergisine göre, Sawiris’in 2013 mart ayı itibarıyla serveti 2,5 milyar dolardır. Bkz. <http://www.forbes.com/profile/naguib-sawiris/>. Karşılaştırma amacıyla söyleyelim. Bu, bizde Koç ailesinin ikinci zengin mensubu Suna Kırac veya Turkcell’in sahibi Mehmet Karamahmet’in servetine denk düşen bir rakam.

23 Bu paragraftaki bilgiler Beinin, a.g.y.’tan derlenmiştir.

Bu yetmemiş, devrimin ürünü olan bir meclisin üyeleri eski rejimin kalıntısı yargıçların bu korkunç kararına kuzu kuzu uymuşlardır. Edinebildiğimiz bilgiler çerçevesinde, tek bir sosyalist veya işçi sınıfı temsilcisi milletvekili de bu karara karşı fiilen direnmemiştir. İnsan o mevziyi savunmayacak ise, o meclise neden girer? İş bununla da kalmıyor. Meclis kapatıldığı halde, bir hukuk garabetiyle yetkisini ondan alan Kurucu Meclis çalışmaya devam etmiştir. Ama oradaki İslamcı çoğunluğun hoyratça kendi görüşlerini dayatması karşısında bütün azınlık grup üyeleri (Kıptiler, laikler vb.) gibi sosyalist ve işçi sınıfı temsilcisi üyeler de bir aşamada Kurucu Meclis'ten çekilmişlerdir. Sonunda bin bir parlamentarist manevra pratikte hiçbir işe yaramamıştır! Parlamentarist budalalığın (Lenin) tarihinde ayrıcalıklı bir yeri olacaktır Mısır örneğinin.

Bütün bunlara (yukarıda anlatıldığı gibi) parlamento seçimlerinin devrimin ikinci büyük dalgasının hemen ardından yapıldığını ekleyin, sosyalist akımların ve sol Nasırcılığın kitlelere yol gösterme kapasitesini değerlendirme bakımından epeyce veri edinmiş olursunuz.

Mayıs ve Haziran 2012'de iki turlu olarak düzenlenen başkanlık seçimi, yine ilkesiz ve kaotik bir politika ile karşılanmıştır. İlk turda, dört tane sol veya sol benzeri aday vardı. Biri, sağ sosyalist Tegammu'nun eskiden Mısır yargıtayının başkan yardımcılığına kadar yükselebilmiş olan yargıç aday idi. Aday sadece burjuva "saygıdeğerlik" kriterleri üzerinden belirlenmiş olduğundan Tegammu'nun bu seçimdeki varlığını bir "sol" varlık olarak görmek olanaklı değil. Öteki adaylardan ikisi sosyalistti. Biri, yukarıda da sözü geçmiş olan Sosyalist Halk İttifakı Partisi önderi Abu el İz el Hariri idi. Bu parti, hatırlanacağı gibi, Mısır Sosyalist Partisi ile birlikte Mısır Bloku'nun eski rejimin politikacılarına fazla taviz verdiği gerekçesiyle bloktan son anda kopmuştu. Bu kopuştan sonra bu ikisi birkaç burjuva partisiyle birlikte bir ittifak kurdular (Devrim Sürüyor İttifakı). El Hariri bütün bu ittifakın aday idi. İttifak seçimden kısa süre sonra dağılacaktı. Başkanlık seçimine katılan öteki sosyalist aday ise, insan hakları avukatı ve işçi sınıfı hakları alanlarında militanlığı ile büyük saygı toplamış olan Halid Ali idi. Seçime bağımsız olarak giriyordu. Soldaki dördüncü aday Hamdin Sabbahi ise seçime kendi partisi Keramet adına katılıyordu.

İlk turda bağımsız Halid Ali 134 bin oy aldı (yuvarlak olarak yüzde 0,6). Sosyalist Halk İttifakı Partisi ve Devrim Sürüyor İttifakı aday el Hariri 40 bin oyda kaldı (yuvarlak olarak yüzde 0, 2). Tegammu aday daha da düşük oy aldı (yuvarlak olarak yüzde 0,1). Yani üç sosyalist adayın toplam aldığı

oy yüzde 1'i ancak buluyordu. Buna karşılık, Hamdin Sabbahi büyük bir başarı göstererek 4,8 milyon oy aldı (yuvarlak olarak yüzde 21). Sabbahi bu sonuçla ilk iki sıraya yerleşen (ve böylece ikinci tura katılmaya hak kazanan) adayların (sırasıyla yüzde 25 ve 24) hemen ardından geliyordu.

İlk anda bakıldığında (Tegammu'nun adayı dışında) çok büyük bir sorun görünmüyor. Ama tablonun içine dördüncü sıraya yerleşen aday sokulunca durum bambaşka bir nitelik kazanıyor. Abdül Münim Abul Futuh adlı bu aday seçime bağımsız olarak katılmıştı. Kendisi Mısır Tabipler Birliği'nin genel sekreteri olmanın yanı sıra İhvan hareketinden gelmektedir, ama hareketin disiplinine uymadığı için ihraç edilmiştir. İlmî ve liberal eğilimler taşır. İhvan'ın gençliği içinde çok popülerdir; bilindiği gibi İhvan zaman zaman Tahrir'den uzak durmuş, ama gençleri devrimci kitlenin yanı başında meydandaki eylemlere katılmışlardır. Vahim olan şudur: Devrimci kamptan birçok insan oyunu Abul Futuh'a vermiştir! Abul Futuh toplam 4 milyon oy almıştır (yüzde 17,5). İşte bu oyların Sabbahi'nin ilk iki sıraya giremesinde rol oynamış olması ihtimali çok yüksektir! Devrimci kampın bazı unsurları (hangileri olduğu bizim kaynaklarımızda belli değildir), İhvan kökenli bir adaya oy vererek Hamdin Sabbahi'nin, yani tartışmasız Tahrir'in has adaylarından birinin seçimin ikinci turuna katılmasını engellemişlerdir! İşin ironik yanı, Selefilerin en büyük partisi Nur Partisi'nin de Abul Futuh'a oy vermiş olmasıdır!

İlk iki sıraya yerleşen adayların İhvan'ın resmi adayı, şimdiki başkan Muhammed Mursi ile Mübarek'in son başbakanı, YAK'ın adamı Ahmet Şefik olduğunu göz önüne alacak olursak burada bir siyasi cinayet işlenmiş demektir. İkinci turda halk eski rejim ile İhvan arasında bir seçim yapmaya zorlanmış, gerçek devrimci kitle seçimde temsil edilememiştir!

Hatalar hataları doğuruyor. Başkanlık seçimlerini beceriksizce yitiren devrim kampı ya da genel olarak sol, Mursi'nin başkanlığına ve İslamcılığın hâkimiyetine karşı güçlü bir cephe oluşturmak üzere bu sefer de yüzünü her türden burjuva unsurlara dönmüştür. Kasım 2012'de kurulan Ulusal Selamet Cephesi (bundan böyle Selamet olarak kısaltacağız; bazı kaynaklar buna yanlış bir adlandırma ile Ulusal Kurtuluş Cephesi diyor) kurulmuştur. Bu cephe de Sabbahi ve yeni partisi Mısır Halk Cereyanı merkezi bir rol oynuyor. Onun yanı sıra soldan Sosyalist Halk İttifakı Partisi, uluslararası düzeyde "Cliff'çi" olarak bilinen Devrimci Sosyalistler ve Sosyal Demokrat Parti de Selamet içinde yer alıyor. Ama başka kimler kimler yok ki! Birleşmiş Milletler sisteminin gözdesi liberal Muhammed el Baradei ve partisi Düs-

tur; Mübarek'in eski dışişleri bakanı, daha sonra yıllar boyunca Arap Birliği Genel Sekreteri Amr Musa ve partisi Kongre; Mısır burjuvazisinin eski liberal partisi Vefd ve başkanı Bedevi; bir başka önde gelen burjuva politikacısı Ayman Nur ve partisi Ğad; Mübarek'in Ulusal Demokratik Partisi'nin kalıntılarının Ğazali Harb ile birlikte kurduğu Demokratik Cephe Partisi; yukarıda da sözünü ettiğimiz Mısır'ın en zengin kapitalisti Sawiris ve partisi Özgür Mısırlılar! (Başta Abul Futuh'un ve önderi olduğu Güçlü Mısır Partisi'nin de Selamet içinde yer alacağı söylentisi dolaşmakla birlikte, Abul Futuh Selamet içinde eski rejim kalıntıları olduğu için cepheden uzak durmuştur. Bazı İslamcı burjuva politikacılarının bazı sosyalistlerden daha ilkeli olduğu gözden kaçmıyor! Bu arada Sosyalist Halk İttifakı Partisi'nin daha bir buçuk yıl önce eski rejim unsurlarıyla çalışmamak için Mısır Bloku'ndan ayrıldığını hatırlarsak, Selamet'in bu yapısını nasıl içine sindirdiği de muamma!) Ulusal Selamet Cephesi üstelik Mısır burjuvazisine ve hiç kuşku yok emperyalizme “saygıdeğer” bir yüz sunabilmek için, kitleler üzerindeki etkisi dolayısıyla son derecede güçlü olan Sabbahi yerine el Barade'y'i koordinatör (ve sözcü) olarak belirliyor!

Selamet, tam da devrimin üçüncü büyük dalgası başlarken kurulmuştur. Bu yüzden de kurulur kurulmaz çok ciddi pratik sınavlardan geçmiş bulunuyor. Bu sınavlardan yüzünün akıyla çıktığını söylemek kolay değil. Elbette Mursi'nin ve İhvan'ın karşısında güçlü, kitlesel bir blokun bulunması ve büyük kitle eylemlerinin örgütlenmesinde bir ölçüde katkıda bulunması olumlu bir gelişme olarak görülebilir. Ama bu kitlesel blokun burjuva unsurları kapsamaktan ne kadar güç kazandığı esas büyük sorudur. Bu soruya birazdan dönmek üzere Selamet'in devrimin üçüncü dalgasını nasıl yönlendirdiğini kısaca gözden geçirelim.

Devrimin üçüncü dalgası, yukarıda da belirtildiği gibi, Mursi'nin 22 Kasım'da yayınladığı Anayasal Beyanname'ye bir tepki olarak başladı, ama derhal savunmadan taarruza geçti. Yaşanan, tam bir devrimci yükselişti. Bunu en belirgin olarak beş olguda görmek mümkün. Birincisi, kitlelerin hedefi sadece Beyanname'nin geri çekilmesi değil, esas olarak Mursi'nin devrilmesiydi. Bu, bütün eylemlerde atılan sloganların ana temasıydı. İkincisi, bu birincisini doğrular ve güçlendirir: Kahire'deki eylemler daha önce olduğu gibi Tahrir ile sınırlı kalmadı. 22 Kasım'dan Aralık başına kadar Salıhları ve Cumaları dört kez Tahrir bütün devrim boyunca gördüğü en büyük kalabalıklarla karşılaştırılabilir kitlelerle dolup taşıdıktan sonra, kitle yeni bir atılımla mücadeleyi başkanlık sarayına taşıdı. Günlerce gecelerce, bazen on

binler, bazen yüz binler sarayı kuşatma altında tuttu. Bir ara Mursi'nin arka kapıdan kaçtığı söylentisi bile çıktı. Bunların klasik devrim görünümüleri olduğuna kuşku yoktur. Başkanlık sarayını saran halk, iktidarın doruğunu ele geçirmeye gelmiş demektir. Yani kitleler sloganlarının ardında pratik olarak durmuşlardır ve bu uğurda İslamcılarının saldırıları altında şehitler vermişlerdir.

Üçüncüsü, 15 Aralık referandumu vesilesiyle eylemler durmuştur. (Bunun neden ve nasıl olduğuna birazdan değineceğiz.) Burada devrimci atmosfer bütünüyle sekteye uğrayabilir, üçüncü dalga sönümlenebilirdi. Ama 25 Ocak'ta kitle hareketi yeniden şaha kalktı. Bu tür büyük oylamaların bile sokak politikasını durduramadığı ortaya çıktı. Dördüncüsü, 25 Ocak gününden başlayarak hemen hemen bütün kentlerde devletin özellikle baskısının simgesi olan binaları ve İhvan lokalleri kitle şiddetinin hedefi haline geldi. Kitle artık hiçbir biçimde olağan siyasi mücadele yöntemleriyle yetinmiyordu. Nihayet beşincisi, 25 Ocak'tan birkaç gün sonra kanal kıyısındaki üç büyük kentte ilan edilen Olağanüstü Hal ve gece sokağa çıkma yasağı halk tarafından tam bir yenilgiye uğratıldı. Bu üç kentte halk günlerce inadına bütün gece eve girmedi. Devlet de buna karşı herhangi bir yaptırım uygulayamadı.

Bu ezici devrimci dalgaya Selamet önderlerinin yaklaşımı acıklı idi. El Baradei'nin sözcülüğünde ilk evrede her şeyi Beyanname'nin geri çekilmesine, referandumun ertelenmesine ve "gerçek bir diyalog"un kurulmasına indirgediler. Sürekli olarak Mursi diyaloga girdiği takdirde kendisiyle çalışılabileceğini tekrarladılar. Bunun kitlelerin Mursi'ye yaklaşımıyla taban tabana zıt olduğu açık değil mi? Onlar Mursi'yi devirmeye çalışırken, Selamet önderleri Mursi'yi yola getirmeye çalışıyorlardı! Bunun çarpıcı ifadesi kitle meydanlarda eylem yaparken ortaya çıkıyordu. Baradei Mursi'yi makul bir diyaloga çağırıyordu; o sözünü bitirir bitirmez kitle yüz binleriyle hep bir ağızdan cevap veriyordu: "Halk rejimi devirmek istiyor!" Burada iki ayrı duyarlılık, iki ayrı çözüm vardı. Selamet kitlenin devrimci ateşini köreltme işlevini görüyordu.

Bunun referanduma ilişkin siyasi tavır konusunda da çok ağır sonuçları oldu. Mursi Aralık başında anayasa referandumunun 15 Aralık tarihinde yapılacağını açıkladığında, büyük devrimci kitlenin tepkisi boykot oldu. Bu başlangıçta Selamet önderliğince de kabul ediliyordu. Ama 8 Aralık'ta Mursi Anayasal Beyanname'yi geri çekince, Selamet burada bir uzlaşma ve devrimci dalgayı durdurma fırsatı görerek boykot sloganının yerine "hayır" oyunu geçirdi. Bunun sonucu şu oldu: Seçmenin üçte ikisine yakını "evet"

oyu kullandı. Bu yaklaşık 10 milyon oy demekti. Buna karşılık, üçte bir yani beş milyon dolayında insan “hayır” oyu kullandı. Ama katılım daha önceleri hep yüzde 45 dolayında iken şimdi yüzde 30’a kadar gerilemişti. Referandumda 10 milyon insan bilerek oy kullanmamıştı! Bunların büyük bölümünün referandumu boykot etmiş olduğu tahmin edilebilir. Dolayısıyla, Selamet liderleri karşı oyları “hayır” ve boykot oyları arasında bölerek karşı tarafın hiç olmazsa formel açıdan referandumdan başarıyla çıkmasını sağlamıştı!

Referandum siyasi ve hukuki bakımlardan tam bir skandaldı. Koskoca anayasanın 15 günde okunup üzerinde toplumsal düzeyde bir fikir oluşturulabilmesi olanaksızdı. Ayrıca propagandaya çok az zaman kalmış oluyordu. Bu bakımdan oylama klasik demokratik normların çok gerisinde kalıyordu. Şayet Selamet halkı boykota çağırılmış olsaydı, bunun çok makul bir temeli olurdu. O oylamada “hayır” oyu çağırın Selamet, şimdi parlamento seçimleri için “boykot” şiarını yükseltiyor. Muhtemelen bu bir manevradır. Son dakikada Selamet önderleri “daha sorumlu” davranacaklardır. Ama meşruiyeti hiçbir zeminde savunulamayacak olan referandumda oy kullananlar, şimdi korunması gereken parlamento için yapılacak seçimlere boykot şiarı ile katılmıyorlar.

Bütün bunlardan çıkarılacak sonuç, Selamet’in içindeki bütün güçleri sili karşı devrimci hainler olarak nitelemek olmamalıdır. Devrimin hareketinin ritmini yakından izleyip her an kitlelerin hem içindeki bölünmeleri, hem de ruh durumlarını hesaba katarak hangi siyasi güçlerle hangi aşamalarda birlikte yürünebileceğine elbette somut koşullara göre karar vermek gerekir. Ama şurası açıktır ki, el Baradeý’lerle, Amr Musa’larla, Sawiris’lerle, Ayman Nur’larla, kısacası burjuvazinin kitle hareketi içindeki ajanlarıyla aynı cephede yer almak hatadır. İhvan iktidarına karşı nokta operasyonları türünde ortak eylemler elbette düşünülebilir. Ama burjuvazinin bu sözcülerinin cephede varlığının devrim kampının elini kolunu bağlamasına izin verilmelidir. Bu durumda, en başta işçi ve köylü önderleri olmak üzere, sosyalist partilere, Hamdin Sabbahi’ye ve Mısır Halk Cereyanı hareketine, Nasırcı solun öteki güçlerine, Selamet’in bütün burjuva unsurlarından arındırılması çağrısının yapılması devrimin bu aşamasında en doğru taktik olacaktır. Selamet’e gücünü veren, kitesini sağlayan burjuva hareketleri değildir. Amr Musa başkanlık seçimlerinde çok düşük bir oy almıştır. Baradeý çok zayıf görünmekten korktuğu için seçime girmemiştir bile. Esas kitle sol Nasırcılardır, işçi ve köylü örgütlerindedir. Yani Selamet burjuvaları “birlikten

güç doğar” diye değil, düzenle cepheden karşı karşıya gelmemek için arası-
na almıştır. Talep bu unsurlardan kopmak olmalıdır.

Mısır’da devrime önderlik yapabilecek bir parti bu tür taktiklerle kurula-
caktır. Ama esas stratejik mesele bu değildir. Esas mesele, devrimin siyasi
ortamı ile büyük bir mücadelecilik gösteren işçi sınıfı arasında bir köprü
kurabilmektir. Yukarıda vurguladığımız gibi, Mısır işçi sınıfı kökleri 2004’e
kadar geri giden, 2006 yılından itibaren çok ciddi boyutlara ulaşan bir mü-
cadelecilik eğilimini ortaya koymuştu. Devrimde bu bir sıçrama gösterdi.
Geçtiğimiz iki yıl, işçi sınıfı mücadeleleri bakımından olağanüstü bir dönem
oldu. Ne var ki, gerek işyerlerindeki mücadele, gerekse yeni bağımsız sen-
dikaların varlığı ve faaliyeti ile siyasi mücadeleler arasında sağlam bağlar
kurulamadığı bizim erişebildiğimiz kaynakların ortak kanaati.

Bunda esas sorumluluğun siyasi kanada düştüğünü saptamak gerekir. İşçi
hareketi kendiliğindenliği içinde otomatik olarak siyasileşseydi, partilere ne
gerek olurdu? Sorun ancak siyasi partiler tarafından çözülebilir. Alandan
doğrudan gözlemlere dayanmasak bile, bizim izlenimimiz, sosyalist partile-
rin Tahrir’deki ve öteki kentlerde benzeri ortamlardaki mücadele içinde dev-
rimci kitlelerin bağrındaki küçük burjuva, öğrenci veya deklase unsurlara
fazla taviz verdiği, o hareketin büyümesine kapılarak sınıf mücadelesinin eko-
nomik biçimlerini küçümsediği, bunları “korporatist” olarak nitelediği ve
Mısır devriminin sınıf karakterini ve bunun pratik siyasi görevler açısından
anlamını kavrayamadığıdır. Mısır işçi sınıfı hareketinin ciddi analisti Bein’in,
bu izlenimimizi bütünüyle doğrulayan bir gözlemde bulunuyor:

Ne var ki, birçok devrimci aktivist (özellikle Tahrir’in ve öteki kent meydan-
larının işgalinde öne çıkan genç liberaller²⁴) bu eylemleri [işçi eylemlerini],
“ulus çapında” talepler değil, “özel çıkar” (*fi’awi*) talepleri olarak görüyor
ve değişim fırsatlarının en yüksek düzeye çıkmış olduğu Şubat ve Mart
2011 aylarında bunları desteklemeyi reddediyorlardı.²⁵

Bu, Mısır devriminin en büyük sorunlarından biridir ve üstesinden ge-

24 Bu vesileyle Türkiye’de bu “liberal” kavramının ne kadar yanlış bir anlayışa yol açtığını da belirtelim. AB’de “liberal” bir bakıma Avrupa’daki ve bizdeki anlamının tersi bir içerik taşır. Bu-
rada “liberal” merkez sağdır ve piyasacıdır. Orada “liberal” sola yatkındır ve devlet müdahalesiyle
gelir bölüşümünü düzeltmeyi savunur. Arap ülkeleri bağlamında son yıllarda ABD basını “liberal”
terimini bu ikinci anlamda kullanırken, bunun Türkiye basınına en ufak bir uyarı yapılmaksızın
nakledilmesi büyük yanlış anlamalara yol açıyor.

25 A.g.y., s. 8.

linmedikçe devrim ilerleyemeyecektir. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi, Mısır devriminin bağrında bir sürekli devrim dinamiği vardır. Bu dinamiğin taşıyıcısı işçi sınıfıdır. Ama işçi sınıfının bu görevi yerine getirebilmesi için bir siyasi önderliğe ihtiyacı vardır. Denklem bu kadar açıktır.

Devrimi tanımamakta ısrar karşı devrimciliktir!

Arap devriminin sorunlarını tartıştığımız bu yazıda, bu devrimin en büyük sorunlarından birinin de dünya solunda onu tanımamakta ısrar ve inat eden hareketler olduğunu vurgulamadan bitirmek tartışmayı eksik bırakmak olur. Neden Arap devriminin sorunlarından biridir bu tavır? Çünkü bütün devrimlerin hak ettiği dayanışmanın bu devrime gösterilmesini engeller, en azından onu zayıflatır.

Solda Arap devriminin varlığını yadsıyan görüşlerin iki türden olduğunu “Vaadler ve Zaaflar” yazımızda ortaya koymuştuk. Yaygın çevrelerce paylaşılan ve daha safiyane olduğunu söyleyebileceğimiz bir görüş, Arap ülkelerindeki devrimlerin ne kitleleri iktidara getirdiği, ne de açık seçik bir sosyalist ideolojiyi öne çıkardığı gerçeklerine işaret ederek, bunların devrim sayılamayacağını öne süregelmıştır. Burada devrim ile muzaffer devrim arasındaki farkın veya devrimin nesnel bir süreç olarak kavranması ile öznel faktörün, yani önderlik meselesinin öneminin vurgulanması arasındaki ayrımın farkına varamayan, zafer kazanmayan devrimlere devrim demeyen ya da kitleler kendilerini açıkça sosyalist olarak ilan etmedikçe devrimden söz edilemeyeceğini savunan yaklaşımların geçerli olduğu açıktır.

Bu yaklaşımdan farklı olarak, Arap devrimini kasıtlı olarak aşağılayan, devrim olmak bir yana “emperyalizmin oyunu” olarak gösteren bir başka, hem de hiç masum olmayan bir yaklaşımın var olduğu da biliniyor. Bu akıma göre, “Arap baharı”²⁶ veya “Arap devrimi”, “ABD emperyalizminin Ortadoğu’yu yeniden dizayn etmesi”ne verilen addır. Esas üzerinde durulması gereken bu akımdır. Çünkü art niyetsiz, safiyane, has bir yaklaşımla devrimi yadsıyan insanları ikna etmek mümkündür. Yazdığımız her şey onları ikna etmek içindir. Ama gözleri kamaştıracak kadar devrimci bir olaya art niyetle emperyalizmin bir projesi adını takmak! Bu görüşü savunan ekolü ikna etmek mümkün değildir, çünkü bu tavırları kasıtlıdır. Bu görüş olsa

26 Okur bizim “Arap baharı” terimini bir kez bile kullanmamış olduğumuzu fark etmiş olabilir. Bu, sadece anlamsız bir terim değildir. Arap devrim(ler)ini kasıtlı biçimde 1989’da Doğu Avrupa’da yaşanan ve kapitalizmin restorasyonu ile sonuçlanan olaylar dizisine benzetmek üzere geliştirilmiş, hiç de masum olmayan bir operasyonun sonucudur.

olsa yerden yere vurulmalı, yanlışlığı teşhir edilmeli, solda yalıtılmalı, karşı devrimci karakteri ortaya konulmalıdır.

Bunu “Vaadler ve Zaaflar” yazımızda büyük ölçüde yapmış bulunuyoruz. Orada en başta Mısır ve Tunus devrimleri olmak üzere, 2011 yılı boyunca birçok Arap ülkesinde yaşanan çalkantıların neden devrim olarak nitelenmesi gerektiğini de, bu olayların emperyalizmin Ortadoğu’yu yeniden dizayn çabası olarak sunulmasının insan zekâsına neden hakaret olarak kabul edilmesi gerektiğini de anlattık. Bunları burada tekrarlamak yerine okura o yazıyı okumasını, sonra da orada verilmiş olan delilleri “yeniden dizayn” teorisinin acıklı görüşleriyle karşılaştırmasını tavsiye etmekle yetinelim. Burada yapmak istediğimiz başka bir şey. Pratiğin bütün teorik tartışmaların esas hakemi olduğu yolundaki Marksist ilke burada birçok alandan çok daha hızlı biçimde doğru çıktı. Bugün geldiğimiz noktada Mısır ve Tunus’ta yaşanan çalkantıları “emperyalizmin Ortadoğu’yu yeniden dizayn etmesi” olarak niteleyen teorisinin ipliği pazara çıkmıştır. Kısaca bunu anlatmak istiyoruz.

Aslında bu konuyu daha önce *Gerçek* gazetesinde yayınlanan bir köşe yazımızda işlemiştik.²⁷ Türkiye solunun bazı bileşenleri, örneğin günlük *BirGün* gazetesi ve hatta *Özgür Gündem* gazetesi, geçtiğimiz Kasım ayında Mısır’da devrimin üçüncü dalgası başlayana kadar Arap devrimiyle alay eden ya da ona cepheden saldıran sayısız yazıya ve “haber”e yer verdikleri halde, üçüncü dalgayı tam anlamıyla “Mısır devrimi” nitelemesiyle ele aldılar. Dolayısıyla, daha olgun bir tavır ortaya koyan bu tür yayın organları, Türkiye solunda zaten hiç yaygın olmayan özeleştirme verme eyleminden kaçınmakla birlikte, zamanın ve pratiğin kendi görüşlerini yanlışlamış, bizlerin savunduğu devrim tezini doğrulamış olduğunu kabul etmiş oldular. Ama o yazıda da belirttiğimiz gibi, TKP ve yayın organı *Sol* gazetesi bu konuda dogmatik uykusunu devam ettiriyor. Burada kısaca yapacağımız, *BirGün* ve *Özgür Gündem*’in neden görüş değiştirdiğini analiz ederek TKP’nin bugün içine düştüğü durumu iyice teşhir etmek.

Türkiye solunda (buna maalesef *Özgür Gündem*’de dile gelen görüşler aracılığıyla Ortadoğu’yu ve devrimci pratiği çok daha iyi tanıyan Kürt solu da dâhildir) Arap devrimini tanımama tavrı, çok basit bir nedenden ortaya çıkmıştır. Bu tavrı benimseyen akımlar, Mısır ve Tunus’ta bile var olan siyasi hareketler içinde İslamcıların çok daha güçlü olduğunu (herkes gibi)

27 Sungur Savran, “Mısır devrimi Türkiye solunu yola getiriyor! (Mu?)”, *Gerçek*, Şubat 2013, s. 15. Bu yazı *Gerçek*’in internet sitesinde de okunabilir: <http://gercekgazetesi.net/sungur-savran/misir-devrimi-turkiye-solunu-yola-getiriyor-mu>

görmüşlerdir. Ne var ki, örneğin bizden farklı olarak, bu akımların Müslüman halklara karşı içgüdüsel bir kuşkusu vardır. Onlara göre Müslümanlar devrimci olamaz, her zaman tutucu davranır, gerici akımlara yem olur. Bu eğilim, söz konusu Arap ülkelerinde İslamcı hareketlerin var olan siyasi akımlar arasındaki en örgütlü, kitle tabanı en yaygın olan güç olduğu bilgisiyle birleşince, bu akımlar şu sonucu sınıksız bir mantığın kaçınılmaz sonucu sanmışlardır: Halk büyük çoğunluğu ile İslamcı akımların ardında toplanacaktır. Dolayısıyla, bu halk hareketleri iyi bir yere gidemez. Bunlar Ortadoğu’da İslamcılığı güçlendirecektir. Bu da Türkiye’de Erdoğan’ın eline oynayacaktır. Erdoğan bizim bir numaralı (tek?) sorunumuzdur. Öyleyse, bu halk hareketlerinin sonucu bizim için iyi olmaz. Bunlara karşı çıkalım.

Hemen bir teori uydurulmuştur: “ABD emperyalizmi Ortadoğu’yu yeniden dizayn ediyor” teorisi. Bu teorinin bir gram bile hakikat içermemesi önemli değildir. ABD’nin (sadece onun değil AB’nin de) Tunus, Mısır, Bahreyn, Yemen, hatta ilk aşamada Suriye devrimleri karşısında şaşkına dönmüş olması, ne yapacağını bilememesi, bu konuda somut verilerin bütün dünya basınında yer alması, bütün analizlerin tartışılmaz temelini oluşturması, devrilen rejimlerin ABD’nin ve AB’nin bölgedeki kaleleri olması, onların alternatifini olan İslamcı güçlerin ABD ve AB ile geçmişte çok ciddi sorunları olması, gerçek hayata ilişkin bütün bu olgular, güneşi balçıkla sıvamak isteyenler için hiç önemli değildir. Onlar Ortaçağ Kilise babaları gibi, hakikate değil kendi dogmalarına inanırlar.

Arap devriminin, özellikle devrimin en arı ve ileri biçimlerine büründüğü Mısır ve Tunus devrimlerinin, bir ilk aşamada İslamcıların iktidara yükselmesine olanak tanınması, bu uydurma teoriye geçerlilik görüntüsü kazandırır gibi oldu. Ama Mısır’da üçüncü dalga ile, Tunus’ta ise ona paralel olarak Siliana kentindeki ayaklanmayla, sonra da Şükrü Belaid’in katledilmesine verilen zinde tepkiyle birlikte, devrimci kitlelerin devrimci olmaya devam ettiği ve devrimin kendisinin mantığının hiç de İslamcı hareketlere destek yönünde olmadığı ortaya çıktı. Tam tersine devrim İslamcılığın aleyhine dönmüştü, ona meydan okuyordu, eski rejimleri olduğu gibi iktidara daha yeni, üstelik seçimle gelmiş olan İslamcılığı da devirmeye çalışıyordu.

İslamcılıkla çarpışan bir halk hareketine “emperyalizmin oyunu” demek artık yakışık almaz diye düşünen ekipler tavırlarını değiştirdiler. Burada sağlam bir metodolojik analizden söz edemeyiz. Daha önce İslamcılığa yaradığı için devrim değil, emperyalizmin oyunu idi; Şimdi İslamcılıkla mücadele ettiği için devrim. Ne biri ne de öteki doğru. Ama hiç olmazsa pratiğin çağ-

rısına yüreğini ve aklını açmış.

TKP ise hâlâ dogmatik biçimde direniyor. Kitleler hiçbir şey elde edememişler; bu nasıl devrimmiş; kitleler artık (tırnak içinde) “devrim”den düş kırıklığına uğramışlar. Ama bu “düş kırıklığına uğramış” kitleler yüz binleriyle başkanlık sarayını kuşatıyormuş, olağanüstü hallerin sokağa çıkma yasaklarına meydan okuyormuş, TKP’ye vız gelir tırıs gider!

Buradaki tavrın karşı devrimcilik olduğunu görmek gerekiyor. Devrimi yadsımak, destek vermemek, kitleleri devrimden soğutacak propaganda yapmak, karşı devrimi güçlendirir, o yüzden kasıtlı yapıldığında kasıtlı karşı devrimciliktir. Bu karşı devrimciliğin saiki de TKP’nin kendi ülkesinde baş düşman bellediği AKP ve Erdoğan’ın güçlenmesini engelleme telaşıdır. Yani, şayet bu durumda “komünizm”den söz edilebilirse, bu, milli komünizmdir. Bir partinin kendi milli çıkarları için uluslararası alanda devrime ihanet etmesidir. Yani Stalinizmdir. Şimdi anlıyor musunuz, devrimci Marksistler Stalinizme neden karşı devrimci derler? Şimdi anlıyor musunuz, Stalinizm ile devrimci Marksizmin karşıtlığı neden düne ait olan bir şey değildir, neden “bugünün meselesi”dir aynı zamanda?

Tarihte sosyalist sol içindeki bütün büyük yol ayrımları gerçek hayattaki gerçek devrimlerin değerlendirilmesi üzerinden olmuştur. Bu seferki yol ayrımında yolunuzu seçmek sizin elinizde. Hangi yolu seçiyorsunuz? Milli komünizmin yolunu mu, devrimci Marksizmin yolunu mu?

Kitap Tanıtımı

Kapital'in İzinde
Nail Satlıgan, Sungur Savran,
E. Ahmet Tonak
Birinci Basım
Yordam Kitap

Kapital'in İzinde

Bu kitabın yayınlandığı 2012 yılı, Karl Marx'ın Kapital başlığını taşıyan başyapıtının ilk kez yayınlanışının (1867) 145. yılı. Ama aynı zamanda dünya kapitalizminin 2007'de başlayan büyük ekonomik krizinin 5. yılı. Marx'ın Kapital'de sergilediği kapitalizm eleştirisi ve analizi, kapitalist üretim tarzının çelişkili doğasını kavramış olanlar için, 1990'lı ve 2000'li yıllarda bütün dünya "küreselleşme" güzellmeleriyle sarhoş olmuşken bile geçerli idi. Ama içinden geçmekte olduğumuz dev ekonomik kriz Kapital'i bütün dünya için yeniden güncelleştirmiş bulunuyor. Elinizdeki çalışma, entelektüel hayatlarının bütünü boyunca, insan düşüncesinin bu büyük ürününden, Kapital'den hareketle içinde yaşadığımız dünyayı kavramaya çaba göstermiş üç yazarın, Nail Satlıgan, Sungur Savran ve E. Ahmet Tonak'ın, çeşitli tarihlerde yazmış oldukları yazıları bir araya getiriyor. Bu kitaptaki yazılar, kâh Kapital'in insan düşüncesinin tarihsel gelişmesinde nasıl eşsiz bir sıçrama olduğunu ortaya koyuyor, kâh Marx'ın kapitalist üretim tarzına ilişkin analizini eleştiren yaklaşımlara bir dizi cevap getiriyor, kâh Kapital'in kategorilerini somut ve elle tutulur büyüklükler olarak ölçüyor, kâh Marksist tezleri günümüzün dünyasının yenilikleri karşısında sınıyor... Bu toprakların üç insanı, Avrupa'nın bütününün çocuğu Karl Marx'ın düşüncelerini 21. yüzyıla taşımaya çalışıyor. Bu kitap, uluslararası bir sınıf olan proletaryanın bakış açısını ifade eden teorinin kendisinin de enternasyonal karakterini tescil ediyor.

Erdoğan Aydın'ın son kitabı ve tarihe sınıfsız bakış üzerine¹

Osman Tiftikçi

Genelde İslam ve tarih üzerine yaptığı çalışmalarla tanıdığımız Erdoğan Aydın'ın son olarak *Osmanlı'nın Son Savaşı* başlıklı bir kitabı yayınlandı. Aydın bu kitabında Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'na nasıl girdiğini araştırıyor. Aydın'ın çalışması esas olarak siyasi karar alma süreçleri üzerinde, uluslararası anlaşma ve karşılıklı yazışmalar, gizli açık görüşmeler, özetle sorunun biçimsel yanları üzerinde duruyor. Bu konuda ulaştığı birçok belgeyi de okuyucuya sunuyor.

Aydın, İttihatçıların yöntemlerini son derece ayrıntılı olarak sergilerken, Enver'in ve İttihatçıların şahsında, bugün de başımıza bela olmaya devam eden bir çok siyasi ve ideolojik olguyu da eleştirip mahkum ediyor. Bu bakımdan kitabın militarizme, şovenizme, kontrgerilla yöntemlerine, emperyal yayılmacı, asimilasyoncu politikalara karşı demokrat bir duruşu var. Zaten Aydın'dan başka türlüünü de bekleyemezdik.

Günümüzde tekrar şahlanmış bulunan şovenizm, azınlık ve Kürt düş-

¹ Bu yazının ilk biçimine yaptıkları eleştiriler ve getirdikleri önerilerle, benim gerekli düzeltmeleri yapmamı sağlayan, dergi Yayın Kurulu'ndaki arkadaşlara teşekkür ederim.

manlığı, emperyalist yayılcı emeller, kraldan çok kralcılık biçimini alan emperyalizm uşaklığı, ulusal ve dini temellerde gemi azağına almış zorla asimilasyon politikaları dikkate alındığında, böyle bir duruşun önemi ortadadır. Bu önemli özelliğine karşın Aydın'ın yeni çalışması, Türkiye tarihine sınıf penceresinden bakmayan, bunu reddeden resmi burjuva tarih anlayışını pekiştirebilecek özellikler de taşımaktadır. Bu yazıda kitapta kullanılan yöntem ile tarihi olayları kavrayış tarzı üzerinde duracağız.

1-Türkiye tarihine bakışta burjuvazinin varlığının ve sınıf mücadelesinin reddi

Erdoğan Aydın'ın kitabında “*sınıf*” kelimesi geçmiyor. Aydın siyasi iktidarda bulunanları, İttihat ve Terakki Partisi'ni sınıfsal kavramlara hiç başvurmadan, siyasi ve ekonomik literatürde bilimsel olarak tanımlanmamış bir kavramla; “*muktedirler*” olarak tanımlıyor. E. Aydın'ın Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'na girmesini sınıf mücadelesi temelinde açıklama gibi bir kaygısı yok.

Aydın, sınıfsız tarih yazımında olduğu gibi genel olarak “*Osmanlı*”dan, “*Osmanlı'nın çıkarları*”ndan söz ediyor. Hatta bazen buna “öz” sıfatını da ekleyip, “*Osmanlı'nın kendi öz çıkarları*”ndan² bahsediyor. “*Osmanlı'nın çıkarları*” denilen şeyler gerçekte Osmanlı devletini elinde bulunduran Osmanlı egemen sınıflarının çıkarlarıdır. Osmanlı sınıfsız bir toplum değildi. Sınıfsal parçalanmaya ek olarak Osmanlı, ulusal ve dini olarak da parçalanmış, çıkarları birbiriyle çelişen unsurlardan oluşan bir toplumdur. Özetle sanki yekpare bir bütünlük gibi “*Osmanlı'nın çıkarları*”ndan söz etmek yanlıştır. Günümüzde de, “*Türkiye'nin çıkarları*”, “*milli çıkarlar*” diye halka yutturulmaya çalışılan politikalar, emperyalizmin işbirlikçisi, egemen sınıfların çıkarlarını ifade eder. Dolayısıyla “*Osmanlı'nın öz çıkarları*”nın neler olduğuna kafa yormak, bu konuda devleti yönetenlerin nasıl davranmaları gerektiği konusunda öneriler üretmeye çalışmak, sol bir bakışın işi değildir. Ama E. Aydın'ın çalışması tümüyle Osmanlı devlet yöneticilerinin politikalarının yanlışlığı ve doğru devlet politikasının ne olması gerektiği üzerine kurulmuş. Kitabın kanıtlamaya çalıştığı temel tez şöyle ifade edilebilir:

Osmanlı devleti savaşa girmeyip tarafsız kalabilirdi. Bunun koşulları da vardı. Osmanlı'nın savaşa girmesi tümüyle Enver Paşa ve birkaç İttihatçının Alman işbirlikçisi, keyfi, maceracı tavırlarının, komplolarının bir ürünüdür.

2 Erdoğan Aydın, *Osmanlı'nın Son Savaşı. Turan Hayalinden Sevr'e*, Kırmızı Yayınları, 2. Baskı, Nisan 2012. s. 349.

Hatta bu bir “*derin devlet operasyonu*”dur.³ Enver Paşa’nın ve İttihatçıların bu tavırları Osmanlı’ya büyük zararlar vermiş, onun çökmesine neden olmuştur.

Osmanlı’nın savaşa macera olsun diye, uçuk hayaller için, komplocu yöntemlerle sokulduğu, savaşa girmenin ve yenilginin bütün sorumluluğunun Enver başta olmak üzere İttihatçı liderlere ait olduğu görüşü, Aydın’a özgü bir görüş değildir. Bu görüş, resmi tarihin, Kemalist tarih yazıcılığının, hatta Cemaat tarihçiliğinin bilinen, yaygın görüşlerinden biridir. Kemalistler içinde Mustafa Kemal’in, Osmanlı’nın savaşa girmesinin kaçınılmaz olduğunu savunduğunu iddia edenler de vardır. Erdoğan Aydın kitabında bunlara da değiniyor. Ama aynı çevre içinde İsmet İnönü’nün İkinci Dünya Savaşı sırasında koyduğu tavrın, Birinci Dünya Savaşı sırasında da konulabileceğini savunanlar da vardır. Kimine göre Enver’in yerinde örneğin M. Kemal olsaydı, ya da İslamcı tarihçilere göre Abdülhamit devrilmemiş olsaydı imparatorluk savaşa girmeyecek, ya da kazanacak tarafın (İngilizlerin) yanında girecek ve yaşayacaktı. Özetle, “*Osmanlı savaşa girmeyebilirdi, bunun bütün sorumluluğu İttihatçı birkaç kişiye aittir*” tezi, yeni bir tez değildir. Zaten E. Aydın’ın kendisi de bunu gösteriyor. Kitabının 486. sayfasında başlayan; “*Cumhuriyet Önderliğinin Savaş Hakkındaki Görüşleri*” başlıklı, kutu içine alınmış bölümde şunları yazıyor:

1932’de liseler için hazırlanan resmi tarih kitabında, İttihatçıların savaşa girmesi, ‘1914 senesi Ekim ayı sonlarında doğu batı cephelerinde durumları kötüleşen Almanların her ne olursa olsun Osmanlı’yı savaşa sokarak bozuk durumlarını düzeltmek isteklerine’ ve ‘kendisini bunların nüfuzuna kaptırmış olan Osmanlı Harbiye Nazırı Enver Paşa’nın bir an evvel savaşa girmek taraftarlığına’ bağlanır.

Erdoğan Aydın kitabında, savaşa girişin biçimi üzerinde duruyor. Savaşa girmek için yapılan gizli işler, meclisin devre dışı bırakılması, oldu bittiler, uluslararası uzlaşma tekliflerini geri çevirmeler vs. Ama resmi tarih tarafından da abartılarak öne çıkarılan bu biçimsel yan çok da önemli değildir. Daha doğrusu sorgulanması gereken esas mesele bu biçimsel olgular değildir. Diyelim ki Enver ve İttihatçılar meclisi devre dışı bırakmasalardı, savaşa giriş kararı mecliste alınsaydı, Almanlarla pazarlıklar açıktan yapılsaydı değişen ne olacaktı? Osmanlı’nın savaşa böyle girmesi savaşı meşru ve haklı mı yapacaktı? E. Aydın’ın çalışması tümüyle meselenin biçimsel yanı üzerinde duruyor, sorunun özünü, Osmanlı egemen sınıflarını -biçimi ne olursa olsun- bu savaşa girmeye iten birikmiş sorunları konu etmiyor. Sanki

3 Eşber Yağmurdereli’nin Erdoğan Aydın ile yaptığı röportaj. *Yeni Harman*, sayı: 160, Nisan 2012.

Osmanlı egemen sınıflarının, özellikle de genç burjuvazinin hiçbir sorunu yoktu, durduk yerde savaşa sokulup başına bela açıldı gibi bir yaklaşım var.

Emperyalist ülkelerin yaptığı gibi, burjuva parlamenter usüller uygulanıyorsa, komplolar olmasaydı Osmanlı savaşa girmezdi türünden bir varsayımı, kesin doğru kabul edip buradan hareketle görüşler üretmek de bilimsel değildir.

Enver’e ve İttihatçılara yönelik eleştiriler savaş öncesinde ve savaş sırasında değil, İttihatçılar yenildikten sonra, İttihatçıların karalanması, lanetlenmesi moda olduktan sonra, yani 1918 sonlarından itibaren başladı ve Kurtuluş Savaşı boyunca da devam etti. Enver Paşa yurt dışına kaçtıktan sonra bile, “*İmparatorluğu kişisel hayalleri için batıran, beceriksiz, mace-raperest bir adam*” olarak değil, tam tersine bir kahraman olarak kabul ediliyordu. Enver yenilgiden sonra da hala İslam ve Türk dünyası üzerinde etkisi, büyük prestiji olan biriydi. Bunu görebilmek için Sovyetler Birliği’nin onun bu prestijinden yararlanmak için Enver ile yaptığı işbirliğine, Enver’in Eylül 1920’deki Doğu Halkları Kurultayı’na katılmasına ve oradaki delegeler tarafından coşkuyla karşılanmasına bakmak yeter.⁴ Tek parti yönetimi kurulduktan sonra Enver ve İttihatçı karalaması, 1919 öncesinin neredeyse tarihten silinmesine kadar vardı. Beceriksiz, beş para etmez, gücünü de Almanlarla işbirliğinden alan Enver portresi, tek parti döneminin, Kemalizmin bir ürünüdür. Enver yaşamı boyunca kitlelerin gözünde hiç böyle bir kişi olmadı.

Osmanlı’nın savaşa girmesiyle ilgili olarak cevaplandırılması gereken asıl soru, bu savaşa nasıl, hangi dalaverelerle girildiği değil, neden girildiği, savaşa girmenin Osmanlı’daki hangi sınıfın, sınıfların çıkarına olduğu, bu sınıfların savaşa girmek için komplolara, oldu bittilere baş vuracak kadar kararlı ve aceleci davranmalarının altında yatan birikimlerin, ihtiyaçların neler olduğudur. Ama Aydın’ın çalışmasında bunların cevabı yok. Çünkü Aydın, Enver’i ve İttihatçıları bir sınıfın temsilcileri olarak görmüyor, Osmanlı’da burjuvazi diye bir sınıftan, hatta genel olarak sınıflardan habersiz görünüyor.

“Osmanlı’da burjuvazi yoktu” tezinin kökenleri

En başta bu yazıda sözü edilen Osmanlı’nın, 19. Yüzyıl sonundaki ve 20. Yüzyıl başındaki Osmanlı olduğunu, yani II. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet

⁴ Kurultaya Mustafa Kemal tarafından temsilci olarak gönderilen İbrahim Tali Bey, önce Moskova’ya gidip Üçüncü Enternasyonal üyeleri ve Enver Paşa ile görüşmüş, sonra da Enver ile birlikte Bakü’ye geçmişti.

döneminden söz ettiğimizi özellikle belirtelim.

Kemalist tarih yazımında elbette sınıflardan söz edilmez, sınıf mücadelesi temelinde tahliller yapılmaz. Ama ciddi Kemalist tarihçiler içinde Osmanlı'nın sınıfsız bir toplum olduğunu savunan kimseye de rastlayamayız. Burada ilginç olan, Osmanlı'da ve tek parti döneminde sınıfların varlığının, örneğin toprak ağalarının, "mütegallibenin" (keyfi olarak hükmeden zorba egemenler), eşrafın, yoksul köylünün ve işçi sınıfının varlığının kabul edilmesi, ama burjuvazinin varlığının reddedilmesidir. Bizde her sınıf vardır ama burjuvazi yoktur! Olmayan burjuvazi sonradan Kemalistler tarafından, devlet tarafından yaratılmıştır. İşçi sınıfının varlığını kabul edip, burjuvazinin varlığını reddetmek bizdeki Kemalist tarih yazımına özgü bir garipliktir.

Bilimsellik ile ilgisi olmayan bu tezin kaynağı, kolayca tahmin edilebileceği gibi Türkiye burjuvazisinin kendisidir. İttihatçıların ve Kemalistlerin burjuvaziyi ve egemen sınıfları temsil etmedikleri, burjuvazinin devlet tarafından sonradan yaratıldığı şeklindeki, diyalektik materyalizme cepheden karşı olan tez burjuvaziye ait bir tezdır.

Osmanlı'da burjuvazinin olmadığı tezi, yaygın biçimde 1908'den sonra dillendirilmeye başlandı. Bu da nedensiz değildi. Meşrutiyet ile birlikte işçi eylemleri ve örgütlenmeleri patlama yapmıştı. Mecliste azınlık temsilcilerinden oluşan ve işçi haklarını savunan, sosyalist bir grup kurulmuştu. Meclis dışında da Osmanlı Sosyalist Fırkası adıyla, etkisiz de olsa bir parti vardı. Bu parti de sosyalizmden söz ediyor, yayın organının kapağına Marks'ın resmini basıyordu. Bu kadarı bile burjuvazinin alarm zillerinin çalmasına yetti. Burjuva aydınlar (Yusuf Akçura gibi istisnalar hariç), başta Maliye Bakanı Cavit Bey olmak üzere bütün İttihatçı Türk Müslüman vekiller, onlara ek olarak meclis dışındaki İslamcılar, "*Bizde burjuvazi yoktur, sınıflar yoktur! Mecliste sosyalizm lafını ettirmeyiz!*" diye bas bas bağırmaya başladılar. Bunlara göre, Osmanlı Avrupa ülkeleri gibi değildi, geleneklerimiz, dinimiz onlardan farklıydı, sınıf mücadelesi kavramı bize uymazdı.

Yerli burjuvaların "*biz burjuva değiliz*", "*bizde Avrupa'daki gibi burjuvalar yok*" tepkisinin altında, bu kavramın henüz bilimsel olarak Osmanlı'da yerleşmemiş olmasının da önemli payı vardı. İslamcı burjuvalar başta olmak üzere genel olarak küçük burjuva kesimler, burjuvalığı sadece bir yaşam biçimi, kültür biçimi ve ahlak olarak anlıyorlardı. Bu kesimlerin Batı söz konusu olduğunda en sert tepki gösterdikleri olgu da Batı ahlakının, yaşam biçiminin taklit edilmesi, yerleştirilmeye çalışılmasıydı. Genel ve temel tez; "*Batı'nın bilim ve teknolojisini alalım ama ahlakını, adetlerini almayalım*" biçimi-

mindeydi. Bu anlayışa göre bilim ve tekniğin burjuva olmakla bir ilgisi yoktu. Burjuvalık kültürel alana ait bir kavram olarak görülüyordu. Bu nedenle yerli büyük ve küçük burjuvaların burjuvalığı kabul etmeleri, Batı ahlakını kendilerine yakıştırmaları anlamına gelecekti. Özetle “*burjuva*” kelimesine, kavramına gösterilen sert tepkilerin altında, sınıfsal içgüdülerin yanı sıra, böyle önemli geleneksel, kültürel öğeler de vardı. Fakat Mustafa Kemal’in ve Kemalistlerin “*bizde burjuva yok*” tezi tümüyle sınıfsal kaygıların ürünü olan, sosyalist ideolojiye, işçi sınıfı mücadelesine karşı bilinçli olarak öne sürülen bir tezdı. Yani sözünü ettiğimiz kültürel öğeler Kemalistler için geçerli değildi.

Burjuvazi sadece tepki göstermekle de kalmıyor, bu işin teorisi de yapı-lıyordu. Örneğin İslamcılar içinde teorik gelişkinliği ve toplumsal olayları kavramadaki yeteneği ile göze çarpan Said Halim Paşa, “*Osmanlılık aleminde ‘burjuva’ denilen halk, tamamıyla ehemniyetsiz içtimai bir amildir. Halbuki Avrupa toplumlarında, milletin mukadderatı üzerinde pek büyük bir hüküm ve ve nüfuza sahiptir. Buna karşılık Osmanlı cemiyetinde ‘memurlar’ en faal ve münevver bir unsur teşkil ederler*”⁵ tespitini yapıyordu. Görüldüğü gibi, Said Halim gene de insaflıydı. Burjuvazi için “*yok*” demiyor, “*var ama önemsiz bir toplumsal güçtür*” diyordu. Said Halim’i diğerlerinden ayıran önemli bir fark da, memurlara biçilen tarihi rol konusundaydı. Örneğin Kemalistler, olmayan burjuvazinin görevini memurlar (sivil asker bürokratlar) üstlendi derken, Said Halim “*memurların, asilzadeler ile burjuva sınıfının yerini tutacağını zannetmek, adeta iktisatta tüketim ile üretimi birbirine karıştırmak kadar büyük bir hataya düşmek olur*”⁶ diyordu. Said Halim Paşa’nın “*önemsiz*” dediği burjuva sınıfına başka burjuva ideologlar “*yok*” dediler. Burjuvazinin ilerici görevlerini onun namına sivil, asker memurların yerine getirdiğini iddia ettiler.

Osmanlı’da sınıflar ve yerli burjuvazinin durumu daha 1900’lü yılların başlarında tartışılıyordu. Memurların tarihsel konumu ile, burjuvazinin tarihi görevleri arasındaki ilişki daha o zaman ortaya konmuştu. Said Halim Paşa ve diğer burjuva aydınlar, “*memur*” denilen siyasi, askeri, bürokrat kadroların burjuvazi ile ilişkisini, bu kesimin yerli burjuvaziye temsil ettiğini göremiyordu.

Türkiye’de burjuvazinin olmadığı, sınıfların olmadığı tezi M. Kemal’in ve Kemalistlerin de en temel tezi oldu. M. Kemal daha ileri gidip bizde

5 İsmail Kara, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi Temel Metinler*, s. 158.

6 a.g.e., s. 159.

büyük toprak sahiplerinin, tüccarların da olmadığını, bunların yaratılması gerektiğini söylüyordu.

Özetle, Osmanlı’da ve tek parti döneminde burjuvazinin olmadığı tezi, Meşrutiyet burjuvazisinden, İttihatçılardan ve Kemalistlerden sola bulaşmış olan ve hala da kirleri temizlenememiş olan bir tezdır.

Bu teze karşılık, daha Osmanlı döneminde, toplumsal ve siyasal olguları sınıfsal temelde çözümlemeye çalışanlar da vardı. Bunların en göze çarpanı Türkçü, Pantürkçü ve Mustafa Suphi’nin ideolojik biçimlenmesinde çok önemli rolü olduğunu düşündüğümüz Yusuf Akçura idi.

Akçura Osmanlı’ya sınıflı bir toplum olarak bakıyordu. İttihat Terakki’yi ve diğer partileri de sınıfsal temelde çözümlemeye çalışıyordu. Akçura’ya göre, İttihat ve Terakki devrimden önce, idari ve askeri memurların alt tabakasına (Akçura bunları da burjuva sınıfının bir parçası sayıyordu), Selanikli tüccarların çoğuna, Rumeli’de büyük çiftlik sahibi olan beylerden bir kısmına (örneğin Siroz Beyleri) ve Ermeni, Bulgar örgütleri gibi gayri Müslim güçlere dayanan bir örgüttü. Akçura, Selanikli tüccarların, büyük ticareti ve devlet ihalelerini tekelinde bulunduran Rum ve Ermenileri ekonomiden kovmak istediklerini de ileri sürüyordu.

Akçura, muhalefeti bir araya toplayan Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nı da mevki ve makamlarını kaybetmiş eski memurların, eski hükümet zamanında servet yapmış tüccarların ve bir kısım taşra eşrafının temsilcisi olarak değerlendiriyordu.

Akçura, 1924 yılında yazdığı bir başka yazıda “*Harbin sonlarına doğru, İttihat ve Terakki Fırkası’na Türk burjuvazisinin mümessilidir (temsilcisi-dir) demek hatalı olmaz. Bir zamanlar İtilaf ve Hürriyet’in Anadolu’da en mümtaz (seçkin) tarafdaranını teşkil eden Müslüman eshab-ı emlak (toprak sahipleri) ve erbab-ı ticaret (tüccarlar), artık tamamen İttihat ve Terakki’ye malolmuştur*”⁷ diyordu (Parantezler bizim).

1908 devriminden sonra kurulan Osmanlı parlamentosunda sosyalist bir grup oluşturan azınlık sosyalist milletvekillerinin de olaylara sınıfsal gözle baktıklarını tahmin edebiliriz. Ama bunların yaptıkları tahliller hakkında bizim elimizde herhangi bir yazılı doküman yok.

Osmanlı yıkıldıktan sonra kurulan TKP’nin önderleri, Mustafa Suphi’ler

7 Yusuf Akçura’nın yazıları için şu kaynaklara bakılabilir: “Türk Milliyetçiliğinin İktisadi Menşelerine (kaynaklarına) Dair” akt. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, s. 392, 393; Zafer Toprak, *Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918)*, Yurt Yayınları, 1982, s. 419-421.

de Türkiye’de olan bitenlere sınıfsal pencereden bakıyorlardı. Örneğin Şefik Hüsnü’ye göre İttihat ve Terakki önce küçük burjuvazinin etrafında toplandı. Bir orta sınıf örgütüydü. Ama savaş sırasında bu örgüt ayrıştı: “*İttihat ileri gelenleri az zamanda mali ve iktisadi çevrelere karıştılar.*” Yerli ve yabancı kapitalistlerin kucağına atıldılar. Artık İttihat ve Terakki yönetimi içinden çıktıkları sınıfı değil, kozmopolit unsurlardan oluşan “*şehirli sermayedarlar sınıfını*” temsil ediyordu.

Şefik Hüsnü savaşa karşı farklı tavırları da gene sınıfsal temelde çözümlemeye çalıştı. Ona göre İttihatçıların temsil ettiği sermayedar burjuvaların çıkarı, savaşan iki taraftan birini tutup savaşa girmekten yanaydı. İttihatçıların küçük burjuva kanadı ise, “*tarafsız kalmak ve varlığımız tehlikeye düşmedikçe savaşa katılmamak*” istiyordu. Ş. Hüsnü sermayedar burjuva sınıfının savaş sırasında yaptığı ticaret, vurgunlar ve yolsuzluklar sayesinde büyük servetler kazandığını ve “*sağlam bir iktisadi temel üzerine oturmuş*” olduğunu da belirtiyordu. Hüsnü’ye göre Kemalistlerin önderlik ettiği “*halkçı devrim*”e karşı çıkanlar da bu burjuva kesimdi. Ona göre Halk Fırkası taşralı küçük burjuvazinin örgütüydü.⁸

Burada konumuz açısından önemli olan Akçura’nın ve Hüsnü’nün tahlillerinin doğruluğu ya da yanlışlığı değildir. Burada önemli olan siyasi oluşumlara, iktidarda bulunanların verdikleri siyasi kararlara, uyguladıkları politikalara (bu arada Birinci Dünya Savaşı’na girilmesine de) sınıfsal temelde yaklaşma çabasıdır ve bu yaklaşım doğrudur. Bugün de kullanmamız gereken doğru yöntem budur.

Genel hatlarıyla Osmanlı burjuvazisi

Osmanlı’da yerli (“Milli”) burjuvazi olmadığı tezinin günümüzde bile etkili olmaya devam etmesinin önemli nedenlerinden biri Osmanlı burjuvazisinin bilimsel olarak yeterince incelenmemiş olmasıdır. Sadece, Osmanlı’da kapitalizmin yükselişe geçtiği 1880’li yıllardan 1918’e kadar olan dönemi, bu dönemde Müslüman Türk burjuvazinin durumunu bilimsel olarak incelemek bile, bu sınıfın Batılı burjuva sınıfı ile ortak yanlarını ve onu farklılaştıran kendine özgü yanları görmeye yetecektir.

Batı Trakya, Ege ve Marmara Bölgesi, Çukurova, Osmanlı’da ticari tarımın gelişkin olduğu bölgelerdi. 1856 yılında yapılmaya başlanan demiryolları Ege bölgesinin tarım ürünleri ve madenlerini İzmir limanına getirecek

8 Şefik Hüsnü, “Türk Burjuvazisinin Aile Kavgaları”, *Aydınlık* dergisi, 1924, Şefik Hüsnü, *Türkiye’de Sosyal Sınıflar*, Kaynak Yayınları, 2. Basım, 1997 içinde.

biçimde planlanmıştı. Kırsal alanda küçük toprak mülkiyeti egemendi. Toprakların önemli bir bölümü devlete, kamuya aitti. Bu yapı yerli tüccarlar ve pazar için üretim yapan irili ufaklı yerli tarım burjuvaları da yaratmıştı.

Abdülhamit döneminde Osmanlı ekonomisi, İngiliz ve Fransızlar başta olmak üzere, esas olarak yabancı ayrıcalıklı şirketlerin egemenliği altındaydı. Ama bu ayrıcalıklı yabancı şirketlerin yanı sıra Müslim ve gayri Müslim Osmanlı vatandaşlarından oluşan bir yerli burjuvazi de vardı. Abdülhamit yapabildiği kadarıyla bu yerli burjuvazinin önünü açmaya çalışıyordu. Günümüzün ticaret, sanayi ve ziraat odaları 1880’li yıllardan itibaren Abdülhamit döneminde kuruldu. İlk olarak 1882 yılında Dersaadet (İstanbul) Ticaret Odası kuruldu. Daha sonra Konya’da (1882), Antalya’da (1882), Trabzon’da (1884), İzmir’de (1885), Edirne’de (1885), Mersin’de (1886), Bursa’da (1889), Adana’da (1894), Canik’de (Samsun 1901) odalar kuruldu.⁹ Osmanlı burjuva sınıfının, daha II. Meşrutiyetten önce, Batı Trakya, Ege, Marmara, Doğu Karadeniz, Akdeniz ve İç Anadolu bölgelerinde odalarda örgütlü bulunduğunu söyleyebiliriz.

Bu odalarda Müslüman ve gayrimüslim Osmanlı burjuvazisi birlikte örgütlüydü. Meşrutiyetten sonra Müslüman ve Türk unsurlar öne çıkmaya başladılar. 1912 Balkan bozgunundan sonra Türkçülüğe meyleden İttihat ve Terakki yönetimi, Müslüman Türk burjuvazinin önünün açılabilmesi için elinden geleni yaptı. Meşrutiyetle birlikte “milli” şirketlerin sayısı hızla arttı. Devlet bir yandan Teşvik-i Sanayi Yasası (1913) ile, diğer yandan bizzat kendisi bu tür milli şirketler kurarak (Kara Kemal’in Milli şirketleri gibi) ekonomiyi millileştirici bir çizgi izledi.

İttihat ve Terakki’nin 1913 programında yabancılara verilen imtiyazların ve kapitülasyonların kaldırılması kutsal bir amaç olarak ilan edilmişti. Programın 31. Maddesi, “*Borsa, ticaret, ziraat ve sanayi odalarının*” çoğaltılmasını, buralara kaynak aktarılmasını öngörüyordu. Teşvik-i Sanayi Yasası’na göre, sanayi için ithal edilen makine ve teçhizattan gümrük alınmayacak, yatırımcılara bedava arazi verilecek, 15 yıl vergi alınmayacaktı. Devlet ithal ürün kullanmayacak, pahalı da olsa yerli ürün alacaktı.

Bunlar olmayan burjuvaziyi yoktan var etmek için değil, var olan burjuvaziyi güçlendirmek, onun gelişiminin önünü açmak için yapılan, yani burjuvazinin çıkarları adına yapılan işlerdi. Bunları yapan siyasilerin politikalarını yerli burjuvazinin, Osmanlı burjuvazisinin çıkarları belirliyordu.

Sadece ticaret, sanayi, ziraat odaları değil, yerli anonim şirketler de

⁹ Kuruluş tarihlerini ticaret odalarının internet sitelerinden aldık.

1880’li yıllardan itibaren kurulmaya başlandı. 1882 yılında anonim şirketler için bir “*Osmanlı anonim şirketi iç tüzük örneği*” yayınlandı. Anonim şirket olgusu, yerli Osmanlı burjuvazisinin artık dükkancı, esnaf düzeyini aşmaya başladığını gösteriyordu. Yerli anonim şirketler İttihat ve Terakki döneminde, özellikle de Teşvik-i Sanayi Yasası’ndan sonra hızla arttı. 1918 yılında “*Osmanlı Ziraat ve Ticaret Nezareti*” (günümüzdeki Sanayi ve Ticaret bakanlığı), “*Memaliki Osmaniye’de Osmanlı Anonim Şirketleri*” isimli bir katalog yayınladı. Bu katalog, ““Osmanlı devleti sınırları içindeki Osmanlı (o dönemdeki tanımları itibarıyla milli, Türk) anonim şirketlerini”” derlemeyi hedeflemişti.”¹⁰ Katalogda 130 adet Osmanlı Anonim Şirketi vardı. Bu şirketlerin 42’si ticari, 42’si sınai, 16’sı mali, 15’i inşaat ve nakliyat, 9’u sigorta ve toplumsal amaçlı, 6’sı zirai şirket olarak sınıflandırılmıştı. Ama gerçek sayı bunun çok daha üzerindeydi. Örneğin Zafer Toprak’ın aynı konu üzerindeki çalışmasına göre 1909-1918 döneminde kurulan anonim şirket sayısı 266, 1909’dan önce kurulanlarla birlikte toplam anonim şirket sayısı da 366 idi.¹¹

İttihat ve Terakki’nin kapitalist programları, 1908 devrimi ile başlayan siyasi hareketlilik, birçok dernek ve siyasi partinin kurulması, 1918 yılı sonlarından itibaren tekrar onlarca siyasi parti ve siyasi derneğin kurulması, Osmanlı’nın sınıfsal yapısının siyasi alana yansımından başka bir şey değildi. Bu partiler, cemiyetler içinde en etkili sınıf da burjuvaziydi. Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra, İstanbul’da (başkentte) kurulan “Ahali İktisat Fırkası”, Milli Ahrar Fırkası”, “Milli Türk Fırkası” örneklerine bakmak bile bunu görmeye yeter.¹² Bunların tamamı tüccarlar ve kapitalist toprak sahipleri, yani değişik alanların burjuvaları tarafından kurulan partilerdi. Son Osmanlı Meclisini oluşturanlar da, TBMM’ni oluşturanlar da Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerini kuranlar da, Osmanlı egemen sınıfları ve burjuva kesimlerdi.

2-Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı egemen sınıfları

Enver’in “çılgın”, “hayalperest” görüşleri,

o dönem Müslüman burjuvazinin genel ideolojik görüşleriydi

Erdoğan Aydın, Enver Paşa’nın Turancılığı üzerinde özel olarak duruyor.

10 Yayına hazırlayan Celali Yılmaz, *Osmanlı Anonim Şirketleri*, Scala yayıncılık, Nisan 2011.

11 Zafer Toprak, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995’ten aktaran C. Yılmaz, a.g.e., s. 65.

12 1908 II. Meşrutiyet ve 1918’den sonra Mütareke Dönemi’nde kurulan partiler ve siyasi dernekler için bakınız. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler*.

Hatta Enver Paşa'nın Turancılığını, “*savaş isteğinin ardındaki asıl etken*”¹³ olarak görüyor. Aydın, kitabında Turancılığı sanki sadece Osmanlı'ya özgü olan ve Rusya'ya saldırmak için uydurulmuş bir bahane gibi değerlendirecek hata yapıyor. Turancılık (Pantürkizm) ve Panislamizm Enver'e ve Osmanlı'ya özgü “çılgınlıklar”, “hayalperestlikler” değildi. Bu görüşlerin oluşmasında ve yaygınlaşmasında Enver'in en küçük bir payı olmamıştı. Enver zaten yıllardır var olan bu görüşlerin savunuculuğunu yaptı ve kendi çapında bunları gerçekleştirmek için uğraştı. Yani Enver bu görüşlerin gerçek sahibi sınıfa hizmetten başka bir iş yapmadı. Aydın'ın da yazdığı gibi, bu görüşlerin hizmetkar çevresi de epeyce genişti. İslamcılar (Aydın, Mehmet Akif örneğini veriyor), edebiyatçılar, şairler (Aydın, Ömer Seyfettin örneğini veriyor), yani genel olarak aydın kesimi savaştan, Almanya'dan ve Pantürkizmden yanaydılar. Ama Pantürkizm Osmanlı'da ortaya çıkmamıştı ve taraftarları sadece Osmanlı aydınları ve siyasilere değildi. 1900'lerin başlarında ve İkinci Meşrutiyet döneminde Pantürkizm ve Panislamizm bütün Türk ve İslam dünyasında yaygın, moda akımlardı. Pantürkizmin ve Panislamizmin burjuvazi ve egemen sınıf sözcüleri tarafından lanetlenmesi, Osmanlı yıkılıp yerine bir ulus devlet kurulduktan sonradır.

Pantürkizm, Rusya'da fabrikatör düzeyine gelmiş Tatar burjuvazisinin bir ideolojisi ve özlemi olarak 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıktı. Yani Pantürkizm doğrudan bir burjuva ideolojisi idi. Orta Asya ve Çin'le ticari ilişkileri tekelinde tutan Müslüman Tatar burjuvazisi, Türk ve Müslüman ülkeleri kendi iç pazarı halinde bütünleştirebilmek için bu teoriyi geliştirdi. Tatar burjuvazisi bu amacına Rus Çarlığı'ndan kopmadan, onunla işbirliği halinde ulaşmak istiyordu. Pantürkizmin yanı sıra Panislamizm de aynı amaçla, yine 1800'lü yılların ortalarından itibaren Tatar burjuvazisi tarafından geliştirildi. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Orta Asya ülkelerinde gelişen milliyetçi hareketler de hem Pantürkist idiler hem de Panislamcı. Ama bu düşünceler, Tatar burjuvazisinin Panislamcılığı ve Pantürkçülüğünden farklı olarak, ayrı milli devletler kurmayı ve Rus Çarlığı'na karşı ortak bir cephe oluşturabilme özlemini ifade ediyordu.

Türkçülük ve Pantürkizm, Türkler içinde en son Osmanlı'da gelişti. Türkçülüğün en gelişkin teorisyenleri de Rusya'dan gelen Tatarlar ve diğer Asyalı uluslardan kişilerdi. Bunların en başında Yusuf Akçura'yı anmak gerekir. Akçura milliyetçiliğin, Türkçülüğün burjuva bir ideoloji olduğunu yazıp, sınıfsal köklerini göstermişti. Pantürkizm doğal olarak Osmanlı egemen

13 “Çılgınca savaş isteğinin ardındaki asıl etkeni, Turancı siyaseti..” (Aydın, s. 454).

sınıflarının çıkarına uyduruldu. Bütün Türklerin Osmanlı egemenliği altında birleştirilmesi biçimini aldı.

Turancılığın ya da Pantürkizmin “çılgnlık”, “hayalperestlik” olarak görülmesine gelince. Birinci Dünya Savaşı’nın başlangıç yıllarında Pantürkizm hiç de “çılgnlık”, “hayalperestlik” olarak görülüyordu. Pantürkizm, Tatarlar ve Başkırtlar başta olmak üzere Orta Asya’nın Türki bölgelerinde yaygın bir ideolojiydi ve esas olarak Rusya’yı tehdit ediyordu. Kafkaslar ve Orta Asya’da ulus bilincine erişen bütün yerlerde Rus Çarlığı’na karşı bir mücadele başlatılmıştı. Bu Türkçü-İslamcı hareketler, Osmanlı’yı kendi doğal müttefiki olarak da görüyorlar, ondan yardım bekliyorlardı. Nitekim sıkışan, zorda kalan bütün milliyetçi önderler İstanbul’a kaçıyordu. Osmanlı devletinin, Almanya’nın da desteği ile bu hareketleri ortak bir çatı altında toplayabilmesi, en azından bunların bir kısmı ile ittifaklar geliştirebilmesi mümkün görünüyordu. Böyle bir şey ihtimal dahilindeydi ve Osmanlı egemen sınıfları savaş sırasında bu ihtimali gerçeğe dönüştürmek istediler. Rusya’ya karşı bütün Türklerin Osmanlı liderliği altında birliğini gerçekleştirmeyi umdular. Emperyalist güçlerin birbiriyle savaşa tutuştuğu, Rusların birkaç cephede savaştığı, Rus egemenliğindeki ulusların kendi istemleri doğrultusunda mücadeleye giriştikleri koşullarda, Türklerin birleşip, Osmanlı ile birlikte Ruslara karşı savaşmalarını istemek hiç de saçma bir düşünce değildi. Yani Turancılık ya da Pantürkizm, savaş koşulları altında Osmanlı egemen sınıflarının hiçbir biçimde ihmal edemeyecekleri bir silah durumundaydı. Bu nedenle, bütün İttihatçılar, İslamcılar, şairler, edebiyatçılar, aydınlar Türkçülüğe ek olarak Turancıydılar. Pantürkizm, Enver’in bir icadı ya da orijinallliği değildi. Onun yerinde kim olursa olsun bu silahı deneyecekti. Tabii Panislamcılık ile birlikte.

Pantürkizm doğrudan Rusya’yı, Panislamizm ise esas olarak İngiltere’yi tehdit ediyordu. Sadece Mısır ve Hindistan gibi iki önemli ülkedeki İslamcı ve milliyetçi hareketler bile İngiltere’nin tedirgin olmasına yetiyordu. Bu ülkelerde İngiliz emperyalizmine karşı Panislamist hareketler eskiden beri vardı ve bu hareketler Osmanlı’ya ve onun başındaki halifeye yakın duruyorlardı. Çünkü güce, yardıma ihtiyaçları vardı. Bu nedenle Mısır, Hindistan, Afganistan gibi ülkelerde İngiliz sömürgeciliğine karşı tepkileri Osmanlı liderliği altında Panislamizmi kullanarak toplamaya çalışmak, bu iş için Halifeye cihat fetvaları yayınlatmak, bu ülkelere örgütçüler, etkili din adamları göndermek hiç de saçma sapan işler değildi. Nitekim İttihatçılar Birinci Dünya Savaşı’ndan önceki yıllarda Hindistan başta olmak üzere Müslüman ülkelere örgütçüler gönderiyorlardı. Örneğin Hindistan’da İtti-

hatçıların iyi bir prestiji vardı. Dolayısıyla Turancılık ve Panislamizm hem müttefik Alman emperyalizmi hem de Osmanlı egemen sınıfları açısından mutlaka kullanılması gereken imkanlar durumundaydılar.

Ama umulduğu gibi olmadı. Ne halifenin fetvaları, ne Pantürkizm, ne de Panislamizm istenen sonucu vermedi. Savaş sonunda bambaşka bir dünya ortaya çıktı. Müslüman ülkelerde ulusal devletler kuruldu, Rus Çarlığı'na bağlı Türkler kendi Sovyet Cumhuriyetlerini kurdular, Pantürkçü, Panislamcı hareketler tasfiye oldular. Böyle bir dünyada, artık Panislamcılıktan, Turancılıktan söz etmek gerçekten de saçmalamaktı. Sadece Türkiye burjuvazisi değil, başka Türk burjuvalar da artık Pantürkizmi ağızlarına almaz oldular. Hatta Türkiye burjuvazisi söz konusu olduğunda şöyle bir risk de vardı: İttihatçılığı ya da daha doğru bir ifade ile imparatorluğun Pantürkizmini ve Panislamizmini devam ettirmeye çalışmak İngiliz emperyalizmi ve Sovyetler Birliği ile arayı bozardı. Bir an önce emperyalizmle bütünleşmek isteyen, “*muasır medeniyet seviyesine yükselmek*” isteyen burjuvazinin başına olmadık işler açardı. O nedenle, önceleri sahiplenilen siyasi liderler ve fikirler bu dönemde yere çalınmaya başlandı. İttihatçılara ve Enver'e ve onların uğrunda canlarını verdiği ideallere atış serbestti.

Tekrar edelim: Pantürkizm ve Panislamizm Enver'e özgü olmayan, o dönemde bütün Müslüman Türk ülkelerin burjuvazisine ait olan düşüncelerdi. Enver ve İttihatçılar Osmanlı'daki Müslüman Türk burjuvazinin istemlerini yerine getirmeye çalışmaktan başka bir iş yapmadılar.

Erdoğan Aydın'ın özellikle üzerinde durduğu Alman işbirlikçiliği, ordunun Alman etkisi altına sokulması da Enver'in bir marifeti değildi. Bu süreç de Enver'den çok önce, Abdülhamit döneminde başlamıştı. Enverleri, M. Kemalleri, Abdülhamit'in getirip rütbe ve ayrıcalıklar verdiği Alman generaller yetiştirmişti. Yani Osmanlı egemen sınıfları kendi çıkarlarını çok daha önceden Almanlarla işbirliğinin geliştirilmesinde görmeye başlamışlardı. Üstelik bu sadece Osmanlı egemen sınıflarına özgü bir olay da değildi. Örneğin Çin ve İran egemen sınıflarında da aynı eğilim vardı. Yani 1880'li yılların sonlarından itibaren Alman işbirlikçiliği, yarı-sömürge devletlerde ortaya çıkan genel bir eğilimdi. Bu da sebepsiz değildi. Almanya 1880'li yıllarda hızla gelişmiş, dünya pazarlarından pay isteyen bir güç haline gelmişti. Ama dünyanın paylaşımı hemen hemen tamamlandığı için, Almanya'nın elinde İngiltere, Fransa gibi sömürge imparatorluklarının ellerindekini almaktan başka imkan kalmamıştı. Almanya, İngiltere ve Fransa'nın tersine zora başvurmada, yarı-sömürge ülkelere tavizkar davranarak, onlara sözde sahip çıkarak etki alanını genişletmeye çalışıyordu. Öyle ki Alman İmpa-

ratoru kendisini Ortadoğu Müslümanlarının koruyucusu bile ilan etmişti. Böyle bir sömürgeci güç, İngiliz ve Fransızların dayatmaları, baskıları karşısında bunalan Abdülhamit ve Osmanlı egemen sınıfları için iyi bir fırsat oldu. İttihatçılar önce İngilizlere yanaşmak istediler. Ama eski dayatmalarla karşılaşınca Abdülhamit Almancılığını devam ettirdiler. Alman işbirlikçiliği Birinci Dünya Savaşı sırasında doruk noktasına ulaştı. Ama tekrar edelim, bu işbirliği Almanya ile Osmanlı egemen sınıfları arasında 20-30 yıldır zaten vardı. Yani Enver'in Almancılığı, Alman işbirlikçiliği de Osmanlı egemen sınıflarının, burjuvazinin işbirlikçiliğinin siyasi ve askeri dışavurumuydu. Bu işbirlikçilik Enver'in kişiliğinin bir ürünü değil, sınıfsal bir olguydu.

Osmanlı devletinin savaşa girmesine neden olan esas etken, Enver'in Almanlara satılmışlığı, onursuzluğu, vatanını sevmemesi, insanlık düşmanı olması değil, egemen sınıfların ve burjuvazinin birikmiş sorunlarıydı

Nasıl ki Birinci Dünya Savaşı emperyalist ülkelerin birkaç ay içinde aldıkları siyasi kararların ürünü değilse, bu savaşın altında kapitalizmin krizi, birikmiş sorunlar, emperyalist ülkeler arasında çözölemeyen çelişkiler yatıyorsa, aynı durum Osmanlı için de geçerliydi.

Osmanlı'nın savaşa girmesinin nedeni Osmanlı egemen sınıflarının ve Müslüman burjuvazinin birikmiş sorunlarıydı. Enver'in yerinde bir başkası da olsa bu savaşa girilecekti. Girmeyen iktidardan düşürölecekti. Tıpkı Hürriyet ve İtilaf Fırkası hükümetinin 1913 yılında Babı Ali baskısıyla düşürölmesinde olduğu gibi. Babı Ali baskını yapıp hükümeti deviren, görünürde Enver'in peşindeki bir avuç İttihatçı silahşördü. Ama onların arkasında Balkanlar'da, Anadolu'da, İstanbul'da İttihat ve Terakki içinde örgütlenmiş egemen sınıflar vardı. Baskın öncesinde bunlar Hürriyet ve İtilaf Fırkası hükümeti üzerinde büyük bir baskı oluşturmuşlardı.

II. Meşrutiyet'ten önce, 20. yüzyılın başlarında ağır ekonomik ve siyasi sorunlar altında bunalmış bir yerli burjuvazi vardı. Bu sorunları şöyle özetleyebiliriz: Bu sınıf iktidarda değildi, iktidara ortak bile değildi. Gerçi siyasi iktidarda bulunan Abdülhamit, tıpkı II. Mahmut, Abdölmecid, Abdölaziz gibi yerli burjuvazinin önünü açacak işler yapmak için çırpınıyordu. Rusya ve Almanya'daki reformist monarşilerin yolundan yürüyordu. Üstelik eğitim, hukuk, devlet bürokrasisinin, ordunun kapitalistleştirilmesi alanlarında önemli işler de yapmıştı. Ama kapitölasyonlar, Düyun-u Umumiye ve Abdöulhamit üzerindeki siyasi baskılar yüzünden, devlet imkanları burjuvaziye aktarılamıyor, tarımdan sanayiye kaynak aktaracak, yerli sanayiye teşvik

edecek işler yapılamıyordu. Önemli işletme imtiyazlarının tümü yabancılara veriliyordu. Bütün kararların tek kişi tarafından alınması, muhalif her sesin susturulması, Abdülhamit'in İngiltere ve Fransa'ya karşı takındığı pasif, korkak tavır nedeniyle yerli burjuvazinin gelişiminin önündeki engellerin kaldırılamaması, burjuvaziyi illegal yöntemlere başvurmaya mecbur etti. Burjuvazi, Osmanlı-Türkiye tarihinin ilk illegal, silahlı başkaldırısı mücadele yöntemi olarak benimseyen örgütünü, İttihat ve Terakki'yi kurdu. 1908 yılında Abdülhamit'e zorla Meşrutiyetin kabul ettirilmesiyle, yerli burjuvazi siyasi sorununu genel olarak çözdü. Ama diğer sorunlar daha da ağırlaştı.

İmparatorluk hızla parçalanıyordu. Yani yerli burjuvazinin kendi doğal sömürgeleri olarak gördüğü, Almanya ve Japonya gibi hızla kapitalistleşip, kendi pazarı haline getirmenin düşlerini kurduğu topraklar süratle elden çıkıyordu. Bunu engellemenin, hatta kaybedilen yerleri geri almanın bir yolu bulunmalıydı. İmparatorluğun yıkılmasına engel olunmalı, eski görkemli günler geri getirilmeliydi. E. Aydın'ın sanki sadece Enver'e özgü bir hastalık olarak sunduğu, yayılmacı, işgalci hayaller gerçekte Osmanlı yerli burjuvazisinin ve egemen sınıflarının en başta gelen emeliydi. 1913 Babı Ali darbesinin altında, Balkanlar'ın elden çıkması karşısında pasif bir tavır alan, hatta İttihatçılar için "*Selanik gitti kökleri kurudu*" diye sevinen İngilizci Sadrazam Kamil Paşa'ya, Hürriyet ve İtilaf hükümetine karşı egemen sınıfların tepkisi yatıyordu.

Müslüman burjuvazi ciddi bir sermaye birikiminden yoksundu. Avrupalı rakipleriyle, yani tüm dünya pazarı için meta üreten, sermaye ihraç eden tekellerle karşılaştırıldığında, kendisine burjuva bile diyemiyordu.

Yerli burjuvazinin gelişimini engelleyen en önemli faktör, kapitülasyonlar adı altında yabancılara tanınan ekonomik, hukuki ayrıcalıklardı. Osmanlı devleti gümrüklerini bile kendisi belirleyemiyordu. Bu nedenle yerli burjuvaziyi yabancı rekabetine karşı koruyucu, geliştirici önlemler alınamıyordu. Yani Rusya'nın, Japonya'nın yaptığını Osmanlı Müslüman burjuvazi yapamıyordu. Osmanlı kendi vergilerini bile toplayamıyor, vergiler Düyun-u Umumiye aracılığıyla yabancılara aktarılıyordu. Osmanlı kendi parasını bile basamıyordu. Sonuç olarak yerli Müslüman-Türk burjuvazi gelişebilmek için kapitülasyonlardan kurtulmak, hiç değilse gümrüklerini kendisi belirlemek, devlet imkanlarını kendi gelişimi için seferber etmek, tarımdan saniye kaynak aktarabilmek, toplanan vergileri "*sanayiye teşvik*" vb. adlar altında kendine aktarmak zorundaydı.

İttihatçılar, gümrükler ve kapitülasyonlar konusunda emperyalistlerle

sıkı bir mücadeleye girdiler. İttihatçılar 23 Ocak 1913 darbesinden sonra, Osmanlı'ya Avrupalı devletler tarafından 17 Ocak'ta verilmiş notaya verdikleri cevapta bu istemleri de sıralamışlardı.¹⁴ Tarım üreticilerini, tüccarları, şehirlerdeki yerli esnafı örgütlü hale getirdiler. Teşvik-i Sanayi yasaları çıkardılar. Milli bankaların ve şirketlerin kurulması için seferber oldular. Bütün bunlar savaştan önce olan gelişmelerdi ve istenilen başarı sağlanamadı. Kapitülasyonlar da, yabancıların gümrük ayrıcalıkları da aynen durmaktaydı.

Müslüman-Türk burjuvazinin kendine özgü önemli bir diğer sorunu, iç pazarına bile başkalarının, yabancı şirketlerin ve azınlık Rum ve Ermeni burjuvaların egemen olmasıydı. İç pazarı yabancıların ve azınlık burjuvazinin elinden almak, Batılı sömürgecilerle ilişkilerde tali planda kalmaktan kurtulup, azınlıkların yerine ilk plana geçmek, yerli burjuvazi için öldüresiyeye bir istekti.

Burjuvazi, savaştan birçok isteğini gerçekleştirmiş olarak çıktı

Birinci Dünya Savaşı çıktığında yerli burjuvazi istemlerinin gerçekleşme zamanının geldiğine inandı. Örneğin ulusal hareketlerin gelişmeye devam ettiği topraklar zorla Osmanlı'ya tekrar bağlanabilir, güçlü Alman ordularının ve becerikli, yetenekli Alman generallerinin de komuta ettiği askeri güçler sayesinde yeni bölgeler ele geçirilebilir, kapitülasyonlar kaldırılıp, gümrükler tek yanlı belirlenebilir, Rumlar ve Ermeniler zorla mülksüzleştirilip iç pazar ve dış ticari ilişkiler ellerinden alınabilirdi. Bu nedenle, Osmanlı Müslüman burjuvazisi ve egemen sınıfları savaşa katılmak için büyük bir istek içindeydiler. Burjuva aydın, edebiyatçı, şair, teorisyen, İslamcı vs. çevrelerde genel bir olgu olan Alman hayranlığının temelinde, saydığımız amaçları gerçekleştirebilmek için Almanya'ya bağlanan büyük umutlar yatıyordu. Almanlara duyulan aşk, Mehmet Akif'in yazdığı şiir, diğerlerinin yaptıkları güzellemeler, Enver'in yaltaklanmaya varan tavırları pek de duygusal davranışlar sayılmazdı. Bu sevgi ve hayranlık karşılığında Almanya'dan, Alman generallerinden çok şeyler bekleniyordu. Egemen sınıflar ve burjuvazi kendi güvenlerini kazanmış, onların emelleri için sonuna kadar savaşıacağını defalarca ispat etmiş olan Enver'e, Almanlarla ilişkiler konusunda açık çek vermişti. Meşrutiyet için Makedonya'da dağa çıkan, Libya'ya İtalyanlara

¹⁴ Nota'da Edirne'nin terkedilemeyeceği, Ege adalarının Anadolu'dan ayrılmayacağı gibi toprak istemlerinin yanı sıra, kapitülasyonların kaldırılması, gümrük özgürlüğü, mali ve iktisadi bağımsızlık, yabancı postanelerin kaldırılması gibi istemler de vardı. Gümrükler yüzde dört artırılmıştı. Bunlar Dünya Savaşı'nın arifesinde olan gelişmelerdi.

karşı gözü kapalı koşturan, Babı Ali baskını yapan, orduyu yeniden örgütlemeye ve motive etmeye büyük bir yetenek gösteren Enver daha yaşarken efsaneleşmişti. Enver'in karar almada başına buyrukluğu egemen sınıfların ona karşı duydukları bu sonsuz güvenden ileri geliyordu. Enver'in aceleciliği, komploları, zaman alıcı parlamenter yollara, biçimsel formalitelere başvurmaması, egemen sınıfların savaşa katılma isteğinin siyasi yapıya yansımasydı.

Enver'in ve İttihatçıların savaşa girince yaptıkları ilk işlerden biri, Almanya'nın da itirazına, yüzünü ekşitmesine rağmen kapitülasyonların tek tarafı olarak kaldırılması ve gümrüklerin yükseltilmesi oldu.

Yapılması gereken en önemli işlerden biri azınlıkların zorla iç pazardan kovulmasıydı. 1915 Ermeni tehciriyle ve Rumlar üzerinde uygulanan baskılarla bu da gerçekleşti. Gerçi Rumların kovulması işi epey zaman aldı. Kurtuluş Savaşı sırasında ve sonrasında da bu iş devam etti. Ama milyonlarca insanın öldürülüp, yerinden yurdundan edilmesi pahasına başarıldı. Özetle, azınlıkların kovulmasının, yok edilmesinin temelinde sınıfsal ihtiyaçlar vardı. İttihatçılar, Talat Paşa ve Enver Ermenilere, Rumlara onca zulmü yaparken, kendi duygularıyla hareket etmiyor, yerli burjuvazinin 1860'lardan beri gördüğü bir rüyayı gerçeğe dönüştürüyorlardı. İç pazar, Birinci Dünya Savaşı'nın sağladığı ortam sayesinde yerli burjuvazinin eline geçti. Azınlık malları, topraklar, bağ ve bahçeler, evler, köşkler yağmalandı, kapanın elinde kaldı.

Ermeni ve Rumların böylesi yöntemlerle kısa sürede saf dışı edilebilmesi, normal koşullarda mümkün değildi. Çünkü böyle bir girişim önce İngiliz ve Fransızlar başta olmak üzere emperyalist güçleri karşısında bulacaktı. Osmanlı Müslüman burjuvazisinin böyle bir fırsat karşısında hareketsiz kalmasını beklemek, hele bir de Osmanlı devletine "isteseydin savaşa girmeyebilirdin, bunca zulüm olmayabilirdi, birkaç kendini bilmez adam seni mahvetti" şeklinde ahlaki öğütler vermek, burjuvaziye, sermaye sınıfını anlamamak demektir. Bu mantıkla emperyalist tekeller için de pek ala; "isteseledir dünya savaşı çıkarmayabilirdi, bunca acılar yaşanmazdı, savaş isteyen maceracı, insanlıktan nasibini almamış siyasiler, askerler dünyayı mahvettiler" denilebilir.

Savaş koşulları yerli burjuvalara azınlıkların zorla mülksüzleştirilmesinin yanı sıra başka sermaye biriktirme imkanları da sundu. Bunlar yolsuzluklar ve karaborsaydı. Aydın'ın yazdığı gibi, savaş yılları "*birileri ölürken biri-*

lerinin de vatan millet nutukları arasında servet yaptıkları bir dönemdi.”¹⁵

Özellikle savaş araçları ticareti, nakliyat, ihtiyaç maddelerinin temini ve dağıtımı işlerinde büyük karaborsa ve yolsuzluklar yaşandı. Tüccarların yanı sıra memurlar, askerler de bu yolsuzlukların içindeydiler.

Özetle, İttihat Terakki önderliği ve Enver Paşa savaşa sadece Almanya istedi diye ve kişisel kaprislerini tatmin için girmediler. Onlar Osmanlı egemen sınıflarının ve yerli burjuvazinin istediğini yaptılar, bu sınıfların çıkarları için canlarını verdiler. Enver’in ve İttihatçıların savaşa girmek dahil yaptıkları işler içinde egemen sınıfların istemediği, yapılması için can atmadığı bir tane eylem ve düşünce yoktur. Bu istemlerin gerçekleştirilme yöntemleri, yani oldu bittiler, komplolar vs. işin çok da önemli olmayan, biçimsel yanlarıdır.

Osmanlı İmparatorluğu yıkıldı, emperyal amaçlar gerçekleştirilemedi ama yerli burjuvazi ve egemen sınıflar bu savaştan gene de karlı çıktılar. Artık iç pazar kendi ellerindeydi. Batılı emperyalist güçler artık yerli burjuvaziyle birlikte iş yapmak zorundaydı. Savaş vurgunları sayesinde hatırı sayılır bir sermaye birikimi sağlanmış, iç pazar daha da bütünsel bir yapıya kavuşmuştu. Gerçi açık işgal vardı, savaş sonunda kapitülasyonlar yeniden konulmuştu ama bu sorunlar da direnme ve uzlaşmayla halledilebilecek nitelikteydi. Nitekim öyle de oldu. Lozan görüşmeleriyle başlayıp 1929 yılına kadar uzanan süreçte Müslüman burjuvazi (1924’ten sonra “laik” burjuvazi oldu) bu problemlerden kurtuldu.

Savaştan zararlı çıkanlar azınlıklar, işçi sınıfı ve yoksul yığınları

Savaştan en zararlı çıkanlar azınlıklar, milyonlarca insanını kaybeden işçi, köylü, yoksul yığınlar oldu. Zarar hanesinde özellikle sayılması gereken bir güç de Kürt halkıydı. Savaş sırasında Osmanlı ile, Kurtuluş Savaşı sürecinde de -İttihatçılığı bırakıp Kemalist olan- burjuvazi ve Türk egemen sınıflarıyla ittifak yapan, arkasında da Kürt halkını sürükleyen Kürt egemen kesimler hüsrana uğradılar. Kendilerine verilen sözlerin hiçbirisi tutulmadığı gibi, bir de zorla asimilasyon politikalarının kurbanı oldular. Kürt sorunu hala çözülebilmemiş değil.

İşçi sınıfı siyasi olarak da bu savaştan çok büyük bir zarar gördü. Savaş öncesinde Osmanlı işçi sınıfı sadece Türk ve Müslümanlardan değil, Arap, Kürt, Arnavut gibi Müslümanların yanı sıra Rum, Ermeni, Yahudi, Bulgar Hristiyan uluslardan da oluşuyordu. Savaş Müslüman Türk işçi sınıfı dı-

¹⁵ Aydın, s. 373.

şındaki kesimleri kelimenin tam anlamıyla bir soykırıma uğrattı. Eski sınıf dayanışmasının yerini ulusal boğazlaşmalar aldı ve azınlık işçi sınıfı sosyalist, sendikal birikimleriyle birlikte eriyip tarihe karıştı. İşçi sınıfı mücadelesi Kurtuluş Savaşı sırasında hem sendikal, hem de siyasi olarak neredeyse sıfırdan başlamak zorunda kaldı.

23 Nisan 1920’de, İstanbul’daki Osmanlı Meclisi’nin devamı olarak kurulan TBMM bizim tarihimizdeki ilk tek uluslu, tek dinli meclisti. Artık ne Rum, ne Ermeni, ne Yahudi, ne Arap, ne Arnavut, ne Bulgar milletvekilleri vardı. Hiçbir Müslüman Türk vekil de bu durumdan, yani daha 7-8 yıl önce birlikte oldukları gayrimüslim temsilcilerin yok edilmesinden, bir çoğunun, özellikle Ermeni vekillerin vahşice katledilmiş olmasından şikayetçi değildi. Savaş öncesindeki İttihatçı mecliste bile Rum ve Ermeni milletvekilleri vardı.

Şimdiye kadar yazdıklarımızın, İttihatçıların ve Enver’in başına buyruk davranan kişiler olmadıklarını, Osmanlının savaşa girmesinin de, başta Enver olmak üzere birkaç kendini bilmez marifeti olmadığını, bunun altında sınıfsal nedenlerin yattığını gösterdiğini düşünüyoruz. Erdoğan Aydın olaya sadece siyasi üst yapıdan ve kişilerden, dıştan ve yukarıdan baktığı için, altta yatan dinamikleri, içteki sınıf mücadelesini, egemen sınıfların siyasetle ilişkisini hiç dikkate almadığı için bunları görememiştir. Günümüzde işçi sınıfının, ezilenlerin ve bir avuç kalmış azınlıkların başına benzer faciaların gelmesini istemiyorsak, tavrı almamız gerekenler tek tek kişiler ve partiler değil, Enverleri, İttihatçıları ve devamcılarını yaratan, bütün bu insanlık trajedilerinin ardında duran, büyüklü küçüklü sermaye sınıfıdır.¹⁶

16 Haluk Gerger’in, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası. Soğuk Savaşın Yeni Dünya Düzeni-ne* (Genişletilmiş güncelleştirilmiş 3. Basım, Yordam Kitap, 2012) başlıklı çalışması, Türkiye’nin dış politikasını sınıflar mücadelesi temelinde çözümlemeye çalışan önemli çalışmalardan biridir. Gerger, kitabının “yazılış amacı ve içeriği itibarıyla özünde, bir ideolojik müdahale” (a.g.e, s. 12) olduğunu vurguluyor. Gerger’in konuya yaklaşımı onun “nihayetinde dış politika iç politikanın uzantısıdır” (a.g.e., s. 265) ifadesiyle özetlenebilir. Bu tespit elbette dış etkenlerin dikkate alınmaması gerektiği ya da önemsiz olduğu anlamına gelmez. Gerger, egemen sınıfların keyiflerine göre siyaset yapmadıklarını, verili uluslararası ilişkiler ve koşullar içinde düzenlerini sürdürmeye, istemlerini gerçekleştirmeye çalıştıklarını vurguluyor. Doğru yaklaşım budur ve bu yaklaşım sadece günümüz ve yakın geçmiş için değil, tüm tarihi geçmiş için geçerlidir.

Kitap Tanıtımı

“Sosyalizmin güncel sorunlarını dert edinenler için bu kitap bir hazine. ... Kimini daha iyi tanısak da, kimini çok az bildiğimiz konuları en temel verileriyle sunuyor bu kitap. Bize, 20. yüzyıl Marksizminin bugüne, 21. yüzyılın yeni kuşaklarına bıraktığı mirası anlamanın ilk kilometre taşlarını sağlıyor. Bu bakımdan 20. Yüzyılda Marksizm adlı eserin, Türkçe’de bir benzeri olmadığını söylemek mümkündür.”

20. Yüzyılda Marksizm
Daryl Glaser
David M. Walker
Çeviren: Sungur Savran
Versus Yayınları

Sungur Savran’ın önsözü ile başlayan, Nail Satlıgan’ın son sözüyle sona eren bu derleme, dünyanın önde gelen Marksist kuramcılarının kapitalizmin genel hareket yasalarıyla kapitalizmin geçirdiği evrimi bütünleştirmeye çalışan yazılarını içeriyor

Dünya Kapitalizminin Krizi
Derleyenler: Nail Satlıgan - Sungur Savran,
Belge Yayınları

“Social Democrat” Register 2011

Arif Haliloğlu

Kitap Eleştirisi

Socialist Register 2011: Bu Defaki Kriz

Yordam Kitap, İstanbul, 2011

Haz. Leo Panitch-Greg Albo-Vivek Chibber

Çev. Umut Haskan

İnsan toplumlarını ve onun tarihini anlamak için en gelişmiş bilim olan Marksizm, içinde bulunduğumuz krizi anlama konusunda da en iyi pusula-dır. Buna rağmen, Marx’ın dışında, kapitalizmin istikrarsızlığına ve krizlere vurgu yapan çeşitli teorisyenlerin sosyalistler üzerindeki etkisinin azımsan-mayacak seviyede olduğunu söyleyebilirim. Söz konusu teorisyenler ara-sında ise Keynes, gerek krizin açıklanmasında gerekse yapılan siyasi çıka-rımlardaki etkisi itibariyle diğerlerinden farklı bir yere sahiptir.¹ Keynes’ten önce, Marksistler arasında eksik tüketimci bir damarın mevcut olması ve 1929 Buhranı sonrası sermaye birikim koşullarındaki değişimin 1970’lere

¹ Sosyalist solda Keynes’in etkisinin en olgun ifadesi *Monthly Review* ekolünde bulunabilir. Eleş-tireceğim yayının ABD’de *Monthly Review Press* tarafından basılıp dağıtıldığını da belirtiyim.

kadar sürececek bir genişleme dalgasını mümkün kılması, sosyalist solda Keynesçi politikalarla ilgili bir mistifikasyonun oluşmasına yol açtı. Kuşkusuz aradan geçen zaman, söz konusu mistifikasyonun farkına varılması için sosyalistlere yeterli olgusal tecrübeyi sundu. Fakat burada ele alınamayacak nedenlerle sosyalistlerin bir kısmının içinde bulunduğu “umutsuzluk” hâlinin onları daha “**gerçekçi**” arayışlara itmesi, günümüz sosyalist solu içinde reformizmi yeniden üreten faktördür. Nihayetinde “gerçekçi” arayış içinde olanlar, somut gerçekliği kavrayamayıp yüzeydeki görüntülerle yetindiklerinden gelecekle ilgili siyasi çıkarımlarında **ütopyalara** sarılmaktalar.

Benim eleştireceğim kitabın ismi başlıktaki gibi değil tabi ki. Asıl ismiyle *Socialist Register 2011: Bu Defaki Kriz*², pusulasını şaşırmış ve bu defaki krizi anlayamamış bir kitap. Bir derleme olan kitap, 15 ayrı makaleden oluşmasına rağmen krize olan yaklaşım ve çıkarılan sonuçlar itibarıyla belli bir bütünlüğe sahip. Yazarlar arasında ilk anda dikkatimi çeken isimler Leo Panitch, Anwar Shaikh, Alfredo Saad-Filho ve Noam Chomsky oldu. Açıkçası kitabı ilk elime aldığımda, yazarların arasında Anwar Shaikh’in da olduğunu görmek bende olumlu bir izlenim yaratmıştı. Ama ne yazık ki, Marksizm içindeki eksik tüketimci eğilimlere karşı, krizlerin asıl Marksist açıklamasının “kâr oranının düşme eğilimi yasası” olduğu görüşünün en sıkı savunucularından birinin derlemedeki genel eğilime ayak uydurduğunu görünce hayal kırıklığına uğradım.

Teorik kırıltık ve kavrayışsızlık

Bu Defaki Kriz’in içeriğinin referans noktası olarak alınması gereken Marksizmin geleneksel çerçevesi ile uyumlu olmasını bekleyişimin tek sebebi katkıda bulunan yazarların geçmişleri ya da kitabın ön ismindeki “socialist” ibaresi değil. Bakın editörler, önsözde, solun zayıflığını net bir biçimde kavraması gerektiğini belirttikten sonra ne diyorlar:

Solu canlandırmayı hedefleyen her şey, hiç kuşkusuz krizin yeterli bir çözümlemesini, siyasi ve ekonomik boyutları çerçevesinde bünyesinde barındırmak zorunda. Bu noktada, krize yol açan istikrarsızlıklara ve krizin kendisine yönelik çözümlemeleriyle **Marksist ekonomi politik** öne çıkıyor.³ (vurgu bana ait)

2 *Socialist Register* 1964 yılından bu yana var olan yıllık bir yayındır. *Socialist Register*’ın son dört sayısı *Yordam Kitap* tarafından basılmış olup, 2011 yılına ait *Bu Defaki Kriz* ise 47. sayıdır.

3 *Socialist Register* 2011: *Bu defaki Kriz*, s.12

Buradan anlıyoruz ki, meğer editörler kendilerine krizi anlama ve solu canlandırma konusunda Marksizmi pusula edinmişler. Dolayısıyla kriz olgusunun açıklanmasında geleneksel Marksist kriz teorisinden yararlanılmasını, en azından somut durumu açıklama konusunda yetersiz olduğu düşünülüyorsa, Marksist yöntem aracılığıyla yeni bir teorileştirme çabasını bekledim. Fakat kitapta, duyu organları ile algılanabilecek olanın ötesine geçilememekte, görünenin altındaki karmaşık ilişkilerin sistemli bir açıklaması yapılmamaktadır. Makalelerden sadece üçünde “teori” hakkında bir şeyler bulunuyor.

* * *

İlki Leo Panitch ve Sam Gindin’in (bundan sonra PG) *Kapitalizmde Krizler ve Bu Defaki Kriz* isimli makalesi. Anlaşılan kriz konusunda Marksizm, yazarları hiç tatmin etmemiş. Oldukça karmaşık bir anlatım olduğu için PG’nin kâr oranının düşme eğilimi yasası ile ilgili fikirlerini berraklaştırmak için maddeler halinde sıralamakta fayda var:

1. Kapitalizmin krizleri hakkında genel bir kuram ortaya koymaya çalışan Marksist araştırmalar, aşırı birikimin bazen derhal düzeltmeye maruz kalırken, bazen bunun neden gerçekleşmediği sorusuna yanıt verememekteydi.

2. Kâr oranının düşme eğilimi yasası⁴ bu soruya kısmen yanıt vermekteydi. Ama ampirik ilişkiler bir yana, kavramsal bir sorun var. Kâr oranının düşme eğilimi yasasının neden daima yaşanmadığına kanıt olarak sunulan pek çok “karşı eğilim” zaten çoğu zaman kapitalist dinamiklerin özüne dâhil.

3. Kârdaki düşme eğiliminin bir ekonomi yasası olarak sunulması genellikle tarihsellikten uzaklaşmak anlamına gelmekteydi ve ortaya koyduğu materyalizm bakışı da mekanik türdendi.

4. Zaten bu durumun anlaşılmasıyla 1895 ile 1929 arasındaki iki buhran arası dönemde bu yasa, Marksist kuramcılarca göz ardı edildi.

5. Klasik Marksist kriz kuramları, kapitalizmin son olmasa bile sona yakın bir evrede olduğu sanısının canlı kalmasına yardımcı olmuştur. Özel koşullar tarafından sürekli ötelenen bir ‘daimi aşırı birikim’ krizinin varlığına inanma eğilimi hep var oldu. Bu, Marx’ın “daimi kriz yoktur” sonucuyla

4 Makalede bu yasa iki farklı şekilde yazılmış: “kâr oranının düşme eğilimi” ve “kâr oranlarının düşme eğilimi”. Gerçek dünyadaki kâr oranları ile bağlantısız olmaksızın, yasada bahsedilen “kâr”, teorik alana aittir. Marx’ın yüksek soyutlama düzeyinde –kâr oranlarının eşitlenmesi varsayımı da dikkate alınırsa- tek bir kâr oranı söz konusudur ve bu, toplam artık değer pastasından yatırılan sermaye başına düşen dilimi gösterir. Dolayısıyla doğru olan yazış şekli tekil olanıdır, yani ilkidir.

çelişmekte.

Öncelikle, krizlerle, kapitalizmin sonu arasında otomatik bir ilişki olmadığına belirterek son maddeden başlayayım. Marx'ın ulaştığı sonuç ile çelişen, bahsedilen kriz kuramlarının kendileri mi, yoksa insanlarda oluşturduğu sanı mı? PG, hangisini eleştirdiğinin farkında değil. Özellikle kâr oranının düşme eğilimi yasası açısından bakarsak, aşırı birikim eğiliminin olduğu doğrudur ama “daimi aşırı birikim” diye bir durum söz konusu değildir.⁵ **Kapitalist üretim tarzının tarihi sermayenin durmaksızın birikmesinin tarihi değil, birbirini izleyen ve farklı özgüllüklere sahip birikim evrelerinin tarihidir.** Dolayısıyla zamanla birikmiş bir daimi aşırı birikim tortusuyla Marksist teorinin bir ilgisi yoktur. Ama söz konusu olan “sanı” ise, PG'nin o sanıya kapılanlardan olduğu aşikâr.

İlk maddede de benzer şekilde PG, kriz hakkında “genel bir kuram” oluşturmaya çalışan Marksistlere, daimi aşırı birikim görüşünü atfetmektedir (bir tane bile kanıt sunmadan). Ve yazarlarımız, aşırı birikimin bazen düzeltmeye maruz kalırken, bazen neden düzeltilmediğinin yanıtının verilmediğinden yakınmaktalar. Daha sonra kâr oranının düşme eğilimine yönelik tespitin bu soruya kısmen yanıt verdiğini belirtmekte. Öncelikle, yatırılan sermayenin, üretilen artık değere oranla, kâr oranını düşürecek derecede birikmediği ve dolayısıyla kâr oranının görece yüksek olduğu genişleme dönemleri de mevcuttur. Yani düzeltilmesi gereken bir aşırı birikimin olmadığı dönemler de vardır kapitalizmde. Ama PG, herhalde aşırı birikimin düzeltilmesi ile salt krizin kendisini kastetmekte ki, bu aşamada aşırı birikim olduğu gibi kalıyor. PG'nin hatası, cevap olarak yetersiz olduğunu düşündüğü kâr oranının düşme eğilimi yasasının başka sorunun cevabı olduğunun farkında olmamasıdır.

Gelelim üçüncü maddeye. Ampirik çelişkilerin de olduğunu sadece söyleyip geçen yazarlar, anlaşıldığı kadarıyla yasanın yetersizliğinin gerekçesini “kavramsal bir mesele” olarak sunuyorlar. PG, yanıtından tatmin olmadığı soruya yönelik “karşı-eğilim” açıklamasını, söz konusu karşı eğilimlerin çoğu zaman “kapitalist dinamiklerin özüne” dâhil olduğu gerekçesiyle kabul etmemekte. İlk, sömürünün şiddetlenmesi, yeni teknolojilerin geliştirilme-

5 Buna benzer bir yaklaşım olarak *Monthly Review* ekolünün, sistemde yeni talep kaynakları ile krize dönüşmesi engellenen bir iktisadi artık fazlası olduğunu savunan “sürekli durgunluk tezi” gösterilebilir. Bkz. Paul Baran-Paul Sweezy, *Tekelci Sermaye*, çev. Gülsüm Akalın, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2007; John Bellamy Foster, *Kapitalizmin Malileşmesi ve Kriz*, çev. Çiğdem Çiçimli, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2008

si, yeni pazarların ortaya çıkması, kredi tedarikindeki yenilikler vb. unsurların kapitalist dinamiklerin dışında oluştuğunu zaten kimse iddia etmemekte. *Kapitalist üretim süreci, içerisinde birçok öğenin karşılıklı etkileşim halinde olduğu çelişkili bir bütündür.* Nasıl ki, bir bütün olarak insan toplumunu anlama konusunda toplumsal üretim faaliyeti, indirgenemez ve kendinden soyutlanamaz özü oluşturuyorsa, mevcut sermaye ile sömürü olanakları arasındaki ilişki üzerine kurulu kriz teorisinde “sermayenin organik bileşimi” unsuru özdür. Yatırılan sermayeye oranla sömürü olanaklarını olumsuz etkileyen bu sermayenin organik bileşimi, kapitalist üretimin genetik kodlarında yazılıdır ve sürekli artma eğiliminde olan sonsuz ve kendinden soyutlanamaz bir unsurdur. Oysa verimlilik artışına neden olarak sömürü koşullarını iyileştiren karşı eğilimler dönemsel (farklı birikim koşullarında farklı karşı-eğilimler olabilir), sonlu ve ikincildirler. PG ise, hepsini aynı kaba doldurmakla, kuramın defosunu bulduğunu sanmakta.

Sonraki maddeden kâr oranının düşme eğilimi yasasının tarihsel materyalizme uymadığını öğreniyoruz. Kâr oranının düşme eğiliminin ekonomik yasa olarak sunulması nedeniyle tarihsellikten uzak ve mekanik⁶ bulan yazarlarımız, bakın sonraki sayfalarda nasıl bir alternatif öneriyorlar:

Yalnız, kapitalizmin çelişkili süreçlerinin, kökeni, doğası ve sonuçları tarihsel koşullara bağlı olarak değişen krizler yatkın bir seyir izlediğinin ve tarihsel materyalizmin sunduğu araçlarla incelenmesi gerektiğini fark etmeliyiz.⁷

Yapısal krizleri, mekanik çözümlemeler sunan ekonomi yasalarının tuzaklarına düşmeden, gerektiği gibi kavrayabilmenin ilk şartı, kâr ve ücretler, krediler ve faiz oranları, ticaret ve sermaye akışları gibi genel ekonomik durum göstergelerinin ve ayrıca birikimin koşullarına dair olguların, krizin meydana geldiği tarihsel şartlarda gözlenen sınıf ve devlet yapılanmalarıyla ilişkileri çerçevesinde saptanmasıdır.⁸

“Mekanik çözümlemeler”, sermayenin bir hareket yasasının farklı tarihsel koşullarda büründüğü biçimlerin özünde yatan ve yazarların sırayla söyledikleri gösterge ve olgulara yön veren dinamikleri sunar bize. Evet, burada bir mekanizma vardır ama her dönemde farklı niceliksel boyutları olan ve farklı niteliksel ortamlarda işleyen bir mekanizmadır söz konusu olan. Ak-sini düşünmek –mekanikliği, yazarların kastettiği ve şikâyet ettikleri anlam-

6 Yazarların fikirlerinin bulanıklığından, *yasayı* mı eleştiriyorlar –yasanın kendisinin mekanik olması sebebiyle-, yoksa *yasayı* mekanik olarak sunanları mı eleştiriyorlar, belli değil.

7 Leo Panitch-Sam Gindin, s. 20

8 Leo Panitch-Sam Gindin, s. 21

da düşünmek- diyalektik yönetime aykırıdır. Bunun yanında, farklı tarihsel koşullarda meydana gelen krizlerin (kısa süreli ve yerel krizleri değil, kapitalizmin genel krizlerini kastediyorum), tamamen farklı türden mekanizmalara sahip olduğu da söylenemez. Kapitalizmin çelişkili yapısı varlığını korudukça krize yol açan temel mekanizma da süreklilik gösterecektir. Bunun göz ardı edilmesi, görüntü ile gerçekliğin ayırt edilememe tehlikesini hep canlı tutacaktır.

Sonraki maddede de PG, yaklaşık 1895-1929 arasında *yasanın* Marksistlerin gözünden düştüğünü söyleyerek görüşlerini desteklemeye çalışıyor. Söz konusu dönemde Marksistler arasındaki kriz tartışmalarının eksik tüketim ve orantısızlık yaklaşımları arasında geçtiğini düşünürsek, dedikleri doğrudur. Ama bir teori eleştirilecekse, ya mantıksal tutarlılığı dikkate alınır (soyut alan) ya da gerçek dünya ile olan tutarlılığı (somut alan), teorinin etki alanı ya da kaç tane sempatizanı olduğu değil. Kaldı ki, bu örnek kabul edilse bile, 1929’dan sonra ne olduğunu yazıda bulamıyoruz, dolayısıyla *yasanın* Marksistler arasında tekrar ön plana alınmasının nedenlerini de bulamıyoruz.

Peki, PG, bu defaki kriz hakkında ne söylüyor? Bu krizi, kapitalizmin üçüncü büyük yapısal krizi olarak değerlendiriyorlar (ilk üçü: 19 yüzyılın son çeyreği, 1929 sonrası ve 1970’lerdeki stagflasyon). 1970’lerdeki krizi, *kâr sıkışması-daralması* argümanı ile açıklıyorlar.⁹ Buna göre, 1960’lardaki tam istihdama yakın durumda oluşan sendika militanlığı ve devlet harcamalarındaki genişleme kârları daraltıp krize yol açmış. Bugünkü krizinin açıklaması ise özetle şöyle: Kriz, diğer üç yapısal krizin aksine, kâr daralması veya yatırımların çöküşü nedeniyle patlak vermedi, kârlar 2007’den önceki iki yıl tavan bile yaptı, “büyük ölçüde finansallaşmış” kapitalizmde finansal çöküşten sonra kârlar ve yatırımlar düştü.¹⁰ Sermayenin değerlenme sürecinde yaşadığı periyodik tıkanıklıkları “mekanik” oldukları gerekçesiyle dikkate almayan yazarlarımız, krizin ortaya çıkma biçimini, tetikleyicisini, yani finans alanında olanı krizin nedeni olarak görüyorlar. Krizden önceki iki yıl zirve yapan ve Marksist bir kategori olarak hesaplanan kâr oranı ile dolaysız bir bağlantısı olmayan şirket muhasebe kârlarını kanıt olarak sunuyor. Finansallaşmanın kapitalizmin hangi çelişkileri sonrası ve hangi koşullarda yaygınlık kazandığını ve hangi sorunlara-çelişkilere nasıl bir çözüm sağladığını öğrenemiyoruz PG’den. Krizi neden “yapısal” olarak niteledik-

⁹ Leo Panitch-Sam Gindin, s. 25-28

¹⁰ Leo Panitch-Sam Gindin, s. 28

lerini de öğrenemiyoruz.

* * *

Teori hakkında bir şeyler söyleyen ikinci yazar, günümüz krizini doğru şekilde “Büyük Buhran” olarak tanımlayan ve finans krizinin buhranın nedeni olmayıp, tetikleyicisi olduğunu belirten¹¹ Anwar Shaikh (*Yüzyılın İlk Buhranı*). Shaikh, Marksist kriz kuramı hakkında bir açıklama yapmasa da, benim de bu konuda referans aldığım eski bir yazısına bakılmasını salık veriyor. 1970’lerdeki krizin ardından, faiz oranının düşmesi (kâr-faiz farkının açılması) ve reel ücretlerdeki artışın verimlilikteki artışın gerisinde kalması gibi nedenlerle yeni bir canlanma dönemine girildiğini grafiklerle gösteren Shaikh, bu durumun faiz oranındaki düşüşte ve borçlanmadaki artışta sınırlara ulaşılmasıyla son bulduğunu ve ipotek krizinin tetikleyicisi olduğu bir buhranın oluştuğunu belirtiyor.¹² Buraya kadar, Marksist kategorilerle ulusal muhasebe hesaplamasına önemli katkıları olmuş birisinin, sadece Keynesçi kategoriler üzerinden görüşünü desteklemesi dışında bir itirazım yok.

* * *

Teoriye dair bir şey bulabildiğim üçüncü ve son makale olan *Küresel Kriz ve Avrupa Neo-Merkantilizminin Krizi*’nin yazarları Riccardo Bellofiore, Francesco Garibaldi ve Joseph Halevi. Krize Avrupa açısından bakan yazarlar, krizi **eksik tüketim teorisi** çerçevesinde ele almışlar. Hatta ilk sayfadaki dipnottan, Rosa Luxemburg’un *Sermaye Birikimi* adlı meşhur ve tartışmalı eserini temel aldıklarını anlıyoruz. “[E]fektif talep sorununun çözümünde, en büyük pay, her şeyden önce, artıda kalan bir ticaret dengesine veriliyor” diyen yazarlar, borçlanan tüketicilerin lokomotifliğini yaptığı ABD’nin şimdiki kadar neo-merkantilist için iyi bir ihracat pazarı olduğunu ve efektif talep sorununu hafiflettiğini söylüyorlar.¹³ ABD cephesinin çökmesinin de Avrupa’daki krizi tetiklediği belirtip Marx’tan destek alıyorlar:

Avrupa, Marx’ın tanımladığı, temelleri son otuz yılın durgunluğunda yatan bir klasik **üretim fazlası** krizinin içinde buluyor kendini. Kapasite fazlası ve işçi sınıfının gelirlerindeki durağanlık, ülkeleri ürünleri için yeni pazarlar bulmaya, neo-merkantilizm ile borca dayalı bir ekonomi arasında tercih yapmaya itti.¹⁴ (vurgu bana ait)

11 Anwar Shaikh, s. 60

12 Anwar Shaikh, s. 63-72

13 Riccardo Bellofiore ve diğerleri, s. 140-141

14 Riccardo Bellofiore ve diğerleri, s. 163

Kapitalizmin krizleri, onun anarşik yapısı gereği, sistemde arz ve talebi denkleştirecek sürekli bir mekanizma olmamasına rağmen, bir mahreç sorunundan kaynaklanmaz.¹⁵ Kitlelerin tüketim kapasitesi sınırlı olsa da, kapitalizmin krizlerinin ya da sermaye birikimindeki tıkanıklıkların Marksist analizi, sermayenin değerlenme sürecindeki, yani üretim alanındaki çelişkilerden yola çıkmalıdır. Ki Marx'ın kendisi de *Kapital*'de öyle yapmıştır. Dolayısıyla yazarların savunduğu kriz açıklaması için Marx, doğru adres değildir. Bunun yanında, yukarıdaki alıntıda “üretim fazlası” kavramını kullanılarak, eksik tüketime değil de “aşırı üretim”e vurgu yapmaları da ilginç. Her iki kavram da krizin nedenini değil, ortaya çıkma biçimini ifade eder. Yine de, kapitalist üretime, kendinden önceki –yine kitlelerin eksik tüketimini söz konusu olduğu- üretim tarzları karşısında özgüllüğünü veren şeyin daha fazla kâr elde etmek için üretimi sürekli artırma eğilimi olduğu dikkate alınırsa, krizin ortaya çıkma biçimi açısından “aşırı üretim” kavramı daha doğrudur. Ama yazarlar, Marx'a atıfta bulunmaları nedeniyle bu kavramı kullanmak zorunda kalmadıysa eğer, anlaşılan, iki kavram arasında ayırım yapmıyorlar.

Gelelim asıl temel aldıkları büyük devrimciyle, yani Rosa'yla aralarındaki farklara. Birincisi, Rosa'nın teorisinde pazar sorununun çözümü için ek talep, kapitalizm dışındaki yapılardan ve ülkelerden gelirken, bu yazıda ek talep, kapitalizmin kendi içinden -bir nevi borç-kredi faktöründen- geliyor. İkincisi, Rosa, başka sonuçlar çıkarılabilecek teorisine rağmen devrimci pratiğinden hiç ödün vermemişti, bu yazıda ise o “başka sonuçlar” çıkarılmış. Siyasi öneri ve çıkarımlara bakılırsa yazarlar, reformist bir duruşa sahipler.

Neoliberalizmin, finansallaşmanın krizi değil, kapitalizmin krizi

Gözümüzün önündeki karmaşık dünyayı, soyut alanda birtakım ayrıştırmalara tabi tutmazsak, karmaşık görüntünün sarhoşluğunda önümüzü göremeyiz ve somut gerçekliği kavrayamayız. Her şey apaçık olsaydı zaten bilime gerek kalmazdı ve bu kitaptan da içinde bulunduğumuz kriz karmaşasını daha iyi kavramamıza yardımcı olmasını beklemek hakkımız. Kitapta böyle teorik bir çabanın bahsettiklerimin dışındaki makalelerde hiç olmadığını rahatlıkla söyleyebilirim. Görüntünün ötesine geçemeyen bu makalelerde ağırlık kazanan iki kavram var: *neoliberalizm* ve *finansallaşma*. Çoğu yazı-

¹⁵ Daha detaylı bir açıklama için bkz. Sungur Savran, *Keynesçilik, Fordizm, “Refah Devleti”: Bir Efsaneye Reddiye*, *Devrimci Marksizm*, sayı 10-11, Kış 2009-2010, s. 100-106

da finansallaşmanın akıl dışı dünyasına vurgu yapılırken, bu duruma sebep olarak sunulan neoliberal politikaların krizin ardından hâlâ sürdürülmek istendiğinden şikâyet edilmektedir. Arka kapağında –ve önsözden- amacının “[n]eoliberal kapitalizmi yeniden canlandırmaya yönelmiş “krizden çıkış stratejileri” hakkında eleştirel bakış açıları sunma...” olduğunu öğrendiğimiz kitap, karşısına kapitalizmi değil, neoliberalizmi alıyor. Neoliberalizm, yine önsözde “ekonomiyi yıkıma götüren model” olarak tanımlanmakta¹⁶ ve işte karşı çıkılan da bu *model*.

Krizin nedeni, ne neoliberal politikalar ne de finansallaşmanın aşırılığı ya da mantıksızlığıdır. Krizin temelinde yatan asıl neden, 2. Dünya Savaşı sonrası uzun genişleme dalgasında *sermayenin organik bileşiminin* yükselmesiyle birlikte biriken çelişkiler sonucunda, sermayenin yaratılan artık değer pastasına (ya da sömürü olanaklarına) görece aşırı birikmiş olması ve bunun sonucunda *kâr oranının düşme eğiliminin* 1970’li yıllarda gerçeklik kazanmasıdır. Şimdiki krize yapısal karakterini veren ise söz konusu aşırı birikimi, bir değersizleşme sürecinden geçirerek yeni bir birikim döneminin koşullarını oluşturacak bir depresyonun günümüze kadar ertelenmiş olmasıdır. Neoliberalizm ve finansallaşma ise, bu ertelemeyi sağlayan unsurlardandır. Neoliberalizm, sermayenin emeğe bir taarruzu olarak sömürü oranını arttırmasıyla, finansallaşma ise yarattığı ek talep (kredi) aracılığıyla düşük üretkenlikteki sermayelerin ayakta kalmasını sağlamasıyla ve sermayeye hayali alanda değerlenme olanağı tanımasıyla söz konusu yapısal sorunun çözülmeden bugüne gelmesini sağlamıştır. Dolayısıyla bir bütün olarak sermaye birikim koşullarını dikkate almadan, krizi sadece bu kavramlar çerçevesinde açıklamak, sadece Marksist yöntemin hakkını vermemek anlamına gelmemekte, aynı zamanda neo-Keynesyen bir sapma anlamına da gelmektedir. Kitapta, bahsettiğim iki kavram çevresinde lafı dönüp dolaştıran örnekler bol. Ben sadece iki tanesine değineyim.

* * *

Tanınmış ve saygın bir Marksist akademisyen olan Alfredo Saad-Filho, *Neoliberalizm Krizde Mi? Yoksa Neoliberalizmim Krizi Mi?* adını taşıyan yazısında krizi, “neoliberal kapitalizm bünyesindeki sistemik bir kriz” olarak tanımlıyor ve bu görüşü bütün Marksistlere atfediyor.¹⁷ Sonrasında bize kapitalizmin çelişkilerinden bahsedeceği yerde, beş maddede “neoliberaliz-

¹⁶ Socialist Register 2011: Bu defaki Kriz, s.12

¹⁷ Alfredo Saad-Filho, s. 268

min çelişkileri”nden¹⁸ bahseden yazar, bölümü şöyle bitiriyor:

Bu bakımdan, bugünkü kriz, küresel birikimin itici gücü olan finansallaşmanın gelip dayandığı sınırları açığa vurmaktadır. Krizin altında yatan çelişkiler, yaşanan şeyin *neoliberalizm içindeki bütünlüklü bir kriz* olduğunu gösteriyorsa da, *neoliberalizm krizde* demek mümkün değildir.¹⁹ (vurgular aslında var)

Kapitalizmle neoliberalizmi birbirine karıştırmakta sınır tanımayan Saad-Filho, neoliberalizmi bir “toplumsal yeniden üretim biçimi” olarak tanımlıyor.²⁰ Bunun yanında kapitalizmle işi olmayan Saad-Filho’nun tek derdi, krizin, neoliberalizm içindeki gelip geçici bir kriz olarak kalmayıp neoliberalizmin kendisinin krizine dönüşmesi:

Neoliberal saldırı döneminde ciddi bir güç kaybına uğradığı ortada olmakla birlikte, sol da bu tartışmalara müdahalede bulunarak, istihdamı, ücretleri, emeklilik ödeneklerini, refah standartlarını savunmak için demeokratik politika alternatifleri sunmanın, yaşanan şeyi, *neoliberalizm bünyesindeki bir kriz* olmaktan çıkartıp bir *neoliberalizm krizine* dönüştürmenin yollarını aramalıdır.²¹ (vurgular aslında var)

Gelelim finansallaşmaya. Kitapta, finansallaşmanın kökenleri yerine hep kötülüklerinin buluyoruz. Finansallaşma olgusu, karmaşık ve soyut görünüşünün ötesinde ancak insanlar arasındaki toplumsal ilişkiler –özellikle mülkiyet ilişkileri- düzeyinde kavranabilir ve böyle bir analizin temel taşı, *Kapital*’in üçüncü cildindeki **hayali sermaye** kavramı olmalıdır. Oysa bütün kitap boyunca bu kavram sadece bir kez -o da satır arasında- kullanılmış.²² Yine de, finansallaşma konusunda, kavrayış bakımından, yazılardan birini diğerlerinden ayırmam gerekir. Dick Bryan ve Michael Rafferty’nin makalesi (*Sermaye (Ve Emek) İçin Bir Gelecek Türetiliyor*), hayali sermaye birikiminin akıl almaz boyutlara çıkmasında ve krizin tetiklenmesinde önemli bir paya sahip olan *türev ürünlerin-kâğıtların* ne oldukları ve nasıl bir yapıya sahip olduklarına ilişkin faydalı bilgiler sunmakta. Aynı zamanda, türev ürünleri “çarpyıklık” olarak değerlendirmeleri bir yana bırakılırsa, finansı “reel” üretim karşısında tali bir konuma koyup, önceki kapitalizmi

18 Alfredo Saad-Filho, s. 274-277

19 Alfredo Saad-Filho, s. 277

20 Alfredo Saad-Filho, s. 284

21 Alfredo Saad-Filho, s. 282

22 Socialist Register 2011: Bu defaki Kriz, s. 257

“peri masalı” gibi anlatanlara da karşı gelecek şekilde²³ şu doğru kavrayışa sahipler:

Biz, türev ürünleri kapitalizmin yanlış uygulanması nedeniyle ortaya çıkmış bir hastalık değil, bizzat kapitalizmin bir çarpıklığı olarak değerlendiriyoruz. Bunlar, kapitalist bünyenin bir parçası ve kapitalizmdeki mülkiyet ilişkileri ile yenilik arayışının ifadesidir. Türev ürünlerin içinde barınan çelişkiler, bizzat kapitalizmin çelişkileridir.²⁴

Ne var ki, bu doğru kavrayışa rağmen finans-türev ürün piyasalarının kapitalizme nasıl dâhil olduklarını çözümlemeyi amaçlayan yazarlar, bunu, kapitalizmin üretim alanındaki çelişkilerine hiç değinmeden, düşük faiz oranları nedeniyle paranın faize yatırılmak yerine, daha riskli-getirili varlıklara ve bunları sunan finans alanına yönelmesiyle açıklıyorlar.²⁵ Sonuçta, yine hevesim kursağımda kalıyor.

Bunun dışında Bryan ve Rafferty, emeğin artık sermaye için sadece “artık değer üreten emekçi sınıf” değil, aynı zamanda ücret gelirlerinin harcanması açısından bir “varlık sınıfı” olduğuna dikkat çekerek, küresel finans krizini tetikleyen şeyin, “emeğin bir varlık kategorisi olarak çuvallaması” olduğunu savunuyor.²⁶ Buradan yola çıkarak da, emeğin üretime paralel olarak finans-taki gücünü kullanarak, mevzuat düzenlemelerinin ötesine geçebilecek gücünün olduğunu görmemiz isteniyor ve kredi geri ödemelerinin yapılmaması varsayımında piyasaların durumunu dikkate alarak bazı sonuçlara varılıyor.²⁷ (buraya tekrar döneceğim)

Reformizm ve Keynesçi hegemonya

Krizin nedenleri tam olarak kavranamayınca, kapitalizm yerine neoliberalizm hedef alınınca, krizle ilgili öneriler-talepler ve siyasi çıkarımlar da otomatikman *reformizme* kayıyor. Marksizmden bihaber diğer yazarların Keynesçiliğin hegemonyası altına girmeleri beni hiç şaşırtmadı. Beni asıl şaşırtan, kriz kavrayışı kitaptaki diğer yazarlardan üstün olan Shaikh’in doğru pusulayı kullanmasına rağmen pusulanın gösterdiği yönün aksine gitmesidir.

Shaikh, 1929 Bunalımı’ndan çıkardığı dersleri “30’lar Büyük Buhran’ın-

23 Dick Bryan-Michael Rafferty, s. 244

24 Dick Bryan-Michael Rafferty, s. 221-222

25 Dick Bryan-Michael Rafferty, s. 242

26 Dick Bryan-Michael Rafferty, s. 247

27 Dick Bryan-Michael Rafferty, s. 247, 249

dan Alınan Dersler” başlığı altında aktarmış.²⁸ Buna göre, kamu harcamaları artınca işsizlik düşmüş-büyüme artmış, kamu harcamaları azalınca ise tersi olmuş. Kriz dönemlerinde kamu harcamalarını kısmanın bir hata olacağını belirten Shaikh, kamu harcamalarının bir ekonomiyi fazlasıyla canlandırabileceğini iddia etmektedir. Bununla birlikte, kamu harcamalarının doğrudan istihdam yaratacak şekilde uygulanması gerektiğini, ama bunun neoliberal planla çıkışacağını söyleyen²⁹ Shaikh da kendisini kapitalizm yerine neoliberalizmin karşısına koyunca, reformizmin -kendi önerisinin de uygulanamayacağı özü ile birlikte- yanında saf tutmuş.

Shaikh, görüşüne kanıt olarak kamu harcamaları ile büyüme arasındaki aynı yönlü ilişkiyi gösteren bir grafik sunmuş.³⁰ Ancak krizin temel göstergesi olarak kârlılığı gösteren yazar, kamu harcamalarının bu sorunu nasıl çözeceğini, sermayenin değerlenme sürecindeki sorunlar olduğu gibi kalmışken kamu harcamalarının nasıl sürekli bir çözüm olabileceğini açıklamıyor. Büyük Buhran sırasında her şey o kadar iyi giderken kamu harcamalarının neden azaltıldığını da açıklamıyor.³¹ Sermaye birikim koşullarındaki köklü değişimi hiç dikkate almadan Büyük Buhran’dan çıkışta kamu harcamalarına asıl payı veriyor. Anlaşılan ciddi bir umutsuzluk içindeki yazar, Büyük Buhran’dan yanlış dersler çıkarmış ve Marksizm derslerini tekrar gözden geçirmesi tavsiye olunur. Referans verdiği kendi yazısından başlaması uygun olur.

ABD’de emekçiler arasında krizin asıl yükünü kadınların çektiğini öğrendiğimiz *Krizin Girdabında İşçi Aileleri* adını taşıyan makalesinde Johanna Brenner, “çok kısa sürede kazanımlar elde etmemiz olası görünmemekte” diyerek “reform mücadelesi”nde şu üç talebi öne çıkartmamızı istiyor:³² özel yerine kamu, hiyerarşi yerine demokrasi, dışlanma yerine kucaklaşma. Ve çok ilginç bir şekilde, bu masum dileklerin ardından, yazısını komünizmin temel şiarı ile bitiriyor:

28 Anwar Shaikh, s. 73-75

29 Anwar Shaikh, s. 76

30 Anwar Shaikh, s. 75

31 Aslında Shaikh, tüm bunların mükemmel bir açıklamasını –buradakine aksi yönde- eski bir yazısında “Devlet Politikaları ve Günümüz Bunalımı” başlığı altında veriyor. Shaikh’in söz konusu yazısı, burada ileri sürdüklerine en özlü yanıttır. Bkz. Anwar Shaikh, *Günümüz Dünya İktisadi Bunalımı: Nedenleri ve Anlamı, Onbirinci Tez*, sayı 1, Kasım 1985, s. 98-100; Ayrıca bkz. Anwar Shaikh, *Bunalım Kuramlarının Tarihine Giriş*, Belge Yayınları, Nail Satlıgan-Sungur Savran (der.), *Dünya Kapitalizmin Krizi* içinde, s. 131,132

32 Johanna Brenner, s. 97

“Herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacı kadar!” diyebilecek miyiz?³³

Müthiş bir mantıksal sıçrama bile diyemiyorum, çünkü ortada herhangi bir mantık yok, absürt bir komedi ile karşı karşıyayız. Reformizmden komünizme sıçrayış.

Julie Froud-Michael Moran-Adriana Nilsson-Karel Williams dörtlüsüne ait *Fırsat Kaçtı: Britanya’da Aldatmaca, Seçkinler Siyaseti ve Finansal Reform* isimli makalede, kaçmış olmasından yakınılan “fırsat”, 2007-08 krizine neden olan finans sektörünün demokratik denetime ve reforma tabi kılınmasıdır. Ciddi reformların “toplumsal açıdan sorumluluk sahibi” bir finans sektörünün ortaya çıkmasını sağlayacağını söyleyen yazarlar, finansal işlemlerin vergilendirilmesini ve menkul kıymetleştirmenin şeffaflaştırılmasını talep ediyorlar.³⁴

Gelelim, Rosa’nın aksine reformist olduklarını söylediğim Bellofiore, Garibaldi ve Halevi’nin eksik tüketimci makalesine. Krizden çıkışı Schumpeter tipi çığır açıcı bir yenilik dalgasında ya da yeni dış pazarların ortaya çıkmasında bulan yazarlar, “yatırımların toplumcullaştırılması” ve likidite kapanı” gibi doğrudan Keynesçi terimleri kullanarak *meseleyi* ortaya koyuyorlar:

Mesele, teşvik ile talep arasında, *yatırımların toplumcullaştırılması* hedefli yapısal reformlar yoluyla bir bütünleşme sağlayarak, müdahaleleri yeni bir çehreye büründürebilmektir.³⁵ (vurgu aslında var)

Neoliberal döngünün sonuna geldiği ve “daha iyi” ekonomi politikaları ortaya çıkaracak şekilde tüm fazlalıkların buharlaştığı yanılısamasına kanıp keyif sürmemiz pek mümkün değil.³⁶

*Yatırımların toplumcullaştırılması*³⁷ kavramını kullanan bir başka yazar da Karl Beitel. Yazar, “düşen kâr oranlarından ve müzminleşmiş yatırım yetersizliğinden kaynaklanan birikim engellerinin salt devlet harcamaları ile

33 Johanna Brenner, s. 98

34 Julie Froud ve diğerleri, s. 138

35 Riccardo Bellofiore ve diğerleri, s.167

36 Riccardo Bellofiore ve diğerleri, s.168

37 Bu kitaptaki yazısında kullanmamasına rağmen, Panitch de bu kavramı benimsemekte ve kullanmaktadır. Bkz. Leo Panitch, *Reflections on Strategy for Labour*, Socialist Register 2001, s. 367-392; Sungur Savran, *Kod Adı Küreselleşme: 21. Yüzyılda Emperyalizm*, Yordam Kitap, İstanbul, 2008, s. 229

aşılabilceğini” iddia etmediğini belirttikten³⁸ sonra bakın ne diyor:

Keynesçi müdahalelerin radikal özü, bugün de hükümetlerin ilerici, potansiyel açıdan sosyalist harcama girişimlerine yönelme serbestliklerini açığa çıkarması bakımından katkı yapabilir. Sosyalistler bu sayede yatırımların giderek derinleşen ve demokratikleşen biçimde toplumsulaştırılmasının mümkün olduğuna işaret edebilirler.³⁹

Tabi yazardan, reformizdeki sosyalist potansiyelin nasıl açığa çıkarılabileceğini öğrenemiyoruz. Ama sadece, son cümlede bu görevin “radikal aydınlara” düştüğünü öğreniyoruz.

“Demokratik politika alternatifleri” ile krizi, neoliberalizmin krizine çevirme arzusundaki Saad-Filho ise, finans sisteminin kamu hizmeti olmasını, demokratikleştirilmesini ve bu yolla neoliberalizmin istikrarsızlaştırılmasını öneriyor.⁴⁰ Neoliberallerin, “Keynesçi, kalkımcı ya da demokratik ekonomi politikaları”nı çiçekle karşılamayacağını ve önerilerinin kapitalizmin ilgasına işaret etmeyeceğini belirten⁴¹ Saad-Filho gerekçesini ise şöyle sunuyor:

İstihdam, üretim ve bölüşüm yapılarını toplumun bütünü ölçeğinde değıştirebilecek tek toplumsal kurum **devlettir**.⁴² (vurgu bana ait)

Saad-Filho, hem reformun ne kadar zor yapılabileceğini söylemekte hem de bu **zor** yolda yılmamakta, devletten medet ummakta. Devrimi ve sosyalizmi ise herhalde **imkânsız** görüyor ki, adlarını bile anmıyor.

* * *

Üretim alanında birikmiş çelişkiler olduğu gibi kaldıkça, aşırı birikmiş sermaye, sıkı bir değersizleşme sürecinden geçmeden, kamu harcamalarının artırılması, yatırımların toplumsulaştırılması, finansal reform, finansın kamulaştırılması gibi uygulamalar ile krizin çözülmesi mümkün değildir. Finansal alandaki reformlar, olsa olsa durumun daha kötüye gitmemesine yardım eder. Kamu harcamalarının ise krize olumlu bir etkisinin olması mümkün olmakla birlikte, söz konusu etki **palyatiftir**. Birikmiş çelişkilerin

38 Karl Beitel, *Kriz, Bütçe Açığı ve Doların Gücü*, s. 304

39 Karl Beitel, s. 306

40 Alfredo Saad-Filho, s. 282

41 Alfredo Saad-Filho, s. 284

42 Alfredo Saad-Filho, s. 283

açığa çıkmasını kısa bir süre için geciktirir. **Böyle bir öneri, ölümcül bir hastalıkla acılar içinde kıvranan bir hastaya ağrı kesici vermeye benzer.**

Krizden çıkışı sağlayacak olan, uygulanacak ekonomi politikaları değil, **sınıf mücadelesinin sonucudur.** Kitapta sözü edilen önerilerin yapılmasının amacı, krizden kapitalistler ve neoliberalizm aleyhine, emekçiler lehine olacak bir sonuç ile çıkılmasıdır. Fakat bu öyle bir düşünce ki, sanki kriz bir *kaza* olarak ortaya çıktı, bahsettiğim yapısal sorunlar hiç yok ve tek sorun bu kazanın bedelini kimin ödeyeceği. Bu, tek raundluk bir mücadele olmadığı gibi önerilerin gerçekleştirilmesi durumunda yeni bir dünyaya da geçilme-yecektir.

Emekçilerin gerçek çıkarı, üretici güçlerin ve insanlığın önünde bir engel olan kapitalizmin ilga edilip yeni bir toplumsal örgütlenme biçimine geçilmesinden yanadır, reformdan ya da neoliberal olmayan ekonomi politikalarından yana değil. Söz konusu olan, solun ve sosyalistlerin taleplerinin ne olması gerektiği ise, emekçilerin gerçek çıkarları açısından, kriz koşullarında en gerçekçi talepler, **geçiş talebi** niteliğinde olanlardır. Yani, sınıflar arasındaki tampon bölgenin ortadan kalktığı, dolayısıyla sınıf mücadelesinin şiddetlendiği ve burjuvazinin emekçiler lehine en asgari seviyedeki reformlara bile tahammülünün olmadığı bir ortamda, sosyalistlerin talepleri, asgari ve azami talepler arasında bir köprü oluşturarak kitlelere sistemin sınırlarını sorgulatacak, mevcut sistemde uygulanması mümkün olmayacak nitelikte olmalıdır. Kitapta, bu niteliğe en yakın talep, finansın kamulaştırılması talebidir. Fakat bunun da geçiş talebi olup olmadığı tartışmalıdır, zira aynı talep bazı burjuva iktisatçıları tarafından da dile getirilmektedir. Bu tarz bir talep, ancak istihdam ve ücretlere dair, emekçilerin somut ihtiyaçlarına ilişkin taleplerin tamamlayıcısı olarak -ve tabi ki devrimci bir politik program içinde- anlamlıdır.

Politik kavrayışsızlık ve “soyut” sosyalizm

Krizden çıkışın ne yönde olacağının sınıf mücadelesinin sonucuna bağlı olduğunu söyledim. İşte, *geçiş talepleri* de, krizden çıkmaya yönelik ekonomi politikası önerileri değil, kitlelerin gözünde, mevcut düzeni **teşhir** ederek, onların sınıf bilincini yükseltmeye dönük **politik bir taktiktir.** Çünkü krizden herhangi bir yönde çıkışın belirleneceği alan *politika* alanıdır. *Bu Defaki Kriz* ise politik perspektiften tamamen yoksun bir kitap. Kitaptaki bütün yazarlar, politik alanla ilgili olarak “bir şeyler yapılmalı”, “bir şeyler değişmeli” türünden *soyut* çıkarımlar yapmanın ötesine geçememiş. Hâl

böyle olunca da sosyalizme dair yazılanlar, *iyi dilek ve temennilerden* ibaret kalmış.

Tüm yazarlar, sanki ağız birliği etmişçesine, neoliberalizmin-finansallaşmanın kötü sonuçlarından bahsedip buna uygun öneriler sunduktan sonra, bir şekilde arada hiçbir **köprü** olmaksızın lafı sosyalizme bağlamaktalar. Bunun nasıl olacağını, sosyalizme nasıl ulaşacağımızı ise kimseden öğrenemiyoruz. *İşçi sınıfı, parti, devrim* gibi kelimeler kitapta sadece birkaç kez geçmekte. Teori konusunda kitapta Marksizme dair pek bir şey olmadığını söylemiştim, diğer Marksist kavramların da pek kullanılmadığı dikkate alınırsa retoriğin de pek Marksist, hatta sosyalist olmadığı söylenebilir. Sosyalizme dair tek şey, ona açık bir kapı bırakılmış olmasıdır.

“Nasıl olacak?” ve “ne yapmalı? gibi sorulara somut hiçbir yanıt yok. En azından editörlerin, Lenin’e pek sıcak bakmadıkları biliniyor –dolayısıyla Lenin’in teorisi ve pratiği ile ilgili sıkı bir hesaplaşma zaten beklemiyorum– ama sosyalizme ilişkin siyasi sonuçlar çıkarılırken Lenin’in adının olumsuz anlamda dahi olsa bir kez olsun anılmasını beklerdim. Sonuç olarak, Marksizm açısından kitabın politika alandaki durumunun, ekonomi alanındakinden daha da vahim olduğunu söyleyebilirim.

Kapitalizm yerine “kapitalist piyasa mantığını” terk etmekten söz eden PG, işçi sınıfının tekrar işe karışması gerektiğini söyleyip reçeteyi de sunuyor: “pek çok eylemcinin zorlu ve kararlı bir biçimde uğraşması”.⁴³ Aynı zamanda, insanlara dünyayı değiştirmek için gerekli zamanı sağlamak için çalışma saatlerinin kısaltılması hedefine vurgu yapılmış. Hepsi bundan ibaret ama işçi sınıfının devrimci partisine dair bir şey yok. Ama buna rağmen, PG bu konuda, diğer yazarların önünde olabilir. Shaikh’in tek bahsettiği bir “seferberlik” ve bunun dünyaya yayılması.⁴⁴ Beitel, Keynesçi müdahaleler, yatırımların demokratikleştirilmesi ve toplumsallaştırılması yönünde mücadelelerde sosyalist bir potansiyel bulmakta ve bunu ortaya çıkartma görevinin de radikal aydınlara düştüğünü söylemekte. Kriz sonrasında Wall Street’in gücünü nasıl pekiştirdiğini konu edinen karamsar Doug Henwood (*Krizden Önce ve Sonra: Wall Street Hep Ayakta*), “Tarihte beklenmedik gelişmeler de hep yaşanmış olmakla birlikte, şu an için akla bu tip şeyler getirmek hayli güç” demekte.⁴⁵ Bütün yazı boyunca reform mücadelesinden bahseden Brenner, az önce değindiğim üzere, yazıyı garip bir şekilde komü-

43 Leo Panitch-Sam Gindin, s. 32, 35

44 Anwar Shaikh, s. 77

45 Doug Henwood, s. 114

nizmin şiarıyla sonlandırmakta. Noam Chomsky ise, okuduğu ve gözlemlediği acıklı durumları aktardıktan sonra, sadece radikal düşüncenin yeniden yükseltilmesi gerektiğinden bahsetmekte.⁴⁶ Tek söylediği de bu zaten.

Sınıfsal bir bakışa sahip olduğunu söyleyen Hugo Radice, krizin, “özel mülkiyetin kutsallığını reddetme fırsatı” sunduğunu belirtmektedir. “Ödeyemiyorsan, ödemeyeceksin!” şiarını kullanan yazar, ekonomide demokrasi ve adalet talep eden bir ittifak öneriyor ve böylece “ortada görünmeyen sosyalist boyutu diriltecek zemini hazırlayabiliriz” diyor.⁴⁷ Krize karşı olan tepkiyi sosyalist kanallara akıtmayı hayal eden ve krize “sınıfsal” bakan Radice, nedense işçi sınıfından ve onun devrimci partisinden hiç söz etmiyor.

Emeğin, üretim sektöründeki gücüne paralel olarak, artık, kredileri geri ödememe olasılığı nedeniyle finans alanından kaynaklanan bir gücünün de olduğunu keşfeden Bryan ve Rafferty ise, emeğin böylece yeni bir kalıba dökülme olanağının ortaya çıktığını söylüyor. Herhalde emeğin, “üretici” olarak eski kalıplara uyan gücünden umudu kesmişler ki yeni kalıplar arıyorlar. Ama yeninin eskisinden ne gibi bir üstünlüğü olduğunu, kredi geri ödememe tehdidinin hangi politik biçimlerde hangi araçlarla beraber kullanılması gerektiğini açıklamıyorlar. Sürekli bahsedilen, emeğin potansiyel gücü (devrimci öz) **somut devrimci politik biçimlere** girmedikçe, söz konusu potansiyelden yola çıkarak oluşturulan “ödemeyeceksin!” tarzındaki (daha ileri gidip “çalışmayacaksın” da diyebilirlerdi aslında) **soyut** eylem buyruklarının hiçbir anlamı yoktur. Ama yazarlar, örgütlenme ve parti hakkında hiçbir şey söylemiyor da değiller, bakın ne diyorlar:

Bu durum, işçilere daha **bireysel kazanımlar sunan sendikaları ve partileri** temel alan sınıf örgütlenmesinin ötesine geçme ihtiyacını ortaya koyuyor.⁴⁸ (vurgu bana ait)

* * *

2. Dünya Savaşı sonrasındaki uzun genişleme dalgasında, özellikle Avrupa’da, sosyal demokrasi Bernstein sonrası yeni bir evreye girmişti. Keynes’in çok etkili olduğu bir ideolojik iklimde, dönemin sosyal demokrat partileri de bir Marx-Keynes sentezi geliştirmişti. Bu senteze göre, toplum yine farklı çıkarlara sahip sınıflardan oluşmaktaydı ama devletin devreye girmesiyle ve yapılacak reformlarla sınıflar arasındaki çelişkiler çözülebilir,

⁴⁶ Noam Chomsky, s. 351

⁴⁷ Hugo Radice, s. 59

⁴⁸ Dick Bryan-Michael Rafferty, s. 249

barış sağlanabilir ve kapitalizm istikrarlı hale getirilebilirdi. Bunun yanında, parti programlarında, eğitim ve kültürdeki gelişmeyle beraber insancıl ve evrimsel yolla ulaşılacak bir **maddi temellerden yoksun** bir “sosyalizm” hedefi hala mevcuttu. Parti isimlerinin bir kısmı “Sosyalist Parti” biçimindeydi. Bugün de çoğu sosyal demokrat parti bu ismi taşıyor. Fakat günümüz sosyal demokrat partilerinin ne Marksizm ile ne de sosyalizm ile herhangi bir bağları mevcut. İşte *Socialist Register* da bana sosyal demokrasinin 1945-70 arasındaki durumunu hatırlattı.

Ütopik sosyalizmi aşmış Marksizm

Sait Almış

Kitap Eleştirisi

Ütopik Sosyalizmi Aşmış Marksizm
Ütopya Yayınları, İstanbul, 2012
Mehmet İnanç Turan

Mehmet İnanç Turan'ın *Ütopik Sosyalizmi Aşmış Marksizm* adlı kitabı, Ütopya Yayınları'ndan çıktı. Bildiğiniz gibi Marksizm üç eleştirel zemin üzerinde yükselen bir dünya görüşüdür. Bu zeminler Felsefe, Ekonomi Politik ve Komünizmdir. Yazar daha önceki çalışmalarından *Felsefeyi Aşmış Marksizm* ile Marksizmin felsefe ayağının oluşturulmasını anlatmıştı bizlere. Yeni kitabı *Ütopik Sosyalizmi Aşmış Marksizm* ile Marksizmin diğer ayaklarından biri olan komünizm teorisinin nasıl geliştirildiğini anlatıyor.

Komünizm düşüncesi Marks ve Engels tarafından ütopik sosyalizmin eleştirisi üzerine kurulmuştur. Mehmet İnanç Turan bu nedenle kitabının adını *Ütopik Sosyalizmi Aşmış Marksizm* olarak belirlemiş.

* * *

Ortaçağ karanlığı içinde aydınlık, özgür bir toplum özlemi duyan düşünürler, Fransız devriminin bu özlemlerine karşılık olacağını sandılar. Ancak yanıldıklarını anlamaları uzun sürmedi. Fransız devriminin eşitlik yerine eşitsizlik, adalet yerine adaletsizlik, özgürlük yerine köleliği devam ettiren bir kapitalist düzen getirdiğini gördüler.

Fransız devriminde aradığını bulamayan düşünürler arayışlarına devam ettiler. Bu filozoflar özlem duydukları, tüm insanlığı kurtaracak düzenlerine **sosyalizm** adını verdiler. Yazar kitabına işte bu filozoflardan üçünün (Saint Simon, Charles Fourier, Robert Owen'un) sosyalizm görüşlerini ele alarak başlıyor.

Ütopik sosyalistler iyi niyetlidirler. Tüm insanlığın kurtuluşunu isterler. Buna karşın özlemini duydukları sosyalizme nasıl varılacağını yollarını bilemez ve gösteremezler. Saint Simon toplumu çalışanlar ve aylaklar olarak iki bölüme ayırır. Aylaklar adını verdiği üretmeyenler sınıfı, aristokrasi ve toprak sahiplerinden oluşur. Çalışanlar sınıfının başına burjuvaziye ve bankerleri koyar. Sınıfları yanlış konumlandıran Saint Simon'un bu önerisi doğal olarak yaşamda karşılık bulmaz.

Engels, Saint Simon'un sosyalizm anlayışındaki ütopik düşünceleri arasında devrimci bir fikir bulur. Saint-Simon'un insanların yönetiminden şeylerin yönetimine geçilecek bir toplumu betimlediğini söyler. Bunu **devletin ortadan kalkması** olarak niteler.

Fourier'in ütopyası “falanster” adını verdiği ortaklıklardır. Falansterler belirli bir toprak parçasında kurulacak, üretim ortak yapılacak ve birlikte yaşanacaktır. Bu ortaklıklarda bölüşüm emeğe, sermayeye ve yeteneğe göre olacaktır. Falansterlerin üyeleri birer işçi değil, hissedar olacaktır. Görüldüğü gibi, Falansterler ortak mülkiyet üzerine kurulmaz. Fourier'in sosyalizminde özel mülkiyet devam edecektir, sermaye yok olmayacak, hissesine düşen payı alacaktır.

Engels'in Fourier'in düşünceleri arasında olumlu bulduğu yan uygarlığın (burjuva toplumun) sefaletini acımasızca eleştirmiş olmasıdır. Burjuva toplumunda yoksulluğun bolluktan doğduğunu söyleyen kişi Fourier'dir. Fourier'in en övülecek yanı, **diyalektik toplum-tarih anlayışı**dır. Fourier toplumların tarihine diyalektik biçimde bakar, insanlığın burjuva topluma (uygarlığa) gelinceye kadar geçirdiği evreleri inceler.

Robert Owen burjuva toplumun rekabet ve bireysel çıkar üzerine kurulduğunu görür. Bireysel çıkarların karşısına toplumun çıkarını koyar. Yeni

toplum kamu çıkarı temelinde örgütlenmelidir. Owen burjuva toplumunun özel-mülkiyet-din-evlilik kurumuna saldırmayı göze alır ve toplum dışına itilir.

Ütopik sosyalistlerin görüşlerinin hayalci düzeyde kalmasının temel nedeni toplumun ekonomik yapısında sosyalizmin maddi temellerinin yeteri kadar gelişmemiş olmasıdır. Onların sosyalizm fikrini kapitalizmin maddi koşullarını irdeleyerek ortaya çıkarmalarının maddi öncülü yoktu. O nedenle **ütopyacı sosyalistler** olarak kaldılar.

* * *

M. İnanç Turan'ın deyimiyle, "Marksizm ütopik sosyalizmin üzerine bir şimşek gibi düşmedi; güneş gibi yavaş yavaş doğdu." Marx ve Engels'in sosyalizmin (aynı anlamda komünizmin) siyasal teorisini ütopya alanından alıp maddeselleştirmesi bir gecede olmadı. Marksizmin doğumu bir süreç içinde olmuştur. Marx ve Engels'in felsefeyi aşmaları, kapitalizmi ekonomik açıdan çözümlemeleri, sosyalizm anlayışını bilimsel temellere oturtmaları da zaman ve emeklerini aldı. Yazar bu kitabın geri kalan kısmında Marksizmin kurucularının sosyalizmin kuramını oluşturmak için katettikleri süreçleri anlatır.

Marks'ın 1843'de yazdığı *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'nde sınıf savaşımı ve demokrasinin sınıfsal niteliği konusunda bir bilgi yoktur. O da Saint Simon gibi **devletsizlik** fikrine ulaşır, ama bunun nasıl gerçekleşeceğini açıklayamaz henüz. 1844'te *Yahudi Sorunu* isimli bir makale kaleme alır. Bu makalede devlet ile toplum arasındaki ayrılık ortadan kalkmadan insani kurtuluşun mümkün olmadığı kanısına varır. Ama bu kurtuluşun yolu, yöntemi nasıl olacaktır? Bu sorunun yanıtını bulması gecikmez.

Marx birkaç ay sonra "Hegelin Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı: Giriş" başlıklı makalesini yazar. Mehmet İnanç Turan'ın deyimiyle, "bu yazı ile Marx kendi beyninde kendini aşar." Yani zihinsel bir devrim gerçekleştirir. Toplumsal sorunların kaynağını bulmuştur: **Özel mülkiyet!** Özel mülkiyet aşılmadan insani kurtuluş sağlanamaz ve insani bir toplum kurulamaz.

Peki, özel mülkiyeti kim aşacaktır? Marx'ın yanıtı nettir: **Mülksüzler, yani proletarya!**

Peki, proletarya bu tarihsel görevini nasıl gerçekleştirecektir. Özel mülkiyete dayalı toplum biçimi içinde kalarak yani reformlarla bu mümkün müdür? Marx ikircim göstermeden söyler: Hayır, reformlarla değil **devrimle!**

Peki, proletaryanın devrimi nasıl olacak? Marx'a göre insani kurtuluşa giden yol sadece düşünce düzleminde gerçekleştirilemez. Özel mülkiyeti

elinde tutan burjuvazi somut bir güçtür. O güç ancak somut bir güçle yenilebilir. Teori, yığınlara ulaşır ulaşmaz, maddi-somut bir güç haline gelir: “Almanya’da hiçbir kölelik biçimi tüm kölelik biçimi paramparça edilmeden sona erdirilemiyor. Olayların derinlerine inen Almanya, tepeden tırnağa devrim yapmaksızın devrim yapamıyor. Almanın kurtuluşu, insanın kurtuluşu anlamına geliyor. Bu kurtuluşun başını felsefe, kalbini proletarya oluşturuyor.”¹

Bu makale Marx’ın komünizm teorisinin temellerini attığı ilk adımdır. Marks bu makale ile sınıfları, sınıf savaşımını ve sınıf savaşının varacağı son noktayı yani sosyalist devrim düşüncesini ilk kez ortaya koymuş olur. Yazarın dediği gibi, “Marx artık ütöpik sosyalizmin sınırlarını aşmaya başlamıştır. Ütöpik sosyalizm toplumun tüm sınıflarını birleştirerek geleceğin toplumunu düşlerken; **Marx, toplumu sınıflara ayırıştırıyor. Toplumun değişimini, ütöpik sosyalistlerin öngördüğü gibi reformlarla değil, devrimle sağlıyor.**”

Marx vardığı bu noktayı, geliştirdiği görüşü henüz komünizm olarak isimlendirmiyor. Bunun için bir zihinsel devrim daha yapması gerekiyor.

* * *

Marx 1844 *El Yazmaları* ile **komünizm** fikrine sıçrama yapar. Geleceğin toplumunun adını komünizm olarak koyar. Marx’ın “İnsancı Komünizm”, “Doğacı Komünizm” tanımlarında Feuerbach’ın etkisi açıktır. Marx henüz komünizm teorisini bilimsel temellere oturtmuş değildir. Yazar Marx’ın vardığı noktayı şöyle özetler:

Yabancılaşmanın ortadan kalkmasıyla yeşerecek komünizmin görünüşünün ipuçlarını vermeye girişir Marx. Burjuva toplumun insanı, yabancılaşma tarafından “eksik insan” haline getirilmiştir. Komünizm ise bütünsel insanı yaratacaktır. İnsan, bütün insanal niteliklerine kavuşacaktır. İnsanal yararlılık temel olgu olacaktır. Bütünsel insan, yeteneklerini özgürce kullanarak, kendini gerçekleştirerek “zengin insanla” çakişacaktır. **Zengin insan, insanal yaşamsal belirtiye ihtiyaç duyan insandır.**

* * *

Ağustos 1844’te Marx ile Engels birlikte çalışma kararı alırlar ve Genç Hegelcilere karşı *Kutsal Aile*’yi yazarlar. Marx kendi üzerine düşen *Kut-*

¹ Karl Marx, *Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, 1997, s. 209.

sal Aile'deki bölümleri yazarken, Engels *İngiltere'de Emekçi Sınıfının Durumu*'nu yazmaktadır. Mart 1845'te tamamlar bu kitabı Engels.

Engels'in bu çalışmasıyla komünizm teorisine yaptığı en önemli katkı, devletin görevinin burjuvaziyi korumak olduğunu saptamasıdır. **Proletarya** kendini kurtarmak ve gelecek toplumu kurmak için **devlet gücüyle korunan burjuvaziden iktidarı almalıdır.**

Burada Engels, **Marksizmin devlet teorisine** başlangıç olacak noktayı belirtir ama henüz gelecek toplumun kurulması için devleti ele geçirip yıkmaktan, proletarya egemenliğini kurmaktan bahsetmez. Komünizm düşüncesi o aşamaya erişmemiştir.

Robert Owen burjuvaziyi toplumdaki eşitlik fikrine ikna etmeye çalışıyordu. Engels'in böyle bir çabası yoktur ama burjuvazinin bir kesiminin komünizme ikna olacağını düşünür. Engels ütopik sosyalistler gibi sosyalizmi çalışanlar ile sermayenin ortak toplumu olarak düşünmez. Ancak burjuvazinin “iyi öğeleri”nin son çarpışma anında gerçeği anlayarak proletaryanın yanında saf tutacaklarını hayal eder.

Bu yanlış görüş Marx'ta da vardır. Marx ve Engels bu düşünceden komünist düşüncelerini netleştirdiklerinde kopacaklardır.

* * *

Marx, Mart 1845'te *Feuerbach Üzerine Tezler*'i yazar. Bu tezler Feuerbach'ın doğacı materyalizmine karşı olduğu kadar, Robert Owen gibi ütopik sosyalistlerin maddeciliğine karşı da atılmış bir adımdır. Komünizm teorisi açısından bu adım önemlidir.

Robert Owen gibi ütopik sosyalistler, kötü ortamın ürünü olan “kötü insanlar”ı eğitimle kötülükten kurtaracaklarını düşünürler. Marx kötülüğü ortadan kaldıracak eğitimcilerin, öğretmenlerin kim olacağını sorar. Eğitimcileri kim eğitecektir? Ütopik sosyalistler geleceğin toplumunu kendi beyinlerinden çıkarırken, **Marx geleceğin toplumunu devrimci pratik içinden çıkarmak ister.**

Marx'ın vardığı yeni materyalist görüş, sınıflı toplumun sınırlarını aşar, sınıfsız topluma, sosyalizme ulaşır. Buradan hareket eden Marx ve Engels, Kasım 1845 ile Ağustos 1846 tarihleri arasında yazdıkları *Alman İdeolojisi* adlı eserle komünizmi **tarihsel materyalizmden** yola çıkarak açıklamaya çalışacaklardır.

Materyalist bakış açısını basit bir biçimde açıklamak gerekirse, insan yaşamının insan bilincini belirlediği fikri üzerine kuruludur. İdealist felsefe düşüncesi (bilinci), maddi yaşamın önüne koyarken, maddeci felsefe tersini

yapar; yaşamı, düşüncenin önüne koyar. Aslında Feuerbach ve ütöpik sosyalist Owen da bu noktada Marx-Engels gibi düşünürler. Marx'ın ve Engels'in onlardan farkı ve üstünlüğü, insanların yaşadığı ortamın ürünü olduğuna ek olarak ortamı değiştirenin de aktif insan olduğunu söylemeleridir. Yani felsefeyi gökyüzünden yere tamamen indirmeleri, yaşamın emrine vermeleridir.

Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*'nda Marksist devlet teorisine giriş yapmıştı. Şimdi Marx-Engels *Alman İdeolojisi*'nde bu devlet teorisini belirginleştireceklerdir. İlk kez devlet ile egemen sınıf arasındaki ilişkiyi net biçimde formüle edeceklerdir.

Devlet, egemen sınıfın ortak çıkarlarını dile getiren bir örgütlenmedir. Eğer söz konusu olan modern devletse, burjuvazinin hem içerde hem de dışarıda ortak çıkarını yansıtır. **Özel mülkiyetçi bir toplumda devlet, özel mülkiyet üzerinde yükselir.**

Alman İdeolojisi, komünizmin ancak dünya çapında kurulacağını teorik ve pratik gerekçelerini sayar ama komünizme gidiş yolunun bir planını sunmaz. Tek tek ülkelerde ortaya çıkacak “geçiş toplumları”ndan ve oralar da kurulacak proletarya diktatörlüklerinden bahsetmez. Şimdilik Marx ve Engels'in ulaşabildikleri sonuç, **komünizmin bir ülkede kurulamayacağıdır.** Proletaryanın işi olan **komünizm, evrensel niteliği gereği, evrensel olarak kurulmayı gerektirir.**

Ütöpik sosyalistler burjuvazi ile proletarya arasındaki “uzlaşmaz sınıf savaşı” düşüncesine ve düşüncenin sonucu “devrim” fikrine varamamışlardır. Ütöpik sosyalistler henüz tohum halinde ortaya çıkmış ezilen sınıfın teorisyenleridir. Ne var ki, bu teorisyenler ideal toplum hayallerinin arkasından gitmişler, teorilerini toplumun içinden, sınıf mücadelesinden çıkartamamışlardır. Marx'ın ve Engels'in farklılığı buradadır.

Marx 1847 (Ocak-Nisan) tarihinde kaleme aldığı *Felsefenin Sefaleti*'nde dünya komünizmine giden yolun “sınıf savaşımdan” (politik savaşımdan) geçtiğini belirler. Bu sınıf savaşımları nereye varacaktır? Marx ilk hedefin devrim olduğunu net biçimde belirtir:

Engels, Ekim 1847'de *Komünizmin İlkeleri*'ni yazar. Daha sonra Marx, hem kendi hem de Engels'in adına Ocak-Şubat 1848'de *Komünist Manifesto*'yu kaleme alır. Engels **dünya pazarı** gerçeğinden yola çıkarak bir ülkede başlayan devrimin diğer ülkelere etki edeceğine ve yayılacağına işaret eder. Bir ülkede başlayabilecek bir devrim ile **dünya devrimini** iki ayrı olay olarak ele alır.

Marx ve Engels henüz proletaryanın egemen sınıf haline gelmesine “proletarya diktatörlüğü” ismini vermezler.

Demek ki, proletarya önce devrim yoluyla kendini egemen sınıf durumuna getirir. Geçiş toplumunda proleter devlet, sınıfları, proletaryanın kendisini yok eder. Komünizmle devletsizliğe ulaşır. Geçiş toplumunun gittikçe yok olan bir devlete ihtiyacı var ama komünizmde devlet yok!

O halde, komünizm, özgür biçimde birleşmiş üreticilerin birliğidir.

* * *

1848 devrimleri komünizmin teorisini geliştirme yönünde büyük bir pratik sunar. Marx'ın bu devrimler için dergilerde yazdığı yazılardan 1850'de *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* kitabı ortaya çıkar.

Marx İngiltere'den önce Fransa'da politik bir devrimin olabileceğini kabul eder. Fransa ekonomik olarak İngiltere'den geridedir fakat **sosyalist devrimin koşulları** Fransa'da vardır. Fransa'da proleter (politik) devrim olacaktır. Bu, bir dünya savaşına yol açacaktır. Fransa devrimi, ulusal alandan Avrupa'ya yayılacaktır. İngiltere'de burjuvaziden iktidar alınacaktır. **Toplumsal devrim ancak Avrupa çapında tamamlanacaktır.**

Marx ayrıca burada Fransa'yı da içeren **devrim teorisi** üzerine bir tahlil yapar. Devrimler dünya pazarının kalbine vurmadan önce, politik bakımdan altüst olan (**devrimci durum**) diğer ülkelerde zorunludur çünkü merkezdeki denge olanağı, merkezden uzakta olanlardan daha fazladır: “Elbette ki, şiddetli patlamalar, burjuva gövdesinin yüreğine, merkezine vurmadan önce uç bölümlerinde meydana gelmek zorundadır, çünkü merkezde denge olanağı uç bölgelerdekinden daha fazladır.”²

Marx'ın bu sözleri **zayıf halka** teorisine temel oluşturur. Bilindiği üzere, Marx'ın öngörüsünün bir parçası 1871'de Paris Komünü ile gerçekleşti: Fransa'da proleter devrim oldu fakat İngiltere'ye sıçramadı.

Marx ve Engels Mart 1850'de Almanya'daki hedeflerini **sürekli devrim** anlayışına bağlı olarak çizerler. Komünizmin kuruluşu için önkoşul olan dünya pazarında egemenliği ele geçirmek için devrimin kesintisiz biçimde yayılması gerektiğini, komünizmin ancak dünya çapında kurulabileceğini ifade ederler. Marx ve Engels bu amaçla bağıntılı olarak “sürekli devrim”i savunur.

Proletarya devlet gücünü ele geçirinceye ve yalnızca bir tek ülkedeki değil, dünyanın tüm önde gelen ülkelerindeki proleterlerin birliğinin, bu ülkelerin proleterleri arasındaki rekabetin ortadan kalkmış olduğu ve hiç değilse bel-
libaşı üretici güçlerin proleterlerin ellerinde toplanmış bulunduğu noktaya

2 Karl Marx-Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar I*, çev. Muzaffer Ardos, Sevim Belli, Ahmet Kardam ve Kenan Somer, Sol Yayınları, 1976, s. 350.

ulaşınca dek, **devrimi sürekli kılmak** bizim sorunumuz ve bizim görevimizdir.³

Marx ve Engels *Komünist Manifesto*'da proletaryanın devrimle kuraacağı “siyasi egemenlikten” bahsetmişlerdi. İşte şimdi, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri*'nde bu siyasi egemenlik **proletaryanın diktatörlüğü** olarak adlandırılmıştır. Marx artık sürekli devrim fikri ile proletarya diktatörlüğü fikrini birleştirecektir. Proleter devrimleri, proletaryanın diktatörlüğü ile başlangıç yapacak ve bu dayanak noktasından sınıfları ve kapitalist üretim ilişkilerini kaldırınca kadar devrimi sürekli kılacaktır.

Özetle, sosyalizme giden yol ulusal devrimlerle başlayacak. Proletarya burjuva devlet iktidarını ele alıp parçalayacak ve proletarya diktatörlüğünü kuracak. Ulusal devrimler dünya pazarına egemen olan diğer ülkelere yayılacak. Evrensel bir geçiş döneminden sonra, dünya pazarında egemenlik sağlamış proletarya diktatörlükleri kendi ömrünü dolduracak ve bu ülkeler hep birlikte sosyalizmi (komünizmi) kuracak. Böylece Marksist devrim ve devlet kuramı ortaya çıkmış olur.

* * *

Marx *Grundrisse* ile ekonomi politiğin (kapitalizmin) eleştirel aşılmasına giriş yaptıktan sonra, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'yı yayımlar. 1861-1863 yılları arasında *Artı- Değer Teorileri*'ni (Kapital'in dördüncü cildini) yazar. Ardından 1865'te *Ücret-Fiyat ve Kâr*'ı kaleme alır. 1867'de *Kapital*'in birinci cildi yayımlanır. Marx daha önceden 1864-1865'te *Kapital*'in üçüncü cildinin önemli kısmını yazar. 1865-1867'de de *Kapital*'in ikinci cildinin ilk biçimini yazar. (1878 yılında bu kitaba son eklemelerini yapar). Kısacası, yaklaşık olarak 1868 yılına kadar (daha sonra yapılacak ufak eklemeleri saymazsak) *Kapital*'in dört kitabının temeli tamamlanmış olur.

Marx komünizmin maddi temelini bu çalışmalarına dayanarak kapitalizmin içinden bilimsel olarak çıkaracaktır. Mehmet İnanç Turan, Marx'ın burada vardığı sonuçları kısaca özetler ve Marx'ın ütöpik sosyalizmi nasıl aştığını gösterir.

Marx, Haziran 1859'da yayımlanan *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'nın önsözünde komünizm öncesi üretim tarzlarını tarih-öncesi olarak ilan eder. Tarih-sonrasının üretim tarzı olan komünizmi Marx, kapitalizmin bilimsel incelenmesinden çıkarır. Bu aynı zamanda bir burjuva bilimi olan

3 a.g.e., s. 218.

ekonomi politığın eleştirilerek aşılmasıdır.

Ütopik sosyalizm, düşünürlerin özel tercihlerine dayanırken, ütopik olmayan komünizm tarih-öncesinin son toplum biçimi olan kapitalizmin yarattığı nesnel temele ve eğilimlere dayanır. **Marx, komünizmin tohumlarını kapitalizmin içinden çıkarır, tarih-sonrasının üretim tarzının toprağına eker.**

Marx çok önemli bir konunun altını kırmızı bir çizgiyle çizer: Hem kapitalizmde, hem de komünizmde üretim zamanı (çalışma zamanı), zorunluluk içerir. Hiçbir toplum bu zorunluluktan kaçamaz. Oysa insanın özgürlüğü, üretim zamanının dışındadır; başka bir deyişle, serbest zamandır.

* * *

18 Mart 1871’de Paris proletaryası iktidarı ele geçirir; 28 Mayıs 1871’e kadar Paris’i yönetir. Marx, 1871 Nisan-Mayıs arasında *Fransa’da İç Savaş*’ı yazar. Marx’ın bu çalışması, devrim pratiğinden çıkmış sonuçları ütopik olmayan komünizmin bilgi hazinesine katar.

Özet olarak diyebiliriz ki, *Fransa’da İç Savaş*’ın komünizm teorisinin gelişimine en önemli katkısı, **devletin parçalanış biçimlerini** somut olarak göstermesi ve **bürokrasi sorununu** ele almış olmasıdır.

Marx 1875’de Alman İşçi Partisi’nin Gotha programını eleştiren *Alman İşçi Partisi Programının Kenar Notları*’nı (*Gotha Programının Eleştirisi*)’ni yazar.

Marx bu eserinde daha önceki yazılarında belirttiği gibi, kapitalizm ile komünizm arasında **devrimci bir geçiş dönemi** olduğunu ve bu geçiş döneminin **devletin proletarya diktatörlüğü** olduğunu açıklar: “Kapitalist toplum ile komünist toplum arasında, birinden ötekine devrimci dönüşüm dönemi yer alır. Buna da bir siyasal geçiş dönemi tekabül eder ki, burada, devlet proletaryanın devrimci diktatörlüğünden başka bir şey olamaz.”⁴

Demek ki, proletarya diktatörlüğün ömrü komünizme kadardır; komünizmin hiçbir aşamasında proletarya diktatörlüğü olamaz. Marx’ın ve Engels’in daha önceki yazılarında defalarca söylediği gibi, bunun anlamı komünizmde devlet iktidarının yok olacağıdır. **Geçiş dönemi, sınıfları dolayısıyla devleti sönmülendirme dönemidir.**

Gotha Programı, komünist toplumda her işçinin “emeğin tüm ürününü” geri alacağını söyler. Marx bu görüşe karşı çıkar. Komünizmin başlangıç (ilk

4 Karl Marx-Friedrich Engels, *Seçme Yapıtlar* 3, çev. Mihri Belli, Sevim Belli, Seyhan Erdoğan, Vahap Erdoğan, Arif Gelen, M Kabagil, Ünsal Oskay, Kenan Somer, Öner Ünal, Sol Yayınları, 1979, s. 31-32.

aşaması) ile, daha yüksek aşaması arasında Marx'ın ayırım yapmasının bir nedeni de bu görüşü eleştirebilmek içindir.

Komünizmin ilk aşamasında işçi “emeğin tüm ürününü” alamaz. Eğer işçi emeğinin tüm ürününü alırsa, toplum varlığını nasıl sürdürecektir? Toplumun emeğinin ürünü, toplumsal ürünün tamamıdır. Herkes “emeğin tüm ürününü” alırsa, geriye bir şey kalmaz. Toplumsal gelişme için, toplumsal üründen bir kısmının ayrılması gerekir.

Komünizmin ilk aşaması ile daha yüksek aşamasını birbirinden ayıran çizgi üretici güçlerin gelişkinlik düzeyidir. Tüketim araçlarının bölüşümündeki farklılık, bunun nedeni değil, sonucudur.

* * *

M. İnanç Turan komünizm (sosyalizm) teorisinin özetlediğimiz oluşum sürecini, *Ütopik Sosyalizmi Aşmış Marksizm*'de Marx ve Engels'in ilgili eserlerinden alıntılarla geniş bir şekilde anlatıyor. Marksizm hakkında bilgi edinmek isteyenler için çok önemli bir kitabı bizlere sunmuş oluyor. Yazarın kitabın sonunda vardığı sonuç tüm insanlığı ilgilendiriyor: “İnsanlığın geleceği kendi ellerindedir. Ütopik olmayan sosyalizm nesnel olarak kapitalizmin açtığı pencereden dünyaya bakmaktadır. Eğer ezilen dünya işçi sınıfı tarihsel görevini eylemiyle yerine getiremezse, pencere tümüyle kapanacaktır ve koskoca insanlık dünyası karanlığa mahkûm edilmiş olacaktır.”

Sosyalizmin yenilgisi mi?

Mehmet İnanç Turan

Kitap Eleştirisi

Sosyalizmin Yenilgisi ve Geleceği
Yordam Kitap, İstanbul, 2012, 2. Basım
Hans Heinz Holz
Çev. Yener Orkunoğlu

Felsefe profesörü Hans Heinz Holz'un *Sosyalizmin Yenilgisi ve Geleceği* isimli çalışması Yordam Kitap tarafından yayımlandı. Geç de olsa nihayet okuyabildim.

Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'daki rejimlerin niçin yıkıldığını araştırıyor yazar Hans Heinz Holz.

Önce Marksizmle ilgili genel bilgiler veriyor yazar. Kitabın önemli kısmı bu bilgilerden oluşuyor. Hans Heinz Holz'un Marksizmi nasıl yorumladığını anladığınızda hemen onun soruna nasıl bakacağını anlıyorsunuz.

Holz'un Marksizme bakışına örnekler

Sözelimi yazar bir Marksist olarak felsefeye şöyle bakıyor: “Felsefenin iki bin beş yüz yıllık felsefe tarihinde elde ettiği kendine özgü bir **bilimsel kesinliği** vardır... Felsefe ise aynı anda hem **bilime bağlıdır**, hem de onu **aşar**.”¹

Bir felsefe profesöründen böyle şeyler duymak ilginçtir. İki bin beş yüz yıllık felsefe tarafı bir felsefedir. Bilimsel görüşleri savunanları da, anti-bilimsel görüşleri savunanları da içinde barındırır. Felsefeye bir “bütün”e bakar gibi bakmak doğru değildir; birbiriyle çarpışan parçalardan oluşur. Bu nedenle “bilimsel kesinliği” yoktur. İdealist felsefe bir felsefe değil midir? Felsefenin içinde değil midir? Bu felsefe bilime bağlı olup bilimi aşabilir mi?

Yazar sık sık “Marksist felsefe”den bahsediyor. Aslında felsefeyi aşmış Marksizmden bahsetmesi gerekirdi. Felsefeye bu tarz bakış, Sovyetler Birliği Marksizm Leninizm Okulu’nun bakışıdır. Yazar aynı söylemi kullanıyor.

* * *

Yazarın Marksizm anlayışını irdelemeye devam edelim. Holz’a göre tek- kelci kapitalizmle birlikte, orta burjuvazi sınıfsal konumlarını yitirmiştir. Artık bunlar burjuvazinin egemenliğine ortak değildir. Bu burjuva kesimiyle “ilerleme” için ittifak yapılabilir: “Böylece, tek- elci kapitalizme geçişle birlikte burjuva toplumundaki klasik sınıfsal çıkar bağlarını yitiren bu gibi **burjuva katmanları... ilerleme** için harekete geçirilebilir.”²

Orta burjuvazi ile ittifak fikri Sovyet Marksizmine aittir. Bu kesime te- keldışı burjuvazi ismini taktılar. Türkiye’de bu burjuva kesimine “milli bur- juvazi” dediler. “Milli Demokratik Devrim” tezinde bu kesim ittifak yapıla- cak bir güçtü. Sınıf mücadelesi Sovyet Marksizminin uydurduğu bu tezleri paramparça etti. Konumuzla ilgili olmadığı için geçiyoruz.

* * *

Yazarın Marksizme bakış açısını göstermesi için başka örnek verelim.

Hans Heinz Holz, bütün insanlığı ilgilendiren sorunlardan bahsediyor. İnsan soyunun tehlikede olması bu sorunları “sınıfları aşan” sorunlar ya- pıyormuş: “İnsan soyunun tehlikede olması, kapitalist ülkeler kadar sos-

1 Hans Heiz Holz, *Sosyalizmin Yenilgisi ve Geleceği*, çev. Yener Orkunoğlu, Yordam Kitap, 2008.
2 a.g.e., s. 116.

yalist ülkeleri de ilgilendirir... İnsanlığın sorunları açıkça **sınıfları aşan** sorunlardır.”³

Yazar bunu bir gerçek olarak kabul ettikten sonra, toplumsal düzeni temelden değiştirmeyi geri planda tutanları eleştiriyor. Peki, kendisinin önerisi ne? Bir “akılcıların koalisyonu”nun kurulması. Önce reformlar yapılmalıymış, sonra uzun vadede akılcı bir toplum kurulmalıymış. Yazarın kendi sözleriyle: “Önce reformlar, sonra uzun vadede farklı, **akılcı bir toplum** düzeninin kurulması için bir araya gelen **akılcıların koalisyonu** kurulabilir. Tabii ki bu, tarihsel materyalizmi, tarihin bilimsel teorisi olarak kabul eden komünistlerin görüşüdür.”⁴

Biz devrimci Marksistlerin böyle bir görüşü yok. Sınıfsal temelden koparılmış bu tür bakış açılarının Marksizmle ilgisi yoktur. Konumuz sosyalizm olduğu için, Gorbaçov kalıntısı yukarıdaki görüşleri eleştiri alanımızın içine almıyoruz. Şimdilik amacımız yazarın Marksizmini anlamak.

* * *

Yazar ayrıca iddia ediyor ki: “Ne Marx ve Engels, ne de Lenin, bugün ‘global’ olarak adlandırılan sorunların tahrip edici etkilerini önceden kestirebilmiştir.”⁵

İnsan sanıyor ki, siyasi olarak ölmüş Gorbaçov konuşuyor. Gorbaçov’un “yeni düşünce konsepti” dediği şey, bu türlü düşüncelerden oluşmuştu. Sonucun ne olduğunu gördük. Yazar yaşananları görmemiş gibi konuşuyor.

Marx ve Engels’in ekoloji üzerine yazdıklarını görmüyor yazar. Eğer kapitalizm engellenemezse, insanlığın barbarlığa, yıkıma gittiğini Marx ve Engels söylememiş miydi? Şüphesiz ki, Marx-Engels-Lenin falcı değildi. Günümüze eklenen, kapitalizmin yarattığı sorunları formüle edemezlerdi. Onlar kendi çağlarına uygun örneklerle kapitalizmin nereye gidebileceğini ortaya koydular. Ama yazarımız gibi reformist çözüm yolları düşünmediler. Daha önce belirttiğimiz gibi, niyetimiz bu konularda yazarı eleştirmek değil. Asıl ele alacağımız eleştiri konusu sosyalizmle ilgili. Artık oraya geçebiliriz.

Yıkılan rejimler sosyalizm mi?

Hans yıkılan rejimlerin “sosyalizm” olduğundan o kadar emin ki, bu re-

3 a.g.e., s. 52.

4 a.g.e., s. 55.

5 a.g.e., s. 47.

jimlerin “sosyalist üretim ilişkilerine sahip olduğunu” ispat etmeyi bile demiyor. Çok doğal, çok doğru, herkesin kabul ettiği bir “sosyalizm”den bahseder gibi konuşuyor: “**Sosyalist toplumların** çökmesinden sonra, dünyadaki önemli bir politik gücün etkisini yitirdiği bir çağda yaşıyoruz.”⁶ “Uygun olmayan bu koşullar altında bile **sosyalist bir toplum kurma** ve onu sağlamlaştırma şansı elbette mevcuttu.”⁷ “Burada Sovyetler Birliği’nin önderlik ettiği Doğu Avrupa’nın **sosyalist toplumlarından** bahsediyoruz.”⁸

Yıkılan rejimleri “sosyalizm” kabul eden bu türlü birçok paragraf var. Okuyucuyu sıkmamak için aktarmıyoruz.

Demek ki, yazarımız Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerini sosyalizm olarak görüyor. Bu ülkelerde yıkılmadan önce:

- Sınıflar var. (İşçi, köylü, aydınlar, vb. katmanlar...)
- Meta üretimi var.
- Para var.
- Devlet var.
- Bürokrasi var.

Marksizme göre böyle sosyalizm olur mu? Sosyalizm sınıfsız bir toplumdur. Bu toplumda felsefi olarak proletaryanın kendisi bile sınıf olarak kendini ortadan kaldırmıştır. Her birey Ortak Üreticiler Birliği’nin bir üreticisidir.

Sosyalizmde meta üretimi, meta mübadelesi olmaz. Ticaret olmaz. Meta üretim ilişkileri, kapitalist üretim ilişkileridir. Bu üretim ilişkileri yavaş yavaş ortadan kaldırılmak üzere, kapitalizmden sosyalizme geçiş toplumunda olabilir; ama sosyalizmde olmaz.

Sosyalizmde para olmaz; pay vesikaları olur. Para da kapitalizme ait bir kategoridir.

Devletin temeli sınıflara dayanır; sınıflar varsa, devlet vardır. Sosyalizm sınıfsız bir toplum olduğuna göre, sosyalizmde devlet olmaz. Devletin fonksiyonlarını gören yeni yapılanmalar ortaya çıkar. Devlet sosyalizmde sönmüştür. Üstelik sönen devlet, proletarya diktatörlüğüdür. Sosyalizmde devlet olsa olsa, proletarya diktasının külü olabilir.

Sosyalizmde bürokrasi de olmaz. Bürokrasi yöneten-yönetilen ilişkisini zorunlu olarak var sayar. Sosyalizm de yöneten-yönetilen yoktur; sadece tekniksel işbölümü vardır. Bürokrasi tıpkı devlet gibi, kapitalizmden sosya-

6 a.g.e., s. 78.

7 a.g.e., s. 101.

8 a.g.e., s. 123.

lizme geçiş boyunca sönümüştür.

Halk, kapitalizmden sosyalizme geçiş boyunca sosyalist demokrasiye (devlet yönetimine katılarak) demokrasiyi-devleti-bürokrasiyi gereksizleştirmiştir. Sosyalizm, demokrasinin sönüğü, özgürlüğün doğduğu bir toplumdur.

* * *

Yazar yıkılan rejimleri “sosyalizm” olarak kabul ettiğine göre, aynı zamanda bir ülkenin sınırları içinde sosyalizmin tamamlanacağına inanmaktadır. Oysa Marksizme göre, sosyalizm ancak evrensel ölçekte, dünya çapında, sosyalist devrimlerden sonra dünya pazarında egemenliği sağladıktan sonra tamamlanabilir.

Şimdiye kadar anlattığımız Marksist sosyalizm anlayışı için kaynak aktarmıyoruz.⁹

Yazarın onayladığı “sosyalizm” anlayışı Stalinizme aittir. Yazar Stalin’in veya ondan sonra gelen Hruşçov’un, Brejnev’in, Gorbacov’un sosyalizm anlayışlarının ideolojik esirliğinden kurtulamamıştır.

Bizim görüşümüz, yıkılan rejimlerin sosyalizm değil, kapitalizmden sosyalizme yürüyemeyen geçiş toplumları olduğudur. Sosyalizm henüz hiçbir yerde yüzünü insanlığa göstermemiştir.

Sovyetler Birliği’ndeki rejim ne zaman bozulmaya başladı?

Türkiye topraklarında çok taraftarı olan genel görüş şudur:

1917 Ekim Devrimi’nden sonra Lenin’in “tek ülkede sosyalizm görüşü”nü devam ettiren Stalin, 1936 yılında sosyalizmi kurmuştur. Kruşçev zamanına kadar, kurulmuş sosyalizm kendini pekiştirmiştir. Stalin’in ölümünden sonra iktidara gelen Kruşçev, sosyalizmi bozmaya başlamıştır. Kruşçev bir revizyonisttir, Stalin eşi bulunmaz bir Marksisttir. Özcesi Sovyetler Birliği’ndeki bozulma, bu görüşe göre Kruşçev zamanında başlamıştır.

İşte, yazar Hans Heinz Holz da bu görüştedir; bozulmayı Kruşçev ile başlatır. Özellikle SBKP XX. Kongresi’nden (1956’dan) sonra! Holz der ki: “**Kruşçev ve takipçileriyle** birlikte siyasal bir çizgiye dönüşmeyi başaracak olan bir **revizyonizm** güç kazanmaya başladı.”¹⁰ “XX. Parti Kong-

9 Bu kaynakları merak eden okuyucu, Özgür Üniversite Kitaplığı’ndan çıkan *Yıkıntının Tarihi ve Teorisi*’ne veya Yordam Kitap’tan çıkan *Yaşanmamış Sosyalizm*’e bakabilir.

10 a.g.e., s. 19.

resi üretici güçlerin gelişimine öncelik vermekten vazgeçti.”¹¹ “XX. Parti Kongresi’nden sonra bürokratlar katmanının yeni bir politik tarza geçişi sırasında, bir Nomenklatura’nın (seçkin yöneticiler katmanı) **doğumuna** neden oldu.”¹² “**1956 yılından sonra** Sovyetler Birliği’nde toplumsal yaşamı giderek daha fazla belirleyen olguların bu kısa özeti...revizyonist eğilimleri göstermek için yeterlidir sanırım.”¹³

Kruşçev, Sovyetler Birliği’nin başına 1953’te geçti. Bozulma niçin öncelikle 1956’da başlıyor? Çünkü Kruşçev 1956’daki XX. Kongre’nin gizli oturumda Stalin’in pisliklerinin bir kısmını ortaya dökmüştür (Şüphesiz ki, Kruşçev kendi suçlarını saklayarak bunu yapmıştır. Kendisinin gizli -yeni- bir Stalinci olduğunu göstermeden bunu yapmıştır). Stalin dönemini “tertemiz” gösteren Holz gibi yazarlar, bozulmayı Brejnev ile de başlatabilirlerdi. (!)

Peki, yazarımıza göre bu bozulma nasıl gerçekleşti?

* * *

Yazarın uydurduğu teori şu: Sovyet Birliği’nin oluşumu sırasında proletarya, nüfusun küçük bir azınlığını oluşturuyordu. İdari görevleri yerine getirmek için küçük burjuva, orta sınıfa ihtiyaç duyuldu. Proleter olmayan bu küçük burjuva katmanlar partiye sızdı. Partide ve toplumda sınıf çatışmaları yaşandı ama sonuçta Kruşçev revizyonizmi galip geldi: “Sovyet iktidarının sağlamlaştırılması sürecinde proleter olmayan bu katmanlar partiye sızdı... **Kruşçev ve takipçileriyle** birlikte...revizyonizm güç kazanmaya başladı.”¹⁴

Bu saçma teorinin şunu yanıtlaması gerekiyor: Stalin yaklaşık olarak 30 yıl partinin başındaydı. Bu küçük burjuva katmanları görmedi mi? Komünistleri kestiği gibi bu küçük burjuva katmanların kökünü niçin kurutmadı? Sonra bu küçük burjuva katmanlar 30 yılda ne yaptılar? Stalin’in düzenini bozmadan uslu uslu yaşadılar mı?

Bilimsel bakış açısı

Sovyet devleti daha Lenin zamanında bozulmaya uğradı. Lenin bu devlete “bürokratik urlu işçi devleti” dedi. Bu bürokratik uru temizlemek için bütün gücünü kullandı. Ama başaramadı: “Devletimizin **bürokratik urlu**

11 a.g.e., s. 132.

12 a.g.e., s. 152.

13 a.g.e., s. 153.

14 a.g.e., s. 19.

bir işçi devleti olduğu anlaşılmaktadır.”“İşçi değil, köylü nüfusun ağır basma özelliğine sahip olan bir işçi devletimiz var ve (...) **bürokratik urları olan bir işçi devleti!**”¹⁵

İşte, Lenin’in ölümüne mücadele ettiği “bürokratik dejenerasyon” a uğramış bu devletin uru, Stalin zamanında devletin her hücreğine yayılan kansere dönüştü. Partiye, topluma, her tarafa yayıldı. Lenin’in Sovyet devletini düzeltmeye ömrü yetmedi. Stalin ise bu “ur”u ortadan kaldıracığına, hastalığı destekledi, devletin hastalığından kendine bir iyilik olarak emir kulu bir bürokrasi ordusu yarattı. Bürokrasiyle kavga etmek isteyen eski Bolşevik kadroları fiziksel olarak ortadan kaldırdı, kendi amacına engel olmasınlar diye!

Sovyetler Birliği’nde sosyalizmi kurduğunu söyleyerek Batı proleteryası için hayal kırıklığı olabilecek bir “sosyalizm” örneği sundu. Sovyet ulusal çıkarı uğruna, dünya devriminden vazgeçti. Hatta Yugoslavya, Çin gibi ülkelerde olan devrimleri bile engellemeye çalıştı. Fransa’da, İtalya’da, İspanya’da kendi elleriyle iktidarı burjuvaziye devretti. Sovyet ulusal çıkarına olmayan hiçbir şey, onun çıkarına değildi. Dünya devrimi için kurulmuş Komintern’i bu yüzden dağıttı.

Sovyetler Birliği’nin yıkımını Kruşçev’den, Brejnev’den, Gorbaçov’dan önce o hazırladı. Aslında Sovyetler Birliği Stalin zamanında yıkıldı. Kruşçev- Brejnev bu yıkıntının mirasına sahip çıkarak, Stalin’in kurduğu parti ve toplum yapısını devam ettirdi. Gorbaçov bu yıkıntıyı toz toprak haline getirip emperyalizme teslim etti. Baş suçlu Stalin idi. Kruşçev ve Brejnev onun yardımcılarıydı. Gorbaçov ise karşı-devrimin yolunu açan lider!

* * *

Evet, Kruşçev bir revizyonistti. Ama onun hocası revizyonist Stalin idi. Marksizmin öz tezlerini bozan Stalin’di. “Tek ülkede sosyalizm teorisi”, “sosyalizmin sınıflı bir toplum olduğu”, “sosyalizmde meta üretiminin, paranın olduğu”, “komünizmde devletin varlığını devam ettirebileceği” vb. bütün revizyonist fikirlerin babası Stalin’di.

Kruşçev’in uydurduğu “halkın devleti”, “halkın partisi” gibi revizyonist teoriler bile Stalin’den gıdasını aldı. Holz gibi yazarlar Marksizmi revize eden arayacaklarsa tarihe, Stalin’in yazılarına bakmaları gerekiyor.

Marksizmin revizyonu Kruşçev zamanında değil, Stalin zamanında başladı. Kruşçev sadece bu revizyonu sürdürdü.

15 Lenin, *Seçme Eserler*; Cilt 9, İnter Yayınları, 1999, s. 33, 57-58.

Kruşçev XX. Kongre’de (1956’da) Stalin’in cinayetlerini sergiledi. Amaç, önüne engel olarak çıkan eski Stalincileri temizlemektir. Kruşçev bir neo-Stalinist olarak bunu yaptı. Kruşçev XX. Kongre’de Stalin’e ideolojik bir eleştiri yöneltti mi? Onun geriye bıraktığı revizyonist teorileri eleştirdi mi? Yoksa Stalin’in revizyonist sosyalizm teorilerini alıp kullandı mı? Aynen kullandı.

Kruşçev XX. Kongre’de Stalin için ne dedi: “Stalin en güçlü Marksistlerden biriydi.”¹⁶

Kruşçev’in Stalin’in ideolojisiyle bir sorunu yoktu. Stalin yozlaşmış işçi bürokrasinin çıkarlarını dile getiriyordu. Kruşçev bu noktada ondan farklı değildi. Kruşçev, Stalin’in “sopa siyaseti”ni “şeker siyaseti” ile değiştirdi sadece!

Holz bu gerçeği göremiyor. Kruşçev’in Stalinist ideolojinin taşıyıcısı olduğunu göremiyor. “Kara defter”in yazımını Kruşçev’le başlatıyor. Stalin’in yarattığı anti-demokratik, despot devleti, “sosyalizm”in bir devleti olarak görüyor. Bu partinin proletaryanın partisi olmaktan çıkıp Stalin’in partisi haline geldiğini görmüyor. Bu nereden belli? Holz’un şu sözlerinden: “Stalinizm sosyalizmin yenilgisi için bir açıklama olarak kabul edilemez.”¹⁷

Oysa gerçek bilimsel açıklama bu! Stalinizmin yıkıntıyı yarattığını anlamayan bir araştırmacı, sosyalizmin yenilgisi ve geleceği üzerine spekülasyon yapmaktan, anti-bilimsel gerekçeler yaratmaktan kurtulamaz. Holz gibi!

Yenilginin nedenleri

Yazar, “İlk Sosyalist Toplumların Başarısızlığı” başlığı altında “sosyalist toplum” olarak tanımladığı rejimlerin yıkılış nedenlerini araştırıyor.

Yazar kendi önsözünde çok önemli bir saptama yapıyor. Başarısızlığın nedenini, Marksist teoride görmediğini söylüyor: “Şurası kesin: Sovyetler Birliği’nin politik başarısızlığını Marksizmin teorik bir krizi olarak görenler, son 20 yılda derslerini aldılar.”¹⁸

Aynı görüşü şimdi inceleyeceğimiz bölümde tekrarlıyor.

Demek ki, yenilginin nedeni Marksizmin teorisi değil! Bizim de savunduğumuz görüş bu!

Ne var ki, biz öyle bir uçta duruyoruz ki, yazarı olumlamamız mümkün

16 Kruşçev, *Kişî Kültüne Karşı*, Pencere Yayınları, 1991, sy. 72.

17 a.g.e., s. 135.

18 a.g.e., s. 17.

değil! Çünkü yazarla “Marksizm” konusunda anlaşıyoruz. Yazarın savunduğu “Marksizm”, Stalin’in revizyonundan geçmiş bir Marksizm. Bunu daha önce de belirttik. Yazarın yıkılan ülkeleri “sosyalist toplum” olarak kabul etmesi bile onun “Stalinci bir Marksizm”e sahip olduğunu gösteriyor. İşte bu bozulmuş Marksizm, yazarın iddia ettiğinin tersine, yenilgiye uğramış, tersinden yanlışlanmıştır.

Tek ülkede sosyalizmin kurulamayacağı, komünizmin ilk aşamasına geçilemeyeceği pratik tarafından ispatlanmıştır. Belge, yıkıntının taşlarıdır; yıkılan Marx-Engels-Lenin heykelleridir. Yazarın savunduğu Stalinci Marksizmin teorisi, başarısızlığın ideolojik temelidir.

Yıkıntının nedeninden sorumlu olmayan Marksizm, devrimci Marksizmdir. Tek ülkede sosyalizmin tamamlanamayacağını söyleyen, sosyalizmi sınıfsız toplum olarak gören, dünya devrimine ve enternasyonalizme bağlı olan Marksizmdir. Bu Marksizm daha uygulanmamıştır, dolayısıyla yenilmemiştir. Oysa yazarın savunduğu Marksizm zaten uygulanmıştır ve yenilmiştir.

* * *

Yazar bu toplumlardaki rejimlerin yenilgisine nesnel nedenler bulmaya girişiyor. Teorik nedenlerde yanıldı, bakalım nesnel nedenlerde doğruyu bulabilecek mi?

Yazarın ilk bulduğu nesnel neden şu: Bu ülkeler, en başta Sovyetler Birliği, üretici güçlerin gelişkin olmadığı bir ülkeydi. Üretici güçlerin az gelişmişliğine rağmen sosyalizmi kurdular. Oysa sosyalizm gelişkin üretici güçleri gerektiriyordu; eski toplumun bağrında bu üretici güçlerin olgunlaşması gerekiyordu. Bu olmadığı için “sosyalizm” yıkıldı. Yazar diyor ki: “Gelecek daha yüksek toplumsal formasyonun ekonomik koşullarının, daha önceki toplumun **bağrında** olgunlaşması gerekir...Bu şu anlama gelir: Sosyalizme devrimci geçiş, **kapitalizmin ekonomik ve teknolojik bakımdan en gelişmiş devletlerinde olmalı.**”¹⁹

Yazar şimdi kendi kendisiyle çelişkiye düştü. Sosyalizm gelişkin üretici güçleri gerektiriyorsa -ki gerçekten gerektirir- yıkılan rejimler nasıl “sosyalist toplum” olarak adlandırılabilirler? Demek ki, Stalin’in ve yazarının söylediğinin tersine, bu ülkeler sosyalizme geçmiş olamazlar. Peki, niçin yazar bu toplumları, sosyalizm olarak görmekte direniyor? O halde yazarın saptaması yanlış!

¹⁹ a.g.e., s. 124-125.

Yazar, “Ekim devrimi erken bir devrimdi, yapılmamalıydı” demiyor. Eğer böyleyse bu toplumları, kapitalizm ile sosyalizm arasında yer alan geçiş toplumları olarak görmek en bilimsel tutum değil mi?

Yazar bu doğru görüşü ortaya koyacağına, teorik modelden sapmış bir “sosyalizmden” bahsediyor: “Yeni toplumsal düzenin tam da aynı yerde kurulmak zorunda kalması, aynı zamanda devrimci formasyon değişimlerinin **teorik modelinden bir sapmaydı.**”²⁰

Eğer böyleyse, yazarın bu ülkelerde sosyalizmin kurulmadığını söylemesi, kendisine bir tutarlılık sağlardı. Ama o tersini iddia ediyor. “Üretici güçlerin geriliğine rağmen sosyalizm kuruldu” diyor.

Yazar aslında dil ucuyla şunu söylemek istiyor: Bundan sonra devrimler ileri kapitalist ülkelerde yapılmalı (!) Ne yazık ki, devrimler isteklerle olmuyor.

Holz’un çözemediği çelişki şu: Zayıf halkalarda devrimler olursa, sonuç yine yenilgi olacak, eskinin tekrarı olacak. Bunun olmaması için devrimler ileri kapitalist ülkelerde olmalı.

Oysa Marksizmin görüşü şu: Devrimler sınıf çelişkisinin en yoğun olduğu yerlerde olur. Bu ülkeler “zayıf halka” denen az gelişmiş veya orta düzeyde kapitalist ülkeler. Büyük olasılık, bu zayıf halka denilen ülkelerde devrimlerin olmasıdır. Pratik de hep bunu gösteriyor.

O zaman bu ülkeler ne yapmalı?

Marksizm bunun yanıtını veriyor. Zayıf halkalarda gerçekleşen devrimlerin yaşaması, sosyalizme ilerleyebilmesi **dünya devrimine** bağlı. Bu ülkeler kendi ülkelerinde Stalin gibi “sosyalizm”i tamamlamaya çalışmayacaklar; gözlerini dünya devrimine dikecekler. İleri ülkelerde devrimler olması için çalışacaklar. Kurtuluş burada. Lenin öyle yapmıştı; gözünü Alman devrimine dikmişti.

Holz, Stalinci sosyalizm ve enternasyonalizm anlayışıyla yettiği için dünya devrimini unutmuş. Herhalde bu yüzden “dünya devrimini” konu ettiği bir bölüm yok. Dünya devrimi fikri, yazarın savunduğu Marksizm içinde yok! Bu rejimlerin yıkılmalarının altındaki en büyük nedenlerden biri, dünya devriminden kopmuş olmaları. Kendi ülkelerinde “sosyalizmi tamamlamaya çalışarak” ulusalcılık, milliyetçilik yapmış olmaları. Enternasyonalizmi çiğnemeleri. Yazar bu gerçeği göremediği için içine düştüğü çelişki bataklığından kurtulamıyor. Şöyle yazabiliyor: “Sovyetler Birliği’nin 2. Dünya

20 a.g.e., s. 125.

Savaşı'nın patlak vermesine kadar ki gelişmesi, sosyalizme geçişe **hiç de uygun olmayan** ekonomik-toplumsal koşullar altında **gerçekleşti**.”²¹

Holz'un çelişkisi burada iyice sırtıyor. Bir kere Stalin 1936'da komünizmin ilk aşamasına (sosyalizme) geçtik, dedi. Hadi bunu geçelim. Eğer koşullar uygun değilse, bu ülkeler nasıl sosyalizme geçiyor? Yazar şunu demek istiyor. Zor da olsa, fedakârca bu ülkeler sosyalizme geçtiler. Yazar bu ülkeleri “sosyalist toplum” yapmakta kararlı (!)

Holz bu ülkeleri sosyalist yaptıktan sonra, ortaya çıkan olumsuzlukları yıkıntının nedeni sayıyor. Üstelik bunu (kusurları) onaylayarak yapıyor.

“Geri ülkede sosyalizme geçildiği için, bürokratik parti aygıtı ortaya çıktı” diyor. Ama bu “bürokratikleşme deformasyon değildir” diyor. “Parti diktatörlüğü, zorunlu olarak proletarya diktatörlüğüyle eşitlendi” diyor. Böyle olmasaydı “sosyalizm” yıkılırdı, diyor. Kısacası kusurları kabul edip onaylıyor. Holz'ın sözleriyle şöyle:

Böylece, bürokratik parti aygıtının oluşumunun yolu döşendi. Ama bu **bürokratikleşme, bir deformasyon değil**, sosyalist üretim ilişkilerinin ekonomik ve toplumsal bakımdan olgunlaşmamış koşullar altında alacağı ZORUNLU bir biçimdi. Proletarya diktatörlüğü uzun bir dönem boyunca partinin diktatörlüğünden başka bir şey olamazdı...Bunu göze almak istemeyenler, başarılı bir devrimin ardından **sosyalist bir toplum kurma** girişiminden vazgeçmek sorunda kalırlardı. Bunun alternatifi, emperyalist güçlere boyun eğmektir.²²

İnanılmaz bir mantık! Yazarın düşüncelerini sadeleştirelim:

Sovyetler Birliği üretici güçlerin gelişkinliği bakımından sosyalizme geçmeye hazır değildi.

Ama başka yol olmadığı için sosyalizme geçtiler.

Ülke geri olduğu için parti bürokratlaştı.

Ama bu bürokratikleşme zorunluydu.

Bürokratikleşme, deformasyon değildir.

Yoksa sosyalizme geçemezlerdi.

Sosyalizme geçmeselerdi, emperyalizme boyun eğmiş olurlardı.

21 a.g.e., s. 127. Vurgu bizim.

22 a.g.e., s. 127-128. Vurgular bizim.

Holz, partinin bürokratikleşmesini bir zorunluluk olarak kabul ediyor. Yazarımız, “kaderci bir determinist” gibi konuşuyor. Partinin Stalinizmin eli altında “bürokratik deformasyon” a uğradığını ve bunun hiç de zorunlu olmadığını göremiyor. Parti içi demokrasiyi çiğneyerek, binlerce komünisti, Ekim Devrimi’nin liderlerini öldürerek bu bürokratikleşmenin sağlandığını göremiyor.

Sovyetler birliği’nin yaşamasının tek alternatifinin, dünya devrimine bağlanması gerektiğini anlamıyor. “Başka alternatif yoktur” dediği yerde, dünya devrimi alternatifinin olduğunu bilincine çıkaramıyor. Dünya devrimi fikri, yazarın bilinçaltında bile yok!

Her şeyden önemlisi, böyle bir rejimin “sosyalizm” olamayacağını bilmiyor. Bildiği Marksizm, Stalinizmden öğrenilmiş bir Marksizm. Yazar, bir de farkında olmadan şunu söylemiş oluyor: Sovyetler Birliği’nin yıkılması kaçınılmazdı!

Yazarın mantığı başka bir yere varamaz. Kör determinizm (gerekircilik) başka sonuca erişemez. Oysa dünya devrimine bağlanmış bir Sovyetler Birliği için yıkılış kaçınılmaz değildi. Stalin’in enternasyonalizmi çiğneyen milliyetçi yolundan dönülseydi, yıkılma kaçınılmaz değildi.

* * *

Yazar, böyle bir rejimi “sosyalist” yaptıktan sonra artık her şeyi (Stalin’in yaptığı zorla kolektifleştirmeyi, ona muhalefet eden Bolşevik kadroların yok edilmesini vb.) savunabilir. Holz bu çizgide yürüyerek diyor ki: “Tarımın kolektifleştirilmesi...parti aygıtının diktatörlüğü altında muazzam bir hızla gerçekleşti. Bu yapılanlar büyük bir fedakârlık istiyordu, **her türlü muhalefetin acımasızca bastırılması gerekiyordu**, ama bunlar sayesinde geniş **yığınların yaşam standartları** ve sosyal güvenceleri ciddi ölçüde **iyileştirildi.**”²³

Yazar milyonlarca köylünün öldürülmesini onaylıyor. Her türlü muhalefet derken, partideki muhalefeti de kastediyor. Onların da bastırılmasını, öldürülmelerini destekliyor. Stalin’e muhalefet eden komünistlerin yok edilmesini destekliyor. İşte, kurulduğu söylenen “sosyalizm” böyle bir sosyalizm!

* * *

Holz’un saydığı “zorunluluklar”ın hepsi Stalin zamanında oluyor. Bu zo-

23 a.g.e., s. 128.

runlulukları meziyet olarak kabul ettiği için eleştirmiyor. Zaten yazarımız “bozulma”nın Kruşçev zamanında başladığını söylememiş miydi? Oraya gelmeden önce, yıkılışın nedenini Stalinizmde gören bizim gibi devrimci Marksistleri de eleştirmeyi ihmal etmiyor: “Sovyet sisteminin son yirmi yılındaki çürümesinin nedenlerinin **Stalin dönemine bağlanması...** Stalinizm travmasının bir parçasıdır. Oysa Stalin’in arkaya bıraktığı **iddia edilen hataları** onun ölümünden sonraki 35 yıl içinde düzeltilebilirdi.”²⁴

Yazarın kendisinin “Stalinizmin Hataları” olarak kabul ettiği bir şey yok! Bunlar sadece “iddia”! Yazar şunu demek istiyor: 1956’da Kruşçev Stalin’i eleştirdi. Peki, niçin o ve ondan sonra gelenler bu hataları düzeltmedi?

Kruşçev ve ondan sonra gelenler, Stalin’in oluşturduğu parti-devlet yapısını eleştirdi mi? Stalin’le ideolojik olarak hesaplaştı mı? Kruşçev ve devamcılar Stalin’in baskılarını-terörünü eleştirdiler. Onların Stalin’in kurduğu bürokratik yozlaşmış aygıtlardan bir şikayetleri yoktu. Onlar da dejenere olmuş bürokrasiye dahildi. Bu yüzden onlar “neo-Stalinci” idi. Kaldı ki, onların düzeltip düzeltmemelerinden bağımsız olarak, yazarın 30 yıllık Stalin iktidarının hesabını vermesi gerekmez mi? Neo-Stalincilerin hataları, Stalin’in suçlarını örter mi?

Stalin iktidarının hatalarını “zorunluluktan, başka çare yoktu” diye yücelten yazar, aynı sakat mantığını kullanarak Kruşçev ve devamcılarının yaptıklarını da bir “zorunluluktan, başka bir çare yoktu” diye düşünebilirdi. Holz bu determinist mantığını sadece Stalin dönemi için kullanıyor. Neo-Stalincilere haksızlık yapıyor. Üstelik partide “eleştiri-özeleştiri” köreldi, diyor. Peki, kimin zamanında başladı bu? Stalin zamanında başladı, Kruşçev ve devamcılar bu geleneği sürdürdü.

* * *

Yazarımızda gizli Stalin savunusu öyle bir düzeyde ki, Stalin’in son zamanlarında bürokrasinin “küçüldüğünden” bahsediyor: “Stalin’in yaşamının son döneminde dikkatli bir şekilde **bürokrasiyi küçültmeye başladığını** gösterdim.”²⁵

Yazarın önce Stalin’in bürokrasiyi nasıl büyüttüğünü göstermesi gerekirdi. Bürokrasiye nasıl ayrıcalıklar tanıdığını belirtmesi gerekirdi.

Stalin dönemi ve sonrasında, Lenin zamanında başlamış olan devletin

24 a.g.e., s. 154.

25 a.g.e., s. 152.

bürokratik yozlaşması sınırsız bir biçimde genişledi. Lenin zamanındaki bürokratik çarpıklıklar bir sisteme dönüştü. Stalin, Lenin'in geçici olarak başvurduğu, üstelik bunu halka açıkladığı geri önlemleri kaldırmak bir yana, bürokrasi lehine geliştirdi. Ücret makasını daha da açtı. Sadece yöneticilerin alışveriş yapabildiği özel dükkanlar Stalin zamanında açıldı. Tüketim ürünlerinden aslan payını bürokrasi alır oldu. Lenin, politbüro ve yüksek hükümet görevlileri dahil komünist parti üyelerinin, nitelikli bir işçiden daha fazla ücret almalarını yasaklayan "parti azamisi" kararını aldırılmıştı. Stalin zamanında bu karar unutulup gitti. Bürokrasi Stalin zamanında kanlandı. Devlet aparatı içinde bürokrasi gittikçe büyüdü.

Komünist Partisi içinde de bürokrasi güçlendi:

Komünist Partisi'ndeki tam zamanlı memurlar aygıtı 1919'da sadece 700'den 1922'de 15.300'e ve birkaç yıl sonra 100.000'den fazlaya sıçradı. Başlangıçtaki 700 kişi üyelerce seçilirken, 15.300 kişi merkez tarafından atanıyordu ve sadakat ve iş güvencelerini parti sekreterliğine ve onun genel sekreteri Y. V. Stalin'e borçlu bir müşteri yapısına dönüştürülmüşlerdi. Parti azamisi ilkesini yasaları çiğneyerek ihlal eden Stalin, toplam ücretleri 1923-24'te ortalama işçi ücretinin on katına varan aygıt üyelerine, hiyerarşik biçimde farklılaşmış parasal ve parasal olmayan avantajlar dağıtmaya başladı. Otuzlu yıllardan itibaren, bu maddi ayrıcalıklar devasa bir çapta kurumlaştırıldı: şişkin gelirler, özel mağazalar, hafta sonu dinlenme evleri (daçalar), hastanelerde özel odalar, harika çocuklar için okullar şeklinde kamufle edilen özel eğitim, yabancı ülkelere gezi yapma hakkı, vs.²⁶

* * *

Holz, Kruşçev'le birlikte başlayan bozulmayı analiz ediyor. Söyledikleri çok ciddi şeyler değil. Spekülatif akıl yürütmelerde bulunuyor. Kısaca özetlersek: Kruşçev tüketim özentisini artırdı. Halka, Batı'daki tüketime yetişme sözü verdi. Batıyla, tüketim düzeyinde yarışmaya çalıştı. XX. Kongre üretici güçlerin gelişimine öncelik vermekten vazgeçti. Sosyalist ahlak deforme oldu. Demokrasi işlemez oldu (Sanki Stalin zamanında proletarya demokrasisi öldürülmemiş gibi konuşuyor yazar).

Kruşçev'in ideolojik-politik yanlışlarını irdeleme zahmetine katlanmamış Holz. Kruşçev'in düzgün işleyen hangi parti yapısını, hangi devleti, nasıl bozduğunu gösteremiyor yazar. Çünkü, Stalin'in kurduğu yapı aynen devam ediyor. Sadece bürokrasinin liderleri değişmiş, o kadar!

²⁶ Ernest Mandel, *İktidar ve Para*, s. 100-101.

Kruşçev de Stalin kadar sosyalizmi savunuyor. Hem de Stalinci anlayıştaki sosyalizmi. Kruşçev de (tıpkı Stalin gibi) bürokrasinin çıkarını koruyor. Stalin, milliyetçi. Kruşçev de öyle. İkisi de dünya devrimini savunmuyor. İkisi de enternasyonalizm yerine, Sovyet ulusal çıkarını koymuş. Tek farklılık, Kruşçev Stalinizmi ideolojik olarak varması gereken yere vardırıyor. Tek ülkede komünizmin olabileceğini, “halkın devleti” zırvası ile birleştiriyor. Bir de hayal dünyasında yaşadığı için 1980’lerde Sovyetler’de komünizmin kurulabileceğini söylüyor.

Sonuç

Stalin’den sonra başa gelen Kruşçev ve Brejnev, Stalinizmin baskı ve terörünü eleştirmelerine rağmen, teorik görüşler ve pratik uygulamalar bakımından Stalinizmden kopamamışlardır. Neo-Stalinistler olarak değerlendirilmelidir. Onlar da Stalin gibi “tek ülkede sosyalizmin tamamlanabileceğine” inananlardır. Stalin gibi, dünya devriminin çıkarını değil, kendi uluslarının çıkarını en başa koymuşlardır. Korudukları ve savundukları sistem, Stalin’in kurduğu sistemdir. Onların yaptıkları ülke içi reformların hiçbirisi bu Stalinci yapıyı, sistemi değiştirmeyi hedeflememiştir. Parti içi demokrasi ve toplumda işçi demokrasisi işletilmemiş, Stalinci gelenek korunmuştur.

Holz’un *Sosyalizmin Yenilgisi ve Geleceği*, “sosyalizm” olarak isimlendirdiği ülkelerin niçin yıkıldığına yanıt vermeyen bir kitaptır.

Gizli biçimde Stalinizmin öğrettiği Marksizmi savunmaktadır. Yıkıntının başlatıcısı olarak gördüğü Kruşçev’i bile bilimsel gözle eleştiremeyen bir kitaptır.

İnsan bu kitabı okuyup bitirdiği zaman, Sovyetler Birliği hâlâ yıkılmamış gibi bir hisse kapılıyor.

Zamanı olan okuyucu için Stalinizmin mantığına örnek olarak bu kitabın okunmasını tavsiye edebilirim. Ama sadece o kadar!

Kitap Tanıtımı

***İkinci basım
çıktı!***

*Kod Adı Küreselleşme
21. Yüzyılda Emperyalizm
Sungur Savran
Yordam Yayınları*

***Üçüncü basım
çıktı!***

*Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri Cilt 1
Sungur Savran
Yordam Kitap*

Chávez'in mirası*

Sungur Savran

Venezüella'nın yoksul halkının başı sağ olsun. Dünya çapında sosyalist hareket içindeki Chávez taraftarlarının da. Acılarına saygımız sonsuz. Üstelik Venezüella'nın burjuvalarının önemli bir bölümünün, özellikle de Miami'ye yerleşip fırtınayı atlatmayı bekleyen, şimdi de ülkeye geri dönüp daha az riskli bir ortamda halkı sömürmek amacıyla valizlerini hazırlamakta olan zenginlerin şimdi kutlama heyecanı içinde olduğunu da biliyoruz. Chávez yoksulların dostuydu. Chávez emperyalizmle takışmayı göze almıştı. Chávez bu nedenlerle kendi ülkesinin burjuvazisi içinde sayısız düşman edinmişti.

Ama ne yoksulların bir siyasi önderi sevmesi, ne de burjuvaların önemli bölümünün ondan nefret etmesi o insanı sosyalist ya da devrimci yapar.

Şimdi dünyada ve Türkiye'de sosyalistler arasında Chávez'in ölümüyle Venezüella "devrimi"nin büyük önderini yitirdiği, "21. yüzyıl sosyalizmi"nin öksüz kaldığı, büyük bir sosyalizm deneyiminin geleceğinin tehlikeye girdiği vb. vb. söylenecek. Chávez yerlere göklere sığdırılamayacak. Bu ağıtlar

*Bu yazı Chávez'in ölümünün hemen ardından www.gercekgazetesi.net sitesinde yayınlanmıştır.

maalesef Chávez'ten ziyade onları yakacak olan sosyalistlerin, devrim ve sosyalizm kavrayışlarına ağıt olarak okunmalı.

İnsanın 21. yüzyılın başında sosyalizmin prestiji henüz yerlerde dolaşırken kendine “sosyalist” adını takması elbette takdir edilecek bir şey. Ama Marx ve Engels'in *Alman İdeolojisi* kitabından beri biliyoruz ki, insanlar kendilerini nasıl gördüklerine bağlı olarak değil, gerçekte oldukları gibi değerlendirilmeliler. Chávez kendine sosyalist demiş olabilir, uyguladığı politikanın da 21. yüzyıl sosyalizmi olduğunu ileri sürmüş olabilir. Bunun geçerliliği ancak Chávez'in politikasına nesnel temelleri açısından bakılarak sınanabilir.

Olgular şunlardır. Chávez 15 yıla yakın iktidarda kalmıştır. Bu 15 yıl içinde Venezüella devletinin yapısında yapılan tek değişiklik başlarda bir burjuva anayasasının yerine başka bir burjuva anayasasının kabul edilmesi olmuştur. Venezüella ordusu yapısını olduğu gibi korumaktadır. Daha ilginç, başlarda bazı darbeci eğilimlerle karşılaşmış olsa bile, son zamanlarda Chávez'i destekleyen ana odaklardan birinin silahlı kuvvetler olmasıdır. Sosyalizm ve devrim kelimelerini yan yana kullananlar, Marksizm'le bir ilişkileri olduğunu iddia ediyorlarsa, sosyalist devrimin devlet aygıtını bulduğu gibi kullanamayacağını, bu aygıtı parçalayarak yeni bir devlet aygıtı kurması gerektiğini bilirler. Bu sadece teoride böyle değildir. 20. yüzyılın bütün deneyimi, Ekim devriminden başlayarak, Çin devriminden geçerek Küba devrimine uzanan bütün sosyalist devrim deneyimleri, bu Marksist görüşün geçerliliğini pratikte kanıtlamıştır. Şimdi dünya sosyalist hareketinde büyük bir çoğunluk, Chávez yönetiminde Venezüella'da yaşanan deneyimin bir sosyalist devrim olduğunu söylüyor. Ama tabii 21. yüzyıl sosyalizmi! Oysa biz yukarıda 20. yüzyıl deneyiminden söz ettik. Yani biz geçmişte yaşıyoruz, onlar bugünü kavramışlar! Marksizmin devlet ve devrim teorisi artık geçerli değil. Bütün bu tartışmanın başka bir anlamı var mı? İnsan Marksizmin artık geçerli olmadığını (ya da hiçbir zaman geçerli olmamış olduğunu) söylemeden nasıl Venezüella hakkında sosyalist ve devrimci sıfatlarını kullanır?

Bunu yapanlar, neye hizmet ettiklerini fark ediyorlarsa durum vahimdir. Ama hiç sanmıyoruz. Bu dev yanıfta rol oynayan sadece moralsizlik, kafa karışıklığı ve bir şeylere tutunma telaşıdır. Böyle olduğunu ummak istiyoruz en azından. Çünkü Chávez Venezüella'sının bir sosyalist devrim deneyimi yaşadığını savunmak demek, devlet aygıtına dokunmadan seçimler yoluyla işçi sınıfı iktidarı kurulabileceğini söylemek demektir. İnsan ne yaptığını bilerek bunları söylüyorsa, burjuvaziye hizmet ediyor olur. Ama hiç olmazsa

bazı akımlarda bunun bilinçli yapılan bir şey olmadığını düşünüyoruz.

Devletin yanı sıra ekonomiye de değinelim. Chávez'in yaklaşık 15 yıllık iktidarında ekonominin bazı önemli kesimleri kamulaştırılmış ya da kamu kontrolü altına alınmıştır. Bazı banka veya işletmeler de şu ya da bu nedenle cezalandırıcı kamulaştırma işlemlerine maruz kalmıştır. Ama Venezüella burjuvazisi ayakta. Ekonomi bütünüyle kapitalisttir. Bankalarıyla, sanayi kuruluşlarıyla, finans kapitaliyle, borsasıyla, kapitalist tarzda uluslar arası ilişkileriyle Venezüella kapitalist bir ekonomik yapıya sahiptir. Eskiler bir şey kırk kere söylenirse olur dermiş. "21. yüzyıl sosyalizmi" lafı kırk kere tekrarlanınca bildiğimiz Marksist kapitalizm tanımı değişiyor ve sanki sihirli bir değnek değmişçesine Venezüella birden sosyalist mi oluyor? Aa, tabii, 21. yüzyıl sosyalizmi başka türlü olabilir. Sadece kapitalist devleti muhafaza ederek değil, kapitalist sınıfı ortadan kaldırmadan da kurulabilir 21. yüzyıl sosyalizmi. Ne de olsa Marksizmin yanlışlığı kanıtlanmamış mıdır?

21. yüzyıl sosyalizmini Marksizmle hesaplaşmadan, hatta daha önceki sosyalizmden farkını bile tanımlamadan savunmak, Marksizmden vazgeçmiş olduğunu örtülü olarak söylemektir. Bunun nedenlerini yukarıda açıkladık.

Burada söylenenlere karşı kimileri "gerçekçilik"ten, yapılan işlerin görmezlikten gelinmesinin yanlışlığından, halkın somut kazanımlarından, Chávez'in dünya çapında yarattığı olumlu rüzgârdan, Küba ve Castro ile kurduğu ilişkiden dem vuracaktır. Dikkat! Biz Chávez'in sosyalist veya devrimci olmadığını savunmak için yaptıklarını inkâr etmek zorunda değiliz. Evet, Chávez ABD'ye zaman zaman kafa tutmuştur. Evet, Chávez yoksul halka eğitim, sağlık, konut, yoksulluk yardımı ve başka konularda önemli miktarda kaynak aktarmıştır. Evet, Chávez Venezüella'nın petrolünden yabancı petrol tekellerinin daha az, Venezüella'nın daha çok yararlanması için mücadele etmiştir. Evet, Chávez Latin Amerika çapında ABD emperyalizminden görece olarak daha bağımsız duracak bir ("Bolivarcı") hareket yaratmaya çalışmıştır. Evet, bunun etkisi altında Bolivya'da, Ekvador'da, Nicaragua'da, Salvador'da daha "sol", emperyalizme karşı daha mesafeli, halka daha merhametle yaklaşan yönetimler iktidara gelmiştir. Evet, Chávez ABD'nin yalıtıma çalıştığı Küba ile karşılıklı destek ve saygıya dayanan sıcak ilişkiler kurmuştur.

Ama bunların hangisi sosyalizmdir? Hangisi "devrim" olarak nitelenebilecek bir atılımdır? Cevap bekliyoruz. Yoksa kimseden "gerçekçilik" dersi almaya niyetimiz yok. "Gerçekçilik" somut koşullara uygun politika yap-

maktır. Yoksa yaptığımız politikaya yalan ve süslü adlar takmak değil!

Biz Chávez'in sosyalist veya devrimci olmadığını savunmak için yaptıklarını inkâr etmek zorunda değiliz dedik. Ama Chávez'in sosyalist veya devrimci olduğunu savunanlar bizim yukarıda anlattıklarımızı ya da Chávez'in çevresinde oluşan "ilerici" yönetimler dizisinin (Bolivya'da Morales, Ekvador'da Correa, Nikaragua'da Ortega vb. vb.) kapitalist hükümetler olduğunu, Chávez'in Venezüella'yı Latin Amerika'nın kapitalist ortak pazarı Mercosur'a üye yaparak kapitalizme daha da sıkı bağlarla bağladığını ve daha binlerce şeyi inkâr etmek zorundadırlar. Çünkü bunlarla "sosyalizm" veya "devrim" olmaz!

Chávez ABD emperyalizmiyle çelişki içine girmiştir, çünkü Venezüella burjuvazisinin bağrında belirli bir konjonktürde ulusal çıkarların savunulması ve yoksul halkın taleplerinin kısmen de olsa karşılanması bir siyasi ihtiyaç haline gelmiştir. Venezüella için bu ihtiyaç 1989'da *Caracazo* olarak bilinen ve hunharca bastırılan halk ayaklanmasından sonra doğmuştur. Chávez bu ayaklanmanın bir ürünüdür. Şansını önce askeri darbeyle denemiş, başaramayınca parlamenter yola dönmüştür. 1998'de seçildikten sonra, *Caracazo*'nun ortaya koymuş olduğu ihtiyaçları Venezüella burjuvazisinin sınıf hâkimiyetinin ihtiyaçlarıyla birleştirerek ilerici bir politika izlemiştir. Bunu mümkün kılan da Venezüella'nın petrol zengini olması ve petrol fiyatının Chávez döneminde genel olarak çok yüksek seyretmiş olmasıdır. Bu kadar! Latin Amerika tarihinde Chávez'den çok daha ilerici ve anti-emperyalist adımlar atan burjuva milliyetçileri vardır (en başta Arjantin'de General Perón.) Ama bu onların burjuva milliyetçisi karakterini değiştirmemiştir.

Biz devrimci Marksistler Chávez'in sosyalist ve devrimci olmadığını bu kadar güçlü biçimde vurguluyorsak, bunun nedeni teorik titizlik veya dogmatizm değildir. Bunun nedeni şudur: Chávez'i desteklemek, burjuvazinin peşine düşerek işçi sınıfının bağımsızlığını devrimci bir parti inşası yoluyla sağlama görevinden istifa etmek demektir. Venezüella işçi hareketi muhtemeldir ki bunun bedelini (Arjantin'de Peronizm örneğinde olduğu gibi) on yıllar boyu ödeyecektir.

Chávez'in toprağı bol olsun. Arkasından isteyen istediğı kadar ağlasın. Ama sosyalizm ve devrim adına değil. Halka yalan söylemeyin!

Chávez'in gizemli devrimi ve proleter devrimi*

Selim Karlı

Kapitalizmin neo-liberal saldırı stratejisiyle belirlenen son 25-30 yıllık dönemde, rüzgâr artık ters yönde de, yani emekçi ve ezilenlerin lehine de esmeye başladı. Dünya ölçeğinde bu fikri destekleyen çeşitli gelişmeler yaşanıyor. Latin Amerika ise bu gelişmede başı çekiyor, hattâ başı çekmekle kalmayıp dünyanın geri kalan bölgelerini oldukça aşan düzeyde ciddi bir atılıma sahne oluyor. Bu genel eğilim her ülkede farklı biçimler alıyor. Sonuçta karşımıza epeyce çeşitlilik arz eden ama kuşkusuz büyük bölümü aynı kaynaktan, yani emekçi kitlelerin artan mücadeleciliğinden beslenen bir gelişmeler silsilesi çıkıyor. Bu tabloda Venezüella oldukça merkezi bir

*Bu yazı ilk kez *Devrimci Marksizm* dergisinin Mayıs 2006 tarihini taşıyan 1. sayısında yayınlanmıştır.

yer tutuyor.¹

Büyük oranda Chávez’le özdeşleşen Venezüella deneyimi, kıta ve dünya ölçeğinde, farklı siyasal ve toplumsal öznelere farklı düzeylerde etkileyen önemli bir çekim merkezi etkisi yaratıyor. Fakat bugün için Venezüella esas etkisini, kendi ülkelerinde iktidarda olan güçlerden ziyade, bu iktidarların dışına itilmiş olan ve bu duruma bir son vermek isteyen dünya solu ve çeşitli toplumsal kesimler içerisinde gösteriyor.

Chávez’in politikası dünya solunda bir yeniden saflaşma eğilimi yaratmaya başlamış durumda. Bu saflaşmada üç çizgi öne çıkıyor. Chávez’in kendisi de dahil olmak üzere, büyük bir çoğunluğun, bütün reformlara rağmen Venezüella’nın düpedüz kapitalist bir ülke olmaya devam ettiği gerçeğini kabul etmesine rağmen, dünya solu içindeki önemli bir akım Chávez’i fazla radikal buluyor ve bugün Chávez’in sağında duruyor. Sözü ettiğimiz akım, 2001’de Dünya Sosyal Forumu’nu (DSF) başlatan, kürselleşme karşıtı mücadele hareketini “alternatif küreselleşme” adıyla uysallaştırarak kendi çizgilerinin tekeline almaya çalışan çoğunluğu sol liberaller. “Başka bir dünya mümkün” sloganını benimseyen fakat bu başka dünyanın adını sosyalizm olarak ilan etmekten kaçınan bu akımın temsilcileri, bugün bu sloganı Chávez ve taraftarlarına kaptırmış görünüyor. Çünkü Chávez bu başka dünyanın adını koymaktan, “sosyalizm” demekten (artık) kaçınıyor!

Bu akımla Chávez arasında bir ayrışmanın olduğu en son Caracas’ta al-

1 Bu yazıda, çeşitli internet sitelerinde yayınlanan İspanyolca ve İngilizce makalelerden, ayrıca Türkiyeli bir dizi yazarın konu ile ilgili çalışmalarından yararlanılmıştır: Bu kaynaklar alfabetik sıra ile şöyledir: Walden Bello, “Military Radicalism in Latin America: Lessons for Philipinnes”, *INQ7.net*’ten aktaran *venezuelanalysis.com*, 2006; Hugo Chávez, Birleşmiş Milletler’de yaptığı konuşma, aktaran *ZNet*, 2005; Hugo Chávez ve Mark Weisbrot, Chávez ile görüşme, *www.NAC-LA.org*, 2003; Fuat Ercan, “Suskun Adamın Baladı: Latin Amerika üzerinden Venezüella’ya dair düşünceler”, *Praksis*, 2006; Pablo Heller, “Venezuela: El ‘socialismo del siglo XXI’?”, *El Obrero Internacional*, 2005; Masis Kürkçügil, *Hugo Chávez ve devrimde devrim*, Agorakitaplığı, 2005; Stephen Lendman, “Venezuela’s Bolivarian Movement: Its Promise and Perils”, *venezuelanalysis.com*, 2006; Humberto Márquez, “Venezuela’s Chávez Riding High, But Difficulties May Lie Ahead”, *IPS*’ten aktaran *venezuelanalysis.com*, 2005; Ertuğrul Mavioglu, yazı dizisi: “Yeni idol: Hugo Chávez”, *Radikal*, 2006; James Petras, “Myths and Realities: Venezuela’s Chávez and the Referandum”, *CounterPunch*, 2004; William Sanabria, “Los trabajadores se organizan para implementar el control obrero y el socialismo en toda Venezuela”, *Corriente Marxista Revolucionaria*, 2006; Carsten Schiefer, Heinz Dietrich ile görüşme: “Venezuela: A Serious Alternative for Latin America”, *Unsere Zeit*’tan aktaran *venezuelanalysis.com*, 2006; Ece Temelkuran, *Biz burada devrim yapıyoruz sinyorita*, Everest, 2006; Coral Wynter, Jim McIlroy, *Carolus Wimmer* ile görüşme: “Creating Socialism in this Century in Venezuela”, *Green Left Weekly*, 2006.

tıncısı düzenlenen Dünya Sosyal Forumu'yla ortaya çıkmıştı. DSF'nin mucitleri, Caracas'taki forumu adeta boykot ettiler. Gerekçeleri ise, DSF'nin giderek daha fazla hükümetlerin ve devletlerin etkisine açık hale gelmeyi başlamasıydı. Kastettikleri ise Chávez ve Küba devlet başkanı Castro'ydu. Oysa DSF, kendi işçi sınıfına ihanet eden Lula'nın himayesi altında Brezilya'da yapılırken bu bir sorun teşkil etmiyordu. Gerçek gün gibi ortada. "Küreselleşmiş" kapitalizmi reformlarla değiştirmeyi savunurken, bu fikirlerinde bile tutarlı olamayarak, gittikçe daha fazla düzenin bir uzantısına dönüşme eğiliminde olan bu akım Chávez'i fazla radikal buluyor. Halkına, içinden çıktığı işçi sınıfına ihanet ederek İMF programlarını aynen uygulayan, Haiti'ye yolladığı birlikleriyle ABD emperyalizminin bekçiliğini yapan Brezilya devlet başkanı Lula, onların düşüncelerini çok daha fazla temsil ediyor. Chávez'in temsil ettiği politika ise, bu akımın pabucunu dama atarak, gittikçe daha fazla zayıflamasına ve çözülmesine yol açan süreci hızlandırıyor.

Sol yelpazenin ortasında ise elbette Chávez'in "Bolivarcı devrim" anlayışı ve bu anlayışın, safları giderek genişleyen taraftarları bulunuyor. Özellikle dünya sol hareketi içinde, Stalinist, Maocu, Kastrist, gerillacı geleneklerden gelip de eski şablonlarıyla bugünün dünyasındaki gelişmeleri yorumlamakta güçlük çeken birçok sol hareket için Chávez'in fikirleri oldukça çekici görünüyor. Artık geçmişte kalmış devrim ya da mücadele deneylerine atıf yapmaktan bunalan, küreselleşme karşıtı hareketin uluslararası karakteri dolayısıyla popülerliğini arttıran bir tür enternasyonalizmi de renkleri arasına katmak isteyen, ama anti-emperyalizmin ikiz kardeşi gördükleri yurtseverliği de büsbütün terk etmek niyetinde olmayan birçok sol hareket için Chávez, bugünün karmaşık gerçekliklerle dolu dünyasında boğulmamaya imkân verecek potansiyel bir deniz feneri işlevi görmeye başlıyor.

Bunun dışında bir dizi Trotskist birey ve akımın, DSF hareketini destekleyen çeşitli sivil toplumcuların da, yani Chávez'in solunda ya da sağında duranların da giderek daha fazla *Chavismo*'nun cazibesine kapıldığını ve Chávez'in politikasını eleştirisiz sahiplenmeye başladığını gözlemek mümkün. Zaten dünya solu içerisinde belirli bir etki yaratmaya başlayan *Chavismo*, Chávez'in politikasının yarattığı birleştirici ve ayrıştırıcı eksenlerin düğüm noktasında yer alıyor. Birleştirici etkinin Türkiye'deki yansımalarını da gözlemek mümkün. Örneğin *Cumhuriyet* gazetesi yazarı milliyetçi Hikmet Çetinkaya ile enternasyonalist Masis Kürkçügil, liberal Ece Temelkuran ile yurtsever-Stalinist TKP arasındaki politik farklar Venezüella'ya yaklaşımda

belirsizleşebiliyor.

Bu noktada bir uyarı yapmakta yarar var. Venezüella'da yaşanan sürecin henüz tamamlanmaktan ve kalıcı sonuçlar elde etmekten oldukça uzak olduğu Chávez taraftarlarınınca dahi kabul ediliyor. Ayrıca sürecin özgün karakteri, örneğin ülkedeki değişimin büyük oranda başka ülkelerde bulunmayan petrol zenginliğiyle finanse ediliyor oluşu, Venezüella deneyinin ne ölçüde ithal edilebileceği noktasında da birçok kuşku yaratıyor. Bu nedenle, *Chavismo*, dünya solu içerisinde giderek güçlenen bir eğilim olsa da oturmuş ve kökleşmiş bir siyasi akım niteliği taşımıyor. Dolayısıyla Chávez ve Venezüella'nın dünya solu içerisinde yarattığı etkinin geçici ve eğilimler düzeyini henüz aşmadığı için gelgitli bir karakter taşıdığını unutmamak gerekiyor. Var olan eğilimin nasıl bir şekillenişe yol açacağı, Chávez'in politikasının ve Venezüella'daki sürecin başarı ya da başarısızlık ihtimallerine göre belirlenlik kazanacak.

Venezüella ile ilintili saflaşmada üçüncü eğilimin merkezinde devrimci Marksist, Trotskist anlayış yer alıyor. Bugün Chávez'in politikasını soldan eleştiren devrimci Marksistler, solun geri kalanı tarafından giderek daha fazla, şablonculukla, yeni gelişmeleri yorumlayamamakla eleştiriliyor. Örneğin Venezüella'da son dönemde etkisini artırmaya başlayan Trotskistler, *Chavistalar*, ya da oradaki adıyla Bolivarcılar tarafından bu şekilde eleştiriliyorlar. Buna paralel bir tartışma kıta ve giderek dünya ölçeğinde de kendini hissettiriyor.

Bu tartışmanın varlığının kıta ölçeğindeki olumlu bir gelişmeyle ilişkili olduğunun da altını çizmekte fayda var. Latin Amerika'da *Chavismo* popülerliğini hızla artırırken, Trotskist güçler de, elbette aynı ölçüde olmasa da giderek artan bir politik etki kazanıyorlar. Dördüncü Enternasyonal'in Yeniden Kuruluşu Koordinasyonu (DEYK)'in Arjantin seksiyonu PO (Partido Obrero), Uluslararası İşçi Birliği-Dördüncü Enternasyonal (UIB-DE)'nin Brezilya seksiyonu PSTU bu etkinin köklü örgütlerle desteklendiği örnekler. Bolivya'da ise Trotskizm uzun zamandır örgütsel bir çekim merkezi olmasa da, özellikle ülkedeki madenciler gibi işçi sınıfının önemli bölükleri üzerinde ciddi bir ideolojik ve siyasi etkiye sahip. Ülkede son döneme damgasını vuran ayaklanmalarda öne çıkan talepler bunu açıkça gösteriyor. Benzer bir etkinin Venezüella'da da var olduğundan söz etmek mümkün. Ayrıca Chávez'in zaman içinde radikalleşen söyleminde kaynağını Trotskizmden alan öğeler de kendini daha fazla hissettiriyor. Bunun yanında, başta Venezüella'da olmak üzere, kıta bütününde gündeme gelen

iki önemli tartışma da bu konuyla bağlantılı. Birincisi, Latin Amerika'nın birliği tartışması. Chávez, pratikte henüz buna uygun davranmasa da kıtanın sosyalist temellerde birliğine daha net göndermeler yaparak, söyleminde devrimci Marksizmin tarihsel programıyla benzeşen bir hedefi benimsiyor. Fakat bu tartışmayı Chávez başlatmadı. Kıta ölçeğinde birlik fikri başka birçok neden dolayısıyla mücadele eden kitlelerin gündemine giderek daha fazla giriyor. Ayrıca Latin Amerika'nın sosyalist temellerde birliği devrimci Marksizmin programında dünya sosyalist devriminin bir uğrağı olarak yer alırken Chávez'in böyle bir hedefi bulunmuyor.

İkinci tartışma da fabrikalarda işçi denetimi / yönetimi ile ilgili. Bu mesele de bugün en çok Venezüella bağlamında tartışılır hale gelmiş olsa da başlangıç noktasını Venezüella oluşturmuyor. Özellikle Arjantin'deki devrimci yükseliş sonrasında Trotskistlerin de aktif olarak katıldığı fabrika işgalleriyle birlikte bu tartışma solun gündemine oturmuş durumda. İşçi denetimi tartışmasında Trotskizmin de her duruma uygun hazır reçeteleri bulunmamasına ve işçi denetimi mi yoksa işçi yönetimi mi meselesinde bu saflarda da belirli bir tartışma sürüyor olmasına rağmen, konunun Trotskizmin tarihsel programında on yıllardır var olduğu ve kitle mücadeleleri içerisinde başlıca taleplerden biri olarak savunulageldiği bir gerçek. Trotskizmin kıta genelinde, kendi nicel gücünü de aşan bu etkisinin bizzat Trotskistler tarafından hakıyla değerlendirilmesi gereken bir fırsat yarattığının altını çizmekte fayda var.

Venezüella'nın bugün bu kadar yaygın tartışılmasında, Chávez'in ABD'ye kafa tutuyor oluşunun ve ülkesinde yaptığı radikal reformların çeşitli düzeylerde ayrı ayrı etkisi vardır. Fakat yürüyen tartışma, bütünsel bakıldığında, çağın devrim stratejisiyle, kapitalizmin neo-liberal saldırısının nasıl durdurulacağı ve bu koşullarda sosyalizmin nasıl inşa edileceğiyle ilgili. Tartışmanın arka planında bugünkü dünya durumunun tahlilinden genel olarak devrim stratejisine, mücadelede öncü parti ile yığınlar arasındaki ilişkiden sosyalist bir ekonominin nasıl inşa edilebileceğine kadar bugüne kadar dünya solunda ortaya çıkan ayrışmalarda etkili olmuş birçok tartışma yatıyor.

Bütün bu tartışmalarda bir yığın kafa karışıklıklarıyla mâlul olanların, Chávez'in birçok belirsizlik ve çelişkiyle örülü olan ama aynı zamanda bugüne kadar pek çok somut ve ciddi başarı elde etmesine olanak tanıyan yönetiminde kendilerini bulmaları, bugün *Chavismo* cephesinin giderek genişlemesinde belirleyici bir etkidir. Örneğin Chávez'in bir yandan Marksizmin

klasik yöntem ve yaklaşımlarını onaylamadığını açıkça söylerken, diğer yandan 21. yüzyılın sosyalizminden söz etmesi, onu bir önceki yüzyıla ait hayal kırıklığını aşamayanlar için oldukça cazip kılıyor. Chávez'in sosyalizme ulaşmak olarak ilan ettiği hedefe, somut bir programa yaslanmak yerine el yordamıyla ilerlemesi, birçokları tarafından gelecek için bir tehlike olarak değil, dogmaların reddedilmesi olarak değerlendirilebiliyor.

Bu durumda bize düşen Chávez'e ve *Chavismo*'nun cazibesine kapılanlara "dogmaları" hatırlatmak değildir. Chávez'in eleştirisi esas olarak pratikte yapıldığında, yani Venezüella'daki sürece devrimin ve işçi sınıfının çıkarları temelinde müdahale edildiğinde anlamlıdır. Uluslararası Trotskist hareketin bu konudaki en önemli avantajı elbette ki bir devrimci işçi enternasyonalini inşa etme yolundaki somut ve örgütlü çabalarının, uluslararası ölçekte kolektif bir tartışmadan çıkardığı görevleri tekil ülkelerde somut olarak uygulamaya kapasitesine sahip olmasıdır. Dolayısıyla burada yapmaya çalışacağımız değerlendirme umarız aynı zamanda böyle bir çabaya da mütevazı bir katkı niteliği taşır.

Venezüella'ya ilişkin tartışmayı bu ülke sınırları içinde düşünmemek ve evvela konuyu Latin Amerika bağlamı içine yerleştirmek, bu sürecin özgül yönlerini kavrayabilmek için gereklidir.

Latin Amerika'da sol dalga

Latin Amerika üzerine yapılan güncel tartışmalarda önemli başlıklardan biri de kıtanın tek tek ülkelerinde yaşanan gelişmelerden çıkan eğilimlerin ne ölçüde kıta bütününe genelleştirilebileceğiyle ilgili. Zira kıta ülkelerinin dil, kültür ve tarih bağlamındaki çarpıcı ortaklığı günümüzde de kıta genelinde birtakım önemli eğilimleri tespit etmemizi olanaklı kılıyor. Fakat gelişmelerin analizinde aşırı genellemelerden kaçınmak ve genel eğilimi tespit ederken her bir ülkenin kendi içindeki güç ilişkilerini ve sınıf konumlanışlarını da değerlendirmeye katmak gerekir.

Son dönemde ise bölgenin bütününe yayılan bir sol dalganın gözlemlenmesinde etkili olan elbette ki sadece dil, kültür ve tarih ortaklığı değil, bunun yanında ve hatta bundan da fazla kapitalizmin son çeyrek yüzyıla yayılan neo-liberal saldırısı ve saldırının bu kıtada aldığı biçimdir. ABD emperyalizminin diğer emperyalist odaklar karşısındaki en önemli avantajlarından birisi Latin Amerika ülkeleri üzerindeki hegemonyası olmuştur. Birçok ülkede desteklediği ve hatta bizzat tertiplediği askeri darbelerle, geri kalanında ise doğrudan darbe söz konusu olmasa da kontrgerilla savaşı yöntemlerine

başvurarak bu ülkelerde yerli burjuvaziyle işbirliği içinde işçi hareketlerini ve solu ezmede ciddi bir başarı elde eden ABD emperyalizmi, son çeyrek yüzyılda neo-liberal saldırı politikasıyla adeta bu ülkelerin emekçilerinin üzerine çullanmıştır. İMF'nin yapısal uyum programlarıyla özdeşleşen bu politikalar en yoğun olarak ve neredeyse eş zamanlı bir biçimde bu ülkelerde uygulanmış ve bu politikaların en acı meyveleri Latin Amerika'da, dünyanın geri kalanına göre daha hızlı ve yoğun bir biçimde ortaya çıkmıştır.

Neo-liberalizmin ülke ekonomileri üzerindeki yıkıcı etkisi karşımıza çok çarpıcı örnekler çıkarmıştır. Örneğin bir zamanlar dünyanın en büyük ekonomilerinden olan Arjantin ekonomisi 2001 krizi ile tamamen iflas etmiştir ve şimdi küllerinden doğma mücadelesi veriyor. Bolivya ve Venezüella gibi ülkelerde ise petrol ve doğalgaz gibi stratejik öneme sahip doğal kaynakların varlığı bile ekonomik yıkımı engelleyememiştir. Bolivya kıtanın en yoksul ülkesi durumundadır. Venezüella'da ise yoksullar ve zenginler arasındaki kutuplaşmanın inanılmaz boyutlara ulaştığı, ileride daha ayrıntılı değineceğimiz 1989 Caracazo ayaklanmasıyla ortaya çıkmıştır ve bugün yaygın olarak kabul edilmektedir.

Kıtada son 6-7 yılda yükselişe geçen kitle mücadeleleri ve bir dizi ülkede seçimlerde solcu başkan ve partilerin iktidara gelmesi, neo-liberal saldırının yarattığı tahribata karşı genel bir başkaldırının ürünüdür. Bu genel eğilim karşısında kimileri bir adım öteye geçerek iktidara gelen solcu başkanları ABD karşısında şekillenen bir bloğun bileşenleri olarak görüyor ve böylece her bir ülkedeki iktidarı aynı safa yerleştiriyor.

Oysa böyle bir bloğun varlığından söz edilemez. Bugün ABD karşıtı bir odak olarak öne çıkan Chávez'in yanında tek tutarlı görünen müttefik Küba ve başkanı Fidel Castro'dur ve söylemeye gerek yok ki Castro bugün yaşanan sol dalganın değil, 1959 Küba Devrimi'nin ürünüdür. Öte yandan Bolivya'da geçtiğimiz yılın Aralık ayında başkan seçilen Evo Morales'in, her ne kadar Chávez'in yolundan gideceğini ilan etmiş olsa da, henüz ortada böyle bir pratik adımı söz konusu değildir.

Öteki ülkelerde ise İMF'nin politikalarını ya harfiyen uygulayan ya da İMF ile belirli çelişkiler yaşasa da itirazlarını son derece sınırlı tutan hükümetler söz konusudur. Brezilya'da Lula, Arjantin'de Kirchner, Uruguay'da Geniş Cephe hükümeti ve başkanı Tabaré Vázquez'in durumu budur. Ekvador'da da, yine bu cephe içinde sayılan Gutierrez halkın tepkisi sonucu görevinden uzaklaştırılmıştır. Şili'de ise yeni seçilen Bachelet'in ait olduğu parti yıllardır iktidardadır ve bütünüyle bir düzen partisi durumundadır.

Ayrıca her bir ülkede sol hükümetlerin seçilmesi, birbirinden farklılık gösteren gelişmelerin sonunda gerçekleşmiştir. Örneğin Brezilya kıtanın en gelişkin işçi hareketine sahip olmasına rağmen son dönemde bir devrimci yükselişin varlığından söz edilemez. Fakat ülkede ciddi bir örgütlü işçi hareketi ve topraksız köylü hareketinin varlığı esas belirleyici etken olmuştur. Lula'nın başkan seçilmesi, yıllar içinde adım adım oylarını artırması sonucunda, nispeten dengeli bir seyir sonunda gerçekleşmiştir. Ekvador'da Gutierrez 2000 yılında büyük kitle mücadelelerinin ürünü olarak gerçekleşen 24 saatlik bir devrimin önderlerindendi; daha sonra seçimle iktidara gelmiş fakat sonunda emekçilere ihanet etmiştir. Arjantin'de 2001 yılında yaşanan devrimci kriz sırasında art arda dört başkan kitleler tarafından devrilmiştir. Beşincinin yerine 2003'te seçimle iş başına gelen Kirchner'i iktidara getiren doğrudan kitle mücadelesi değil, tam tersine ülke burjuvazisinin kitlenin yarattığı tehdide ve ekonomik krize geçici bir çözüm bulabilmesi olmuştur. Bolivya'da ise üç yıl içindeki iki devrimci ayaklanmada önemli bir etkisi olan yerli kitlelerin temsilcisi durumundaki Morales, daha o aşamada devrimci taleplerle ileriye atılan emekçilere açıkça ihanet etmiş olmasına rağmen, devrimci bir iktidar alternatifinin şekillendirilemeyişi Morales'e razı olma sonucunu doğurmuştur. Venezüella'nın özgül gelişimine aşağıda değineceğiz.

Bu olgular, kıta genelinde bir sol mücadeleciliğin varlığından söz edilebilirse de her bir ülkedeki durumun farklı politik dengelerin bir ürünü olduğunu gösteriyor. Kitle mücadelelerinin önümüzdeki dönemde daha da artması çok büyük bir olasılık. Fakat bu, hükümetler ve iktidar düzeyinde bakıldığında her bir ülkede birbirinden tekrar farklılaşan sonuçlara yol açabilir. Emekçi kitlelere sırtını dönen solcu başkanların kıtadaki sol dalganın temel bileşenleri olarak görülmesi yanılgısı bugün zihinleri bulandırmakla kalmıyor, önümüzdeki dönemde yaşanabilecek bu tür gelişmelerin kavranmasını da güçleştiriyor.

Böyle bir değerlendirme, Venezüella'daki durumun ele alınışında da farklı bir bakış açısını gerektirir. Chávez'in seçilişi ve sonrasında muhalefetin saldırılarına rağmen iktidarda kalmayı başarması kıta genelinde kitle mücadelelerinin geldiği durumla doğrudan ilişkilidir. Öte yandan bu gelişme hiçbir ülkede henüz kalıcı sonuçlar, yani devrimler ve devrimci iktidarlar yaratmamıştır. Chávez'in ve Venezüella'nın durumu ise oldukça tartışmalıdır ve şu anki durum da sallantılı bir karakter taşımaktadır. Fakat kesin olan Chávez'in ve Venezüella'nın genel olarak sanılandan daha yalnız olduğudur. Kıta genelinde hükümetler düzeyinde anti-emperyalist bir blok, genel kabu-

lün tersine, aslında mevcut değildir. Öyleyse Venezüella'da emekçilerin elde ettiği geçici kazanımların garanti altına alınması ve giderek diğer ülkelere de yayılması, var olmayan bu bloğun sözde solcu başkanları sayesinde değil, bu ülkelerdeki işçi ve emekçilerin devrimci iktidarlar kurmasıyla mümkün olabilir. Venezüella'nın Latin Amerika'daki esas müttefiklerinin bugünkü iktidarlar değil, iktidar için mücadele eden emekçi kitleler olduğu gerçeğinin görülmesi büyük önem taşımaktadır.

Venezüella: Tarihsel arka plan

Venezüella'da Chávez'i iktidara getiren temel dinamik, kıtanın bütünü-nü etkileyen neo-liberal saldırı dalgasına karşı emekçi ve yoksul kitlelerin büyük tepkisi olmuştur. Bu tepkinin Venezüella'da aldığı biçim Chávez olgusunu anlamak açısından da oldukça önemlidir. Bugün siyasi iktidar düzeyinde sistemi en çok zorlayan ülke durumundaki Venezüella'da esas dönüm noktası 1989 Şubatındaki *Caracazo* ayaklanmasıyla gerçekleşmiştir. Bu ayaklanma aynı zamanda kıta genelinde, neo-liberal yöntemlere karşı ilk yığinsal başkaldırı niteliği taşımaktadır.

Ülkeyi 1958'den itibaren, *Punto Fijo* olarak anılan bir anlaşmaya dayanarak değişimli olarak yöneten iki büyük burjuva partisi, sosyal demokrat *Acción Democrática* ve Hristiyan-demokrat COPEI ikilisi, bütün bir dönem boyunca petrol gelirlerine yaslanarak ve ülkedeki solu sistemli olarak baskı altında tutarak 80'li yıllara kadar siyasi iktidarı görece istikrarlı bir biçimde sürdürmeyi başarmıştır. Askeri bir yönetime başvurmaksızın 40 yılda 40 bin solcuyu ve sendika önderini katleden, iktidara tamamen bağlı bir bürokrasinin mutlak kontrolü altındaki sendika konfederasyonu CTV aracılığıyla işçi sınıfını kontrol altında tutmayı başaran rejim karşısında sol hareket etkili bir güce ulaşamamıştır. Gerillacılıkla cuntacılığın bileşimi bir siyasi çizginin etkisi altında gelişen sol hareket esas tabanını emekçi kitleler arasında değil, yıllarca sistemli bir biçimde sürdürülen siyasi faaliyet sonucunda silahlı kuvvetlerde bulmuştur.

Ülke burjuvazisinin yerleştirmeyi başardığı nispeten istikrarlı bu rejim, petrol fiyatlarının 70'li yıllardaki büyük yükselişinin ardından 80'li yıllarda düşmesi ve neo-liberal politikaların uygulanmaya başlamasıyla dengesini kaybeder. Büyük oranda petrole yaslandığı için sanayisi ve tarımı güdük kalan bozuk ekonomik yapının neo-liberalizmle karşılaşmasının sonuçları oldukça yıkıcı olmuştur. Başkent Caracas, Latin Amerika'da gelir dağılımındaki adaletsizlik ve aşırı yoksullaşmanın en çarpıcı sonuçlarının gözlen-

diği şehir haline gelir.

Gelir dağılımının nispeten daha iyi olduğu 1970’li yıllara dönüş sözü vererek başkan seçilen fakat gelir gelmez İMF programını uygulamaya koyan sosyal demokrat (ve Sosyalist Enternasyonal’in Başkan Yardımcısı) Carlos Andrés Pérez’in kent içi ulaşım fiyatlarını iki katına çıkarmasıyla 27 Şubat’ta patlayan ayaklanma yalnızca iki gün sürer ama bu ayaklanmaya bir dizi şehirle birlikte başkentteki bütün bir yoksul halk katılır. Tarihe Caracazo olarak geçen bu ayaklanma ancak ordunun devreye girmesiyle ve büyük bir katliamla, 3000’den fazla insanın öldürülmesiyle durdurulabilir.

Ayaklanma bastırılrsa da bu, rejimi kurtarmaya yetmez. *Punto Fijo* tarihe gömülmüştür. Rejimin siyasi dayanakları hızla güç kaybetmeye başlar. Emekçi ve yoksulların Caracazo ile açığa çıkan büyük öfkesini siyasi sonuçlarına ulaştırma girişimi 1992’de, birinin başında Chávez’in bulunduğu iki askeri darbe girişimiyle gelir. Fakat bu girişimler başarısız olur. Ardından rejimin meşruiyetini kaybettiğini göstermek üzere solun bir kısmı 1993 seçimlerini boykot eder. O sırada hapiste olan Chávez de bu yöntemi savunur. Seçimlere katılan Causa Radical adlı sol örgüt ise % 24 oranında oy alarak ikinci olur. Chávez’in başkan seçildiği 1998’e kadar solun emekçi ve yoksullar üzerindeki etkisi adım adım artarken burjuva partileri hızla güç kaybeder.

Chávez’in 1992’deki darbe girişimi başarısız olsa da bu girişim Caracazo’ya yaslandığını ilan ettiği için Chávez’in yoksullar arasında büyük bir sempati kazanmasına yol açar. Caracazo, *barrio* olarak anılan gecekondu mahallerinde yaşayan emekçilerin taşıdığı büyük potansiyeli göstermiş ve Chávez’in başını çektiği (EBR-200 adlı) örgüt bu potansiyeli değerlendirmek istemiştir. Darbe taktığının sökmemesi üzerine, 1994’te serbest kalan Chávez, ekibiyle birlikte ülkenin hemen bütün yoksul bölgelerini dolaşarak seçimlere katılmanın olumlu sonuç verebileceğini görür. 1997’de kurduğu MVR (Beşinci Cumhuriyet Hareketi) adlı parti ile 1998 seçimlerine hazırlanır.

Chávez yönetiminin reformları

1998’de başkan seçildiğinde etrafında solcular kadar sağcıların da bulunduğu Chávez’in radikalleşmesi, kendisini de şaşırtan olaylar zinciri içinde adım adım gerçekleşmiş ve bugünkü düzeyine ulaşmıştır. Başlangıçta kendisini Tony Blair’in “üçüncü yol” fikrine yakın gören Chávez, bugün sosyalizmi savunduğunu söylemeye başladı. Başlangıçtaki amacı, petrol gelirinden kamusal harcamalara akan parayı biraz daha arttırarak berbat durumdaki

halkın durumunu eğitim, sağlık, konut yardımlarıyla biraz düzeltebilmektir. Fakat attığı her adımda kendisini “muhalefet” olarak anan ülke burjuvazisinin ve ABD’nin sert saldırılarına maruz kaldı. Muhalefet sertleştikçe kendisi de sertleşti ve radikalleşti. Üstelik muhalefetin her denemede yenilmesi, yoksul kitlelerin kendisine olan güvenini daha da arttırdı ve böylece Chávez’in iktidarı daha da güçlendi.

Başlangıçta yoksul halka yapılan yardımları, alt kademelerine indikçe Chávez’e yakın kadroların sayısının arttığı ordu gerçekleştiriyordu. 2000’de başlatılan Bolivar planı ile askerler, ev yapıyor, ilaç dağıtıyor, okul inşa ediyordu. Halk, ordunun inisiyatifindeki kolektif çalışmayı sahiplendikçe kendi örgütlülüklerini geliştirmeye ya da Chávez’in kurduğu örgütlülüklerle daha fazla katılmaya başladı. Ülke nüfusunun önemli bir bölümü “Bolivarcı çevreler” adlı örgütlülüklerde bir araya geldi.

Chávez 1998’de başkan seçilmeden önce kitlelere, ülkeyi bitiren yolsuzluğu yok etme ve esas olarak petrolden kaynaklanan ulusal gelirin artık ülke dışına çıkmasını önleme sözü vermişti. Bunları nasıl yapacağı konusunda belirli bir programa sahip değildi. Fakat seçimlerdeki rakibi, 40 yıllık iktidarı boyunca ülkenin kanını son damlasına kadar emen “oligarşi”nin temsilcisiydi. Chávez’in ülkenin büyük bölümünü dolaşarak halkı yolsuzlukları biteceği konusunda ikna etmesi, rakibini alt etmesi için yeterli oldu. Program ve radikalleşme adım adım geldi.

- % 57 oyla başkan seçildikten sonra Chávez’in ilk yaptığı, ülkenin Anayasası’nı değiştirmek ve ulusal gelirin %80’ini sağlayan petrol kaynaklarının özelleştirilmesini yasaklamak oldu. Daha sonra vergi yasasını değiştirerek ülkede vergi vermeye pek alışık olmayan patronları vergi ödemeye zorladı.
- 2001’de çıkardığı toprak yasasıyla 5000 hektarın üzerindeki arazilere el koyarak topraksız ya da küçük köylülere dağıttı. 25 milyon nüfuslu ülkede bu reformdan 1.200.000 emekçinin istifade ettiği söyleniyor.
- Büyük bir eğitim atılımı başlatarak “sıfır cahillik” sloganıyla milyonlarca insanın okuma-yazma öğrenmesi sağlandı.
- Küba’ya uygulanan ambargo delinerek “petrole karşı sağlık” anlaşması yapıldı. Venezüella Küba’ya uzun vadeli esnek geri ödemeli kredilerle petrol veriyor, Küba da karşılığında doktor ve sağlık hizmeti gönderiyor. Böylece ülkenin hiç doktor yüzü görmemiş köşelerine sağlık hizmeti götürüldü. Bebek ölümleri azaltıldı.
- Konut sorunun çözümü için bir çeşit imece yöntemi de kullanarak bin-

lerce ev inşa edildi ve ucuz fiyattan dağıtıldı.

Demokrasi alanında yeni anayasa bir dizi önemli açılım içeriyordu. En önemlilerinden birisi halka, başkan da dahil görev süresinin yarısı dolan bütün seçilmiş devlet görevlilerinin referandumla geri çağırılması hakkını veriyor olması. Bu yasadan burjuva muhalefeti de yararlandı ve 2004'te Chávez'in geri çağırılması için bir referandum yapıldı. Muhalefet bu referandumu kaybetti.

- Bunun yanında Chávez başkanlığa geldiğinde binlerce mahkumu af yasasıyla serbest bıraktı. Hapishanelerde siyasi suçlu hemen hemen hiç bulunmuyor. Chávez'i soldan eleştirenlerin önemli argümanlarından biri de bütün yasadışı faaliyetlerine rağmen muhalefet üyelerinin hiçbir ciddi cezai yaptırımla karşılaşmaması.
- Chávez yönetimi basın ve ifade özgürlüğü konusunda hassasiyet gösteriyor. Bugüne kadar yayını durdurulmuş medya kuruluşu bulunmuyor.
- Amerika yerlileri ülke nüfusunun %5 civarını oluşturuyor. Yerlilerin dilleri ve kültürlerini kullanma ve geliştirme hakları anayasal garanti altında. Ayrıca yerli bölgelerine belirli bir siyasi özerklik tanınıyor. Örneğin yerlilerin toprağında bulunan yeraltı veya yerüstü zenginliği konusunda yerlilerin söz hakkı bulunuyor.

Askeri alanda Chávez, emperyalizmin bölgedeki en önemli yardakçısı konumundaki Kolombiya karşısındaki askeri zayıflığını azaltmaya çalışıyor ve İspanya ve Rusya'dan silah temin ediyor. Kolombiya'ya karşı bu ülkedeki solcu gerilla örgütü FARC'ı el altından desteklediği iddia ediliyor.

Ülke yönetiminde ordunun etkisi oldukça büyük. Bir dizi bakanlıkta eski ordu mensupları bulunuyor. Venezüella'da ordunun Chávez'in başlıca destekçisi konumunda bulunması dışarıdan bakıldığında oldukça şaşırtıcı görünüyor. Fakat Venezüella tarihinde, en azından 1958'den itibaren ordu biraz özgün bir nitelik taşımış. Emekçileri ve solu bastırmak için ordunun desteğine fazla ihtiyaç duymayan burjuvaziyle ordu mensupları arasında hep bir mesafe olmuş. Subayların, diğer bir dizi kıta ülkesininkilerden farklı olarak ABD'deki ünlü "School of the Americas"taki kontrgerilla eğitimine katılmış olması, 70'li yıllarda çıkarılan bir yasayla subay adaylarının sivil devlet üniversitelerine devam etmesi sonucunda devrimci fikirlerle doğrudan temas edebilmeleri gibi faktörler, ordunun bugünkü durumunu açıklamaya yardımcı oluyor. Fakat aynı ordunun daha 1989'da Caracazo ayaklanmasını bastırdığını, 2002'de Chávez'e karşı darbe girişiminde bir dizi generalin yer

aldığını unutmamak gerekiyor.

Chávez, özellikle ABD saldırısı ihtimaline karşı sivil halkı da silahlandıracağını söylüyor. Ayrıca şimdiden 2 milyon kişi gönüllü olarak yedek askerlik programına alındı. Bunlardan beş yüz bininin 4 aylık eğitimi başlamış durumda.²

Uluslararası ilişkiler alanında da Chávez oldukça radikal bir politika izliyor. Irak savaşı öncesinde bu ülkeyi ziyaret ederek Saddam'la buluşmuştu. Şimdi İran devlet başkanı Ahmedinejat ile görüşmesi gündemde.

Küba, kıtadaki en yakın müttefiki durumunda. Venezüella bu ülkeyi ekonomik alanda önemli oranda destekliyor. Olası askeri savunma anlaşmalarının yapılması da söz konusu.

Latin Amerika'yı ABD'nin sömürü cenneti haline getirmesi için ortaya atılan ALCA'ya karşı diğer hükümetlerden hiçbir ciddi itiraz yükselmezken Chávez bunu reddederek bu girişimin şimdilik rafa kalkmasında esas rolü oynadı. Chávez ALCA (Área de Libre Comercio de los Américas - Amerika Kıtaları arası Serbest Ticaret Anlaşması)'ya karşı ALBA (Alternativa Bolivariana de los Américas – Amerika Kıtalarının Bolivarcı Alternatifi)'yi, yani Latin Amerika ülkelerinin ABD'yi dışta bırakarak ekonomik birlik ve siyasi işbirliği yoluna gitmesini öneriyor.

Küba ile oldukça derin olan ekonomik ilişkilerin benzerini daha alt düzeyde diğer yoksul ülkelerle de sürdürmeye çalışıyor. Pek çok ülkeye uygun kredilerle petrol sağlıyor. Ayrıca ABD'nin bir dizi eyaletine de yerel yönetimlerle yaptığı anlaşmalarla yoksullara dağıtılmak üzere petrol gönderiyor.

Diplomasi alanında Venezüella'nın baş hedefi tabii ki ABD. Chávez ABD'ye ve Bush'a karşı sözünü sakınmıyor. Bush'a terörist diyor. ABD'nin her türlü saldırgan girişimine karşı sesini yükseltiyor. (Fakat Brezilya ve Arjantin'nin de suç ortaklığı yaptığı Haiti işgaline sesini çıkarmıyor).

Birleşmiş Milletler'de köklü bir reform yapılmasını, Güvenlik Konseyi'nin genişletilerek yoksul ülkelerin dahil edilmesini ve veto hakkının ortadan kaldırılmasını talep ediyor.

Chávez karşısında burjuva muhalefeti

Ülkede Chávez'e karşı muhalefetin başını burjuvazi yanlısı sağcı hareketler çekiyor. Fakat ülkenin Latin Amerika'ya özgü enteresan tarihinin

² *Radikal*, 5 Mart 2006.

de bir cilvesi olarak kimi sözde sosyalist yapılar da muhalefet cephesinin içinde yer alıyor. Muhalefet büyük bir medya gücünü elinde bulunduruyor. Ülkedeki özel medya kuruluşlarının tamamı darbeci muhalefetin denetiminde.

Ayrıca ilk başta ülkedeki en büyük sendika konfederasyonu durumunda olan CTV de, sendika bürokratlarının çıkarları dolayısıyla muhalefet içinde yer alıyor.

Muhalefet, ABD tarafından askeri, siyasi ve ekonomik olarak destekleniyor.

Muhalefetin ilk girişimi 2002 Nisan ayındaki başarısızlıkla sonuçlanan darbe oldu. Buna petrol alanında lokavt eşlik etti. Chávez hapse atıldı fakat darbe ancak 48 saat dayanabildi. Chávez yanlısı emekçi kitlelerin sokaklara dökülmesi ve başkanlık muhafızlarının müdahalesiyle darbe geri püskürtüldü.

İkinci girişim 2002 Aralık ayında geldi. Petrol sektöründe uygulanan lokavt ile, petrol çıkarılması ve sevkiyatı işlemleri haftalarca durdu. Muhalefet bunu grev olarak adlandırıyordu. Oysa ki bu eyleme işçilerin ciddi bir katılımı söz konusu değildi. Lokavtın uzun sürmesi üretimdeki elektronik aygıtların darbeciler tarafından kolayca kontrol edilebilmesi sayesinde oldu.

Bu girişim de işçilerin yeniden üretimi sağlamasıyla püskürtüldü. Daha sonra kamu şirketi niteliğindeki petrol tekeli PDSVA'nın başındaki kadro değiştirilerek yeni bir ekonomik darbe girişimine karşı önlem alındı.

Üçüncü girişim başkanı devirmek için referandum çağrısıyla oldu. Muhalefet referandum için gerekli imza sayısını toplamayı başardı. Fakat 2004 Ağustosunda yapılan referandumda Chávez %60'ın üzerinde oyla başkanlığını korumayı başardı.

Son girişim 2005 Aralık ayında yapılan meclis seçimleri sırasında, muhalefetin seçimleri boykot çağrısıyla geldi. Amaç seçimlerin meşruluğuna gölge düşürmektir. Boykota rağmen seçim yapıldı ve katılım %25 civarında kaldı. Muhalefet bunu bir koz olarak kullanmaya çalışsa da bu bir işe yaramadı. Zira, ülkede meclis seçimlerine katılım geleneksel olarak zaten düşük oluyordu. Bu seferki düşüş üç beş puandan ibaretti. Seçim sonucunda tamamen Chávez'i destekleyen bir meclis oluşturuldu.

Bütün bu girişimlerinde başarısızlığa uğrayan muhalefet giderek zayıfladı ve motivasyonunu kaybetti. Şimdi kendi içinde daha ılımlı bir muhalefeti

savunanlarla daha radikal saldırıları savunanlar arasındaki çelişki sürüyor.

Bütün bu saldırılara rağmen Chávez muhalefeti ezmeye yönelmiyor. Darbeci bütün kuruluşlar ülkedeki varlıklarını rahatça sürdürüyorlar.

Emekçi sınıflar ve Chávez yönetimi

Chávez başkan olduktan sonra kitlelerin hükümetlerin gündelik politikaları karşısındaki genel kayıtsızlık hâli yerini giderek gelişen örgütlülüklere bıraktı. “Bolivarcı çevreler” adı altında, ortalama yedi-sekiz kişiden oluşan ve mahalleler temelinde örgütlenen birimler oluşturuldu. Bunlar, devletin sağladığı küçük kredilerle beslenme, giyim, eğitim, sağlık gibi birçok alanda dayanışma ve kooperatifçilik faaliyetleri yürütüyorlar. Bunun yanında sayılarını arttırarak örgütlülüğü genişletiyorlar. Bu birimler, devletin sağladığı kredilerle doğrudan bağlantılı olduğundan Chávez’e en bağlı grupları oluşturuyorlar.

Bunun dışında daha geniş kooperatif oluşumları var. Bunlar ele geçirilmiş bir tarım arazisini ya da işgal edilmiş bir fabrikayı işletmek için oluşturuldukları gibi farklı faaliyetleri yine devletin sağladığı kredi destekleriyle sürdürebiliyorlar. *Barrio*’larda kooperatifler etrafında oluşturulan birimlere *núcleo* adı veriliyor. Buralarda üretim biriminin yanı sıra sosyal ve kültürel faaliyetlerin yürütüldüğü, klinik, ucuz gıda pazarı gibi birimler yer alıyor. Buralarda okuma-yazma gibi temel eğitim faaliyetleri de yürütülüyor. Her bir *núcleo*’da görev alanların sayısı 2000’i bulabiliyor.³

Sendika bürokratlarının elinde karşı-devrimci bir rol oynayan CTV’ye karşı UNT adlı bir konfederasyon kurulmuş durumda. Bu konfederasyonun üye sayısının 1 milyon ile 2 milyon arasında değiştiği ve bu sayının CTV’yi çoktan geride bıraktığı söyleniyor. UNT demokratik bir biçimde örgütlenmeye çalışıyor. Bu yılın bahar aylarında düzenlenecek genel kongresinde doğrudan seçim sisteminin esas alınacağı söyleniyor. Fakat her şeye rağmen bürokrasinin etkisi UNT içinde de hissediliyor. Patronu tarafından kapatılan fabrikaları kendi denetimlerinde işletmek isteyen işçilerin inisiyatifi hükümet bürokratları ve UNT yöneticilerinin ortak girişimleriyle engellenebiliyor. Dolayısıyla UNT henüz oturmuş bir yapıya sahip değil. Konfederasyona işçilerin mi yoksa bürokratların mı hakim olacağı sorusu önümüzdeki dönemde yanıtlanacak.

İşçiler bir dizi çok önemli fabrika işgali ve fabrikalarda işçi yönetimi

3 Temelkuran, agy, s. 16.

deneyimine imza atmış durumda. İşçileri tarafından işgal edilen ve kamulaştırılan Venepal'dan sonra, Inveval, Sel-Fex gibi çeşitli sektörlerdeki fabrikalar da işçiler tarafından işgal edilmiş. Chávez yönetimi bu işgalleri önceleri engellemeye çalışsa da ilerleyen aşamalarda işçilere tavizler vermiş. Bu durumdaki bir fabrika kamulaştırıldığında işçiler adına bir kooperatif kuruluyor. Fabrikanın %51 hissesine devlet, %49'una ise işçiler sahip oluyor. Yönetimde devlet görevlilerinin sözü geçiyor. Fakat işçiler çoğunluk hissesinin ve yönetimin devletin elinde bulunmasına karşı mücadele ediyorlar ve çeşitli kazanımlar elde edebiliyorlar. Fakat en önemli sorun bu fabrikaların yeniden işletilmeye başlaması noktasında ortaya çıkıyor.

Chávez'e devrimci yöntemlerle muhalefet etmeye çalışan sosyalist örgütler arasında Devrim ve Sosyalizm Partisi (PRS) ile Ezequiel Zamora 13 Nisan örgütü dikkat çekiyor. Birincisi, içinde Trotskistlerin de bulunduğu birleşik bir örgüt. Chávez'i eleştirmekle beraber attığı ileri adımları destekliyor. Bu parti henüz oluşum aşamasında. 13 Nisan hareketi ise bir köylü örgütü ve bugüne kadar çeşitli toprak işgali girişimleri ve Chávez'e karşı çeşitli sokak gösterileri gerçekleştirmiş. Bu örgütün gücünü arttırdığı söyleniyor. Başkent Caracas'taki son DSF sırasında da Chávez'e içeriden ve devrimci tarzda muhalefet konusunda en çok bu iki örgütün öne çıkması söz konusu.

Chávez'in sınırları

Yönetime geldiği 1998'den bugüne Chávez'in söyleminde ciddi bir radikalleşmenin varlığından söz edilebilir. Bu duruma bir ölçüde muhalefetin uzlaşmaz ve aşırı saldırgan tutumunun yol açtığı gerçektir. Fakat muhalefetin bu yaklaşımı durup dururken ortaya çıkmamıştır. Kapitalist ülkelerde ordunun rolüne ilişkin genel yargı ve Chávez'in asker kökenli olması, Chávez hakkında genel bir yanılsamaya yol açmaktadır. Buna göre Chávez'in şimdi uyguladığı politikaların kendi geçmişinden büyük bir kopuş anlamına geldiği şeklinde yorumlara rastlamak mümkündür. Fakat durum tam olarak böyle değil. Daha önce sözünü ettiğimiz, Venezüella'da ordunun özgün gelişimi ve solun ordu tabanında yürüttüğü çalışmalar daha 1970'li yıllarda ordunun bağrında devrimci gruplaşmaların doğmasına yol açmıştır. Chávez de 1970'lerden itibaren, böyle bir örgüt olan EBR-200'ün başını çekmiştir. Dolayısıyla Chávez'in devrimci fikirleri başkan olduktan sonra savunmaya başladığını düşünmek doğru olmaz.

Chávez bir ordu mensubu olsa da, özellikle Latin Amerika'da hâkim olan, gerilla savaşına yaslanan demokratik devrim hedefini benimseyen si-

yasi akımların Venezüella'ya özgü bir türüne dahil olduğu, böyle bir siyasi gelenek içinde yetiştiği söylenebilir. Bu, Chávez'in durumunu anlamayı kolaylaştırmaktadır. Bu anlamda Chávez'in bugünkü durumu 1959 Küba Devrimi'nde Castro'nun durumuna benzetilebilir. Bilindiği gibi Castro gerilla savaşını başlatırken ve hatta devrimden hemen sonra dahi büyük üretim araçlarının özel mülkiyetinin tasfiyesine yönelmeyi düşünmüyordu. Ernesto Che Guevara ile aralarındaki en önemli fark da bu idi. Fakat Castro iktidarı elde tutmak ve sağlamlaştırmak için mecburen bu yola girmek zorunda kalmıştır. Chávez özel mülkiyetin tasfiyesini savunmadığını açıkça söylüyor. Yapılan en radikal reformlar dahi bu sınırın ötesine geçmiş değil. Dolayısıyla Chávez'in politikasını sınırlayan unsurlar arasında özel mülkiyetin tasfiyesi sorunu önemli bir yer tutmaktadır.

Chávez ülkedeki petrol kaynağını elinde tutan devlet tekeli PDVSA'nın özelleştirilmemesini anayasa garantisi altına almış olsa da, petrol bulma ve işleme işleri büyük oranda yabancı tekellerin elinde ve Chávez bunların çıkarlarını koruma altında tutuyor. Öte yandan kısa bir süre önce Chávez yönetiminin İtalyan Eni ve Fransız Total firmaları tarafından işletilen iki petrol sahasına, ilgili hidrokarbon yasasına uymadıkları gerekçesiyle el koyduğunu hatırlatalım.⁴

Bankacılık alanında da özel sektörün payı var olmaya devam ediyor. Ülkenin İMF'ye olan dış borçları ödeniyor. Dolayısıyla ülke gelirlerinin önemli bir bölümü yoksulların ve emekçilerin ihtiyaçları için ayrılrsa da, ülke dışına milyarlarca dolar akmaya devam ediyor.

Chávez'in izlediği strateji, bir tür devlet kapitalizmine dayalı kalkınma yoluyla sosyalist temellerde örgütlenmiş bir ekonomi ve toplumsal yapıya uzun vadede ulaşma biçiminde özetlenebilir. Bu politika yeni değildir. Sovyetler Birliği'nin var olduğu dönemde çeşitli bağımlı ülkelerdeki Stalinist partiler de benzer bir yönelişi benimsemişlerdi. Mısır'da Nasır ve Cezayir'de Fransız sömürcülüğü sonrası yönetim bu politikayı uyguladılar ama sonuçta bu ülkeler daha sonra klasik kapitalizme yöneldiler. Bugün yeni olan Chávez'in bu tür bir yöntemi, Sovyetler Birliği gibi güçlü bir dayanağın ortadan kalktığı ve neo-liberal politikaların belirlediği bir dönemde gerçekleştirmeye çalışmasıdır. Chávez yönetimi bu boşluğu iki şekilde doldurmaya çalışıyor. Birincisi, emekçi ve yoksul yığınların reformların uygulanmasına katılımını öne çıkararak ve gerekirse silahlandırılmalarını planlayarak herhangi karşı-devrimci bir saldırıya karşı kitlelere dayanan bir savunma strate-

4 5 Nisan 2006, *venezuelanalysis.com*

jisi geliştirmeye alışıyor. İkincisi ABD hegemonyasına karşı, emperyalistler arası çelişkilerden de yararlanarak bir Güney ölkeleri eksenini yaratmaya alışıyor. Başta Latin Amerika'dakiler olmak üzere diğeri bağımlı ölkelerin de benzer bir kalkınmacı yönelişe girmesini savunuyor. Fakat bunda ısrarcı da olmuyor. Zira kendisinden bambaşka bir yöneliş içinde olan diğeri Latin Amerika ölkeleriyle her şeye rağmen ilişkilerini sıcak tutmaya alışıyor.

Mülkiyet ilişkilerini uzun vadede, adım adım değıştirme hedefiyle ilişkili olarak Chávez burjuva devletini parçalama gibi köklü bir adım atmaktan da uzak durmaktadır. Chávez, devletin ve ordunun yönetimini burjuvazinin elinden alıp kendi ellerinde toplayarak karşı-devrimci burjuvazinin gücünü zayıflatmış, işçi sınıfının eline ise bir koz vermiştir. Bugün ölkede işçi sınıfının elde ettiğı ilerlemenin esas kaynağı kuşkusuz budur. Dolayısıyla Chávez bu anlamda şimdilik karşı-devrimin değıl devrimin saflarındadır. Öte yandan devletin yönetiminin Chávez'in elinde olması onun hâlâ bir burjuva devleti olmaya devam ettiğı gerçeğini değıştirmeyiz. Bunun bir sonucu olarak Chávez, devleti biroğı oligarşinin iktidarı döneminden kalma bürokrat kadrolarla birlikte yönetmektedir. Geri kalan kadrolar ise ordudan devşirilmiiştir. Bunlar arasında Chávez'in politikasına son derece düşmanca yaklaşanlar dahi mevcuttur. Yarın büyük çatışma anlarında bu kadroların ihanet etmeyeceğinin hiçbir garantisi yoktur. Dolayısıyla Venezüella'da karşı-devrimci burjuvazi tekrar saldırdığında bütün ilerlemeyi tersine çevirmesi ve elde edilen kazanımları yok etmesi çok zor olmayacaktır. Bütün radikal söylemine rağmen Chávez'in bir devrimci değıl reformcu olduğunun en açık göstergesi budur.

Chávez taraftarları Venezüella'da yaşanan süreci "Bolivarcı devrim" olarak anıyorlar. Emperyalist sermayenin bütün ölkelerin işçi ve emekçilerine kapsamlı neo-liberal saldırılarının belirlediğı böyle bir dönemde Chávez yönetiminin attığı köklü adımların bu anlamda bir devrim yaşandığı düşünce-sine yol açması anlaşılmaz değıldir. Özellikle Venezüellalı emekçi kitlelerin karşılaştıkları bu radikal değışimi devrim olarak algılamaları doğaldır. Fakat gerçekte Venezüella'da henüz bir devrim yaşanmamıştır. Bunun sebebi mülkiyet ilişkilerinin aynı kalması dolayısıyla burjuvazinin toplumsal iktidarı elinde tutmaya devam etmesi ve Chávez yönetiminin şimdilik kısmen elinde tuttuğı inisiyatifi gerçek sahibi olması gereken işçi sınıfına devretmemiş olmasıdır.

İşçi sınıfı siyasi iktidarı ele geçirdiğinde kaçınılmaz olarak özel mülkiyet ilişkilerini tasfiyeye yönelecektir. Bu da kapitalist ihtiyaçlara göre yapılan-

miş devletin parçalanarak işçi sınıfının yönetsel ihtiyaçları temelinde yeniden yapılandırılması gerekliliğini beraberinde getirir. Chávez yönetiminin, yarattığı olanaklarla böyle bir sürecin önünü açtığı doğrudur. Fakat burada kalmakta ya da süreci zamana yayma biçiminde özetlenebilecek yöntemini sürdürmekte ısrar etmesi durumunda, nesnel olarak devrimin önünde bir engel olarak yükselme ve karşı-devrimin yolunu açma ihtimali mevcuttur.

Venezüella'da devrim ile karşı-devrim arasındaki esas hesaplaşma henüz yaşanmamıştır. Bu hesaplaşma anı geldiğinde ya işçi sınıfı iktidarı ele geçirerek kendi devletini inşaya yönelecek, ya da karşı-devrimci burjuvazi yönetimi tekrar eline alarak bütün kazanımları yok etmeye girişecektir.

Chávez kitlelerin devrimci inisiyatifinin önünü açan radikal bir reformcu rolüyle ülke ve dünya tarihinde özgün bir konuma sahiptir. Ve gelecekte bu özgünlüğü hep hatırlanacaktır. Fakat tarihin onu tam olarak nasıl hatırlayacağı henüz belirlenmiş değil. Bunu belirleyecek olan işçi sınıfı ile burjuvazi arasındaki tayin edici hesaplaşma anlarında alacağı tavırlar olacak. Fakat işçi sınıfı bu süreci, iradesini Chávez'e teslim ederek beklediği sürece, Chávez'den fazla bir şey ummamalıdır. Tüm inisiyatifi kendi ellerinde toplamadığı sürece yenilgi er ya da geç gelecektir.

Bağımsız sınıf politikası

Bugün Chávez'i eleştirisiz sahipleneler, hem Venezüella'da, hem de dünya genelinde işçi sınıfının karşı-devrim cephesi karşısında siyasi bilinç kazanması önünde somut bir engel teşkil ediyorlar. Bugün tuttuğu konum itibarıyla Chávez'i emperyalizmin ve karşı-devrimin saldırıları karşısında savunmamız gerektiği konusunda en ufak bir şüphemiz olmamalıdır. Fakat esas mesele Chávez'in kendisini savunmaktan öte bugünkü kazanımları savunmak ve onları daha ileriye taşımak olduğuna göre, Venezüella işçi sınıfının kendi bağımsız politik hattını hayata geçirebilmesi için her yolu denemek zorundayız. Bunun için Venezüella'da her şeyden önce devrimci bir öncü partiye ihtiyaç var.

Solda, Chávez'in politik sınırlarına dikkat çekenlerin dahi içine düştüğü en büyük hata bu tür bir partinin gecikmeksizin inşa edilmesi gerekliliğini yadsımaları. Chávez'in radikal söylemi ve emekçi kitlelerin inisiyatifini geliştirmeye çalışması devrim için gerekli ve yeterli şartın oluştuğu düşünce-sine yol açıyor. Kimileri ise işçi sınıfının çıkarlarını temsil edecek böyle bir partinin gerekliliğini sözde vurgulasalar da, pratikte Chávez hükümetinin bir uzantısı rolünü oynuyorlar.

Öte yandan Venezüella’da politik eleştiriyi pratikte Chávez’in başkanlığına karşı çıkmaya ve karşı-devrimin eline oynamaya vardırıanların varlığı da söz konusu. Doğru politika ise bu iki anlayıştan da farklı olmalı. Bir yandan Venezüella burjuvazisi ve emperyalizmin Chávez’i devirme girişimlerine karşı Chávez yönetimini savunurken, diğer yandan iktidarın işçi sınıfının eline geçmesini ve devrimin gerçekleşmesini savunmak gerekiyor. Bu doğrultuda en doğru yaklaşım Chávez’in ileriye doğru attığı her adımı desteklerken, düzeni ayakta tutmaya yönelik her adımını açıkça eleştirmek ve buna karşı çıkmak olmalı.

Ayrıca işçi sınıfının ve *barrio*’larda ve kırlarda yaşayan emekçi halkın bağımsız bir temelde örgütlenebilmesi büyük önem taşıyor. Bugün reformlar neredeyse tamamen petrol gelirlerini elinde tutan PDVSA tarafından finanse ediliyor. PDVSA ise kooperatiflerin yanı sıra tekil küçük üreticilere krediler sağlayarak iç pazardaki rekabeti düzenleme yönünde bir politika yürütüyor. Devletin mali desteğinden yararlanan kooperatiflerde toplanan emekçiler kendi bağımsız örgütlülüklerini yaratmadıkları takdirde bağımsız kararlar alabilmeleri, alsalar da hayata geçirebilmeleri oldukça zor. Devletin el koyduğu ve işçilerin yönetimine katıldığı fabrikalardaki deneyim, devletle işçilerin çıkarlarının çatıştığı noktada son sözü devletin söylediğini göstermektedir.

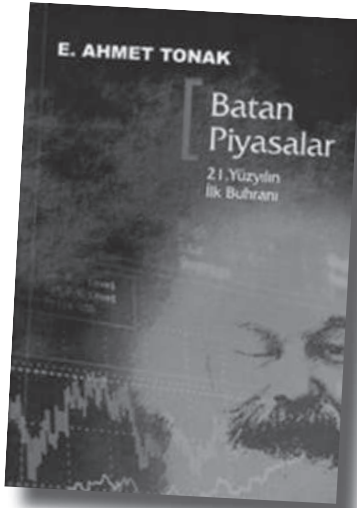
Rekabet ve özel mülkiyete dayalı kapitalist ekonominin yerini bir günde kolektif mülkiyete dayalı planlı ekonominin almasını beklemek gerçekçi bir yaklaşım değildir. Fakat bu dönüşümün er ya da geç gerçekleşmesini istemek tamamen gerçekçidir. Bunu ise Chávez iktidarından beklemek mümkün değil. Üretimin ve dağıtımın örgütlenmesinde kooperatiflerin rolünün giderek arttığı Venezüella’da, emekçilerin kendi bağımsız merkezi örgütlülüklerini yaratmalarını ve kooperatif temelindeki ekonomik faaliyeti bu örgütlenme aracılığıyla düzenlemelerini savunmak gerekiyor.

Bu politik yönelişin Venezüella’da nasıl hayata geçirileceğini ayrıntılarıyla tartışmak bu yazının konusu değil. Fakat bu yönelişi hayata geçirmek için bir yandan Chávez’in ileri doğru attığı adımları destekler ve reformların yarattığı olanakları değerlendirirken diğer yandan mevcut iktidardan bağımsız işçi sınıfı örgütlerini, en başta devrimci bir işçi partisini inşa etmenin mümkün ve son derece gerekli olduğunu görmek gerekiyor.

Kitap Tanıtımı

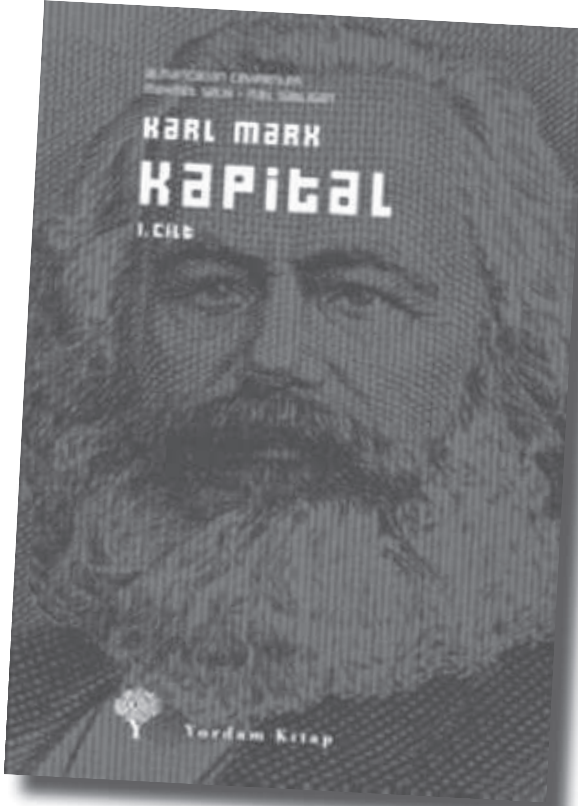

Marx'ın Değeri Ölçülebilir Mi?
1988-2006 Türkiye İçin
Ampirik Bir İnceleme
Yiğit Karahanoğulları
Yordam Kitap

Batan Piyasalar
21. Yüzyılın İlk Buhranı
E. Ahmet Tonak
Kırmızı Yayınları

Kitap Tanıtımı

Ekonomik kriz dünyayı kavuruyor!

Krizi anlamak için

Marx lazım,

Kapital lazım.

Kapital, Ekonomi Politiğin Eleştirisi, I. Cilt

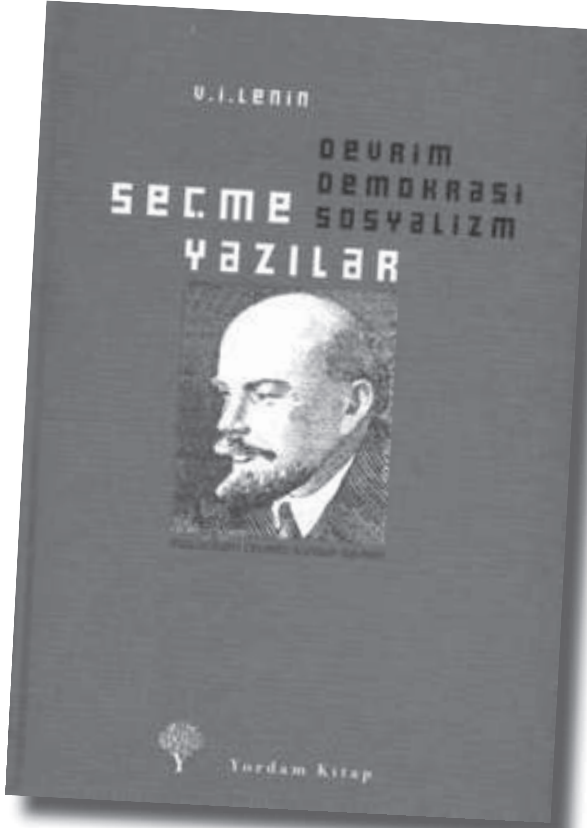
Karl Marx,

Almanca aslından çeviren:

Mehmet Selik - Nail Satlıgan

Yordam Kitap

Kitap Tanıtımı

*Arap devrimi, Yunanistan,
İspanya, Wall Street İşgal hareketi...
İsyen yayılıyor!
Ama devrim için parti,
parti için Lenin lazım.*

*Seçme Yazılar -
Devrim, Demokrasi, Sosyalizm
V.I. Lenin,
Derleyen: Paul Le Blanc
Çeviren: Sungur Savran
Yordam Kitap*

Kitap Tanıtımı

***Günümüzü anlamak için
Sovyetler Birliği'nin çöküşünü,
onu anlamak için Stalinizmi anlamak gerek***

Yıkıntının Tarihi ve Teorisi
Mehmet İnanç Turan,
İkinci Basım
Özgür Üniversite Kitaplığı

